

**A HAJDÚSÁGI MÚZEUM
ÉVKÖNYVE**

VIII.

HAJDÚBÖSZÖRMÉNY, 1994

A HAJDÚSÁGI MÚZEUM ÉVKÖNYVE

VIII.

HAJDÚBÖSZÖRMÉNY, 1994

Szerkesztette
NYAKAS MIKLÓS

HU ISSN 01 390 937

Készült a Kinizsi Nyomdában, 1995-ben
Felelős vezető: Bördős János

TARTALOMJEGYZÉK

Nagy Sándor: A hajdúkerületi törvényszék ítélezési gyakorlata az ember élete elleni bűncselekményekben 1757–1850	5
Die Praxis des Gerichtsverfahrenes im Fällen der Tötung zwischen den Jahren 1757–1850 in dem Haiduckenbezirk	78
Nyakas Miklós: Beállottam... Arany János toborzó verseinek történeti háttéréhez	80
Ich liess mich anwerben... Zum historischen Hintergrund des Werbeverses von János Arany	91
Bényei Miklós: A hajdúvárosok gyásza Széchenyi István halálakor	92
Official Commemorations of István Széchenyi's Death in the Hajdú Towns	102
Nyakas Miklós: Bakóczi János betűrendbe szedett mutatója Lampe – Ember Pál egyháztörténetéhez	104
Alphabetisches Verzeichnis von János Bakóczi zur Kirchengeschichte von Pál Ember – Lampe	206
Deli Edit: A Hajdúsági Múzeum népi bútorgyűjteménye	207
Die Kollektion der Volkskunstmöbel in dem Museum „Hajdúsági”	223
Szekeres Gyula: Az átadás-átvétel szerepe a pásztorkutyák betanításának folyamatában	225
Die Übergebung und Annahme im Abrichtungsprozess der Hirtenhunde	246
Varjasi Imre: A Hajdúsági Múzeum működésének rövid története, munkatársainak bibliográfiája	247
Die kurze Geschichte der Tätigkeit des „Museums Hajdúsági” und die Bibliographie seiner Mitarbeiter	271

A hajdúkerületi törvényszék ítélezési gyakorlata az ember élete elleni bűncselekményekben 1757–1850

A Hajdúkerület hat városában 1757–1850 között 241 fő erőszakos cselekmények következtében vesztette életét. Többségük munkaképes fiatal legény és családos férfi volt, de áldozatul estek az elszabadult indulatoknak idősebb emberek, asszonyok, sőt kisgyermek is. Az említett szám mögött az áldozatok hozzátartozóinak tengernyi könnye, holtig tartó fájdalom húzódik meg. Hiszen szülők gyászolták váratlanul és értelmetlenül elvesztett gyermekeiket, gyermekek szüleit, feleségek férjeiket. Előfordult, hogy néhány forint megkaparintása végett a férj távollétében törtek rá alvó családjára s a gyilkos a szülés előtt lévő feleséget három apró gyermekével együtt kegyetlenül kiirtotta.

Ugyanebben az időszakban 32 magzat, illetve újszülött csecsemő pusztult el megesett leányanyák, férjes és özvegyasszonyok szégyenérzete miatt.

Az ember élete elleni bűncselekmények nyomozásának és a szakértők bevonásának elrendelése – mint a hajdúvárosokban elkövetett valamennyi bűncselekmény esetében – az illetékes városi tanács kötelessége volt, a bűnügyek elbírálása pedig a kerületi törvényszék hatáskörébe tartozott.

A szakértők feladatai

Az élet erőszakos kioltása esetén az illetékes városi tanács a tudomásra jutás után köteles volt nyomban elrendelni a hulla seborvosi megvizsgálását. Az Alsó-Ausztria számára 1656-ban kiadott és a hazai igazságszolgáltatásban is irányadónak tekintett *Praxis Criminalis* 25. paragrafus szerint a chyrurgusnak a hullán észlelt sebek milyenségéről, azok halálos vagy könnyebb voltáról, valamint az ölésre használt eszközről kellett részletesen nyilatkoznia. Evégett szükséges volt a holttest felnyitása, boncolása. A seborvosi vizsgálat előtt tilos volt a hulla eltemetése s ha ez mégis megtörtént volna, a hatóság elrendelte, hogy seborvos és deputátusok jelenlétében a tetemet exhumálják, hantolják ki.

Csecsemőgyilkosság esetén, vagyis ha az anya a szülés alatt, vagy közvetlenül a szülés után újszülöttjét megölte, a bábák közreműködésével végzett vizsgálat alapján a szakvéleményben arra kellett választ adnia az orvosdoktornak, hogy a gyermek idő előtt, vagy rendes időre, élve, életképesen avagy holtan jött-e a világra, s az élve született csecsemőnek milyen külső erőszak okozta a halálát.

Ezeknek az orvosi kérdéseknek a megválaszolása végett orvosdoktorokra,

képzett seborvosokra (chirurgusokra) és bábákra volt szükség. Ilyen szakemberekkel azonban a vármegyék többsége még a XVIII. század második felében sem rendelkezett. Mária Terézia ugyan 1752-ben elrendelte, hogy minden vármegye – ide értve a kiváltságos kerületeket is – alkalmazzon orvosdoktor, képzett seborvost és bábákat. Ennek azonban az ismételt felszólítás ellenére sem tettek, valójában nem is nagyon tehettek eleget. A Hajdúkerület közgyűlése ezt azzal indokolta, hogy orvosdoktor a hat hajdúváros egyikében sem tudna megélni, mert a lakosság közül „sokaknak még csak a mindennapi kenyere sincs meg”.¹ De ahol anyagi okok nem játszottak szerepet, ott sem tudták mindenütt az állásokat megszervezni, mert hazánkban ekkor még orvosképzés nem volt.

Középkori egyetemeink – az 1367-ben alapított pécsi, az 1410-ben létesített óbudai és az 1467-ben szervezett pozsonyi – néhány évi működés után megszűntek. A magyar ifjak csak külföldi egyetemeken szerezhettek orvosdoktori oklevelet, erre azonban anyagi, vallási és egyéb okok miatt csak keveseknek volt lehetőségük. Emiatt hazánkban számottevő volt az orvosdoktor, képzett sebész és bába hiánya.

Rövid életű egyetemeink után csak a Pázmány Péter által 1635-ben alapított nagyszombati egyetem bizonyult véglegesnek. De ez is csak két fakultással, a bölcséletivel és hittudományival kezdte meg működését. Jogi karral 1667-ben, orvosival pedig Mária Terézia 1769. november 9-én kelt rendeletére egészült ki négyéves tanulmányi idővel. Minthogy a külföldi egyetemek orvosi karán nemcsak orvosdoktorokat, más szóval fizikusokat, hanem kétéves tanulmányi idővel szervezett tanfolyamokon sebészeket, gyógyszerészeket és szülészeket (bábákat) is képeztek, ezek példájára a nagyszombati egyetemen az orvosi kar keretében szintén megindították az ilyen irányú oktatást, ugyancsak kétéves tanulmányi idővel.

Ami a hajdúvárosokat illeti, a XVIII. század derekán chirurgus – akkori magyar elnevezéssel borbély – is csak Böszörményben, Nánáson és Szoboszlón működött. Ezek az őket tanulás végett alkalmazó gazdájuktól vagy borbély céhmesterektől szerezték meg a szükséges ismereteket s „*többnyire borotválásokkal és fogvonasokkal keresték élelmeiket... Kötelességüket pedig szorgalmasan szokták végbe vinni azon páciensek körül, akik történetből vagy megsebesednek vagy dolgozás közben kezeik vagy lábaik kificamodván, hozzájuk folyamodnak*”. Mind a hat városban csak bába volt elegendő számban. Nekik „*instructiojok*” a prédikátoroktól volt, „*akik szorgalmasan vigyáztak arra, hogy a betegek (ti. szülönők) körül a bábák a magok hivataljok szerint kötelességeknak megfeleljenek*”.² Nyilvánvaló, hogy a prédikátorok inkább vallás erkölcsi és nem szakmai oktatásban részesítették a bábákat, akiknek ily módon az egészségügyi ismeretei igen hiányosak voltak.

Amikor a kerületi törvényszék 1757-ben az elsőfokú büntetőbíráskodást megkezdte, a városi tanácsok az élet elleni bűncselekményekkel kapcsolatban valamelyik városi borbélytól, vagy a hajdúvárosokba beszállásolt katonák sebészeti ellátására hivatott „*regimentheli chirurgus*”-tól szereztek be szakvéleményt a halál okára vonatkozóan. 1774-ig az is előfordult, hogy a cselekmény elkövetése

szerint illetékes városi hadnagy a debreceni borbély céhmestert vagy valamelyik ottani borbélyt kérte fel a hulla felboncolására és véleményadásra. Adódtak azonban olyan esetek is, amikor a halál okának megállapítása végett orvosdoktori véleményre volt szükség s mivel a kerületnek orvosa nem volt, Weszprémi István debreceni orvoshoz fordultak, aki ha indokoltnak találta, Csapó József debreceni orvostársával történt konzultálás után terjesztette elő szakvéleményét.³

Az 1758 és 1774 között tárgyalt 17 emberölési ügy iratai között csak tízben található látlelet, hét ügy iratai hiányosan maradtak meg s ezek között látlelet nincs.

A Hajdúkerület egészségügyi szervezetének kialakulása

Az ismételten kiadott felsőbb utasítások hatására a kerületi közgyűlés 1773. július 23-án határozta el, hogy a házipénztár terhére megszervezi a kerületi orvosdoktori állást. Debrecenből hívták meg Polgári Mihályt, aki Belgiumban végezte orvosi tanulmányait. Polgári úgy nyilatkozott, hogy évi 200 rhénes forint készpénz, természetben kiszolgáltatandó 12 köböl tisztabúza, ugyanennyi árpa és elegendő tűzifa járandóságért a meghívást elfogadja abban az esetben, ha a kerületben lakást is adnak neki.⁴ A közgyűlés a feltételeket úgy módosította, hogy a készpénz mellett 10–10 köböl tisztabúza, rozs és árpa, továbbá négy szekér tűzifa kiszolgáltatását vállalta, a lakást pedig Böszörményben biztosította.

A kölcsönös megegyezés alapján Polgári Mihály 1774 elején kezdte meg a Hajdúkerületben rendes orvosi működését. A megyei orvosokra vonatkozó helytartótanácsi utasítás értelmében a hat hajdúváros lakosságának gyógykezelése, egy sor egészségügyi feladat és *büntető ügyekben a szakértői teendők ellátása* tartozott hivatali kötelességéhez. A betegek gyógyítását illetően azonban az 1770. szeptember 17-én kelt egészségügyi szabályzat, a *Generale normativum in re sanitatis* I. 8. pontja úgy rendelkezett, hogy miként a sebésznek tilos a belső bajok kezelése, az orvosdoktornak sem szabad olyan betegségek kezelését elvállalnia, amelyek a sebészet körébe tartoznak.

1774 végén határozta el a közgyűlés, hogy – ugyancsak a házipénztár terhére – kerületi seborvosi és kerületi bábai állást is létesít Szoboszló székhellyel. Mindkét állásra olyan személyt alkalmaztak, akinek egyetemi tanfolyamon szerzett oklevele volt.

A kerületi seborvos kötelességéhez tartozott a hozzá fordulóknak sebészeti gyógykezelése, a hajdúvárosokban működő chyrurgusok és bábák szakmai oktatása, kirendelés alapján a hullák boncolása és ennek eredménye alapján a látlelet – *Visum repertum* – elkészítése. A kerületi bába munkaköréhez tartozott a hozzá forduló terhes és szülők ellátása, valamint a városokban dolgozó bábák munkájának ellenőrzése. A kerületi orvosdoktor, seborvos és bába a szükséghez képest bármikor, de negyedévenként egyszer feltétlenül köteles volt a hajdúvárosokat felkeresni, a betegeket ellátni és a felsőbb rendelkezések értelmében a reájuk háruló egyéb egészségügyi feladatokat elvégezni.

A Hajdúkerület egészségügyi szervezetének 1774 végére történt kialakulása

után a kerületi törvényszék előtt az orvosszakértői feladatokat az orvosdoktor látta el a kerületi seborvos és – ha erre szükség volt –, a kerületi bába közreműködésével. Ez utóbbira leginkább a csecsemőgyilkosság miatt indított ügyekben került sor, ha a gyanúsított nő tagadta a bűncselekmény elkövetését és érintetlenségére vagy arra hivatkozott, hogy a kérdéses időben nem is szült s emiatt „*az asszonyi nemzótágok*” megvizsgálása vált szükségessé. Ezt a kor etikai fel fogása szerint csak bábák végezheték, rendszerint az orvosdoktor jelenlétében. A leletek alapján orvos nyilvánított szakvéleményt s ezt írásban terjesztette elő.

A szakértői vizsgálatokat, ide értve a boncolást is, az orvosdoktor, chyrgus és bába csak a városi tanács által kirendelt két vagy több tanácsbeli személy jelenlétében végezhetette el. Ha „*a törvény és szokás ellenére a törvényes bizonyosság*”, vagyis a két tanácsbeli személy nem volt jelen, a kiállított boncjegyzőkönyvet „*semmit érőnek*” tekintették.⁵

Polgári Mihály orvos, chyrgussal együtt, néhány esetben pedig egyedül végezte a boncolást. 1780-ban azonban megvált kerületi orvosi állásától, Hadháza költözött és ott folytatott orvosi gyakorlatot. A kerületi orvosi állást ettől kezdve Szentmiklósi Sebeők Sándor töltötte be. Ő szigorúan ragaszkodott ahhoz az előíráshoz, hogy a boncolás a chyrgus kötelessége, az övé pedig az, hogy a boncolás adatai alapján véleményt nyilvánítson a halál okára vonatkozóan. Ezért aztán a boncolásra kirendelt chyrgus látlete csak azoknak a külső és belső elváltozásoknak a leírását tartalmazta, amiket a városi tanács által kijelölt, általában két deputátus jelenlétében megvizsgált és felboncolt hullán talált. Az illetékes városi tanács a nyomozati iratokkal együtt terjesztette fel a Hajdúkerülethez a látletet, s azt a főkapitány vagy helyettese adta ki Sebeőknek s ő – Wesp-rémi István és Csapó József debreceni orvosok gyakorlatától eltérően – nem magyarul, hanem latinul jegyezte rá szakvéleményét.

Amikor II. József 1787-ben a hajdúvárosokat Szabolcs megyében egyesítette és a kerület önállóságát eltörölte, Sebeők Sándor a megyei tisztviselők állományába került és mint „*Szabolcs megye és a Hajdúkerület rendes fizikusa*” látta el a hat városban úgy-ahogy az orvosi teendőket. A Hajdúkerület önállóságának 1790-ben történt visszaállítása után azonban itt már nem folytatta orvosi munkáját, fizetését is változatlanul a vármegyétől kapta. Így állott elő az a helyzet, hogy bár a felsőbb rendelkezések tiltották, a kerületi közgyűlés az orvosdoktori teendők ellátását a kerületi seborvosra, Miklós Pálra bízta. Csak az 1791 júniusában tartott közgyűlésen határozták el az orvosdoktori állás betöltését és szeptember 2-án meg is választották a XVIII. század végének egyik legkülönb polihistorát, az író, költő és természettudós *Földi Jánost*, akkor Szatmárnémeti város rendes orvosát, a Hajdúkerület orvosává évi 400 rhénes forint fizetéssel és természetbeni lakását Hadházon jelölték ki.⁶

Földi János 1791 december utolsó, vagy 1792 január első napjaiban – az időpont pontosan nem állapítható meg – Szatmárnémetiből átköltözött Hadháza és elfoglalta kerületi orvosdoktori állását.

Hivatalba lépése után az a gyakorlat alakult ki, hogy az erőszakkal okozott

halálról az illető város hadnagya nyomban értesítette Földit s ő még aznap, vagy a következő napon megjelent a helyszínen. A boncolást a cselekmény elkövetésének helye szerint illetékes tanács által kirendelt – két – hivatalos személy jelenlétében, a város chyrurgusának segédletével, vagy ha ez az állás ott nem volt betöltve, egyedül végezte. A Visum repertum bevezető részében rögzítette annak a városi tisztnek a nevét, akinek a felkérésére a vizsgálatot végezte, név szerint sorolta fel a kirendelt hivatalos személyeket és megnevezte a boncolásban részt vevő chyrurgust. Megállapította a hulla nevét, életkorát s ha lehetőség volt rá, a hozzátartozók kikérdezésével rögzítette a halála előtti egészségi állapotát, valamint halálának időpontját. Előfordult, hogy ismeretlen személy hulláját kellett megvizsgálnia. Ez történt 1792 novemberében, amikor is a böszörményi határban egy meztelen férfi hullájára akadtak. Ezért a Visum repertumban Földi pontos személyleírást adott, aminek alapján a Helytartótanács intézkedhetett a személyazonosság megállapítása ügyében. Hivatali elődeinek a láttelepeiben ilyen részletes bevezetés nem olvasható. Ezt követően részletesen rögzítette a külső, majd a belső vizsgálat során észlelteket, ha szükségét látta, a sérüléseket le is rajzolta, s végül előadta a halál okára és az annak előidézésére használt eszközre vonatkozó szakvéleményét. Valamennyi orvosszakértői véleményét magyar nyelven foglalta írásba.

Földi 1800. december végéig látta el kerületi orvosi munkáját. 1801 januárjában ágynak esett s április 6-án, 46 éves korában Hadházon meghalt.

Állását – mivel egy Közép-Szolnok vármegyei, majd egy debreceni orvos is elhárította a meghívást – csak 1802 júliusában töltötték be Komlódi András nagykunsági orvossal, akinek Böszörményben biztosítottak lakást. Komlódi 1822-ben meghalt. Utóda Medgyessy Pál volt. 1832-től 1850-ig pedig a bécsi egyetem orvosi karán végzett Kazintzy Sámuel töltötte be a kerületi orvosi állást. Az orvosszakértői feladatokat változatlanul a kerület mindenkor orvosa látta el, a felsorolt orvosok azonban a hullák boncolásával egyáltalán nem foglalkoztak, azt kizárólag a seborvosok végezték. Ehhez képest ők a láttelepekben csak a külső és belső vizsgálat során észlelt tényeket rögzítették, a halál okára vonatkozó szakvéleményt pedig a kerületi orvosdoktor saját kezűleg írta meg a Visum repertumon, annak mintegy záradékként.

Előfordult, hogy a tisztiügyész olyan személyek ellen emelt vádat, akikről a nyomozás során a tanúk úgy nyilatkoztak, hogy nem épelméjűek. A XVIII. század végéig az ilyen vádlottakat orvossal nem vizsgáltatták meg s a törvényszék a tanúk vallomásában előadottak alapján foglalt állást az elmeállapot kérdésében. A kerület orvosdoktora csak a XIX. század elejétől kezdve nyilvánított szakvéleményt ilyes esetekben az általa végzett vizsgálat alapján.⁷ Kazintzy Sámuel még 1839-ben is ezt a gyakorlatot folytatta, amikor a vádlotról megállapította, hogy „*csendes elmeháborgásban szenved*”. A Királyi Tábla azonban a véleményét nem fogadta el, mert a vizsgálatot egyedül végezte. Elrendelte, hogy „*több ehhez értő orvosoknak különböző időben ismételten teendő vizsgálata által*” derítendő fel a vádlottnak a bűncselekmény elkövetése előtt és után tanúsított magatartása s ezek alapján kell szakvéleményt nyilvánítani elmeállapotáról. Mivel a

kerületi orvosdoktor „*több*” alatt három orvost értett, ő maga, a kerületi és a böszörményi városi seborvos közel négy hónapig figyelték meg a vádlottat és terjesztették elő a szakvéleményt.⁸ Néhány évvel később a Királyi Tábla ugyan-csak „*több orvos, több ízbeni*” vizsgálatát rendelte el. Ezt szintén hárman – a kerületi orvosdoktor és két seborvos – teljesítették, három hónap alatt, többszöri vizsgálattal.⁹ Egyébként a későbbi rendeletek értelmében az elmeállapot megfigyelését két orvosnak kellett végeznie.

Az ember élete elleni bűncselekmények jogi minősítése

Hazánkban az 1712-ben, 1795-ben és 1843-ban készült büntetőködex javaslatok egyike sem jutott túl a bizottsági tárgyalásokon. Az első magyar büntető-törvénykönyv, az 1878. évi V. tc. majd csak 1880. szeptember 1-jén lépett hatályba. Ilyen körülmények között feudáliskori bíróságaink, így a hajdúkerületi törvényszék is, az élet elleni bűncselekmények jogi minősítése tekintetében a néhány régi hazai törvényre és a büntető ítélezési gyakorlatot befolyásoló Praxis Criminalis ide vonatkozó rendelkezéseire voltak utalva.

Az első, Szent István korabeli törvényeink az emberölésnek három alakzatát különböztették meg, és pedíg 1. a „*történetesen*”, tehát véletlenül vagy gondatlanságból, 2. a haragra gerjedt és felfuvalkodott kevélységgel „*szándékosan*” és 3. a „*karddal*” elkövetett emberölést. Az, hogy ebben a megfogalmazásban tulajdonképpen az ölési cselekménynek különböző súlyú esetéről van szó, a büntetési tételekből következik. Nevezetesen az első esetben a büntetés 12, a másodikban 110 aranypénz, a harmadikban pedig karddal történő kivégzés, vagyis halál volt. A karddal elkövetett ölés esetén a törvény nem annyira a cselekmény indítóokára, hanem az elkövetés eszközére tekintettel állapította meg a büntetés nemét, nyilván azért, mert a vélt vagy valóságos sérelmek önhatalmú megtorlásának ezt a gyakori módját a legsúlyosabb büntetés kilátásba helyezésével igyekezett megfékezni.¹⁰ Mivel Szent László uralkodása idején jelentősen megszilárdult az ország közrendje, a halálbüntetést tömlöcbe zárásra és vagyonelkobzásra enyhítették.¹¹

Három évszázaddal később, az 1471. évi 28. tc. az ország előkelőbb vagy alábbvaló nemesei sérelmére elkövetett emberölés tetteseire és felbujtóira – vagyonelkobzás helyett – halálbüntetés kiszabását rendelte azzal, hogy „*a felperes akarátán kívül semmi fejváltásznak se lehessen helye*”. Ez azt jelentette, hogy ha a felperes a fejváltásg kérdésében megállapodásra jutott az alperessel, halálbüntetést nem lehetett kiszabni.¹²

A gyilkosság és emberölés bűncselekményének elvi elhatárolása – a korabeli olasz és német törvényeknek megfelelően – 1486-ban, Mátyás ún. nagy decretumában fogalmazódott meg. Eszerint, aki embert *előre eltökélt szándékkal* megöl, gyilkosságot követ el és „*bármilyen rendű és kiváló állású legyen, minden váltásdíj mellőzésével ki kell végezni*”. Ha azonban az ölés „*nem előre eltökélt gonosz szándékkal és nem elhatározott akarattal, hanem véletlenül vagy másképpen váratlanul történt,*” az ilyen cselekmény emberölésnek minősült és a tettesnek joga volt a megölt rokonaival a fejváltásgot illetően szabadon megévezni s ez kizárta a halálbüntetés alkalmazását.¹³

Mátyásnak ebben a dekrétumában már felismerhető a bűncselekmény törvényi tényállásának megfogalmazására irányuló jogalkotási törekvés. Ez azonban nem vált gyakorlattá, holott a büntetőjog-tudomány nyugat-európai fejlődése akkor már a kodifikálásnak ezt a módját elősegítette volna. Egyenesen visszalépést jelentett tehát az 1563. évi 38. tc., mert nem tett különbséget az előre eltökélt gonosz szándék és az olyan véletlenül keletkezett szándék között, amelyet nyomban követett az ölés végrehajtása, és mindkét cselekményt „szándékos emberölésnek” minősítette és a tettes rendi állására tekintet nélkül halálbüntetés kiszabását rendelte, „*ha csak a felek egymás között önként ki nem egyeztek*”. Ha nem egyeztek ki, „*a vétkezés igen nagy féltelenségének kiirtása*” végett a törvény a király kegyelmezési jogát is kizárta.¹⁴

Ezt követően törvényeink az élet elleni bűncselekményekről 160 esztendeig nem rendelkeztek. Majd az 1723. évi 11. tc. a gyilkosság és szándékos emberölés fogalmi elhatárolása nélkül csupán azt tartalmazta, hogy az apa-, anya-, férj-, feleség- és gyermekgyilkosokat, a testvérek, vérrokonok, továbbá az ország, az országgyűlés, az ítélőszékek, vármegyék stb. hivatalos hatáskörében eljáró – taxatív felsorolt – személyek megölőit halálbüntetéssel kell sújtani.

Az élet elleni bűncselekmények elbírálásával foglalkozó igazságügyi szerveknek a felsorolt törvényeken kívül rendelkezésükre állt Werbőczy István Tripartituma, Hármaskönyve. De ez sem foglalkozott a cselekmények elvi meghatározásával. Az I. rész 15. címében csak azt szögezte le, hogy – többek között – a gyilkosokat is „*főbenjáró ítélettel kell sújtani és büntetni*” s ezt lenyakazással kell végrehajtani. Megjegyzendő, hogy a Praxis Criminalis külön cikkelyekben foglalkozott ugyan az ember-, feleség- és gyermeköléssel, a gyilkosság és szándékos emberölés közötti különbséget azonban nem vontta meg határozottan, s a gondatlanság és véletlen fogalmi meghatározása is bizonytalan volt.

Mindezek oda vezettek, hogy a Hajdúkerületben a kerületi törvényszék elsőfokú bíraskodásának megkezdésétől (1757) valamennyi élet elleni ügyben, az előre eltervezetten végrehajtott gyilkosságtól az utcai halálos gázolásig, szántszándékos gyilkosság miatt emeltek vádat a tisztügyészek és a Tripartitum I. rész 15. címe, valamint az 1723. évi 11. tc. alapján halálbüntetés kiszabását indítványozták. Ez a védőket arra készítette, hogy már az első perbeli szóváltásukban a minősítés kérdését vitassák.

Az ügyészi merev álláspont egyik kirívó példajaként említhető a következő eset: Egy 15 éves fiú disznóöléskor az udvaron a sódaras dézsa köré gyűlt kutyákat a közjük dobott vékony pálcával akarta elzavarni. A pálcá azonban véletlenül a közelben tartózkodó asszony karján ülő kisgyermek fejéhez csapódott, s a koponyacsontot betörte. A gyermek kilenc hét múlva meghalt. A tisztügyész szántszándékos gyilkosság miatt emelt vádat és a Tripartitum I. rész 15. címének valamint az 1723. évi 11. tc.-nek a felhívásával halálbüntetés kiszabását indítványozta. A törvényszék azonban a vádlottat „*a vád szerinti büntetés alól felmentette,*” de érdemlett büntetésül 40 korbácscsapásra ítélte. Ennek indokát ugyan az ítélet nem tartalmazta, de nyilvánvaló, hogy a törvényszék csak gondatlanságot látott a vádlott cselekvőségében s ehhez képest büntette meg.¹⁵

Egyébként a kerületi törvényszék az ügyészi merev álláspontot csak akkor tette magáévá, ha bizonyítottan találta, hogy a tettes valóban előre elhatározott szándékkal vitte véghez a sértett megölését. Ellenkező esetben a vádlottat a halálbüntetés alól felmentette és „*érdemlett*,” vagyis cselekménye súlyához igazodó büntetésre ítélte. Az ügyek döntő többségében ez történt.

A törvényszék előtt folyamatban volt élet elleni bűnügyek jogilag gyilkosságnak, csecsemőgyilkosságnak, szándékos vagy gondatlan emberölésnek minősültek.

Különleges ítéleti rendelkezések az élet elleni ügyekben

a) Vérdíj (*homagium*)

A feudalizmus korai századaiban alakult ki az a gyakorlat, hogy a szándékosan vagy gondatlanságból megölt ember közvetlen hozzátartozóival a tettes anyagi elégtételben egyezhetett ki, s ily módon mentesült a büntetéstől. A kiegyezés joga azonban – miként azt az 1486. évi 51. tc. kifejezetten kimondta – nem illette meg azt az embert, aki „*eltökélt szándékkal*” követett el emberölést, vagyis gyilkosságot, mert az ilyen személyt rendi állására tekintet nélkül, ki kellett végezni. Az 1495. évi 19. tc. 5. paragrafus az elégtétel összegszerűségét a megölt rendi állása szerint állapította meg, és pedig a főpapokét és a bárókét négyszáz, a nemesekét kétszáz, a parasztokét negyven forintban. „*Így kívánván ezt az ország régi szokása*” – olvasható a törvényben. Ezeket az összegeket a megölt ember árának tekintették és vérdíjnak, latinul *homagium*nak nevezték.

Werbőczy István a Hármaskönyvben foglalkozott a vérdíj fogalmának meghatározásával. Nem tette magáévá azt az álláspontot, hogy a *homagium* a megölt embernek a díja. Véleménye szerint ez „*képtelenség, mert a halottat semmi áron sem lehet megváltani és halottaiból feltámasztani. Hanem a gyilkosnak kell saját fejét megváltania, hogy forbátul meg ne öljék és nem azét, akit az megölt.*”¹⁶

Mivel az 1723. évi 11. tc. a tettes és az áldozat hozzátartozói közötti egyezést már nem tette lehetővé, a vérdíjnak fejtárgyként való értelmezése elenyészett, és a vérdíj az emberi élet kioltóját terhelő kártérítési kötelezettséget jelentette. Ehhez képest a bíróságok „*vérdíj*” megfizetésére kötelezték a bűnösnek kimondott vádlottakat; és pedig az áldozat rendi állásának megfelelően az 1495. évi 19. tc. 5. paragrafusában meghatározott összegben.

A vérdíj a nőtlen áldozat szüleit, ezek nemlétében nagyszüleit, a férj feleségét és árván maradt gyermekeit illette meg. Ha a megölt személynek sem fel-, sem lemenő hozzátartozói nem voltak, a vérdíj megítélésének nem volt helye.¹⁷

A vérdíj kártérítés jellegéből következett, hogy ennek megfizetésére csak a halál okozásában bűnösnek kimondott vádlott volt kötelezhető. A Királyi Tábla azonban ezt az elvet nemegyszer áthágta. Így pl. a kerületi törvényszék azért nem kötelezte a vádlottat a vérdíj megfizetésére, mert „*a meghalt maga volt önnön szerencsétlenségének szerzője*” és az orvosszakértő véleménye szerint „*halála a vett ütésnek nem közvetlen következménye volt*”. A Királyi Tábla bár helybenhagyta az ítéletet, a vádlottat mégis kötelezte a vérdíj megfizetésére.¹⁸ Egy másik esetben „*vigyázatlan gyilkosság*” vádja alól a törvényszék felmentette a

vádlottat, mert „*a fennforgó halál merő szerencsétlenségből és a vádlottnak beszámítható vigyázatlanság nélkül történvén, tisztán esetleges*” volt, ezért a vérdíjra vonatkozóan nem rendelkezett. A Királyi Tábla ezt az ítéletet is helybenhagyta, de a vádlottat a vérdíj megfizetésében – indokolás nélkül – elmarasztalta,¹⁹ holott ekkor már hatályban volt az 1840: XII. tc., amely a büntető ügyekben valamennyi bíróság által hozott ítélet megindokolását kötelezővé tette.

A törvényszék a halálbüntetésre ítélt vádlottakat sem kötelezte a vérdíj megfizetésére, ám a fellebbviteli bíróságok ilyen esetekben is elmarasztalták a vádlottakat.²⁰ Mivel pedig a Királyi és Hétszemélyes Tábla ítélezési gyakorlatát az elsőfokú bíróságok nem hagyhatták figyelmen kívül, a kerületi törvényszék is ehhez igazodott.²¹ Ám 1828-ban,²² majd 1836-ban megint visszatért korábbi álláspontjához,²³ de mivel a fellebbviteli bíróságok következetesen megítélték a vérdíjat a sértett erre jogosult hátramaradottai javára, a törvényszék a későbbiekben e szerint járt el. Ennek a gyakorlatnak egyébként az volt az elvi indoka, hogy ha a jogerősen kötelezett elítélt a vérdíj megfizetése előtt meghalt, örökösei – az elhalálozás okától függetlenül – a rájuk szállt hagyatéki vagyon erejéig feleltek a tartozásokért.

A jogerős ítélet alapján a vérdíj behajtása a vádlott lakhelye szerint illetékes városi tanács hatáskörébe tartozott. Több esetben előfordult, hogy ennek összegét sem a törvényszék, sem a Királyi és Hétszemélyes Tábla nem határozta meg az ítéletben.²⁴ Ebből azonban nem származott bonyodalom, mert egyfelől a vérdíjnak a már említett 1495. évi törvényben meghatározott s a megölt személy rendi állásához igazodó összege változatlan maradt mindaddig, amíg az 1871: LII. tc. 7. §-a a vérdíjat el nem törölte. Másfelől pedig a városi tanács rendelkezésére állottak azok az iratok, amelyek alapján az elhunyt rendi állását megállapíthatta. A behajtás inkább amiatt akadozott, hogy a vádlott végrehajtás alá vont ingó és ingatlan vagyonára az árverés időpontjának többszöri közhírré tétele ellenére sem akadt vevő. Ezért aztán a kerületi közgyűlés elrendelte, hogy az első, sikertelen árverés után, a következő árverés időpontját és helyét mind a hat hajdúvárosban ki kell hirdetni annak érdekében, hogy az elhunyt hátramaradottai hozzájuthassanak az őket jogosan megillető vérdíj összegéhez.²⁵

b) Boncolási díj

A kerületi törvényszék az ítéletben kötelezte a bűnösnek kimondott vádlottakat a büntető eljárással kapcsolatban felmerült valamennyi költség, továbbá 1806-tól kezdve a hulla boncolásáért a chyrurgusnak járó díj megfizetésére is.²⁶ Ennek összegét a felsőbb rendelkezések 6 forintban állapították meg s ez a feudális kor végéig nem változott.

A Királyi Tábla 1824-ben egy fellebbezés folytán felterjesztett ügyben kimondta, hogy a Hajdúkerület rendszeres illetményben részesülő chyrurgusának a boncolás hivatali kötelességéhez tartozik, ezért javára a 6 forint boncolási díj megállapításának nincs helye.²⁷ Ettől kezdve a törvényszék csak akkor kötelezte a vádlottat a boncolási díj megfizetésére, ha „*a holttest felbontását, a kerületbeli*

*seborvos megakadályoztatva lévén, magános és szolgálatánál fogva nem kötelezett seborvos vitte véghez”.*²⁸

c) Egyéb orvosi költségek

Előfordult, hogy a sérülés elszენvedése és a halál beállta között eltelt idő alatt a sértett seborvosi kezelésben részesült. A chyrurgus azonban csak akkor tarthatott számot munkadíjának és az esetleg felhasznált gyógyszerek árának a vádlott által történő megtérítésére, ha beadványában az igényelt díjazás összegének megjelölésével tételesen felsorolta a sérült érdekében kifejtett sebészeti tevékenységét, valamint a gyógyszerek árát.²⁹ Amennyiben a törvényszék a díjfelszámítást túlzottnak találta, a kerületi orvosdoktorral felülvizsgáltatta és az ítéletben csak a reális összeg megfizetésre kötelezte a vádlottat.

A törvényszék ítélezési gyakorlata

1757–1850 között a hajdúkerületi törvényszék elé került bűnügyeknek csak 5,3%-át tették ki az ember élete elleni bűncselekmények, de jelentőségük ennél jóval nagyobb volt, mert a társadalmat ezek az ügyek érintették legérzékenyebben. Az ellopott vagyontárgyak pótolhatók voltak, a sűrűn előfordult verekedések során ejtett sérülések begyógyultak, de a kioltott élet örökre elveszett. A városok lakosságának a bírósági eljárások kimenetele iránti érdeklődését fokozta az a körülmény is, hogy közvetlenül vagy közvetve igen sok személy volt érintve. A bíróság nemcsak a halált okozó tetteseket, hanem mindazokat is felelősségre vonta, akiknek a cselekménye vagy magatartása valamiképpen hozzájárult a halál bekövetkezéséhez. Ez a magyarázata annak, hogy a törvényszék elé került 269 ügynek összesen 711 vádlottja volt. Mellettük közvetlenül érintettek voltak hozzátartozóik, valamint a megölt személyek hátramaradt családtagjai és pedig elsőrenden ők, közvetve pedig a nyomozati vallomásuk hitelesítése végett a törvényszékhez nagy számban megidézett tanúk is.

Arra, hogy az ember élete elleni különböző minősítés alá eső bűncselekményekben a kerületi törvényszék milyen ítélezési gyakorlatot folytatott, a konkrét ügyekben megállapított tényállások rövidre fogott ismertetése és a kiszabott büntetések alapján lehet következtetést vonni.

Ami a szabadságvesztés büntetéseket illeti, ezeket a törvényszék férfiakkal és nőkkel szemben egyaránt azzal a súlyosbítással szabta ki, hogy vasban, közmunkában, hetente általában két napon át kenyéren és vízen böjtöléssel, férfiakkal szemben pedig ezek mellett még a szeszes italoktól eltiltással kell végrehajtani. Az egyes ügyekben kiszabott szabadságvesztés büntetések alább következő ismertetésénél ezeknek a minden ítéletben olvasható rendelkezéseknek ismételt felsorolása azonban felesleges, és elegendő a büntetések nemének és mértékének megjelölése.

Gyilkosság miatt hozott marasztaló és felmentő ítéletek

Ide azok a bűncselekmények tartoznak, amelyeket a tettes az előre elhatározott szándék gondos megfontolása után hajtott végre. Ezt a cselekményt az első magyar Büntető Törvénykönyv úgy határozta meg, hogy aki embert előre megfontolt szándékból megöl: gyilkosság büntetettét követi el és halállal büntetendő.³⁰ Ez a megfogalmazás ugyanazt jelenti, amit Mátyás már említett nagy dekrétuma „előre eltökélt szántszándékosság”-nak nevez.

A tisztiügyész a vizsgált időszakban összesen 18 ügyben 22 férfi és 7 nő ellen gyilkosság, továbbá 15 férfi és 4 nő ellen pedig ezzel összefüggésben elkövetett más bűncselekmény miatt emelt vádat. A törvényszék 14 ügyben a vádlottakat *szántszándékos* gyilkosságban mondta ki bűnösnek, noha ennek a minősítésnek 8 ügyben nem volt helye, 4 ügyben pedig a vádlottakat felmentette.

Helyes minősítésű ítéletek

1. Jákób Sámuel álmosdi zsidó boltos háromlovas szekeren 16 éves kocsisával 1788. január 6-án a vízkeresztii vásárra érkezett Debrecenbe. A vásár végeztével – január 16-án – kihajtottak Hadházra Zsíros János ottani kocsmárendátor 65 vforint és Békési András 130 vforint tartozásának behajtása végett. Az éjszakát Zsíros kertjében töltötték s másnap hajnalban Jákób a pénzesládáját az istállóban hagyva, gyalog ment el Békési lakására. Amíg távol volt, Zsíros egy baltával hátulról úgy föbe vágta a kocsist, hogy az nyomban meghalt. Jákób reggel 8 óra tájban ment vissza az istállóba. Egy zacskóban magával vitte azt a sok rézpénzt, amellyel Békési a tartozását megfizette. Ahogy belépett, Zsíros egy baltával hátulról oly erővel vágta fejbe, hogy holtan esett a földre. Ezután az istálló hídlását felbontotta, s a két holttestet oda rejtette el. Majd a pénzesládát és zacskót magához vette és Jákób szekeren kihajtott a mezőre. Ott a szerszámokat összevagdalta, a lovakat szabadon engedte, a szekeret megrongálta, a pénzesládát és zacskót pedig elrejtette.

Mivel a debreceni vásár végeztével Jákób a kocsisával nem érkezett haza, hozzátartozói keresésére indultak. Debrecenben megtudták, hogy Hadházra ment, ezért január 24-én ott keresték, de Zsíros kijelentette, hogy nem is látta Jákóbot. A tanácsnál ugyan vallatóra fogták, de „*semmire sem mentek vele*”. Másnap újra faggatták, mivel ekkor sok hazugságba keveredett, a tanács délután 2 óra tájt elrendelte istállójának „*felhányását*”. Így találtak rá a két holttestre. Zsíros Jánost, a feleségét, 12 éves fiát, 15 éves lányát nyomban letartóztatták és Kállóba, a megyei börtönbe kísértették be őket, mert ekkor II. József reformjai folytán, a hajdúkerületi törvényszék nem működött s a Szabolcs megyei törvényszék volt az illetékes bíróság.

A nyomozás során Zsíros eleinte tagadott, majd azt vallotta, hogy egy Veres Mihály nevű debreceni lakossal együtt ölték meg a boltost és kocsisát. A debreceni tanács azonban megállapította, hogy Veres teljesen ártatlan az ügyben. De gyanú merült fel, hogy Erdélyi Mihály debreceni vargamesternek szerepe volt a gyilkosságban. Őt a debreceni tanács letartóztatta és a kállói börtönbe kísértette.

A Szabolcs megyei törvényszék a perfelvételi tárgyalást 1789. augusztus 25-én tartotta meg. Az érdemi döntés azonban elhúzódott s mivel 1790. március 3-án a hajdúkerületi törvényszék ismét megkezdte működését, az ügyet oda tették át.

A kerületi tisztiügyész az öt letartóztatott ellen gyilkosság miatt emelt vádat. A törvényszék 1791. május 10-én hozott, igen részletesen megindokolt ítéletében azt állapította meg, hogy a szántszándékos gyilkosságot Zsíros János egyedül követte el azért, hogy az adósság megfizetése alól mentesüljön, és a Jákób pénzt is megszerezze. A törvényszék a büntetés kiszabásánál súlyosbítóként vette figyelembe, hogy azt az embert is megölte, aki hitelezéssel tulajdonképpen jót tett vele, és hazudozásával ártatlan személyeket is gyanúba kevert; ezért halálra ítélte. A többi négy vádlottat azonban bizonyítékok hiányában felmentette.

A büntetés végrehajtására nem került sor, mert a király a halálbüntetést kegyelemből 10 évi tömlőcre és évenként végrehajtandó 25 pálcaütésre változtatta át.³¹

2. 1804. május 14. napjára virradóra „*rettenetes és hallatlan gyilkosság történt itten Böszörményben*” – olvasható a Species facti bevezetésében.

Torma János szegény napszámos ember a tavaszon feljavított két sertését eladta. A legszükségesebb kiadások után megmaradt 24 vforintot a felesége egy ládába zárta be.

Május 13-án este Torma János kiment a mezőre dolgozni, szüléshez közel álló felesége – három-, hat- és kilencéves kislányokkal – otthon maradt.

A „*korhelységéről és más egyéb rosszaságáról*” ismert szomszédjuk, a 32 éves, nős Kis András tudott a két sertés eladásáról és elhatározta, hogy a lakásban lévő pénzt megszerzi. Tervébe beavatta Máté András szabadságos katonát és május 13-án este megbeszélték, hogy mivel Torma kint van a mezőn, éjszaka rámennek a házára és a pénzt ellopják. Abban is megegyeztek, hogyha őket a házban lévőek észrevennék és lármát ütnének, az egész háznépet megölik, így tolvajságuk titokban marad.

Este 11–12 óra között indultak el Torma házához. Kis András a magával vitt kulccsal a lakás ajtaját kinyitotta s amint beléptek, vissza is zárta, hogyha a bent lévőek észreveszik őket, ne tudjanak kiszaladni.

Tormáné és három gyermeke nyugodtan aludt. Kis András a szobában meglátott egy kis ládát, felvette, mert azt gondolta, abban van a pénz és kifelé indultak. De Kis valamiben úgy megbotlott, hogy a láda kiesett a kezéből. A zajra Tormáné felserkent, lármát ütött, erre a gyerekek is felébredtek. Kis és Máté káromkodva azzal fenyegette meg az asszonyt; ha nem hallgat el, megölik. Tormáné a hangjukról felismerte a két embert és nevéükön szólítva őket rimánkodott, hogy inkább vigyenek el mindent, de ne öljék meg. Mivel a három kislány, különösen a hároméves, aki az anyjával egy ágyban feküdt, nagyon sívaskodott, nehogy a szomszédok a zajongást meghallják és odamenjenek a házhoz, Kis András előbb a gyermeket ölte meg, majd a terhes anyával végzett. Mindkettőjüknek a gégégjét és nyeldekklőjét egészen a nyakszirtcsontig egy éles

késsel keresztülvágta. A két nagyobb gyerek ijedtében a szobában fel-alá futkocsolt és rimázkodott, hogy ne bántsák őket. A tettesek azonban tervük végrehajtásától nem állottak el. Az egyik gyermeket bent a szobában, a másikat pedig, aki ki akart menekülni, a pitarban ölték meg az éles késsel. Mindkettőjük gégejét és nyeldeklőjét ugyanolyan módon vágták keresztül, mint az anyjukét és kistestvérükét.

A gyilkosság elkövetése után a Tormáné ruhájának zsebében megtalált kulccsal a ládát felnyitották, az abban talált 24 forintot magukhoz vették s a lakásból eltávoztak. A pénzen Kis András kertjében megosztottak. Máté elment, Kis András pedig vérfoltos ruháját levetette, egy rakás polyvában elrejtette, majd kocsmáról kocsmára járva, délig italozott. Amikor hazament és a feleségétől megtudta, hogy hatósági személyek már vizsgálatot folytattak a lakásban, a polyvából kivette a véres ruháját és azt, valamint az ellopott pénzből még megmaradt összeget a feleségének adta oda, hogy rejtse el. Az asszony azonban erre nem volt hajlandó, így aztán Kis a véres ruhába egy darab vályogot kötött és belökte a kútba, a pénzt pedig elásta. Majd elment nénjéhez, Tóth Mihálynéhoz és arra kérte, hogy ha a hatóság megkérdezi, mondja azt, hogy ő adott kölcsön 15 forintot s ebből italozott.

Máté András a bűncselekmény elkövetése után Fadgyas Sára 24 éves lányismerősével együtt Debrecenbe ment. A lány igyekezett Máténak a gyilkosság alkalmával viselt bundájáról a vérfoltokat eltávolítani, de a tisztítás nyoma meglátszott.

A négy hullát Simándy Sándor és Arany István chyrurgusok, a bűncselekmény felfedezése után a helyszínen vizsgálták meg és állapították meg a fentebb már ismertetett sérüléseket, amelyek a halált okozták.

A törvényszék Kis András halálra ítélte, Máté András pedig, megbüntetése végett, az illetékes katonai parancsnoksághoz kísértette át. Az ott hozott ítéletnek a törvényszék iratai között nincs nyoma.

A tisztügyész bűnpártolás címén vádat emelt Kis Andrásné, Tóth Mihályné és Fadgyas Sára ellen is. A törvényszék mindhármójuk bűnösségét megállapította és büntetésül eddig fogságban töltött idejüket szabta ki, emellett egyedül Tóth Mihálynét sújtotta még 40 korbácscsapással is.

A Királyi és Hétszemélyes Tábla a halálbüntetést helybenhagyta. Az uralkodó pedig a kegyelmi kérelmet elutasította és elrendelte; az ítéletet úgy hajtsák végre, hogy az elítélt testét tegyék kerékre, a fejét pedig vonják karóba. Az ítéletet 1806. december 4-én, két táblabíró jelenlétében „*tökéletesen végrehajtották*”.³²

3. S. Oláh András ellen indított ügyben a törvényszék azt állapította meg, hogy vádlott a feleségét már régen megutálta, vele „*házsártos házassági életet élt*”, több ízben kegyetlenül megverte, majd 1812. október 20-án éjszaka az udvarukon lévő kútba fővel lefelé beledobta. Balogh Sára 16 éves lánynak, akivel „*tisztátalan életet élt*”, előre megmondta, hogy feleségének meg kell halnia. A cselekmény elkövetésének napján, este 10 óra tájban hazament a szőlőskertből, hajnal felé ment oda vissza, amikor is a lánynak megmondta, hogy a felesége

már a kútban van. A hullát még aznap kihúzták onnan, s az orvosszakértő az asszony nyakán és torkán fojtogatás nyomait észlelte s a nyomokba a vádlott keze beleillett.

A törvényszék vádlottat az előre eltökélt szándékból, rettentő kegyetlenséggel véghezvitt gyilkosság miatt halálra ítélte.

Az ítéletet a Királyi és Hétszemélyes Tábla is helybenhagyta, a király azonban a halálbüntetést kegyelemből 8 évi rabságra és félévenként végrehajtandó 40 botütésre változtatta.

A tisztiügyész vádat emelt Balogh Sára és a vádlott apja, S. Oláh István ellen is. A törvényszék Balogh Sárát abban találta bűnösnek, hogy előre tudta Oláh András szándékát, de annak végrehajtását a hatóságnál történő bejelentéssel nem akadályozta meg. Ezért, valamint a többszöri paráználkodás miatt 1 évi rabságra és negyedévenként 25 korbácsolásra ítélte. A 62 éves apa terhére azt rótt a törvényszék, hogy a fia és menyje közötti haragot, gyűlölséget és házassági egyenetlenséget nem csendesítette, sőt még növelte is, így szerencsétlen menyje halálát maga is elősegítette. 62 éves korára és elnyomorodottságára tekintettel féleszten-dei rabsággal sújtották.³³

4. A böszörményi városi tanács 1828. október 22-én a reggeli órákban értesült, hogy özv. Kapros Jánosné 64 éves asszonyt a lakásában meggyilkolták és közeli rokona, özv. Lökös Istvánné az éjszakát nála töltötte. Ezért nyomban előállították és kihallgatták.

Lökösné azt állította, hogy a gyilkosságot egy ismeretlen férfi követte el. Részletes elbeszélésében azonban olyan adatokat is említett, amelyek vele szemben támasztottak gyanút. Állításainak kivizsgálásával egy hattagú bizottság foglalkozott s amikor megállapításaikat elébe tárták, újabb és újabb személyeket jelölt meg tettesként, akiket sorra letartóztattak, de akik kétséget kizáró módon tisztázták magukat. Amikor aztán a lakásán talált véres holmikkal kapcsolatban előadott állításainak valótlanúsága is világossá vált, az asszony belátta, hogy hazudozásainak nincs értelme s „*nagy sóhajlás után*” bevallotta, hogy a gyilkosságot ő követte el.

Kapros Jánosné férje nemrégiben halt meg. Házasságukból gyermek nem származott, az özvegy egyedül élt a lakásban. Idegen cselédet nem akart fogadni, hanem Lökösnét mint közeli rokonát kérte meg, éjszakánként aludjék nála, mert így biztonságban érzi magát. Lökösné esténként ment el az özvegyhez s vele egy szobában aludt. Beszélgetéseik során megtudta, hogy az özvegynek van némi készpénze, s felmerült benne az a gondolat, hogy jó lenne megszereznie, de csak akkor juthat hozzá, ha rokonát megöli. Három hétig folyton ezzel a gondolattal foglalkozott. Október 20-án éjszaka már fel is kelt, kezébe vette a tengerihántó széket, amibe egy éles vasszeg volt verve, de nem merte megütni vele az öregasszonyt s visszafeküdt a sutba. A következő napon, október 21-én, végérvényesen elhatározta, hogy akkor éjjel végre is hajtja tervét. Éjfél után 2 órakor felkelt. A tengerihántó széket a kezébe vette és a szeges részével az alvó Kaprosnét fejbe vágta. Az asszony erre felugrott, egy párnát a feje elé tartott és Lökösnét

szólította: „*Erzsók*”. Lökösné a bal kezével a párnát félrerántotta és a szék vas végével megint fejbe vágta Kaprosnét, akinek még ezután is volt annyi ereje, hogy ki akart menni a házból. Lökösné azonban megelőzte, a bezárt pitarajtóból a kulcsot kirántotta, a földre dobta és Kaprosnét visszabuktatta a szobába. A féoldalára esett és a földön elterült asszonyt egy kapával még fejbe verte.

Amint észrevette, hogy Kaprosné többé már nem tud felkelni a földről, mécesst gyűjtött. Annak világánál kereste, de nem találta meg a kulcsát a két ládának, amelyben a pénzt sejtette. Így aztán egy szőrtarisznyába belerakott 5 db szapant, egy fehér kötőbe sót, egy koszorú fokhagymát, madzagot, süttöabroszt, két másfajta abroszt, kékcsíkos szakajtóruhát, kéztörölt, egy fekete kendőt, amivel a megölt a férjét gyászolta, egy másik kendőt, végül két, pálinkával félig töltött butykost. Ezután a hullát pokróccal és ponyvával letakarta, majd hazament. Otthon az ingóságokat elrejtette. Majd visszament és a szomszédban lakó Kapros Istvánnak arról adott hírt, hogy a sógomójét meggyilkolták.

A hulla vizsgálata alapján az orvosszakértők pontosan rögzítették a csontig ható fejsérüléseket, azok méretét, majd a koponya felnyitásával megállapították az agyvelőn volt elváltozásokat. A látlelet szerint a nyakon, háton, mellen, a jobb és bal karon „*számnélkül való vakütések*” voltak. Medgyessy Pál kerületi orvos véleményét abban foglalta össze, hogy az agyvelőben a nagy és mély sebből származott vérfolyást megállítani, az agyvelő bal kamrájából a kiömlött vért eltávolítani és az ebből szükségképpen következő gutaütést megakadályozni lehetetlen lett volna, s a sérülések a halálos sérelmek (*laesiones absolute lethales*) rendjébe tartoznak.

A törvényszék ítéletében megállapította, hogy a vádlott a rokonát, csekély javainak megszerzése végett „*tulajdon házában borzasztó kegyetlenségek között meggyilkolta*”. A cselekményt előre elhatározott szándékkal követte el, ezt támasztja alá, hogy előre kigondolt „*fortélyos hazudozásai*val” mentségére is felkészült. Ezért arra ítélték, hogy „*az élők közül hóhér pallosa vágja ki*”.

A Királyi és a Hétszemélyes Tábla a törvényszék ítéletét helybenhagyta. Miután a király a kegyelmi kérelmet elutasította, a büntetést szeptember 20-án az ítéleti rendelkezésnek megfelelően, fővételleg végrehajtották.³⁴

5. Lovász Sára 40 éves „*férj nélküli*” hadházi nőnek 1811–1824 között három gyermeke született, ezek 4 napos, 5 hetes és 4 éves korukban meghaltak.

Az 1828. március 4-én megkeresztelt, ugyancsak házasságon kívül született leánygyermekétől azonban meg akart szabadulni, hogy több gondja ne legyen vele. Ezért május 23-án, harmadik hónapos kislányának egy réz gombostűt szúrt a fejelágyába, majd egy idő után a tűt kihúzta. Másnap a gyermeket elvitte Böszörménybe, ott helyezte el a dajkának megfogadott özv. Varga Miklósnénál, majd hazament Hadházra. Két nap múlva meg akarta tudni, hogy gyermeke milyen állapotban van. Reggel elindult Böszörménybe. Útközben találkozott Vargánéval, aki meg éppen őhöz igyekezett Hadházra, hogy hírt adjon a gyermek haláláról. Lovász Sára aztán a holttestet magához vette s azt mondta, hogy hazaviszi Hadházra, ott temeteti el. Miután néhány böszörményi lakos megtudta

Lovász Sára szándékát, utánamentek és visszatérítették, mert „*Böszörményben a közsorsú lakosok közt az a babonás vélekedés uralkodott, hogy amely határon holttestet visznek keresztül, azt a jég múlhatatlanul elveri*”. Mivel özv. Varga Miklósné a különös esetről már jelentést tett a tanácsnak, a visszatérített Lovász Sárát azonnal vallatóra fogták. Eleinte tagadta, hogy része lenne a gyermek halálában, de aztán beismerő vallomást tett.

A hullát a böszörményi chyrurgus vizsgálta meg. A „*homlok lágyán*” egy kis var eltávolítása után meglátszott a szúrás helye. A koponya felnyitása után az agyvelőn négy kanálnyi sárga vizet, az agyvelőereket vérrel tele állapotban, a nagy agyvelő kamráján pedig egy krajcárnyi sárga kerektséget talált, „*nyilván az oda hatolt szúrás miatt*”.

A törvényszék a vádlottat előre kigondolt szántsándékos gyilkosság miatt halálra ítélte.

A Királyi és Hétszemélyes Tábla az ítéletet helybenhagyta, a király azonban a büntetést kegyelemből 6 évi tömlőre és félévenként 30 korbácsütésre változtatta.³⁵

6. A 45 éves szoboszlói nemes Sári Bálint állandóan részegeskedett, feleségét ütlegelte, kegyetlenül megkínozta. A 42 éves asszony emiatt azzal a gondolattal foglalkozott, hogy vagy magát vagy a férjét megöli. Végül férje elvesztése mellett döntött s szándékába beavatta 20 éves Rebeka lányát, annak 19 éves udvarlóját, ifj. Kozma Istvánt, és 14 éves Miklós fiát.

Sári Rebeka azt gondolta, hogy az apja kegyetlenkedései miatt az édesanyját előbb-utóbb elveszti s ezt nagyobb rossznak tekintette, mintha apa nélkül marad. Az öccse is hasonlóképpen gondolkozott. A cselekmény elkövetésére Sáriné ifj. Kozma Istvánt vette rá azzal az ígérettel, hogy lányával együtt a gazdaságát is nekiadja.

A végzetes tett elkövetésére 1833. december 27-én este került sor.

Sári Bálint ekkor is ittasan ment haza. Ruhástól lefeküdt az ágyra s feleségének azt mondta, olvassa fel neki Csokonainak a „*Rédeiné felett elmondott versét*”. Az asszony el is kezdte az olvasást, de férje rövidesen félbeszakította: „*ne olvasd nekem*”, felkelt és pénzt követelt, mert vissza akart menni a kocsmába. Mivel pénzt nem kapott, visszafeküdt az ágyra és elaludt. Ekkor Sáriné egy fejszét adott ifj. Kozma István kezébe, aki annak fokával több ízben fejbe sújtotta az ágyon alvó embert. Az ütések következtében a koponya és az agyvelő összeroncsolódott s Sári Bálint nyomban meghalt. A hullát a földre fektették, Sári Rebeka megtaposta az apja derekát, majd a holttestet kivitték az udvarra és a szalmakazal alá rejtették. Sári Miklós is jelen volt az apja megölésénél, de abban tevőlegesen nem vett részt. Sáriné másnap hajnalban arra kérte a szomszédját, hogy „*elkóborolt*” férjét keresse meg. Így akarta elterelni a figyelmet a bűncselekményről, de ez nem sikerült, mert reggel 7 órakor a hullát a szalmakazal alatt megtalálták.

A törvényszék ítéletében megállapította, hogy Sáriné szándéka nem hirtelen és heves indulatból támadt, hanem férje megölését előre kitervelte, ebbe édes-

gyermekait és leánya udvarlóját is bevonta. Sári Rebekát és Sári Miklóst abban találta bűnösnek a törvényszék, hogy jelen voltak apjuk „erőszakos kivégzésénél” és Sári Rebeka a holttestet meg is taposta.

A törvényszék a vádlottak terhére és javára részletesen felsorolt „terhelő és enyhítő körülmények érett megfontolása” alapján Sári Bálintné halálra, Sári Rebekát 3 évi, Sári Miklóst 1 évi, ifj. Kozma Istvánt pedig 4 évi rabságra ítélte.

Az ítélet ellen a tisztiügyész és a vádlottak fellebbezéssel éltek.

A Királyi Tábla álláspontja szerint a sértett „előre elhatározott, különös kegyetlenkedéssel végrehajtott szántsándékos meggyilkoltatása a perbeli irományokból nemes Sári Rebeka, Sári Miklós és Kozma István alperesekre is kivilágosodván” ezért az elsőbíróság ítéletének megváltoztatásával mindhármukat hóhér pallosára ítélte, Sári Bálintnéval kapcsolatban pedig az elsőbíróság ítéletét helybenhagyta.

A további fellebbezések folytán a Hétszemélyes Tábla „a perbeli körülmények tekintetéből” a másodfokon kiszabott halálbüntetést Sári Rebekával szemben 6 évi, Sári Miklóssal szemben pedig 4 évi rabságra szállította le. Egyebekben pedig a Királyi Tábla ítéletét helybenhagyta. Ez azt jelentette, hogy a halálbüntetés Sári Bálintnéval és ifj. Kozma Istvánnal szemben jogerőre emelkedett.

A halálra ítélt kivégzésére azonban nem került sor, mert a király a büntetést kegyelemből Sári Bálintnéval szemben 10 évi, ifj. Kozma Istvánnal szemben pedig 8 évi fogságra változtatta át.³⁶

Az ismertetett ítéletek tényállásaiból jól érzékelhető, hogy a vádlottak tudatosan készültek áldozatuk elpusztítására s ezt feltűnő kegyetlenséggel hajtották végre. Ezért a rájuk kiszabott halál nem tekinthető eltúlzott büntetésnek. Az is érthető, hogy az uralkodó a 2. és 4. pontban ismertetett cselekmények elkövetőinek kegyelmi kérelmét elutasította. Nyugodtan állítható, hogy azokban az országokban, ahol a halálbüntetés hatályban van, a hasonló embertelenséggel végrehajtott gyilkosságok miatt jogerősen halálra ítélték ma sem számíthatnának államfői kegyelemre.

Téves minősítésű ítéletek

1. Pásztor Gyula kótaji lakos 1805. március 17-én hazafelé útjában a nánási határban lefeküdt és elaludt. Itt talált rá B. Tóth Ferenc és a felébredt emberrel beszédbe elegyedett. Pásztor elmondta, hogy egy lovat hitelbe adott el a nánási kocsmárosnak. A két ember aztán együtt indult el a kocsmára irányába. B. Tóth azt gondolta magában, hogy Pásztor nem mondott igazat, a pénz biztosan nála van. Ezért a kocsmába vezető útról elcsalta egy másikra és amikor egy mélyebb útszakaszhoz ért, Pásztort többször úgy fejbe verte, hogy az ütlegetésre használt botja eltört. A földre esett, tehetetlen ember ruhájában keresgélte a pénzt, de a motozást nem fejezhette be, mert egy közeledő szekér zörgését meghallotta s gyorsan a város felé indult. A sérült emberre Horváth István akadt rá s szekérén beszállította a városházára. Amikor ott a szekérről leemelték, Pásztor azon nyomban meghalt. A hullát Várady Sándor nánási chyrurgus vizsgálta meg.

A fejen nyolc súlyos sérülést talált s a koponya felnyitása után megállapította, hogy a sérülések feltétlenül halálosak voltak.

B. Tóth Ferenc a nyomozás során beismerő vallomást tett. A nánási tanács az iratokhoz csatolt Species facti-ban arra kérte a törvényszéket, hogy „*az ilyen és hasonló gonoszságoknak nagyobb megakadályoztatására nézve példát tenni... a gyilkos és fosztogató Tóth Ferencet hóhér keze által az élők közül kivégettni méltóztasson*”. A törvényszék ezt az álláspontot magáévá tette s a vádlottat halálra ítélte. Bár a cselekmény nem volt gyilkosságnak minősíthető, mert hiányzott annak a legfontosabb eleme, az előre megfontolt szándék, a Királyi és Hétszemélyes Tábla mégis helybenhagyta az elsőbíróság ítéletét. A kegyelmi kérvény elbírálásánál azonban a Helytartótanács nyilvánvalóan észlelte a téves minősítést és előterjesztése alapján a király a halálbüntetést 8 esztendei rabságra és félévenként 40 pálcaütésre változtatta át.³⁷

2. Ifj. nemes Kéki István 1816. március 27-én kocsmai dorbézolásból éjszaka nemes Kéki Pálné rokonához „*botorkált*” és onnan csak másnap reggel távozott. Az utcán találkozott 63 éves apjával s azt panaszolta neki, hogy Kékiné ellopta tőle a pénzét. Ezért mindketten visszamentek az asszonyhoz s előbb fenyegetéssel, káromlással, majd botütésekkel követelték a pénz visszaadását, erőszakkal a ládáját is felnyitották. Ezt követően ifj. Kéki egy 6 coll hosszú, másfél coll széles késsel kétszer Kékiné vállába csapott, majd az oldalcsontok között a tüdőig hatoló szúrást ejtett rajta. E szúrás következtében Kékiné harmadnapra szörnyű kínok között meghalt. A törvényszék arra tekintettel, hogy „*ezen rettenetes atyafi gyilkosság mind a halálthozó eszközre, mind az azzal ejtett többszöri vágásokra, mind az utolsó szúrásnak nagyságára tekintettel valóságos szántsándékos gyilkosságnak tartatik*”, ifj. Kékit halálra ítélte.

A törvényszék álláspontja szerint id. Kéki a fia erőszakoskodásait atyai intézésével nem csillapította, sőt hidegvérrel elnézte, ekként a cselekmény elkövetésében vele megegyezett. Látta, hogy fia a kést felvette, de a szúrást nem akadályozta meg. Az asszony kérése ellenére „*sem seborvosnak, sem másnak senkinek, a megtörtént dologról hírt nem adott, hanem a maga szerencsétlen atyafiát, nevetlen gyermekei közt, minden segedelem nélkül, a maga vérében fetrengve hagyta*”. Mindezek „*elfajult szívére mutatnak*”, s ehhez képest 2 évi rabságra ítélték.

A Királyi és Hétszemélyes Tábla az elsőbíróság ítéletét mindkét vádlottal szemben helybenhagyta. Az kétségtelen, hogy ifj. Kéki a bűncselekményt feltűnő durvasággal hajtotta végre, de az gyilkosságnak nem minősíthető.

Az uralkodó a halálbüntetést kegyelemből 10 évi rabságra változtatta át.³⁸

3. Szatmári József és Lakatos János 1824. október 27-én szekérral indultak a hadházi erdőbe száraz fáért. Útközben megláttak egy csomóba összeszedett gallyat és felrakták a szekérrre. Az erdőben összetalálkoztak Szikszai Istvánnal, aki azt állította, hogy a gally az övé. Emiatt összeszólalkoztak s ennek során Szatmári, majd Lakatos is bottal úgy fejbe ütötte Szikszait, hogy az orvosszakértői vélemény szerint az okozott sérülések következtében halála elkerülhetetlen volt.

A törvényszék Szatmári cselekményét szántszándékos gyilkosságnak minősítette és halálra ítélte, míg Lakatos terhére azt állapította meg, hogy cselekménye nem volt szántszándékos, de a halál bekövetkeztében Szatmárral egyforma mértékben felelős, ezért őt 3 évi rabságra és negyedévenként 25 pálcaütésre ítélte.

A Királyi Tábla viszont Szatmárit az ügyben fennforgó körülményekre figyelemmel a halálbüntetés alól felmentette, ami azt jelentette, hogy cselekményét nem minősítette gyilkosságnak, hanem szándékos emberölésnek, ezért 4 évi börtönre és negyedévenként 25 pálcaütésre ítélte, míg Lakatossal szemben az elsőbíróság ítéletét helybenhagyta.³⁹

4. Munka Szűcs János és 13 társa ellen indított ügyben a törvényszék által megállapított tényállás lényege az, hogy 1825. január 2-án a szoboszlói kocsmában még folyt a tömegverekedés, amikor Munka Szűcs János onnan elszaladt a bátyja közeli kertjébe és egy vasvillával a kezében ment vissza. Így vett részt a verekedésben s ennek során a vasvillát Gyüre János bal oldalába döfte. Gyüre másnap meghalt. A boncolás adatai szerint a szúrás a második és harmadik oldalsont között a bal tüdő alsó szárnyán keresztül a szívnek a bal kar felé hajló életeréig hatolt be s a sérülés elkerülhetetlenül halált okozott.

A törvényszék Munka Szűcs Jánost, *„mint bosszúálló és leselkedő, szántszándékos gyilkost”* halálra ítélte.

A verekedés kezdeményezéséért három vádlottat fejenként félesztendei rabságra és két részletben végrehajtandó 80 pálcaütésre, hat vádlottat verekedésért 1–1 hónapi rabságra és 40 pálcaütésre, ugyanezért négy nemesi jogállású vádlottat pedig 2–2 hó rabságra ítélték.

A Királyi Tábla Munka Szűcs Jánost az ügy körülményei alapján a halálbüntetés alól felmentette, tehát a cselekményét nem minősítette gyilkosságnak és *„érdemlett büntetésül”* a táblai ítélet kihirdetésétől számított 4 évi rabságra és félévenként 30 botütésre ítélte.⁴⁰

5. A törvényszék Nagy József ellen felesége meggyilkolása, Méhes Nagy József ellen ennek elősegítése miatt indított ügyben leszögezte, hogy Nagy József állhatatos tagadásával szemben nincsenek olyan tanúk, akik a tett elkövetését a saját szemükkel látták. Néhány adatból és az orvosi látleletből azonban azt a következtetést vonta le, hogy vádlott a feleségét úgy tarkón vágta, hogy a padkáról leesett, ekkor néhányszor megrúgta, majd dulakodás közben megfojtotta. Másnap reggel pedig orvosi vizsgálat nélkül azzal az ürüggyel akarta hirtelen eltemettetni, hogy a pálinka ölte meg az asszonyt. Az orvosi vélemény szerint azonban az asszony *„valóságos fulladásban múlt ki”*. A törvényszék szerint vádlottat *„felesége szántszándékos gyilkosának el nem ismerni, nem lehet”*, ezért halálra ítélte. Méhes Nagy Józsefet ellenben bizonyítékok hiányában felmentette.

A Királyi Tábla az elsőbíróság ítéletét helybenhagyta, a Hétszemélyes Tábla azonban *„a fennforgó körülményekre tekintettel”* vádlottat a halálos büntetés súlya alól feloldozta és helyette 4 esztendei tömlőre ítélte. Ez azt jelentette, hogy

a gyilkosságot nem találta megállapíthatónak, erre az iratok tanúsága szerint nem is volt alap.⁴¹

6. Oláh János ellen felesége meggyilkolása miatt indított ügyben a törvényszék lényegében azt állapította meg, hogy 1835. július 7-én Oláh János lakásából csatogás hallatszott, miközben a felesége sikoltzott, a vádlott pedig szidta. A férfi kétszer-háromszor rövid időre kilépett a lakásból s amikor visszament, újra verte az asszonyt, majd a ház előtt azt hangoztatta, *„megölöm, b...om az oláh Istenét, egyszer születtem a világra, egyszer kell meghalnom, meglehet, megérem három esztendei rabsággal, de megmenekszem tőle”*. A 65 éves szomszédasszonya még oda is szólt neki, *„ne öld meg János, te akasztófára való”*. Erre a szomszédasszonyt *„szóval”* megtámadta, visszament a lakásba, majd a feleségét kivonszolta az udvarra s elindult a kapu felé. Közben meggondolta magát, visszafordult s a földön elterült asszonyt kihúzta az utcára, ő maga pedig elment. Oláhné az elszenvedett ütések következtében beteg lett s tizenegy nap múlva meghalt.

A látélet szerint a sértett teste tetőtől talpig szederjes foltokkal, daganatokkal és vakütések nyomaival volt borítva, a nyakon fojtogatásra utaló markolás nyoma látszott. A fejbőr és ábrázat egyetlen nagy, kékeszöld daganatba fúvódott fel. A legnagyobb figyelmet azonban – orvosi vélemény szerint – a fején talált sérelmek érdemelték. A koponya megroncsolása miatt agyhártyagyulladás lépett fel. Kazintzy Sámuel kerületi orvos azt állapította meg, hogy a halált kivált a fején elkövetett egyetlen kínzások okozták.

A törvényszék a tényállásból azt a következtetést vonta le, hogy vádlott eltökélt szándéka feleségének kiirtása volt. Ezért *„a borzasztó kegyetlenséggel véghez vitt gyilkos tette legméltóbb béréül, a hasonló szörnyetegeknek rettentő példájokra”*, hóhér pallosára ítélte.

Az elsőbíróság ítéletét a Királyi és Hétszemélyes Tábla is helybenhagyta, holt az előre megfontolt szándéokra semmiféle ténybeli adat nem merült fel. A vádlott kivégzésére nem került sor, mert a király a halálbüntetést kegyelemből 8 évi rabságra és félévenként 30 pálcaütésre változtatta át.⁴²

7. Gargya Imre vádlott – a törvényszék ítélete szerint – szántóföldjének határa miatt P. Csapó János szomszédjával *„egyidőtől versengésben állott”*. Rég forralt bosszúból a saját szántóföldjén békésen alvó P. Csapót egy fejszével kétszer úgy vágta főbe, hogy *„ezen két gyilkos csapások súlya alatt lelkét legottan kiadta.”* Hogy pedig vádlott ilyen életoltó véres bosszút szomjúhozott – olvasható az ítéletben – azt az eszköz kiválasztása, a mód és erő, mellyel a gyilkosságot végrehajtotta, továbbá az a megborzás nélküli hidegség, melyet iszonyú tette után nyilvánított, eléggé világosítják cselekményét. Ezért halálra ítélték.

A Királyi Tábla az elsőbíróság ítéletét hatályon kívül helyezte, mert néhány tanú vallomása szerint a vádlottat elméjében megháborodottnak tartották. Ezért elrendelte a vádlott elmeállapotának több orvos által, több ízben történő megvizsgálását, a törvényszéket pedig utasította, hogy az orvosszakértői véleményre figyelemmel hozzon az ügyben új ítéletet.

A többszöri megfigyelést és vizsgálatot a kerületi és a böszörményi városi seborvos végezte. Ők a vádlottat épelméjűnek nyilvánították s így foglalt állást Kazintzy Sámuel kerületi orvos is. Ezek alapján a törvényszék újabb ítéletében azt állapította meg, hogy a vádlott elmeállapotával kapcsolatos aggályokat az orvosi vélemények eloszlatták, így a „beszámítás nem kevesbűlven”, a korábban meghozott ítéletet „a maga erejében” fenntartotta.

Az ítéletet a Királyi és Hétszemélyes Tábla is helybenhagyta. Kivégzésre azonban ezúttal sem került sor, mert az uralkodó a halálbüntetést kegyelemből 6 évi rabságra változtatta át. Ez arra utal, hogy a Helytartótanács a kegyelmi eljárás során nem látta igazoltnak ebben az esetben sem, hogy a vádlott előre eltökélt szándékkal hajtotta végre a sértett megölését.⁴³

8. Sándor Pál 1845. november 13-án este 10–11 óra között ment el a szoboszlói olajsajtolóba, mivel azonban nem került rá a sor, nényéhez tért be – olvasható a törvényszék ítéletében. Amikor onnan kijött, az utcán meglátták az éjjeli rendőrök s figyelmeztették; menjen haza. A Harangi malom felé vette az útját s abból az irányból Ádány József „maga magával való megszokott lármás beszéde hallatszott.” Sándor Pál erre utána szaladt s amikor elérte, botjával többször fejbévágta, s a földre esett embert otthagya. Majd meggondolta magát és vissza akart menni, hogy „Ádány Józsit az Istennek adja”. A visszatérésben azonban a nénye megakadályozta. Ádány József 13 nap múlva meghalt.

A boncolás adatai alapján az orvosszakértő megállapította, hogy a sértett koponyáját hátulról több botütés érte olyan erővel, hogy nemcsak a fejbőr zúzódott meg, hanem tetemes hosszúságban a koponyacsontok is meghasadtak. Mivel az agyüregben nem volt nagyobb mennyiségű vérkiömlés, a sértett még pár napig fentjárt, majd agyhártyagyulladás lépett fel. Halálát kétségtelenül a rajta esett sérülések okozták.

A törvényszék szerint a vádlott „előre elhatározott szándékkal” okozta a sértett halálát, de az eddigi gyakorlattól eltérően 4 évi rabságra ítélte.

A Királyi Tábla az ítéletet azzal a „megjegyzéssel” hagyta helyben, hogy a büntetés végrehajtása a táblai ítélet kihirdetésétől számítandó.

A törvényszéknek az a következtetése, hogy a vádlott előre elhatározott szándékkal gyilkosságot követett el, téves. A vádlott ugyanis este 10–11 óra tájt az olajsajtolóba ment és csak azért akadt az útjába Sándor Pál, mert a sajtolóban nem került rá a sor. Arra nincs adat, hogy a sértettel korábban olyan ellenséges viszonyban lett volna, ami miatt egyáltalán felmerülhetett és érlelődhetett volna benne a megölés gondolata.⁴⁴

Felmentő ítéletek

A tisztiügyész által szántsándékos gyilkosság elkövetésében tettetársként megvádoltak közül öt főt a törvényszék bizonyítékok hiányában felmentett. Erről a vonatkozó ítéletek ismertetése kapcsán már volt szó. Ezeken kívül még az alábbi négy ügyben hozott a törvényszék, illetve a Királyi Tábla felmentő ítéletet.

1. Egy Simon Mihály nevű Szentmihályra való legény 1817-ben Nánáson Soós Mihály szolgálatába szegődött. Egy idő után eltűnt s olyan szóbeszéd is szárnyrakelt, hogy gazdája agyonverte.

Tíz évvel később – 1827-ben – a város kertjében, egy bevágott veremben emberi csontvázra akadtak s felvitték a városházára. Emiatt nyomozást folytattak s a nánási tanács 1830-ban az iratokat felterjesztette a kerülethez, de büntető eljárást senki ellen nem indítottak. 1836-ban azonban az eltűnt Simon Mihály testvérének a kerülethez írt levele alapján a tisztiügyész előkereste a nyomozati iratokat és gyilkosság miatt Soós Mihály ellen vádat emelt s ezt csupán azzal indokolta, hogy a gyilkosokat „*a törvények szerint halálos és igen példás büntetéssel kell sújtani*”.

A nyomozati iratokban Soós Mihályra semmiféle terhelő adat nem volt. Annak idején a csontvázat sem vizsgálták meg. Ezt most a törvényszék elrendelte és az azonosításhoz beszerezte Simon Mihály születési anyakönyvi kivonatát. Kazintzy Sámuel kerületi orvos azonban a vizsgálatot nem tudta elvégezni, mert a csontváz már nem volt meg a városházán és hollétéről senki nem tudott felvilágosítást adni. Ilyen körülmények között a törvényszék 1837 októberében Soós Mihályt a vád alól felmentette, mert nem volt bizonyíték arra, hogy „*a megtalált holttestnek ő volt a gyilkosa*”. Az ítélet ellen a tisztiügyész nem élt fellebbezéssel.⁴⁵

2. A tisztiügyészi hivatal 1842. február 4-én bejelentette a kerületi közgyűlésen, hogy nemes Tóth Istvánné nánási asszonyt felakasztva találták, és az orvosi vélemény szerint a testén olyan jelek vannak, amelyek arra mutatnak, hogy az akasztást nem önmaga, hanem más vitte véghez. Ezért a közgyűlés a tiszti alügyészt egy táblabíróval kirendelte, hogy „*ezt a nagy figyelmet érdemlő dolgot a nánási tanács közbenjöttével szigorúan vizsgálják meg*”.

A vizsgálat megtörténte után a tisztiügyész az asszony 65 éves férje, nemes Tóth István ellen szántsándékos gyilkosság miatt emelt vádat. Ezt arra alapította, hogy vádlott rosszul élt a feleségével, a hulla mellett a székeket felborítatlanul találták, a ház nem volt bezárva, a kulcsok belül voltak az ajtóban, s az orvosi vélemény szerint a holttesten talált sérelmeket a földön kötéllel történt megfojtása okozta.

A törvényszék 1843 februárjában hozott ítéletében kifejtette: arra, hogy az asszonyt másvalaki, különösen pedig, hogy a férje fogta meg és húzta gerendára, semmiféle bizonyíték nincs. Abból viszont, hogy az esetet megelőző napon Tóth Istvánné a szomszédasszonyának háromszor is mondta, hogy soha nem fogja többször itallal megkínálni, a szerencsétlennek a halálra készülésére lehet következtetni. Egyébként, a szomszédasszony vallomása szerint Tóthné élete utolsó napján is ittas volt.

„*Az ily esetekben a törvény világos és kétséget nem szenvedhető bizonyítékokat kíván*” a bűnösség megállapításához, szögezte le a törvényszék, minthogy pedig ez ügyben ilyenek nincsenek, a vádlottat bizonyítékok hiánya miatt felmentette.

A Királyi Tábla az ítéletet helybenhagyta.⁴⁶

3. 1845. június 11-én reggel 8 óra tájban Hadházon, az egyik városon kívüli kútból holtan húzták ki a 22 éves Biri Juliannát. A szája kenderrel volt keresztülkötve. Hihetőleg a kút melletti küzdés közben ölték meg, olvasható abban az ítéletben, amelyet a törvényszék 1845. december 20-án hozott szántsándékos gyilkosság miatt Kovács Miklós 22 éves hadházi legény ellen indított ügyben.

Hogy ki követte el a bűncselekményt, „erre nézve több körülmény van”. A vádlott ismerte a lányt, június 8-án éjfélig együtt is volt vele, amikor elvált tőle, nem hazament, de hogy hajnalig hol volt, igazolni nem tudta. Ez erős gyanút gerjeszt, hogy a bűntényt ő követte el. Azonban tetten nem kapták s arra, hogy az általa megvetett szerencsétlen lány iránt bosszút forralt volna, semmi adat nincs – állapította meg a törvényszék, majd így folytatta: „*ellene oly teljes bizonyító s oly kétségen kívül helyező próbák, melyeknek emberélet feletti ítélet hozására multhatatlanul szükségesek volnának, nem léteznek... Az is világos, hogy a szerencsétlen lány, arra az esetre, ha őt vádlott feleségül nem veszi, önmaga elvesztését is emlegette. Ezeknél fogva vádlott a gyilkossági vád alól feloldoztatik*”.

A Királyi Tábla az ítéletet azzal a megjegyzéssel hagyta helyben, hogy a vádlott felmentése próbák (bizonyítékok) elégtelenségén alapul.⁴⁷

4. Előfordult olyan eset is, hogy a fellebbviteli bíróság nem tette magáévá a kerületi törvényszéknek a nyomozás adataiból a vádlottak bűnösségére vont következtetéseit és felmentő ítéletet hozott.

Ez történt Szél Pálné és ifj. Czina Mihály ellen szántsándékos gyilkosság miatt indított ügyben is.

Szél Pált 1818. május 29-re virradóra a háza udvarán lévő kútban holtan találták. A hullát másnap Borbély János szoboszlói chyrurgus vizsgálta meg. A Visum repertum-ban elsősorban azt rögzítette, hogy a kút kávája éles szélű deszkából készült s olyan szűk volt, hogy a kútba „*erőszakos lenyomás nélkül*” a test nem kerülhetett. A kútban a víz négysukknyi⁴⁸ mélységű (124 cm), az öble pedig egy klafternyi⁴⁹ (189 cm) tágas volt. Mivel az erőszakkal lenyomott test függőleges helyzetben volt a kút 124 cm-nyi vizében, a szervezetébe víz nem került.

A külső vizsgálat során (boncolást nem végzett) a chyrurgus a hulla mindkét vállán, a két karjának a könyökhajlásában, a jobb csípőn és a jobb láb térdén a bőr lesodrását észlelte. A nyakán, a fültövénél felfelé, kötélszorítás nyoma, a két karja könyökhajlásában pedig karjainak kötéllal történt hátrakötésének helye látszott. A jobb felsőkar izomzatán hét kisebb-nagyobb sarkantyútaréjforma szúrás, a bal mellen pedig egy coll⁵⁰ hosszúságú, vékony, vér nélküli karcolás nyoma volt látható. A holttesten csonttörés nem volt.

A leletek alapján a chyrurgus véleménye az volt, hogy Szél Pált először megfojtották, majd a már meghalt, megmerevedett testet a kútba lenyomták s a bőrsérülések emiatt keletkeztek.

A nyomozás során kihallgatott tanúk az ügygel kapcsolatban semmit sem tudtak előadni, a tisztügyész azonban Szél Pálné és ifj. Czina Mihály ellen előre elhatározott gyilkosság miatt vádat emelt.

A törvényszék az ítéletben a 25 éves asszonnyal kapcsolatban a következőket állapította meg:

Saját vallomása szerint akkor éjjel, amikor a férje halála történt, vele egy ágyban feküdt, s amikor felkelt mellőle s kiment a szobából, ő ébren volt. Az asszony szokása ellenére korán felkelt s az udvaron kiabálni kezdett, hogy a férje a kútba ölte magát, pedig a kútba bele se nézett. A férjét sohasem szerette és a 20 éves Czina Ferencsel „*titkos barátságot és tilalmas társalkodást folytatott*”. A lakás falában egy lyukban a nyomozáskor találtak egy kötelet, amit az asszony tett oda előző napon.

A 20 éves Czina Mihály – az ítélet szerint – Szélnével titkos barátságban élt s néhány nappal a gyilkosság előtt, a mezőn egész nap együtt kószált vele. A gyilkosságot megelőző este a gondjaira bízott lovakat éjjeli legelésre olyan helyre vitte, ahol senki sem volt, holott máskor a többi lovász társaságához ment. Azt beismerte, hogy a gyilkosság idején, éjszaka hazament a lovaktól. Egyébként a maga mentésére hamis tanúkat is akart állítani.

Ezekből az adatokból a törvényszék arra a meggyőződésre jutott, hogy Szél Pálnének a férje erőszakos megfojtásáról „*nemcsak tudnia kellett, hanem abban részt is vett*”, s azt ifj. Czina Mihállal „*együtt követték el*”. Ezért mindkettőjüket halálra ítélték.

A Királyi Tábla viszont ítéletében azt állapította meg, hogy a vádlottak ellen gyanú okok fennforognak ugyan, de ezek elítélésükhöz nem elegendők, ezért bizonyítékok elégtelensége miatt a vád alól felmentette őket.⁵¹

Néhány számszerű adat

Az 1757–1850 között elkövetett gyilkosságok 22 áldozata közül 6–6 fő Hadházon, Böszörményben és Nánáson, 4 pedig Szoboszlón vesztette életét. Dorogon és Vámospercsen ebben az időszakban gyilkosság nem történt. A tettesek többsége a 21–30 éves korosztályokból került ki.

A törvényszék 15 vádlottat ítélt halálra. A fellebbviteli bíróságok 10 fővel szemben a halálbüntetést helybenhagyták, 8 vádlott azonban uralkodói kegyelemben részesült. Végső soron két elítéltet végeztek ki. A Királyi, illetve a Hétszemélyes Tábla 3 elsőfokon halálra ítélt vádlott büntetését 4–4 évi börtönre szállította le, 2, szintén halálra ítélt vádlottat pedig bizonyítékok hiányában felmentett.

Csecsemőgyilkosság

Régi magyar törvényeink a szülőknek a gyermekük élete ellen elkövetett bűncselekményeit egységesen gyermekgyilkoságnak minősítették s miként az élet szándékos kioltása, ez is halállal volt büntetendő. A gyermekgyilkoságnak azonban volt egy speciális esete: amikor az anya szülés közben vagy röviddel utána ölte meg újszülött gyermekét. A hajdúkerületi törvényszék az ilyen cselekményeket, a más körülmények között véghezvitt gyermekgyilkoságtól való megkülönböztetés végett, „*csecsemőgyilkosság*”-nak nevezte. Az 1795. évi első

magyar büntetőkódex-tervezet is így kodifikálta az újszülött gyermek megölését és leszögezte, hogy „*ha a születést követő hosszabb időköz elteltével ölik meg a szülők gyermekeiket, akkor az ilyen gonosztett már gyermekgyilkosság*”.⁵² A gyermek- és csecsemőgyilkosság elvi elhatárolása azonban a büntetési tételt nem érintette, mert a Tervezet szerint „*a gonosz szándék legfelső fokán*” a csecsemőgyilkosokra is kiszabható volt a halálbüntetés.⁵³

A gyakorlati tapasztalatok szerint a csecsemőgyilkosságokat Európa-szerte – így Magyarországon is – túlnyomórészt leányanyák, tehát házasságon kívül élő személyek követték el. Az 1750-es évektől kezdve a külföldi szakirodalomban széles körű vita folyt az ilyen bűncselekményeket kiváltó okokról, ezek megszüntetésének módjáról, az elkövetés megelőzéséről. A szerzők az alapvető okot abban látták, hogy a házasságon kívül szülő leányanyákat a társadalom megvetése kíséri s az ettől való félelem miatt igyekeznek titkos kapcsolatuk gyümölcsétől megszabadulni. A megoldást a megesett nők megfelelő védelmében és a közfel-fogás megváltoztatásában látták.

Mária Terézia 1769-ben közigazgatási úton igyekezett a csecsemőgyilkosságoknak elejét venni. A helységek bíráit kötelezte, hogy a házasságon kívül teherbe esett nők szüleit, gondviselőit, gazdáit szigorúan figyelmeztessék, hogy a szülés idejét kíséreljék figyelemmel és gondoskodjanak arról, hogy a szüléskor a magzat veszedelemnek ne legyen kitéve. Ha a bírák tudomására jut, hogy az ilyen terhes személyek a szülés előtt szégyenükben elrejtőznek, vagy lakóhelyüket megváltoztatják, erről a szülés zavartalanságának biztosítása végett kötelesek az illetékes szolgabírónak jelentést tenni. A szolgabírokra hárult a működési területükön elkövetett magzatöléseknek és annak kivizsgálása, hogy a helység bírái a megelőzés érdekében megtették-e az előírt intézkedéseket. Mulasztás esetén kötelesek voltak a megfelelő büntetést kiszabni.⁵⁴

II. József 1781-ben, a fenti rendelet kiegészítéseként megtiltotta a házasságon kívül teherbe esett nők virgáccsal vagy más csúfos büntetéssel sújtását, mert az ilyen büntetésektől való félelem okot ad magzatuk megölésére.⁵⁵

A Helytartótanács 1795-ben, majd 1797-ben, a csecsemőgyilkosságok elszaporodása, illetve „*a csecsemő gyermekek megöletésének eltávolítása*” végett elrendelte, hogy a vármegyék az 1769-ben kelt rendeletet ismételten hirdessék ki. A felszólításnak a hajdúkerületi közgyűlés is mindkét alkalommal eleget tett.⁵⁶

1799-ben újabb rendelkezés látott napvilágot. A Helytartótanács arra hivatkozással, hogy „*a kisdédek öldököltetése nagyon elhatalmasodott Magyarországon,*” a megyéket a szükséges pénzügyi fedezet előteremtésének kötelezettségével olyan intézetek létesítésére utasította, amelyekben a megesett nők titokban szülhetik meg gyermekeiket. Ha a megvalósításnak akadálya van, arról tegyenek jelentést, miképpen kívánják a veszély nélküli szülést biztosítani és a csecsemők megölését megakadályozni. A Hajdúkerulettől arra kért választ a Helytartótanács, hogyha a városokban vannak szegényházak, idegenek részére szolgáló szálláshelyek, kórházak vagy más ilyen kegyes célra rendelt házak, hogyan lehetne ezekben néhány szobát szülésre alkalmassá tenni. Ha pedig ilyen épületek nincsenek,

részben a házipénztár terhére, részben a lakosság alamizsnájából hol lehetne erre a célra házat építeni.⁵⁷

A közgyűlés jelentése szerint a kerület városaiban sehol nem volt szülőszoba kialakítására alkalmas épület és ilyen építésére sem láttak lehetőséget. Szükségesnek tartották azonban az ifjúság erkölcsös magatartásra nevelését. A megesett személyek védelmére pedig hat pontból álló rendszabályt dolgoztak ki. Ebben az 1769-ben kelt s 1781-ben kiegészített rendelkezéseket fogalmazták meg és a magzat védelme érdekében a következőkkel egészítették ki:

Megtiltották, hogy kenő-fenő asszonyok nyereségvágyból, néha tudatlanságból, vagy maguk az anyák, veszedelmes kenegetéssel a méhben fogant terhet elűzzék. Kenegetést csak bábák végezhetnek, de ha ezáltal a magzat elvesztésében a legkisebb mértékben is részesek lesznek, kemény büntetést kapnak. A városi tanácsokat kötelezték, hogy a szegénysorsú megesett személyeknek – szükség esetén – szerezzenek szülésre alkalmas helyet, a megszületett magzat tartására és nevelésére ügyeljenek, továbbá gondoskodjanak az erőtlen és tehetetlen személyek gyermekeinek közönséges költséggel történő táplálásáról és eltartásáról.⁵⁸

Arra nincsenek adataink, hogy a XVIII. század végén Magyarországon a csecsemőgyilkosságok valóban nagyon elharapóztak-e, amint azt a Helytartótanács említett rendelete állította. Az azonban bizonyos, hogy a hat hajdúvárosban ilyen tendencia nem volt. 1757–1850 között – tehát 93 esztendő alatt – a tisztiügyész csecsemőgyilkosság miatt 32 személy ellen, s mivel egy csecsemőgyilkos anyja a tett elkövetése után meghalt, nőtestvére ellen, az újszülött gyermek hullájának rejtegetése miatt emelt vádat (összesen 33 vádlott). A törvényszék 15 vádlottat csecsemőgyilkosság miatt, 1 vádlottat pedig hullarejtegetésben mondott ki bűnösnek.

Egyébként a nyomozás nemcsak a közvetlen tettesekre, hanem a szülönőt terhebe ejtő férfiakra és a csecsemőgyilkossággal összefüggésben elkövetett egyéb bűncselekmények tetteseinek felderítésére is kiterjedt. Ezért volt a 32 ügynek összesen 69 vádlottja. A már említett 32 csecsemőgyilkos és 1 hullarejtegető mellett 12 férfi paráznaság és 24 személy – többségükben a szülönők anyja, bűnszegédség, bűnpártolás vagy feljelentési kötelezettség elmulasztása miatt állott a kerületi törvényszék előtt.

Csecsemőgyilkosságban marasztaló ítéletek

1. Semsei Jánosné özvegyasszony 1775. október 8-án bátyja debreceni házában megszült csecsemőjének orrát, száját addig tartotta befogva, míg a gyermek megfulladt. A holttestet a ház udvarán elásta. A városi tanács utasítására a hullát négy nap múlva, október 12-én kihantolták. Csapó József debreceni orvos a vizsgálat adatai alapján megállapította, hogy az éretten született csecsemő halálát külső erőszak okozta. Semseiné a bűncselekmény elkövetését beismerte. Mivel hadházi lakos volt, a büntető eljárást a hajdúkerületi törvényszék folytatta le s halálra ítélte. A királynő azonban a halálbüntetést kegyelemből 4 évi rabságra változtatta át.⁵⁹

2. A 26 éves Varga Katalint a 20 éves, nőtlen Magi István ejtette teherbe. A legény a magzat elhajtása végett a 77 éves Magyar Mihálynéhoz fordult, aki előbb barackmag héjának főzetét ajánlotta, majd rutafüvet adott, azonban egyik sem használt. A lány 1786. április 7-én „*furtim amoris infelicem fructum*” (a titkos szerelem szerencsétlen gyümölcsét) megszülte – állapította meg Szentmiklósi Sebeők Sándor kerületi orvos. Szülés után a magzat orrát, száját befogta s az így megfojtott csecsemő hulláját három napig az ágyában tartotta, majd a konyhában elásta. Tettét hetek múlva mondta el hozzátartozóinak azzal, hogy jelentsék fel a város hadnagyánál. Amikor a hulla exhumálására sor került, a test már egészen elrohadt állapotban volt.

A törvényszék Varga Katalint csecsemőgyilkosságban bűnösnek mondta ki, de „*a körülményekre tekintettel*” a rendes – vagyis halál – büntetés alól felmentette s 2 évi börtönre és két ízben végrehajtandó 100 korbácscsapásra ítélte. Magi Istvánt paráznaság és a magzatelhajtás érdekében történt eljárása miatt 3 havi börtönnel, két részletben végrehajtandó 80 botütéssel, Magyar Mihálynét pedig a magzatelhajtás kísérlete miatt, korára és testi állapotára figyelemmel, 3 hónapi börtönnel sújtotta a törvényszék.⁶⁰

3. Nánáson 1792. október 30-án egy veremben csecsemőhullát találtak. A gyanú a 20 éves Borsi Erzsébetre terelődött. A lány előbb tagadta, majd beismerte, hogy október 29-én leánygyermeket szült, de azzal védekezett, hogy a csecsemő holtan jött a világra, ezért dobta be a gödörbe. Állítása szerint Nábrádi János szolgálégénytől esett teherbe.

A csecsemőhullát november 2-án Földi János orvos vizsgálta meg és boncolta fel. Elvégezte a tüdőúszópróbát is és a Visum repertumban felsorolt leletek alapján azt állapította meg, hogy a rendes időre, élve született csecsemő száját a vádlott befogta, úgy vitte a gödörig és abba fejjel lefelé dobta be. Emiatt következett be a halál.

A törvényszék az orvosi véleményre tekintettel nem fogadta el Borsi Erzsébet védekezését és bűnösnek mondta ki csecsemőgyilkosságban. A körülményekre tekintettel azonban halál helyett 1 évi rabságra és két részletben végrehajtandó 60 korbácscsapásra ítélte. Nábrádi Jánost viszont a paráznaság vádja alól felmentette, mert a lány vallomásán kívül semmiféle terhelő bizonyíték nem merült fel ellene.⁶¹

4. Török Erzsébet 27 éves lány 1793. március 2-án szült fiúgyermekének a száját egy ronggyal betömte, a nyakát egy másik darab ronggyal szorosan körütkerte és kitorzte. Ezután a gyermeket az ágyba tette és ráfeküdt. A cselekmény a városi tanács tudomására jut s március 4-én Földi János orvos a hullát felboncolta. Elvégezte a tüdőúszópróbát és ennek eredményére is figyelemmel állapította meg, hogy a csecsemő rendes időre, életben született és halálát külső erőszak okozta.

A tisztiügyész Török Erzsébeten kívül az édesanyja, Török Jánosné ellen is vádat emelt bűnsegédség, valamint Bódi János cigánylegény ellen paráznaság miatt.

A törvényszék Török Erzsébetet „*a kegyetlenséggel*” elkövetett gyilkosság miatt halálra, Bódi Jánost paráznaság miatt 24 botütésre ítélte, Török Jánosnét ellenben a vád alól bizonyítékok hiányában felmentette. A halálbüntetést a Királyi és a Hétszemélyes Tábla is helybenhagyta, a király azonban azt kegyelemből 6 évi rabságra változtatta át.⁶²

5. Szalkai Györgyné 31 éves asszony, nyolc éve katonáskodó férje távollétében szerelmi viszonyt folytatott a nőtlen, 26 éves Varga Mihállyal. Teherbe esett s 1794 áprilisában leánygyermeket szült. A csecsemő fejét felfelé szándékosan összenyomta és ennek folytán következett be a halál. Szalkainé elismerte, hogy a gyermeket ő ölte meg.

A hullát Földi János boncolta fel. Megállapította, hogy a gyermek rendes időre, a tüdőúszópróba eredménye szerint is, élve született és halálát a koponyacsont sérülése következtében főként a kisagy alatt bőven kiömlött vér okozta.

A törvényszék Szalkainét halálra, Varga Mihályt pedig a huzamosabb ideig folytatott paráznaság miatt katonának adásra ítélte.

Az ítéletet a Királyi és Hétszemélyes Tábla helybenhagyta. A halálbüntetést azonban a király kegyelemből 8 évi tömlőre és félévenként 24 korbácscsapásra változtatta át.⁶³

6. Özvegy Korondán Mihályné 47 évesen, 1794. február 25-én szült. Állítása szerint azonban nem gyermeket hozott a világra, hanem valami darab hús ment el tőle. Földi János már a következő napon két bába közreműködésével, a kirendelt hatósági személyek jelenlétében megvizsgálta Korondánnét, aki megmutatta a méhlepényt és a köldökkötelet s azt állította, hogy ez volt az a darab hús, amit szült.

Földi a vizsgálat alapján igen részletesen fejtette ki véleményét, ennek lényege a következő volt:

A betegágyban talált asszony szülőrészei olyan állapotban voltak, mint általában a szülés után szoktak lenni. A méh még nem húzódott össze. Mivel a vizsgálat a szülést követő napon történt s a tej a harmadik, negyedik napon jön meg, csak a bal emlő adott kevés tejet. Az elszült gyermek „*mását*” (placenta, méhlepény) és a köldökkötelet összehasonlította egy ugyanazon a napon született gyermek másával és köldökkötélével. A kettő úgy hasonlított egymáshoz, mint tojás a tojáshoz. „*Gyermek mása és köldök kötél pedig soha gyermekszülés nélkül nem születhetik*” – állapította meg. Mindezek arra mutatnak, hogy Korondánné nem valamely formátlan darab húst, hanem valóságos magzatot szült. Mivel a magzat nem került elő, az orvosi vélemény más megállapításokra nem terjedhetett ki.

Korondánné egyébként először tagadta, majd beismerte, hogy Petkóczy Ferenc nő emberrel egyszer közösült, azonban állítása szerint nem esett teherbe.

A törvényszék Korondánnét csecsemőgyilkosságban találta bűnösnek, de a rendes büntetés alól felmentette és 1 évi börtönre, ez alatt három részletben végrehajtandó 120 korbácscsapásra, Petkóczy Ferencet pedig a paráznaság miatt 40 botütésre ítélte.⁶⁴

7. Boros Mária 21 éves lány Tarpai Nagy István nőtlen embertől esett teherbe s a gyermeket 1798. október 4-én este a házuk végénél szülte meg. Közvetlenül ez után a csecsemőt rongyba takarva elföldelte.

A hullát csak október 21-én este hantolták ki s Földi János a következő napon vizsgálta meg. Bár a test 18 napig a földben volt és már rothadásnak indult, a hosszmeret, a barna tömött haj és a megnövekedett, ép körmök alapján az orvos megállapította, hogy a gyermek rendes időre született. Fejének összetörődését és megroncsolását a reá nyomott föld okozta. A nyelve a szájából kinyúlt és az ínye közé szorult. A nyelv „*az idéetlenül szülöttekben s anyjuk méhében megholtakban kinyúlva lenni nem szokott*” – olvasható a Visum repertumban. Az élve születésre következtetett az orvos abból is, hogy a köldökszinór a végén kettős hurokkal meg volt kötve. Ez a vérfolyás megakadályozását szolgálja. A holtan világra jött gyermek vére azonban nem folyik, ezért ilyen esetben a kötés szükségtelen.

A törvényszék az orvosi véleményre tekintettel nem fogadta el a vádlottnak azt a védekezését, hogy idő előtt, halott gyermeket szült. Ezért bűnösnek mondta ki csecsemőgyilkosságban. A halálbüntetés alól azonban felmentette s ehelyett 2 évi börtönre és negyedévi részletekben végrehajtandó 100 korbácscsapásra ítélte. Tarpai Nagy Istvánt pedig a paráznság miatt 40 botütéssel sújtotta.⁶⁵

8. Orosz Anna 16 éves lány 1803. január 23-án lakásuk sütőházában Ujjos Jánosné és Orosz Mihályné jelenlétében szült, de ezt titokban tartották és a csecsemőt a sütőházban elföldelték. Erre csak április 16-án derült fény, amikor is a hullát kiásták. Marjai Sára kerületi bába éppen Dorogon tartózkodott, s a város hadnagya őt kérte fel a vizsgálatra. A jegyzőkönyv szerint azonban rendes vizsgálatot nem végezhetett, mert a test már rothadásban, felpuffadt állapotban volt, a földdel és sárral összekeveredett. A bába véleménye szerint a gyermek rendes nagyságú volt, de azt nem lehetett megállapítani, hogy élve vagy holtan született-e és halálát erőszak okozta-e.

Orosz Anna első kihallgatásakor azt mondta, hogy a szülés után a csecsemőt megfojtotta. Később ezt a vallomását visszavonta és azzal védekezett, hogy a gyermek holtan jött a világra. A szülésnél jelen volt két asszony viszont azt adta elő, hogy az álló helyzetben világra hozott gyermek a fejére csett és „*nagyon sivalkodott*”. A megesett lány anyja, Orosz Jánosné úgy nyilatkozott, hogy a szülésnél nem volt jelen, s amikor bement a sütőházba, a csecsemő már halott volt, ezért mondta, hogy tegyék egy ruhába és temessék el.

A törvényszék a rendelkezésére álló adatok alapján az élve születés tényét állapította meg, de Orosz Annát a törvény szerinti halálbüntetés alól felmentette és 3 hónapi börtönre ítélte. Ugyanilyen tartamú börtönt szabott ki Orosz Jánosnéra is a csecsemő eltemetése miatt. A szülésnél jelen volt Ujjos Jánosné 1 hónapon belül két részletben végrehajtandó 40 korbácscsapással, Orosz Mihálynét pedig 2 hónapi börtönrel sújtotta, feljelentési kötelezettség elmulasztása miatt.

Mivel Orosz Anna azt állította, hogy Jákób József kereskedő több ízben erőszakkal kényszerítette a közösülésre s tőle esett teherbe, a tisztiügyész Jákób ellen is

vádat emelt. Terhelő bizonyíték azonban nem merült fel ellene s az ítéletben reá vonatkozóan nincs rendelkezés.⁶⁶

9. A törvényszék ítélete szerint a 36 éves Csiha Erzsébet becsületes szülőktől származott, de buja életre szánta el magát. Szentesi András 19 éves nőtlen molnárlegénnyel másfél évig gyakran közösült és teherbe esett. Mindent elkövetett, hogy terhétől megszabaduljon s Pányi Istvánné addig kenegette, míg 1811. szeptember 19-én terhét – állítása szerint – holtan, „*de mint hihetőbb, élve elszülte*”. A szülésnél jelen volt nemes Kóla Istvánné, a csecsemőt egy fazékban a tengeriföldre kivitte s hét nap múlva ott találták rá. Ekkorra azonban az égi madarak a test bal oldalát a hónaljtól a combig kiszaggatták, belső részeit, belét kihúzgálták. Ilyen körülmények között a seborvos az élve vagy halva születés tényét megállapítani nem tudta.

A törvényszék az élve születést feltételezte s Csiha Erzsébetet 2 évi rabságra, továbbá negyedévi részletekben végrehajtandó 200 korbácscsapásra ítélte. Nemes Kóla Istvánnét a nyomozás során letartóztatták, de a tömlöcből megszökött és lopást követett el. Ezért s mivel a szülést nem jelentette be a hatóságnak és a csecsemőt a tengeriföldön elrejtette, mint „*igen elfajult, gonosz életű személyt*” szintén 2 évi rabságra büntették. A törvényszék tényként állapította meg, hogy Pányiné, valamint Váradí Istvánné tudtak Csiha Erzsébet terhességéről, de erről jelentést nem tettek, Pányiné még „*a csecsemő elvesztésében minden módon mesterkedett*” is. Hogy „*gonoszáguk lakóhelyükön is ismert legyen*”, a törvényszék elrendelte: egy ünnepnapon állítsák őket a gyalázatfa mellé, vétüket adják a nép tudtára, utána a gyengébb testalkatú Pányinén 25, Váradinén pedig 40 korbácscsapást hajtsanak végre. Szentesi Andrást paráznság miatt 25 pálcaütésre ítélték. A tisztügyész Kocsis Balogh Istvánné és Kutron Mihályné bábákat az ügy kapcsán kötelességszegéssel vádolta, a törvényszék azonban a kerületi orvos véleménye alapján mindkettőjüket felmentette.⁶⁷

10. Fejér Zsuzsánna 28 éves hajadon még az anyja előtt is titkolta, hogy teherbe esett. Amikor érezte a szülés elkövetkezését, anyját azzal az ürüggyel küldte el a bábáért, hogy már rég nem volt havi tisztulása, emiatt nagyon szenved. Édesanyja távozása után a lakásba bezárkózott, gyermekét megszülte és megfojtotta. A kihívott bába a lakásban észrevette a szülés nyomait és a gyermek megmutatását kérte. A lány még azt is tagadta, hogy férfihez köze lett volna, de a bába megvizsgálta, s a szülés jeleit megállapította. Mivel a gyermeket ismételt kérésre sem adta elő, a bába az esetről nyomban jelentést tett a kerületi seborvosnak és a város cselédeivel tért vissza a lakásba. A házkutatás során a csecsemő hulláját a sutban találták meg. Ekkor a lány azzal védekezett, hogy a gyermek holtan jött a világra s azt állította, hogy Szabó Imrétől esett teherbe.

A hullát a kerületi orvos vizsgálta meg s a külsérelmi nyomok alapján erőszakos megfojtását állapította meg. A törvényszék Fejér Zsuzsánnát halálra ítélte, Szabó Imrét ellenben a paráznság vádjá alól, bizonyítékok hiányában, felmentette. A Királyi Tábla a halálbüntetést – a táblai ítélet kihirdetésétől számított – 2 évi börtönre és negyedévenként 25 korbácscsapásra mérsékelte.⁶⁸

11. Rátz Mária 20 éves lány 1822-ben, a farsang idején Nagy György tanyáján éjszaka szült gyermekének száját beszorította, majd a szalmába dugta, ott a csecsemő megfulladt. Reggel a hullát a kunyhó mögött egy üres gödörbe lökte s mivel a föld fagyos volt, pernyét és ganét hányt rá. Tavasszal, amikor a föld kiengedett, a gödröt földdel hánytta be. A cselekmény kiderülte után, 1822. április 12-én a hatósági személyek a hullát már nem találták meg a gödörben. Lehetségesnek tartották, hogy a disznók felfalták.

Rátz Mária a nyomozás során a cselekmény elkövetését beismerte s a törvényszék a gyermek „irtóztató kegyetlenséggel” történt megölése miatt halálra ítélte. A Királyi Tábla az ítéletet helybenhagyta, a Hétszemélyes Tábla azonban az ügy körülményeire tekintettel a halálbüntetést 3 évi börtönre és félévenként 25 korbácsolásra szállította le azzal, hogy a börtönbüntetés kezdetét a jogerős ítélet kihirdetésétől kell számítani.⁶⁹

12. Török Ilona 19 éves lány 1824. augusztus 15-én megszült „ártatlan kisedét” – beismerése szerint – megfojtotta. A hullát augusztus 23-án vizsgálták meg s a leletek alapján Medgyessy Pál kerületi orvos a következő véleményt terjesztette elő: „A holttest minden tagjainak kiformáltatásából s rendes nagyságából úgy látszik, hogy a magzat érett magzat volt. Az is igen hihető, hogy a világra életben született. Mindazon által azt egész bizonyossággal állítani nem lehet az orvosi tudomány princípiumai szerint, mivel a test az anatomica vizsgálat idejekor már közönséges rothadásban volt s annál fogva a tüdőkből való tudomány – Docimasia pulmonum – semmi világosságot nem nyújthat”.

A törvényszék azonban a vádlott beismerése alapján a csecsemő élve születésére következtetett, ezért csecsemőgyilkosság miatt halálbüntetést szabott ki. A tisztügyész vádja alapján a lány anyját, Török Miklósnét is elítélte a letartóztatástól számítandó 6 havi rabságra és két részletben végrehajtandó 50 korbácsolásra, mert bár tudta leánya terhességét, azt mindenképpen igyekezett eltitkolni, s a szülés sem történt a szükséges felvigyázás (bába jelenléte) mellett.

A Királyi Tábla a törvényszék ítéletét helybenhagyta, a Hétszemélyes Tábla azonban a per adatai alapján Török Ilona büntetését 2 évi börtönre, továbbá félévenként esedékes 15 korbácsolásra szállította le.⁷⁰

13. Balla Rebeka 22 éves hajadon ellen indított ügyben az ítélet számot adott azokról a kételyekről, amelyek feloldásával a törvényszék meghozta döntését. A vádlott a szülés idején ismeretlen helyekre kódorgott – olvasható az ítéletben. Rejtkehelyen, élve megszült gyermekét a földbe takarta s ott hagyta. A szülést mindaddig tagadta, míg a bába meg nem vizsgálta. Ilyen körülmények között csecsemője valóságos gyilkosának lehetne tekinteni. Ámde a bojti bába által egy nádfal tövében burokban megtalált s akkor már halott csecsemő orvosi vizsgálatát elmulasztották, „így nem lehet tudni, hogy a bába szerint őt, a vádlott szerint hetedfél hónapos gyermek idétlen vagy ért gyümölcs volt-e? s ahhoz képest halálát valamely erőszaknak, vagy a burokban lett megfulladásnak, vagy még inkább a magzat idétlenségének lehessen tulajdonítani. Ez esetben a felperes fiscus kere-

sete nincs olyan világosságban, hogy a felhozott törvények ereje a vasban állóra alkalmaztathasson. De mivel világos – vonta le mindebből a törvényszék a vég-ső következtetést –, hogy vádlott a csecsemő halálának még akkor is szántszándékos oka lett volna, ha egyébiránt életre termett volna is”, ezért másfél évi rabságra és negyedévenként 25 korbácssapásra ítélték.

A Királyi Tábla az ítéletet helybenhagyta.⁷¹

14. K. Kovács Jánosné 23 éves asszony férjétől már három éve különváltan élt. Teherbe esett, de ezt a szülés idejéig titkolta s a szüléshez segítséget nem vett igénybe. A megszült csecsemő köldökzsinórját erőszakosan elszakította, de nem kötötte el s az újszülöttet egy rongyba takarva, az ágya szalmájába rejtette el. Egy párnával befedte s másnap reggelig meg sem nézte. A nyomozás során a hullát a szalmában találták meg. Az orvosi vélemény szerint a gyermek élve született s „az életre tökéletesen kiképzett” volt. A törvényszék álláspontja szerint „alperesnek gyermeke elvesztése... szándékában volt... ezen gonosz szándékát a természet szava, Isteni és emberi törvények megtapodásával tetteg valósítani nem irtózott.” Ezért 3 évi rabságra és negyedévenként 20 korbácssapásra ítélték.

A Királyi Tábla az elsőbíróság ítéletét azzal a változtatással hagyta helyben, hogy a börtönbüntetés megkezdését a táblai ítélet kihirdetésétől kell számítani, a korbácssapások pedig félévenként hajtandók végre.⁷²

15. Harsányi Bálintné 31 éves özvegyasszony a fejős juhásztól esett teherbe. A gyermeket 1844 februárjában azért szülte meg bába segítsége nélkül, hogy a dolog titokban maradjon. A csecsemőt részben a szobában, részben a padláson egy ládába zárva tartotta március 13-ig, amikor is nemes Borbély Lajos nevű szolgája segítségével a város temetőjében eltemette. Ez kiderült s másnap a csecsemőt kihantolták. A boncjegyzőkönyvre vezetett orvosi vélemény szerint a leánygyermek, a tüdőúszópróba tanúsága szerint, élve született, fejlett testalkattal, s halálát fulladás okozta.

Az biztos, hogy a gyermek élve született – olvasható az ítéletben –, de hogy ki a gyilkosa, az anya, Borbély Nagy Lajos, avagy mindketten, vagy pedig a halált az anya vétkes gondatlansága okozta –, ezt nem lehet megállapítani. A gyermek megfojtását mindkét vádlott tagadta, az anya azt vallotta, hogy a megszületett gyermek a földre esett, az orra összezúzódott, ez okozta halálát. A törvényszék végül is arra a következtetésre jutott, hogy „a való igazságot kétes homály borítja, melynek tisztába deríthetésére szolgáló próbák (bizonyítékok) nem léteznek”. Abból a tényből ugyan, hogy Harsányiné terhességét és szülését eltitkolta, fennforog az a gyanú, hogy „kétségbe esett elbódulásában” történhetett a gyermek meggyilkolása, de ennek a gyanúnak az igazolására sincs bizonyíték. Csak az a bizonyos, hogy bármelyik vádlott követte is el a csecsemő megölését, azt nem előre célba vett szántszándékkal tette, továbbá, hogy a csecsemő az anya szégyenérzete vagy ama gondatlansága következtében vesztette életét, hogy bába segítsége nélkül szült és a gyermek a földre esett.

Ezért a törvényszék Harsányinét, büntetlen előéletére figyelemmel, az ítélet

kihirdetésétől számított 1 évi rabságra ítélte, Borbély Nagy Lajost viszont a szülés bejelentésének elmulasztása és a csecsemő eltemetésében való részvétele miatt mondták ki bűnösnek és ezért 3 hónapi börtönre ítélték.

A Királyi Tábla a törvényszék ítéletét azzal a változtatással hagyta helyben, hogy a börtönbüntetés végrehajtásának kezdetét – mindkét vádlottal szemben – a táblai ítélet kihirdetésének napjától kell számítani.⁷³

16. Csecsemőgyilkossággal kapcsolatos a Móricz Jánosné 26 éves asszony ellen „*hullarejtegetés*” miatt indított bűnügy. Az ítéletben megállapított tényállás szerint a vádlott nőtestvére házasságon kívül teherbe esett, megszült csecsemőjét megölte s ezt követően, 1845. január 19-én meghalt. Móriczné „*szerecsétlen testvére iránti kíméletből s gyöngédségből, de maga iránti kötelességből is, hogy férje bosszújának sem magát, sem testvérét kitenni nem akarta... az élve született, de erőszakkal kimúlt kisdedit, bár annak megölésében részvétele nem bizonyos, meghalva 20 napig kamrájában rejtegette, az esetet fel nem jelentette*”. Ezért a mulasztásáért és titkolozásáért a törvényszék 1 hónapi fogságra ítélte.

Az elsőbíróság ítéletét a Királyi és Hétszemélyes Tábla is helybenhagyta.⁷⁴

Csecsemőgyilkosság alól felmentő, illetve más bűncselekmények miatt marasztaló ítéletek

A kerületi törvényszék a csecsemőgyilkossággal megvádoltak (32 fő) közül 17 főt bizonyítékok hiányában felmentett, de ez csak 5 vádlott számára jelentett teljes büntetlenséget, mert a törvényszék 12 vádlottat az eredeti váddal valamilyen vonatkozásban összefüggő más bűncselekmény elkövetése miatt büntette meg.

Felmentő ítéletek

1. Csányi Sára 18 éves szoboszlói lányt – mivel a kerületnek ebben az időben (1766) orvosdoktora még nem volt – Debrecenben Weszprémi István és Csapó József orvosok jelenlétében kilenc bába vizsgálta meg. A két orvos úgy vélekedett, hogy Csányi Sára már szült, de hogy az igaz gyermek volt-e, vagy pedig „*üszög-gyermek, amelyet Molanak nevezünk, arról meghatározásképpen itt semmit is mondani nem lehet*”.

A törvényszék erre tekintettel a vádlottat bizonyítékok hiányában egyszerűen felmentette („*simpliciter dimittendam decerni*”).⁷⁵

2. Debrecenben 1772 tavaszán disznók által összemarcangolt csecsemőhullát találtak. Az orvosszakértők szerint csak gyanítani lehetett, hogy „*talán életben születhetett és nem az anya méhében halhatott volna meg*”. A csecsemő megölésével a Szoboszlón tartózkodó Rózsa Ferencné 22 éves asszonyt gyanúsították, s ellene a tisztiügyész a kerületi törvényszék előtt emelt vádat. Mivel tagadásával szemben bizonyítékok nem merültek fel, a törvényszék 30 korbács alatti vallatását rendelte el. Az ütlegetés alatt sem tett beismerő vallomást, ezért a vád alól felmentették.⁷⁶

3. Major Jánosné 40 éves asszony – a vád szerint – ruta fútól idő előtt világra hozott gyermekét megölte.

A törvényszék a férjétől teherbe esett asszonyt azzal az indokolással mentette fel, hogy a gyermek élve születésére bizonyíték nem merült fel.⁷⁷

4. A vád szerint U. Szabó Istvánné 27 éves özvegyasszony törvénytelen ágyból származott csecsemőjét egynapi élet után megfojtotta. Az orvosszakértő véleménye szerint a hullán külsérelmi nyom nem volt, a halált feltehetően fuladás okozta. Ezért a törvényszék vádlottat bizonyítékok hiányában felmentette.⁷⁸

5. Kereskényi Jánosnét azzal vádolta a tisztiügyész, hogy régen, még lánykorában teherbe esett és gyermekét megölte. Mivel erre semmiféle bizonyíték nem volt, a törvényszék felmentette.⁷⁹

Más bűncselekményben marasztaló ítéletek

1. A tisztiügyész Molnár Erzsébet 19 éves hajadont azzal vádolta, hogy 1771. december 2-án szült idétlen gyermekét megölte és a kútba vetette. A törvényszék álláspontja szerint, a vádlott tagadásával szemben a tisztiügyésznek nem sikerült az ölésre vonatkozó vádat bizonyítania, ezért a csecsemőgyilkosság alól a vádlottat felmentette. „*De mivel nem irtóztott a kisededet a kútba vetni, e szörnyű és az emberi természetet irtóztató vétkes cselekedetéért*” 1 évi tömlöcre és 30 vesszőcsapásra ítélte.⁸⁰

2. A csecsemőgyilkosság miatt halálra ítélte, de kegyelem folytán szabadságvesztés büntetését a kerületi börtönben töltő özvegy Semsei Jánosné – a vád szerint – az ott szolgálatot teljesítő Nagy Mihály nőstényedessel többször paráznalkodott. Teherbe esett és 1777-ben megszült magzatát megölte. A bába megállapítása szerint az elszült tenyéri nagyságú magzat négy hónapos és egyhetes lehetett s benne lélek még nem volt. Szakvéleményt szereztek be Sebeők Sándor kerületi orvostól is. Mivel az összes rendelkezésre álló adat szerint a magzat a szüléskor még embrionális állapotban volt, a törvényszék Semseiné bűnösségét nem csecsemőgyilkosságban, hanem paráznaságban állapította meg és 16 korbácscsapásra ítélte.⁸¹

3. A dorogi határban 1790. november 5-én egy félig-meddig kiszáradt kút fenekén, fazékban, fejjel lefelé, csecsemőhullát találtak. Hamarosan kiderült, hogy a 19 éves Pogácsás Sára szülte. Vallomása szerint a nőtlén Oláh Györgytől esett teherbe és halva született csecsemőjét október 28-án vagy 29-én a fazékban ő dobta a kútba.

Mivel a hulla már nagymértékben megrothadt és alig volt ép része, az orvosszakértő nem tudta megállapítani, hogy a gyermek élve vagy holtan jött-e a világra. A törvényszék erre tekintettel a lányt a csecsemőgyilkosság vádjára alól felmentette, de mert „*néminemű részben saját maga volt terhe elvesztésének oka,*” gyenge testalkatára tekintettel 15 nap alatt két részben végrehajtandó 60 korbácscsapásra ítéltek. A paráznasággal vádolt Oláh Györgyöt pedig bizonyítékok hiányában felmentették.⁸²

4. Antal Erzsébet ellen csecsemőgyilkosság miatt indított ügyben csak a néhány soros ítélet maradt meg. E szerint a vád alól felmentették, de hosszú ideig folytatott paráznság miatt 6 hónapi kemény rabságra és egyszerre végrehajtandó 40 korbácscsapásra ítélték.⁸³

5. Kádár Mária 20 éves szoboszlói lány – vallomása szerint – Debrecenben Váczi Andrástól teherbe esett és halva született gyermekét a Tóciónál elásta.

A törvényszék által kirendelt seborvos és szenátor a vádlott által megmutatott helyen a földet felásatta, de a hullát nem találták meg és az máshonnan sem került elő. A törvényszék a csecsemőgyilkosság vádja alól azzal az indoklással mentette fel Kádár Máriát, hogy a gyermek élve születését nem lehetett megállapítani. De mert „*kurvasága*” nyilvánvaló, 1 hónap alatt két ízben végrehajtandó 80 korbácscsapásra ítélték, Váczi Andrást pedig bizonyítékok hiányában felmentették.⁸⁴

6. Székely Józsefné 36 éves bába ügye összefügg annak a Major Jánosnéval az ügyével, akit a törvényszék a csecsemőgyilkosság vádja alól felmentett (l. fentebb 3. alatt).

A tisztügyész Székely Józsefnét azzal vádolta, hogy a csecsemőgyilkosságban Majorné tettestársa volt. E vád alól azonban a törvényszék felmentette. De megállapította, hogy a hozzáfordult nőknek, köztük Majornénak is – Ruta füvet adott s ezt az asszonyok vízben vették be. Földi János orvos véleménye szerint „*a Ruta olyan fű, mely az asszonyi méhben hatalmasan dolgozik és amellyel sok megveszett szívű asszonyi személyek mind magtalanításra, mind pedig gyenge terheknek idő előtt való elűzésére élnek*”.

A fű hatására Majorné idő előtt megszült idétlen gyermekének a kezét Székelyné levágta és Tóbiás János tolvajnak adta oda, mert egy öregasszonytól azt hallotta, „*ha azt magánál hordozza a gonosztevő, úgy arra törvényt nem tesznek*”.

A törvényszék Székelynével a Ruta fű osztogatása és a babona terjesztése miatt 40 korbácscsapásra ítélte. A kéz elfogadása miatt megvádolt Tóbiással szemben viszont az ítéletben nincs rendelkezés.⁸⁵

7. Ferenczi Sára 20 éves hajadon ellen csizmalopás miatt indított nyomozás során merült fel a gyanú arra, hogy korábban terhes volt és csecsemőjét elásta.

A nyomozás során mindössze annyi derült ki, hogy mivel a lányról azt híresztelték, hogy terhes, az édesanyja szólt Rákóczi Pálné bábának, hogy a lányát vizsgálja meg. De amikor elment hozzájuk, az anya azt mondta, hogy a lányán „*rajta van a hős szám*” s mivel az ingén látszott is ennek a nyoma, a bába nem vizsgálta meg.

Ilyen körülmények között a törvényszék a csecsemőgyilkosság vádja alól Ferenczi Sárát felmentette és lopás miatt ítélte el 40 korbácscsapásra. A bába ellen a lány megvizsgálásának elmulasztása miatt emelt vádat a tisztügyész. A törvényszék azonban büntetés kiszabásának mellőzésével „*komolyan figyelmeztette*” a bábát, hogy a jövőben kötelességét pontosan teljesítse.⁸⁶

8. A tisztiügyész vádirata szerint, Tar Bálintné 25 éves debreceni férjesasszony 1812. április 18-án Böszörményben, szülei házában érett idejű, ép, egészséges gyermeket szült, de az hirtelen meghalt s az anya a kertben elásta. A csecsemő erőszakkal okozott halála „nem egészen világos” ugyan, de gyanú van rá, hogy azt Tarné okozta. Ezért ellene csecsemőgyilkosság, szülei ellen pedig bűnpártolás miatt emelt vádat a tisztiügyész.

Az orvosszakértő a csecsemőhullán sem külső, sem belső sérüléseket nem talált s úgy nyilatkozott, hogy „a több, homályban lévő dolgokat a Tek. Ns Kerület solertiájára” (okosságára) bízza.

A törvényszék abból a tényből, hogy a botránkoztató életet élő, férjes parázna asszony a szüléshez bábát nem hívott s a szülést igyekezett eltitkolni, arra a következtetésre jutott, hogy a gyermek halálát vagy ő okozta, vagy legalábbis siettetette. A csecsemőgyilkosságot nem állapította meg a terhére. Mivel azonban Tarné maga is beismerte, hogy a Lőrinc napi debreceni vásárkor egy bécsi kereskedővel kétszer is paráználkodott, ezért „nősparáznaság” miatt 50 korbácsolásra ítélte s huzamos (öt hónapi) letartóztatását büntetésébe beszámítva, elrendelte szabadon bocsátását. A szülőket azonban bizonyítékok hiányában a vád alól felmentették.⁸⁷

9. A tisztiügyész T. Szűcs Mária 25 éves lány ellen 1817 szeptemberében „gyermekvesztés”, Rácskai Mihályné 48 éves asszony ellen pedig annak „elősegítése” miatt emelt vádat.

T. Szűcs Mária 1811–1816 között már négyszer esett teherbe, kétszer Rácskai Mihálytól. Első esetben négy hónapos magzatát elvetélte, a megszült három csecsemő közül kettő egyhetes korában, a harmadik pedig egyéves és öthetes korában meghalt.

1817-ben újra Rácskai Mihálytól esett teherbe és a legény anyjától valami fekete színű italt kapott. Ennek hatására hétheti betegeskedés után 11 hetes magzatát 1817. április elején elvetélte. A mostohaanyja három nap múlva a magzatot eltemette, a hatósági közegek azonban többszöri keresés után sem találták meg a hullát.

A baba vizsgálati leletei alapján a kerületi orvos azt állapította meg, hogy a vetélés kétségtelen, de erős a gyanú, azt nem a természet, hanem a megívott magzatvesztő szer okozta. Véleménye szerint „azon objectumnak bölcs fontolása, vizsgálása a jurisdictionak forumára, arbitriumára tartozik”.

A törvényszék a rendelkezésre álló adatok alapján úgy találta, hogy a „gyermekvesztés” és annak „elősegítése” tökéletesen nincs bizonyítva, ezért a tisztiügyészt további bizonyítékok beszerzésére utasította.

Ettől függetlenül Szűcs Máriát „kurvázkodásáért” eddigi fogvatartásának büntetésébe betudására ítélte és elrendelte szabadon bocsátását.

További bizonyítékokat azonban nyilván nem sikerült beszerezni, mert az ügynek a törvényszék előtt nem volt folytatása.⁸⁸

10. Balogh Mária 20 éves cigánylány 1822 nyarán Böszörményből Nánásra ment. Útközben a mezőn egy juhász, más alkalommal pedig egy lovaskatona

lefogta és valamelyiktől teherbe esett. 1823. április 21-én a debreceni homokon lévő szőlőskert mellett – állítása szerint – halott leánygyermeket szült s a kezeléssel ásott gödörbe el is temette. Amikor ez kitudódott, a kirendelt seborvos és esküdt a helyszínen a vádlott útmutatása alapján kereste a hullát, de nem találták meg. A tisztügyész csecsemőgyilkosság miatt emelt vádat a lány ellen.

A törvényszék nem látta bizonyítottnak, hogy a gyermek élve született, ezért a törvény szerinti rendes büntetést alkalmazhatónak nem találta, de minden indoklás nélkül vádlottat 1 évi rabságra és félévenként 25 korbácsolásra ítélte. A tényállásból arra kell következtetni, hogy paráználkodás és a csecsemő tiltott módon eltemetése miatt szabták ki a büntetést.⁸⁹

11. Nemes Kazai Lászlóné 32 éves özvegyasszony ellen csecsemőgyilkosság miatt indított ügynek további hat vádlottja is volt.

A törvényszék ítélete szerint Kazainé hosszabb ideig szerelmi viszonyt folytatott Miskolczy Lajos nős seborvossal. E viszonyból származott csecsemőjét 1835 augusztusában, nem sokkal a szülés után, alkalmazottjával, Tornyai Jánosnéval, Böszörményből székéren elvitette Sámsonba. Így „*a nélkülözhetetlen emlői táplálék elvonásával a gyermek halálának siettetéséhez hozzájárult*”. Amikor aztán Sámsonból holtan hazavitték a gyermeket, Tornyai János segítségével a saját pincéjében temette el. E cselekményei miatt a törvényszék 6 hónapi börtönre ítélte.

Miskolczy Lajosnak felesége a paráznaságot megbocsátotta, de a törvényszék szerint ez nem mentesíthette a büntetés alól. Ezért a nősparáznaság és a titkos szülés feljelentésének elmulasztása miatt 3 hónapi börtönre és a Hajdúkerületben viselt seborvosi állásától elmozdításra ítélték.

Tornyai Jánosét bűnsegédség és feljelentési kötelezettség elmulasztása miatt 2 hónapi, Tornyai Jánost pedig a csecsemő eltemetésében való közreműködéséért 1 hónapi börtönrel sújtották. Három vádlottat feljelentési kötelezettség elmulasztása miatt emelt vád alól bizonyítékok hiányában felmentettek.

A Királyi Tábla – közelebbről meg nem jelölt enyhítő körülményekre tekintettel – Kazainé és Miskolczy büntetését 2–2 hónapi fogságra szállította le, Tornyaiét és Tornyaiat pedig börtön helyett a törvényszék előtt történő megfeddésre ítélték, ugyanerre ítélték az elsőfokon felmentett három vádlottat is.

További fellebbezés folytán az ügy a Hétszemélyes Tábla elé került, ahol is azt állapították meg, hogy Kazainé az „*anyai szorgalom elmulasztásával nem terhelhető*”, ezért a vád e része alól felmentették, a paráznaság és a gyermek eltemetése miatt pedig börtönbüntetés helyett őt is a törvényszék előtti megfeddésre ítélték. Egyebekben a Királyi Tábla ítéletét helybenhagyták. Ez azt jelentette, hogy egyedül Miskolczy töltött a börtönben 2 hónapot és állását is elvesztette.⁹⁰

12. Szűcs Erzsébet 17 éves lány 1840. augusztus 22-én hajnalban szülei lakásán szülte meg gyermekét. A kihívott városi bába megállapította, hogy az idő előtt született csecsemő már halott. Erről beszámolt a főbábnak, aki azt mondta, hogy

akkor temessék el. A bába közlése alapján a lány szülei még aznap este a temetőben elhantolták a hullát.

A szoboszlói tanács azonban már azt jelentette a főkapitánynak, hogy csecsemőgyilkosság gyanúja forog fenn. Erre a főkapitány elrendelte a hulla exhumálását. Ez szeptember 1-jén megtörtént.

A seborvos látélete alapján Kazintzy Sámuel kerületi orvos adott szakvéleményt. E szerint a 14 ujjnyi hosszú kisdednek szempillái nem voltak, kezén, lábán a körmök még csak félig fejlődtek ki. Ezekből az következik, hogy idő előtt, hét vagy nyolc hónapra született. De szorosán vett időtlennek nem tekinthető, mert van rá példa, hogy illendő gondozás mellett az ilyen gyermek életben marad. A tüdőúszópróba élve születésre mutatott, de ez teljes bizonyítékként azért nem fogadható el, mert a tüdők már rothadásban voltak és ennek folytán kerülhetett beléjük levegő. Az viszont, hogy a születés után kilencedik napra – ekkor volt a vizsgálat – a test már nagyon rothadt volt, arra mutat, hogy halva született s a rothadás kezdetét a születéskor magával hozta a világra. Véleménye szerint csak a lány szülei követtek el hibát éspedig azzal, hogy a bába szavára, seborvosi vizsgálat nélkül temették el a gyermeket.

Az orvosi vélemény alapján a főkapitány a két bábát is hibásnak találta, ezért utasította a tisztügyészt, hogy a Szűcs házaspáron kívül őket is rendelje be a törvényszék legközelebbi ülésére „megpirongatásuk” végett. Ez megtörtént s az ügy vádemelés nélkül fejeződött be.⁹¹

Statisztikai adatok

A csecsemőgyilkosság miatt elítélt 15 vádlottra

Életkor	Lakhely	Büntetés			
		I. fokon	jogerős		
<i>hajadon</i>					
16–20 éves	Szoboszló	4			
26–34 éves	Böszörmény	3	3 hó	1	1
<i>férjesasszony</i>	Nánás	3	1 év	3	3
23 éves	Dorog	3	1 év 6 hó	1	1
31 éves	Hadház	1	2 év	3	5
<i>özvegyasszony</i>	Vpércs	1	3 év	1	2
47 éves			halál	6	3 ^x
ismeretlen		1			
		15		15	15

^x mindhárom jogerősen halálra ítélt büntetését a király kegyelemből 4, 6, illetve 8 évi börtönre változtatta.

A paráznasággal vádolt 12 – kettő kivételével 19–30 év közötti – férfi közül 7 főt ítélték el, 5 főt pedig felmentettek. Csak arra a három vádlottra szabtak ki

súlyosabb büntetést: katonának adást, 3, illetve 2 hónapi börtönt, akik huzamosabb ideig tartó szerelmi viszonyt folytattak, a többieket 25–40 pálcaütésre ítélték.

Hullarejtegetés, bűnsegédség, bűnpártolás stb. miatt a bíróság elé állított 25 vádlott, főleg nők, 5 kivételével a 40 éven felüli korosztályhoz tartoztak. A törvényszék 16 vádlottat elítélte, 8-at felmentett, 1 vádlottal szemben pedig az ítéletben nincs rendelkezés. A jogerősen kiszabott büntetések mértéke 1 esetben 2 évi, 5 esetben 1–6 hónapi börtön, 3 esetben 25–40 korbácscsapás, 6 esetben pedig a törvényszék előtti megintás volt.

Szándékos és gondatlan emberölések

A hat hajdúvárosban 1757–1850 között 219 személy olyan erőszakos cselekmények következtében vesztette életét, amelyeket a tettesek *nem előre megfontolt szántsándékkal hajtottak végre*. Az ilyen bűncselekményeket a korabeli jogi terminológia *nem szántsándékos, de nagyon vétkes gyilkosságnak, hibás cselekedetből származó gyilkosságnak, illetve történetes, vagy szerencsétlen gyilkosságnak* nevezte. A mai szóhasználat szerint az előbbin a szándékos, az utóbbin pedig a gondatlanságból elkövetett emberölés értendő. Büntetőjogi szempontból szándékoság akkor forog fenn, ha a tettes tudta, hogy magatartásának jogsértő eredménye lesz vagy lehet. Gondatlannak pedig akkor minősül a cselekmény, ha a tettes a mindennapi életben megkívánható közönséges elővigyázat elmulasztásával követte el a jogsértést.

Szándékos és gondatlan emberölést kiváltó okok

A hajdúvárosokban elkövetett szándékos és gondatlan emberölések 44,3%-a a kocsmákban és egyebütt elfogyasztott szeszes ital hatása alatt történt. Míg a vitatkozások hevében, bosszúság, veszekedés, tréfálgozás, csúfolódás elfajulása, családi viszályok, bűncselekményen tettenérés, utcai gázolások, gondatlanságok miatt bekövetkezett emberölések aránya 55,7%.

Kocsmákban elkövetett emberölések

Rendelkezések a kocsmái vérengzések megakadályozására

Az élet elleni erőszakos cselekmények elkövetésének színhelye gyakorta a kocsmák voltak. Az elfogyasztott ital hatására sűrűn támadtak szóváltások, kötekedések, ezek botokkal véghezvitt tettelegességbe, nemegyszer tömegverekedésbe csaptak át és tragikus következménnyel végződtek. Már Mátyás 1486. évi decretumának 66. cikkelye, évszázadokra előre mutató érvénnyel, jellemezte a kocsmabeli állapotokat: „... a kocsmákban igen sok emberölés, sebesítés, verekedés, továbbá sok veszekedés és végtelen számú más gonosztettek szoktak előfordulni, mert hát a vakszenvedély mindenütt fegyvert kovácsol”. Az ilyen gonoszságok elkerülése végett – büntetés terhe alatt – elrendelte, hogy „mindazok, akik ...kocsmákba mennek, bármilyen rendűek legyenek, minden fegyverüket tegyék le szállá-

saikon, fegyver nélkül induljanak... inni, s így tartózkodjanak és mulassanak ottan”.

E rendelkezés megújítására még három évszázad múltán is szükség volt. A hajdúvárosi kocsmák – különösen vasárnap – már kora reggeltől hangosak voltak a muzsikaszótól s nagy számban vonzották az embereket, kivált a fiatalokat. Mivel az elfogyasztott ital mind az eszüket, mind az indulataikat megrontotta, egymásnak semmit sem néztek el, összevesztek, s ez oda vezetett, hogy verekedések, vérengzések, iszonyú istenkáromlások és irtóztató emberölések következtek be.

Annak érdekében, hogy ezek a rossz szokások megszűnjenek, a kerületi közgyűlés megtiltotta, hogy a kocsmákban vasárnap a két istentisztelet befejezése előtt, hétköznap pedig este 9 óra után muzsikáljanak. Elrendelte, hogy személyválogatás nélkül, a Bács megyei csatornaépítésnél letöltendő hosszabb rabsággal büntetendők azok, akik akár vasárnap, akár hétköznap a csapszékekbe és pálinkaárúsító házakba bottal, bármilyen ütő-, vagy verekedő eszközzel mennek be. Büntetés terhe alatt kötelezte a csaplárosokat, hogy a szeszes italok hitelben történő kiszolgáltatását büntetés terhe alatt szüntessék meg.⁹²

Mivel a kerületi törvényszék ismételten tapasztalta e rendszabályok megsértésének súlyos következményeit, 1823-ban felhívta a városi tanácsokat, hogy a kocsmákban botokkal való megjelenés tilalmát újból hirdessék ki a lakosság előtt.⁹³

Nemegyszer megesett, hogy a késő éjszakába nyúló kocsmai italozások fékevesztett dorbézolássá fajultak és az elszabadult indulatok emberáldozatot követeltek. Ezért a kerületi közgyűlés a téli időszakban este 8, a nyáriban pedig este 9 óra után a kocsmákban mindenféle tivornyázást megtiltott azzal, hogy aki ennek nem engedelmessé válik, megfenyítése végett nyomban kísérjék a városházára.⁹⁴

A kocsmába járók nagy részét azonban sem a büntetést kilátásba helyező tilalmak, sem pedig a törvényszék ítéletei nem térítették el megrögzött rossz szokásaiktól. A kocsmai verekedések kirobbanásakor nyomban előkerültek a magukkal vitt botok és egy-két esettől eltekintve, azokkal okozták a halált.

A hat hajdúváros különböző kocsmáiban 1757–1850 között 74 haláleset történt s az emiatt indított ügyeknek összesen 308 vádlottja volt.

Kocsmai verekedések

a) vasárnapokon

Mivel főként vasárnapokon voltak zsúfoltak a kocsmák, leginkább ilyenkor robbantak ki halálos eredménnyel végződött tömegverekedések. Hogy ezek miként zajlottak le s milyen büntetőjogi következménnyel jártak, arra a törvényszék néhány alább ismertetett ítéletében megállapított tényállás és a kiszabott büntetés ad választ.

1. Szoboszlón, a város közepén lévő kocsmában 1803. augusztus 14-én este – többek között – tíz fiatalember is italozott. Éjfél után már igen emelkedett volt a hangulat, amikor Márton Bálint és Dobozi Bálint belekötött Kiss Jánosba. A botjukat belevágták a gerendába és azt kiáltották: „*most legyék legény*”. Vála-

szul Kiss János a botjával lecsapta Mártont és Dobozi, Czeglédi Jánost pedig főbe ütötte. Ekkor aztán mind a tízen egymásnak estek, de a már említett három személyen kívül senki sem sérült meg. Márton, Dobozi és Czeglédi ki is mentek a kocsmából és az ajtó előtt megálltak. Pár perc múlva azonban Márton visszament és Kiss Jánost birokra hívta. Össze is mentek és mindketten a földre kerültek. Ekkor avatkozott be Csizmadia Mihály és Mártont lehúzta Kissről. Erre Tóth Sándor odaszólt; nem kell bántani Mártont, „*elég egy embernek egy*” s a még földön lévők felé indult. Ebben a pillanatban Kiss Mihály és Császi Miklós a kezükben lévő bottal egyszerre csaptak Tóth Sándor felé. Az ütések a fejét érték úgy, hogy a koponyája összetört. A szerencsétlen 21 éves ifjú lerogyott s 36 és fél óra múlva meghalt. Az orvosszakértő megállapította, hogy a koponyát jobb és bal felől érték az ütések s mindkettő önmagában is elkerülhetetlenül halálos volt.

A törvényszék Kiss Mihályt és Császi Miklóst halálra ítélte. Kiss János és Márton Bálint büntetése 1–1 évi, Dobozi Bálinté pedig 8 hónap börtön és 100–100, illetve 30 botütés volt. Öt vádlottra azért szabott ki a törvényszék 1–1 hónapi börtönt és 60–60 pálcaütést, mert a kerület rendelete ellenére botokkal jelentek meg a kocsmában.

Fellebbezés folytán a Királyi Tábla Kiss Mihály és Császi Miklós halálbüntetését 3–3 évi börtönre és félévenként 50–50 botütésre szállította le. Ezt az ítéletet a Hétszemélyes Tábla helybenhagyta.⁹⁵

2. A böszörményi Novella csapszékben 1806. június 22-én délután egy számadó csordás összeszólalkozott Sajtos János és Nagy Sándor csikósbojtárokkal. Addig vitatkoztak, mígnem Nagy Sándor beleragadt a Sajtos hajába és lerántotta a földre. A verekedésbe ekkor három legény beleavatkozott, minden ok nélkül „*jól megkínozták*” Sajtost és egy cimboráját, majd mindkettőjüket kihúzták a kocsmából. Kint mindnyájan lecsillapodtak s hazatávozásuk előtt még békepotharat is akartak inni. Erre azonban nem került sor, mert a gyakori verekedéseiről ismert Fejér Ferenc odaérkezett bottal a kezében és rút káromkodások közt neki esett Nagy Sándornak, akit erre Sajtos is ütleget.

Amikor ezt a kocsmában lévők megtudták, hárman kiszaladtak, Fejér és Sajtos kezéből a botot kicsavarták, majd egyikük – Tömöri János – Fejért fogta elő és ütötte, a másikuk – Szabó István – pedig egy ütéssel Sajtost úgy főbe vágta, hogy a földre rogyott és felkelni nem tudott. Ilyen állapotban vitték el a város chyrurgusához, akinek a keze alatt másnap, 40 éves korában meghalt. A boncjegyzőkönyv szerint a fejére mért ütés következtében a homlokcsont varrata a két falcsonttól – az egyik fültövétől a másikig – elvált. A kiömlött tört vér nagyrészt megalvadt, az agyhártya alatt híg és összetört, fekete alvadt vért talált a boncoló.

A törvényszék ítélete szerint Szabó István „*vérezgő dühös indulatból, egyes-nesen a fejét és olyan gyilkoló eszközzel – nagy görcsös bottal – ütötte a megholtat, amely szerint maga is könnyen beláthatta, hogy végső veszedelem és halál is származhatik*”. Ehhez képest Szabót 3 évi rabságra és félévenként 50 botütésre

ítélte. A verekedés többi résztvevőjét 3 hónaptól 1 évig terjedő rabsággal, illetve 60 pálcaütéssel sújtották.⁹⁶

3. A böszörményi külső vendégfogadóban 1811. április 14-én délben a borivó legények között egy rendbeli csata már végbement. A két részre szakadt legények azonban estefelé megint összegyűltek és újból verekedést robbantottak ki. Este 10—11 óra között, már a délben történt összecsapásnál is jelen volt Kiss Mihály palatinális regimentbeli káplárt úgy főbe verték, hogy mások vitték haza az édesanyja kertjébe és ott halt meg másnap délelőtt.

Az ítélet szerint azt, hogy a tisztiügyész által megvádolt nyolc fő közül ki, vagy kik okozták Kiss Mihály halálát, nem lehetett megállapítani. Ezért a törvényszék vádlottakat az emberölés vádja alól felmentette. S mivel csak arra volt bizonyíték, hogy a kirobbant verekedésben a vádlottak közül hárman voltak a „*legvérengzőbbek*”, őket 6–6 hónapi rabságra és 60–60 botütésre, a kevésbé vétkes két vádlottat 1–1 hónapi rabságra és 100–100 pálcaütésre, két vádlottat 60, illetve 50 pálcaütésre ítélték, egy vádlottat pedig felmentettek.⁹⁷

4. Kiss F. János 1811. december 29-én este a böszörményi külső vendégfogadóban belekötött ifj. K. Varga Istvánba, aki emiatt botjával megütötte, majd a jelenlevők között dühösen széjjelcsapott és több emberen sérülést okozott. Néhányan közrefogták, a botot elvették tőle, de a kavarodásban részt vevők egymást is ütlegelték. Ezen közben ifj. K. Varga kimenekült a kocsmából és hazafelé tartott. Az 51 éves Nagy Ferenc azonban utána ment, űzőbe vette; ezért Varga az útjába eső malomban elrejtőzött. Nagy Ferenc ide is követte. Varga a sötétben nem ismerte fel üldözőjét, de attól való félelmében, hogy az megveri őt, a kezébe akadt fával fejbe vágta. A földre bukott, magával tehetetlen embernek a kezére és lábára is többször ráütött. Nagy Ferenc fejsérülése következtében meghalt.

A törvényszék ifj. K. Vargát 3 évi rabságra és félévenként 50 pálcaütésre ítélte. De bűnösnek találta apját, id. K. Varga Istvánt is, mert köteles lett volna 21 éves fiát a csapszéktől óvni, ehelyett egyikből a másikba hurcolta. A „*vérengzésben*” még segítségére is volt azzal, hogy amikor a botot a fiától elvették, azt a kocsmárosból erőszakkal vissza akarta szerezni. Miután pedig fia Nagy Ferencet leütötte, „*ahelyett, hogy megilletődött volna*”, még egy másik kocsmába vitte el, „*hihetőleg azért, hogy ott ismét vérengzést indítson*”. Mivel az orvosi igazolás szerint id. Varga nyavalyája miatt testi büntetésre alkalmatlan volt, 2 hónapi rabsággal sújtották. Az ügy további négy vádlottját verekedés és káromkodás miatt 25–60 botütésre büntették, két vádlottat pedig bizonyítékok hiányában felmentettek.

A Királyi Tábla „*a fennforgó súlyosító körülményekre tekintettel*” ifj. K. Varga büntetését 4 évi, id. Varga büntetését pedig 1 évi rabságra emelte fel azzal, hogy a büntetés végrehajtását mindkettőjükkel szemben a táblai ítélet kihirdetésétől kell számítani. Ez azt jelentette, hogy az előzetes letartóztatásban addig eltöltött 1 év 4 hónapot figyelmen kívül kellett hagyni.⁹⁸

5. A böszörményi Kaszárma csapszékben 1822. november 24-én estefelé két különböző társaságban négy-négy fiatal mulatozott. Borozás közben Berki István minden különösebb ok nélkül belekötött a másik társasághoz tartozó K. Kovács Istvánba. Amikor pedig ez a testvérével ki akart menni az ivóból, Berki egyik pajtása beleragadt a hajába és a földhöz vágta. Amikor onnan felkelt, testvérével együtt kiment a kocsmá elé. Követte őket a társaságukhoz tartozó ifj. Fejér István is.

Nem sokkal ezután „*természeti szükségére*” ment ki a csapszékéből a Berki társaságához tartozó P. Nagy Mihály, de amint a helyiségből kifordult, egyesek szerint ifj. Fejér, mások szerint K. Kovács István, fejbe verte. Amikor véres fejvel visszament az ivóba, a testvére, P. Nagy Ferenc több pajtásával kiszaladt és K. Kovács Jánost vállon ütötte. Erre a két K. Kovács és Fejér elfutott, P. Nagy és barátai üldözőbe vették őket, de mivel egyiküket sem érték utol, visszamentek a kocsmába.

A másik csoportból ekkor már csak Kiss Andrászt találták ott s rajta akartak bosszút állani, ő azonban bemenekült a kármentőbe, majd a csapláros segítségével kiszaladt a kocsmából. Ám P. Nagy Ferenc és barátai utánaeredtek és bekergették Szabó Istvánnak a kocsmá közelében lévő kertjébe. Ekkor már ott volt ifj. Fejér is. Nem sokkal később Kiss Andrásznak sikerült a kertből baj nélkül elmenekülnie.

Amikor a kert tulajdonosa, Szabó István megtudta, hogy mi történt, az éppen nála vendégeskedő testvérével, Szabó Jánossal és id. Fejér Istvánnal kiment a kertkapuba. Onnan id. Fejér kiugrott az utcára és P. Nagy Ferencet főbe vágta. Erre aztán – mivel az utcán már sokan összegyűltek – nagy verekedés kezdődött. Ennek során a 41 éves Szabó János fejét két hatalmas ütés érte. A koponyacsontja teljesen összeropdelt és a kiömlött vér az agyvelő egész felső részét elborította, emiatt életét veszítette. A verekedésben id. Fejér István is megsérült, a koponyáján két csontig hatoló sérülés, a jobb szemöldöke felett pedig egy nyílt seb keletkezett, s egy hétig nem látott.

A tisztiügyész 19 ember ellen emelt vádat. A törvényszék a bizonyítékok alapján azt állapította meg, hogy Szabó János halálát a 22 éves nemes Andorkó István okozta, ezért őt 2 évi fogságra ítélte.

Ami a többi vádlottat illeti, a törvényszék úgy döntött, hogy ki-ki aszerint büntetendő, hogy a verekedésben kisebb vagy nagyobb mértékben vett részt és büntetésükbe eddig elszenvedett fogságuk beszámít.

Az ítélet azonban az egyes vádlottakra semmiféle tényállást nem tartalmaz, csak büntetésük mértékét rögzíti. Eszerint négy vádlottat 40–40, további négy vádlottat 25–25 pálcaütésre, két vádlottat 1–1 hónapi fogságra ítélték, hét vádlottat pedig a vád alól felmentettek. A törvényszék tehát összesen 18 vádlottal szemben ítélezett, 1 vádlottra pedig az ítéletben rendelkezés nincs.

Az ítélet ellen a tisztiügyész és Andorkó védője élt fellebbezéssel.

A Királyi Tábla a nemes Andorkóra kiszabott büntetést azzal a súlyosbítással hagyta helyben, hogy az vasban, közmunkában, heti két napon át böjtöléssel és mindenféle szeszes italtól eltiltással hajtandó végre. A Hétszemélyes Tábla a Királyi Tábla ítéletét helybenhagyta.⁹⁹

6. Böszörményben, 1824. április 12-én a kocsmában italozó fiatalok összeverekedtek. Közel két hét múlva, április 25-én, kilenc, 17–23 év közötti legény a korábban történtek miatt ugyanott tömegverekedést robbantott ki és ennek során Bodnár Istvánt halálra verték. A tisztiügyész 14 fő ellen emelt vádat.

A törvényszék – az ítélet szerint – a vádlottakat „*két főbb rendre*” osztotta. Az elsőbe azt a kilenc vádlottat sorolta, akik Bodnár halálra verték, a másodikba pedig azt az ötöt, akik a verekedésben „*részesek voltak*”.

Az első rendbe soroltak közül csak Katonka Sándor és Gargya Miklós ismerte el bűnösségét, a többi hét viszont tagadta. A törvényszék azonban csak egyikük vétlenségét találta bizonyítottnak, ehhez képest azt állapította meg, hogy nyolc vádlott részes a sértett elkerülhetetlen halálának okozásában.

Ezek után a törvényszék leszögezte: a rendelkezésre álló adatok alapján lehetetlen megállapítani, hogy a nyolc vádlott közül kik ejtették a halálos csapásokat. Csak az bizonyos, hogy a sértett agyonverésének „*indító okai és elkezdői*” Katonka Sándor, Gargya Mihály és Csatári István voltak, ezért őket az eddig letartóztatásban töltött időn felül 3–3 hónapi, a további öt vádlottat pedig 1–1 hónapi fogságra és 40–40, illetve 30–30 pálcaütésre ítélték, Szabó Kiss Simont pedig a vád alól felmentették.

A második rendbe sorolt öt vádlottat 40–40 pálcaütésre büntették, mert bottal jelentek meg a csapszékben és részt vettek a verekedésben.

A tisztiügyész mind a 14 vádlott terhére fellebbezéssel élt.

A Királyi Tábla ítéletében kimondta, hogy a vádlottak cselekménye súlyosabb megítélés alá esik, ezért a 3–3 hónapra ítélt büntetését 1–1 évi, az 1–1 hónapra ítélték pedig 6–6 hónapi fogságra emelte fel. Megállapította továbbá, hogy az elsőbíróság által felmentett Szabó Kiss Simon a sértett ütlegetésében részt vett, ezért őt 3 hónapi fogságra ítélte. A Királyi Tábla a törvényszéknek a második rendbe sorolt öt vádlottra vonatkozó rendelkezését helyben hagyta.¹⁰⁰

7. A hadházi Csókos nevű csapszékben 1846 karácsonyának első napján történt emberölés miatt 14 vádlott ellen indított ügyben a törvényszék a következő tényállást állapította meg:

A kocsmában összegyűlt legények közül Zeke Bálint belekötött Kánya Mihályba. Mindketten botra kaptak és többeket, így Fekete Jánost és Miklós nevű fiát is érték ütések. Nem sokkal ezután – gyaníthatólag a kocsmából eltávozott Zeke hívására – megjelentek Vajda Bálint és társai s ekkor kezdődött el „*a zűrzavaros, nagy és dühös verekedés*”. Ezenközben a csapszék küszöbénél összerogyott Vajda József, fején fokossal ütötték azt a sebet, ami az orvosi vélemény szerint – több mint négy hónappal később – fő oka volt 1847. május 1-jén bekövetkezett halálának.

Nemes Barogh Imre maga is elismerte, hogy fokos volt a kezében és a sértett felé csapott. Ezt a tanúk vallomása is alátámasztotta. De a saját beismerése és a tanúk vallomása szerint fokos volt Kis Gergelynél is. Viszont Zeke Bálint azt állította, hogy Kis Gergely nem fokossal, hanem bottal verekedett, egy tanú pedig azt vallotta, hogy Kis Gergely pusztá kézzel ment ki a kocsmából. Ám igen

terhelő annak a tanúnak a vallomása, aki az ütésben eltört fokos darabját Kis Gergely kezében látta, továbbá azoknak a tanúknak vallomása is, akik látták, hogy Kis Gergely a fokos eltört nyelét a Kőrösi házára hajította fel. Végül azé a tanúé, aki azt adta elő, hogy a verekedés helyén ő találta meg azt a véres fokost, amelyet Kis Gergely a magáénak ismert el. Kis Gergely viszont tagadta, hogy a véres fokossal ő ütötte fejbe a sértettet s azt állította, hogy az ő fokosa a verekedés közben tört el s azt kiütötték a kezéből. *„Midőn már csaknem teljesen elfogadja a törvényszék – olvasható az ítéletben –, hogy a sértettet Kis Gergely ütötte fejbe a fokossal, e meggyőződést alapján rendítik meg ama tényen kívül, hogy nemes Barogh Imrénél is volt fokos – magának az elhunynak a vallomása.”* Ő ugyanis azt mondta, hogy amikor menekülni akart a csapszékéből, az ajtóhoz közel S. Szabó Miklós úgy föbe csapta, hogy *„a fokos a fejében maradt”*. De S. Szabó ellen ez a tény a tanúvallomások alapján *„teljes próbára emelve nincs”*. S. Szabó azt is vallotta, hogy Barogh Imre mondta neki, miszerint Vajdát Sz. Miklósi ütötte le. Ezt azonban *„eloszlatja”* magának Barogh Imrének az az állítása, hogy tőle a fokost Sz. Miklósi nem vette el.

Az is kétséges, hogy az ütés magában halálos lett volna-e abban az esetben is, ha nem járult volna hozzá a sértettnak székéren Debrecenbe *„hurcoltatása”* miatt előidézett gennyes agyvelőgyulladás.

Mindezek alapján a törvényszék arra a következtetésre jutott, hogy a halálos eredmény *„valóságos és egyedül eszközlőjének sem a többi vádlott, sem maga a legerősebb gyanúval terhelt Kis Gergely, bírói nyugodt meggyőződés szerint nem tekinthető. E gyilkosság vétkének büntetésével jelen esetben senkit sújtani nem lehet. E gyászosan végződött vérengzésben lett részvétőkért, befolyásuk irányához képest, azon körülménynek is bírói mérlegbe vétele mellett, hogy a szerencsétlenül elhunyt a veszedelem helyére menésével és befolyásával egyrészt maga kereste a kapott sérelmet magának”*, a törvényszék a következő büntetéseket szabta ki:

Kiss Gergelyt 1 évi, S. Szabó Miklóst és nemes Barogh Mihályt 6–6 hónapi, Zeke Bálintot és Kánya Mihályt *„mint a vérengzéssé fajult civódásnak és veszekedésnek kezdőit, megbélyegzés nélküli ifjúságuk figyelembe vételével”* 1–1 hónapi, a többi kilenc vádlottat pedig a verekedésben kisebb mértékben részvételükért 2–2 heti rabságra ítélte.

Az ítélet ellen a tisztügyész fellebbezéssel élt.

A Királyi Tábla egyedül Zeke Bálint büntetését súlyosbította 6 hónap fogságra, mert a tanúvallomások alapján úgy találta, hogy a verekedés előidézése miatt nagyobb mértékben terheli felelősség, egyébként pedig a törvényszék ítéletét helybenhagyta.¹⁰¹

Kocsmai verekedések

b) hétköznapokon

A vasárnapon eseteknél jóval kisebb számban ugyan, de hétköznapokon is előfordultak emberéletet követelő tömegverekedések. Erre utal, hogy az alább példaként ismertetett 4 ügynek 39 vádlottja volt.

1. A dorogi külső kocsmában 1773. szeptember 17-én 14 dorogi ember italt, zott, amikor nagy számban bementek oda nánásiak. Bort és pálinkát rendeltek. Italozás közben a nánási Kösi János meglátta a dorogiak között a nánási Pajna Jánost és belekötött. Mire a dorogiak rárohantak a nánásiakra s nagy káromkodással vagy négy embert leütöttek. Mindkét tábor tagjai botokkal voltak felszerelve, így hadakoztak egymás ellen. Ennek során a 19 éves dorogi Márkuly György olyan ütést mért a Kösi János fejére, hogy a koponyáján öt törés keletkezett s az orvosi vélemény szerint emiatt halála menthetetlenül következett be.

A tisztiügyész 14 vádlott ellen emelt vádat s a törvényszék – mint arra fentebb már volt példa – az ítéletben rendekbe sorolta őket. Az elsőbe Márkuly Györgyöt, mivel egyedül ő okozta Kösi halálát s ezért 1 évi börtönre és negyedévenként 25 botütésre ítélte. A verekedésben való részvételük mértékéhez képest a második rendbe sorolt 6 vádlottat 3–3 hónapi börtönre és 80 pálcaütésre, a harmadikban pedig 7 vádlottat 1–1 hónapra és 60 botütésre ítélte.¹⁰²

2. Négy böszörményi ember 1791. december 17-én együtt indult el a tokaji vásárba. Késő este érkeztek Nánásra és betértek Fazekas János ismerősükhöz, aki meghívta őket a Széles csárdába. Amikor az ott hozzájuk csatlakozott Kiss János böszörményi henteslegény „*megborosodott*”, belekötött Kiss Ferenc és Tóth János nánási emberekbe. Egy idő múlva Fazekas János vendégeivel távozni akart s Kiss János is velük tartott. Ahogy az ajtóhoz értek, Kiss Ferenc beleragadt a Kiss János hajába és Ormós István barátjával együtt lenyomták a földre. Erre a böszörményi Takács Mihály egy darab téglával Kiss Ferencet arcul, Ormóst pedig föbbe ütötte. Ezt látva „*a békességszerető, szolid magaviseletű*” Fazekas János, az ajtóból visszafordult és az Istenre kérte Kiss Ferencet, hogy ne civakodjanak. Ekkor Katona István – Kiss Ferenc ivócimborája – odaszólt Nyakó Jánosnak: „*üssed, b...om a teremtetét*”. Erre Nyakó felállt, nagyfejű botját kétkézre fogta és úgy föbbe ütötte Fazekas Jánost, hogy hirtelen háttal a földre zuhant. Amikor magához tért, felkelt s a nagy kavarodásban senki sem vette észre, hogy kiment a kocsmából. A szomszédos kertben reggel 4 óra tájt találtak rá, holtan. 45 éves volt.

Fazekas János leütésével a rend nem állt helyre. A kocsmában tartózkodó városceledek Nyakót az áristomba akarták kísérni s a kocsmából kitaszigálták. Akkor érkezett oda Fazekas István s a bátyját kereste. Amikor megtudta, hogy Nyakó leütötte, indulatosan ököllel kétszer hátra vágta. Erre viszont Katona István a kezében volt dsida nyelével Fazekást addig ütötte-verte, míg szorult helyzetéből ifj. Balogh Péter és Takács Mihály meg nem szabadították. De ekkor Takács Mihály bosszúból nekiesett Katonának és úgy megrúgta, hogy a szemöldöke behasadt, a feje összedagadt s a bal oldalán egy bordája eltört. A chyrurgus öt hétig gyógyította.

E tényállás alapján a törvényszék Nyakót Fazekas János megöléséért 1 évi börtönre és negyedévenként 25 pálcaütésre ítélte. A verekedésben részt vett Katona Istvánt 6 hónapi börtönrel és két részletben végrehajtandó 100 botütéssel, Kiss Jánost, Kiss Ferencet, Ormós Istvánt 15 nap alatt végrehajtandó 80–80

botütéssel, Takács Mihályt 1 hónap alatt elszenvedendő 100 botütéssel sújtották, 4 vádlottat pedig felmentettek.¹⁰³

3. 1793. május 9-én Szoboszlón a csapszékben mulatott Császi József két testvérével és öt barátjával. Egy másik társaságban pedig Lente Dávid ötödmagával. Lente azon kapott össze a Császiakkal, hogy az egyik társaság bent a kocsmában, a másik meg a kocsmá előtt akarta magát muzsikáltatni. A vita odáig fajult, hogy Lente rút istenkáromlás közepette felpofozta Bézi Mihályt, majd a fokosával csapkodott és főbe vágta Nagy Istvánt.

Amikor a Császiak hazafelé mentek a kocsmából, Lente utánuk szaladt s ahogy utolérte őket, a fokosával veszedelmesen vagdalkozott. Mikor a barátai is odaértek, elkezdődött a tömegverekedés. Lentét leütötték, négy társa is megsérült. Lente másnap délelőtt 11 óra tájt meghalt. Földi János kerületi orvos megállapította, hogy a fejét három ütés érte, az egyik a koponya darabos törését okozta, a hátára mért két ütés pedig a tüdejét is megroncsolta. Halála a koponyacsont darabos törése miatt következett be.

A törvényszék ítélete szerint Lente halálra verői főleg Császi József, továbbá Császi Sámuel és Csizmadia Bálint voltak. Ezért Császi Józsefet „*mint főtettest*” 2 évi, két társát pedig 1–1 évi és 6 hónapi, a Bács megyei Tisza-csatorna építésénél munkával töltendő rabságra ítélték. Egy vádlottat testi sértés, garázdaság és amiatt büntettek 1 hónapon belül két részletben végrehajtandó 80 botütéssel, mert a Lente leütésénél is ott volt. Négy vádlottat pedig felmentettek.¹⁰⁴

4. 1804. december 14-én este a böszörményi Kaszárma csapszékben Kacska Nagy Mihály, már hat ízben megbüntetett 52 éves ember, minden ok nélkül verekedést kezdett Varga Sámuellel, az ott békésen italozó embereket pedig egész éjjel fertelmesen káromolta és ingerelte. Emiatt végül is tömegverekedés robbant ki, a résztvevők botokkal sebeket ejtettek és kaptak. Egy alkalmas pillanatban kiszaladt Kacska Nagy Mihály a kocsmából, de Deák Sámuel és Varga Mihály utánaeredtek s a földig leverték. Sós Márton és Katonka Mihály ekkor értek oda és a földön fekvő embert ők is jól elverték, majd mindnyájan otthagyták. Amikor Kacska Nagy lábra tudott állni, hazament. December 16-án a böszörményi hadnagy rendeletére Simándy Sándor chyrurgus két kiküldött jelenlétében megvizsgálta. A fején négy sérülést talált. A vizsgálat alatt „*szavát sem lehetett venni*”. Ebből Simándy azt a véleményt formálta, hogy „*már a gutaütés jelen van, mely is meddig tart, meghatározni nem lehet*”. A halál még aznap este 10 óra tájban bekövetkezett.

A törvényszék az ítéletben azt állapította meg, hogy a halálos sérüléseket Deák Sámuel, Varga Mihály, Sós Márton és Katonka Mihály okozták, ezért őket fejenként 6–6 hónapi börtönre és három részletben végrehajtandó 120–120 botütésre ítélte. Rajtuk kívül két vádlottat testi sértés miatt 1–1 hónapi börtönrel és 80–80 botütéssel sújtottak, egy vádlottat pedig felmentettek.¹⁰⁵

Civilek és beszállásolt katonák összecsapása

A hajdúvárosokba beszállásolt katonák és a civil lakosság fiatalabb korosztályaihoz tartozó férfiak között feszült viszony alakult ki és időnként kocsmai verekedésekhez vezetett. A civilek botokkal, a katonák karddal vagy más eszközzel vettek maguknak elégtételt, kölcsönösen adtak és kaptak kisebb-nagyobb sebeket. 1766–1810 között öt esetben hol az egyik, hol a másik fél kihívó magatartása miatt a kocsma olyan véres összecsapások színterévé vált, ahol vagy katonai vagy polgári személy esett áldozatul.

1. Szoboszlón 1766-ban Modena regimentbeli beszállásolt katonák támadtak rá a kocsmában békésen szórakozó emberekre, akik hirtelenében védekezni sem tudtak. Nagy Istvánt úgy megszurták, hogy ott halt meg. Pénzes Mihálynak a fejét annyira megvagdalták, hogy a hallóképességét elvesztette, munkaképtelenné vált és teljesen elnyomorodott. Radó András a bal karját ért vágás miatt vált holtáig nyomorékká. Szilágyi Jánost a jobb vállán érte a vágás, „*erős dologtételt*” többé nem végezhetett. Kiss Mihály koponyájából a főbe vágás folytán egy petáknyi csont kiesett.¹⁰⁶

A civilek és katonák között történt bűncselekmények nyomozása is az illetékes hajdúváros tanácsának hatáskörébe tartozott. A polgári személyekkel szemben a kerületi törvényszék, a katonákkal szemben azonban az illetékes katonai parancsnokság járt el, de ennek eredményéről a Hajdúkerület egyetlen esetben sem kapott értesítést.

2. Lakatos Kovács János, Csontos István és Botos Miklós 1767. október 25-én a böszörményi Külső csapszékben borozott. Este 9 óra tájban három német katona jelent meg, az egyiknél egy rendes bot, a másiknál „*fuste*” (vastag bot), a harmadiknál semmiféle eszköz nem volt. A civilek és katonák között, akik csak törve beszéltek magyarul, szóváltás, majd dulakodás és verekedés keletkezett. Ennek hevében Lakatos Kovács megöléssel fenyegette a katonákat, az egyiket bottal meg is támadta. A verekedésben két társa is részt vett. Ez úgy ért véget, hogy a katonák a további veszedelmet futással igyekeztek elkerülni, de a három civil utánuk eredt és megkergette őket. Lakatos Kovács az egyiket utolérte és a közben szerzett karddal elverte. A másik két katonát még üldözték egy darabig, majd visszafordultak. Így találtak rá a már megvert, földön fekvő katonára. Botos később maga dicsekedett, hogy „*marhának is elég lett volna az a kínzás, amit ő adott a katonának*”. Lakatos Kovács ismét nekiment s karddal megkínózta. A szerencsétlen a földről már nem tudott felkelni, mások vitték a szállására, ott aztán sérüléseibe belehalt.

A törvényszék ítélete szerint, világosan nem volt megállapítható, hogy a katona halálát Lakatos Kovács vagy Botos ütése okozta-e, ezért őket azonosan, 1 év és 3 hónapi tömlőre és 200 kemény pálcaütésre ítélték. Mivel Csontos István a verekedésben maga is „*tetemes sebet*” szenvedett a fején, reá 4 hónapi tömlőcöt és 80 pálcaütést szabtak ki.¹⁰⁷

3. 1782. november 30-án Hadházon a kocsmában katonák és civilek mulatoztak és megittasodtak. Távozáskor a kocsma előtt a katonák először egymással

verekedtek össze. Egyikük úgy megsérült, hogy fejből folyt a vére, majd a civileknek estek.

Amikor a fején megsérült katona a szállására tartott, ugyanazon az úton ment hazafelé a kocsmából Lovász István is. Vele szembe jött Sallai János, hóna alatt egy ganévonófával. Ezt a fát Lovász kikapta a hóna alól, a katona után szaladt és fejbe ütötte. A szerencsétlen 36 óra múlva meghalt.

Az orvosszakértő a hulla homlokcsontján hét törést talált. Mivel a sértettet nemcsak Lovász, hanem előtte már katonatársa is fejbe verte, a törvényszék szerint nem lehetett megállapítani, hogy a halált okozó sérülés kinek a kezétől származott. Ilyen körülmények között Lovászt 1 évi rabságra és negyedévi részletekben végrehajtható 100 palcaütésre ítélték.¹⁰⁸

4. 1802. október 3-án este Nánáson a Morgó kocsmában több fiatal legény békésen borozgatott és táncolt. Ott mulatott két kvártélyos katona is. Az egyiknek tánchoz támadt kedve s a muzsikusoktól azt kívánta, hogy neki hegedüljenek. Mivel Erdei János és Tóth János ellenszegült, a katona kardhüvelyével a két civilbe döfött, a másik katona meg kardot rántott és megvágta Tóth János kezét. A zajra a szomszédos bormérő helyiségben tartózkodott több kvártélyos katona, bement a borivóba, a két bajtársukat kihívták s együtt hazafelé indultak. Erdei és Tóth azonban a rajtuk esett sérelmet meg akarták bosszulni. Többed magukkal a katonák után mentek és a kocsmá mellett talált tégladarabokkal megdobálták őket. Ezután a legények egy része visszament a kocsmába, más részük meg hazafelé tartott.

Mivel a kvártélyos katonák nem szenvedhették el, hogy a civilek megdobálták őket, ezért egy óra múlva – este 9–10 óra tájban – egy káplár vezetésével, fegyveresen a kocsmához mentek. Kardjukat kirántva berohantak az ivóba, legelőször Erdeinek estek, összeszurkálták és pisztollyal úgy föbe verték, hogy elterült a földön. Majd a többi ember ellen fordultak, négyet megsebesítettek, a 41 éves Székely Gergelyt pedig halálra vagdalták. A veszedelem előtt csak azok szabadultak meg – köztük Tóth János is – akiknek sikerült az ajtón vagy ablakon kiugraniuk. Azokat, akik bent rekedtek, addig ütötték-verték, amíg egy is talpon volt. Amikor az emberek már vérükben fetrengtek, a káplár kiharcolta a katonákat a kocsmából és eltávoztak.

A törvényszék azt állapította meg, hogy a több ember megsebesítésével és egy ember halálával járt összecsapásnak Tóth és Erdei voltak az elindítói s ezzel garázdaságot követtek el. Ezért Tóth Jánost 60 botütésre ítélték. Mivel Erdei szabadságos katona volt, őt megbüntetésére végett az illetékes katonai parancsnoksághoz kísértették át, oda tartozott a vérengzésben részt vett katonákkal szembeni eljárás is.¹⁰⁹

5. 1810. november derekán Böszörményben a kocsmában az emberek – köztük Bujdosó István is – békésen borozgattak, beszélgettek. Bujdosó aztán néhány társával csendesen távozott s hazafelé vették az útjukat. A kocsmából azonban utánuk eredt egy katona és minden ok nélkül megtámadta őket. Bujdosó védekezés közben fejbe ütötte. A sérülésbe a katona belehalt.

A törvényszék úgy ítélte meg, hogy Bujdosó cselekménye „*inkább szerencsétlen, mint vétkes volt*”, ezért az előzetes fogvatartásban eltöltött 4 hónapon felül 6 hónapi rabságra és két részletben végrehajtandó 100 pálcaütésre ítélte.

Az ítélet ellen a tisztiügyész fellebbezéssel élt, a Királyi Tábla azonban a törvényszék ítéletét helybenhagyta.¹¹⁰

Rendkívüli esetek

A hajdúvárosi kocsmákban történt összecsapásokat kiváltó okok között olyan is előfordult, amilyennel hazai bíróságaink a feudális korszakban nemigen találkoztak.

G. Kiss János 37 éves szoboszlói ember 1811. május 12-én – vasárnap – „*büszkeségből*” lóháton ment be a kocsmába. Nyilván a szokatlan látvány váltotta ki a közelben álló Juhász Andrásból, hogy ráütött a lóra. G. Kiss emiatt rászólt, Juhász viszont szidalmazással válaszolt. Erre G. Kiss főbe vágta. Juhász darab ideig még táncolt a kocsmában, majd hazament és hetednapon fejsérülése következtében meghalt.

A törvényszék a vádlottat „*hibás és tilalmas cselekedetéért*” 1 évi rabságra és nyegyedévenként 50–50 botütésre ítélte.

Az ítélet ellen a tisztiügyész fellebbezéssel élt. A Királyi Tábla szerint vádlottat súlyosabb vétkesség terhelte, ezért büntetését 2 évi rabságra emelte fel azzal, hogy annak végrehajtását a táblai ítélet kihirdetésétől kell számítani.¹¹¹

A kocsmai verekedések áldozatai férfiak voltak s csak egyetlen esetben fordult elő, hogy nőszemély lelte ott halálát.

Nemes Marsek András 1836. június 7-én a feleségével együtt ment el Szoboszlón a kocsmába. Amikor az asszony megittasodott, folyton ingerelte a férjét, mire az egy vékony pálcával verni kezdte. De ennek hatására sem hagyott fel szidalmazásával, mire a szintén boros ember feldühödött s addig verte az asszonyt, míg a helyszínen meg nem halt.

A törvényszék a büntetés kiszabásánál a vádlott terhére súlyosítóként vette figyelembe, hogy az őt sértegető részeg feleségének nem bocsátott meg, holott maga is itatta, továbbá, hogy „*oly sokáig és számtalan ütéssel kínozta*”. Ezért 2 évi fogsággal sújtotta.

Az ítélet ellen a tisztiügyész és vádlott is fellebbezéssel élt.

A Királyi Tábla – minden megjegyzés nélkül – az elsőbíróság által kiszabott büntetést 3 évi fogságra emelte fel azzal, hogy annak végrehajtását a táblai ítélet kihirdetésétől kell számítani. Ezt az ítéletet a Hétszemélyes Tábla helybenhagyta.¹¹²

Halálbüntetések

A kocsmákban és az ottani italozás hatása alatt elkövetett emberölések miatt a törvényszék elsőfokon öt főt ítelt halálra.

1. Erdős István 20 éves legény 1791. november 3-án a böszörményi Mélyvölgyi csárdában előbb egyedül, majd egy Józsi nevű szolgálival italozott. Innen a

Messzelátó csárdába mentek, ott folytatták a borozást. Amikor aztán elindultak a város felé, útközben összeszólalkoztak, majd dulakodás közben Erdős fojtogatni kezdte Józsit, mire az elejtette a kezében volt puskát. Erdős felkapta s úgy főbe vágta Józsit, hogy a fegyver kettétört, Józsi pedig lerogyott és azonnal meghalt. Erdős a hullát teljesen lemeztelenítette, ruháit magára vette s a kettétört fegyvert elrejtés végett elvitte Kovács István nevű ismerőséhez. A hullára másnap reggel akadtak rá.

A nyomozás során az is kiderült, hogy Erdős az egyik kertből hét tyúkot ellopott és a csapláros feleségének pálinkáért adta oda. A törvényszék az emberölésért és lopásért – arra figyelemmel, hogy ifjúságától fogva tolvaj és erőszakos magatartást tanúsított – halálra ítélte.

Az ítéletet a Királyi és Hétszemélyes Tábla is helybenhagyta, azonban az uralkodó a büntetést kegyelemből 10 évi rabságra és félévenként 50 pálcaütésre változtatta át.¹¹³

2–3. Nemes Kiss Sándor és Gombos Imre 1835 áprilisában Szoboszlón a Nádudvari úton lévő Nyugszom csapszékben, a velük évek óta „*fajtalan életet élő*” nemes S. Nagy Juliannával és Hodos Sárával késő estig „*tivornyáztak*”. Ott határozták el, hogy bárányt lopnak, ezért elmentek a közeli juhkarámhoz. A kutyaugatásra talpra ugrott nemes Szabó István juhász köszöntötte őket, de anélkül, hogy többet mondhatott volna, előbb nemes Kiss, majd Gombos úgy főbe ütötte, hogy földre esett. Ott aztán – könyörgése ellenére – a két ember halálra verte. Kiss Sándor S. Nagy Juliánna segítségével a nyájból egy bárányt kifogott, Gombos pedig a megölt juhász véres bundáját magára vette és a karámbeli szekrényt „*kirabolta*”. Majd mind a négyen eltávoztak.

A törvényszék Kiss Sándort és Gombos Imrét halálra, S. Nagy Juliánát 1 év és 6 hónapi, Hodos Sárát pedig 1 évi rabságra és negyedévenként 25 korbáccsapásra ítélte.

A Királyi és Hétszemélyes Tábla a halálbüntetéseket helybenhagyta, azok végrehajtására azonban nem került sor, mert a király kegyelemből Kiss Sándor büntetését 8 évi, a Gombos Imrétét pedig 4 évi nehéz vasban böjtöléssel és szesz italoktól eltiltással végrehajtandó rabságra változtatta át.¹¹⁴

4–5. Az elsőfokon halálra ítélt, de szintén kegyelmet nyert Kiss Mihály és Császi Miklós ügyéről fentebb, a Tömegverekedések vasárnapon c. fejezet 1. pontjában már volt szó.

Ital hatására elkövetett emberölések

Szeszes ital mértéktelen fogyasztására nemcsak a kocsmákban, hanem otthon, baráti vagy családi összejöveteleken és a lakásukon pálinkát árusítóknál is bőven volt alkalom. A megittasodott emberek hozzátartozóikba, az útjukba került emberekbe, vagy munkatársaikba minden ok nélkül belekötöttek, bottal, késsel vagy különféle eszközökkel rájuk támadtak és halálos sérüléseket okoztak. Néhány esetben a sértett megtapasztalásával követték el az ölést.

Ezek az általánosan levonható tapasztalatok abból a 23 ügyből, amelyet nem

kocsmában, hanem más körülmények között megittasodott 37 vádlott ellen indítottak. A 23 áldozat között volt egy 16 éves ifjú, egy 18 éves gulyásbojtár és egy 65 éves feleség is. A rájuk vonatkozó ügyekben hozott ítéletek tényállásának lényege a következő volt:

1. Ifj. Póka József 16 éves böszörményi fiú 1824 novemberében néhány napra csutkát vágni ment ki Zelemérre. Kiss István 50 éves embernél kapott szállást. Ott tartózkodott még a 25 éves Pipó Szabó Mihály is. A két ember november 19-én este igen ittasan ment haza és azzal gyanúsították Pókát, hogy az ólból ellopta Kissnek a kését. Mivel a gyerek tagadta, Kiss bottal nekiesett, de botra kapott Pipó Szabó is és mindketten ütlegelték. Az összevert Póka bement az ólba és megtalálta a tokot kés nélkül. Ezt meg is mutatta Kissnek. Erre a két ember még dühösebben támadt rá, ütötték-verték, Pipó Szabó még egy kötőféket is a nyakára hurkolt és azzal rémítette, hogy felakasztja. A megroncsolt fiút a lábánál fogva az ól elé húzták, még ott is kínozták, ütötték, majd felsőruha nélkül otthagyták. Kiss hajnal felé kiment hozzá, de az egész testében összetört fiút, az éjszakai hideg miatt is, akkor már halott volt. Ekkor Kiss és Pipó Szabó bementek a városba és „*magukat önként rabul adták*”.

A törvényszék Kisst 3 évi, Pipó Szabót pedig 4 évi rabságra és negyedévenként 25–25 pálcaütésre ítélte. Az ítéletet a Királyi Tábla helybenhagyta.¹¹⁵

2. A 18 éves Kiss Péter gulyásbojtárra 1828. június 26-án, a böszörményi kocsmából a mezőre ittasan visszatért Orbány István és Szolnoki János gulyások azért támadtak rá, mert a városgazda kérdésére megmondta, hogy ők a kocsmába mentek. Először Orbány ütötte főbe, majd a földre rogyott s már vérző fejű legényt Szolnoki a botjával ütlegelte tovább. Az elszenvedett sérülések miatt Kiss Péter másnap reggel meghalt.

A törvényszék a két vádlottat 3–3 évi rabságra és negyedévenként 25–25 pálcaütésre ítélte. Az ítéletet a Királyi Tábla azzal a súlyosítással hagyta helyben, hogy a büntetést lábvasban és a szeszes italoktól eltiltással kell végrehajtani.¹¹⁶

3. Nemes Kóla Pál 65 éves nánási lakos 1846. január 26-án este otthon alaposan megittasodott. Éjszaka a feleségével összeveszett, szidalmazta, vasvillával megrohanta és egy pisztollyal úgy összevissza verte, hogy a fegyver eltört. A szerencsétlen asszonyra éjszaka két órakor a házukhoz közel lévő árokban találtak rá és bevitték a szomszéd házba. A már élet-halál közt lévő 65 éves asszonyt reggel a szomszéd ölben hazavitte, de a férje még ekkor is szidalmazta, egy seprővel végigvágott rajta s arcul is csapdosta. Az asszony sérüléseibe belehalt.

A törvényszék vádlottat 2 évi rabságra ítélte. A Királyi Tábla azonban arra tekintettel, hogy „*a törvényszék ítéletében felhozott terhelő körülményeknél fogva a vádlott büntette nagyobb beszámítás alá esik*”, a büntetést 4 évi rabságra emelte fel azzal, hogy azt börtölessel és a szeszes italoktól eltiltással kell végrehajtani. A Hétszemélyes Tábla a Királyi Tábla ítéletét helybenhagyta.¹¹⁷

Józan fővel elkövetett emberölések

A szándékos emberölések többségét józan állapotban követték el a tettesek, a legkülönbébb okok miatt. A törvényszék e körben hozott ítéletéből álljon itt néhány olyan ok, ami szándékos emberöléshez vezetett.

1773 szeptemberében Böszörményben a mezőről szénát szállítottak a gazda házához. A szekérről a rakomány egy része útközben lehullott. Amikor a kocsis leszállt a szekérről, hogy összeszedje, a gazda fia az anyját szidta, a vasvillát hozzá hajította s vakszemen találta. Az így okozott sérülésbe a kocsis belehalt. A törvényszék a 18 éves vádlottat 1 évi tömlőre és két részletben végrehajtandó 80 pálcaütésre ítélte.¹¹⁸

Nánáson 1770. február 8-án nádvágás közben az egyik legény gúnynevén szólította a közelében dolgozó másik legényt. Este, a munka befejezése után, már kölcsönösen gúnyolták egymást s ez úgy ért véget, hogy az egyik legény a nádvágót úgy belevágta társa bal lapockájába, hogy az meghalt. A törvényszék a 20 éves vádlottat halálra ítélte, a királynő azonban a büntetést kegyelemből 3 évi közmunkában töltendő börtönre változtatta át.¹¹⁹

1841 augusztus végén több szoboszlói ember lovon akart nádvágásra menni. De hogy „*ne siketen lovagoljanak*”, egy olyan lóról, amelyiknek nem volt ott a gazdája, egyikőjük levette a „*harangot*” (csengőt) s a maga lovára kötötte. Emiatt majd csak este, a munka végeztével keletkezett a lovasok között szóváltás, majd verekedés s ennek során ketten úgy föbe ütötték egyik társukat, hogy nyomban meghalt. A vádlottakat 3–3 évi börtönre és negyedévenként 25–25 pálcaütésre ítélte a törvényszék. Az ítéletet a Királyi Tábla azzal a súlyosbítással hagyta helyben, hogy a büntetés végrehajtását a táblai ítélet kihirdetésétől kell számítani.¹²⁰

Ilyen és hasonló okok miatt 32 személy halt meg. A vádlottak között négy 15–16 éves gyerek is akadt.

1. Hadházon 1796. január 24-én – vasárnap – délután a gyerekek „*fakutyáztak*” a jégen. A 16 éves Székely Szabó Ferenc és a 14 éves Tarcsai Mihály között szóváltás és dulakodás támadt. A felnőttek megakadályozták ennek elfajulását. Székely Szabót az anyja haza is parancsolta. A fiú engedelmesen elindult a kertjük felé, de Tarcsai utána ment és ezt kiáltotta: „*megállj te zsidó, majd megverlek, hogy lepedőben visznek haza*”. Erre Székely Szabó visszafordult és a kezében volt „*kutyázó fával*” fejbe ütötte Tarcsait. A gyerek elesett, majd felkelt a földről és hazament. Otthon véres tajtékot hányt és másnap hajnali 2 óraker meghalt. A törvényszék Székely Szabót 6 hónapi börtönre és 30 vesszőcsapásra ítélte.¹²¹

2. A nánási iskolában 1801. január 12-én a tanító rövid időre magukra hagyta a tanteremben a gyermekeket. A kötekedő természetű Oláh Mihály 13 éves és Baka András 15 éves tanulók összeszólalkoztak s ennek során Baka többször fejbe vágta Oláht. A gyerek a földre esett és meghalt. Ekkor Baka a tanterem ajtaját bezárta, hogy senki ne mehessen ki a történekről hírt adni. Majd egy

bicskával magát hasba akarta szúrní, ebben azonban társai megakadályozták. A tanító Baka András igen rendes, jó viselkedésű tanulóknak jellemezte.

A törvényszék Bakát 3 hónapi börtönre és 24 virgácscsapásra ítélte, és arra kötelezte, hogy a büntetés kitöltése után menjen más iskolába. Baka ugyanis Nagysarlósról jött nánási rokonaihoz azért, hogy itt járjon iskolába.¹²¹

A tisztiügyész fellebbezése folytán a Királyi Tábla „a fennforgó súlyosbító körülményekre tekintettel” a büntetést a táblai ítélet kihirdetésétől számítandó 1 évre és háromhavonta végrehajtandó 24 virgácscsapásra emelte fel.¹²²

3. Kovács József 15 éves szoboszlói gyermek a mezőn játékból a 15 éves Szalai Zsuzsánna hátára ugrott, megtaposta és rátérdelt. A kislány 12 nappal később meghalt. Az orvosi vélemény szerint sérülései csak gyenge testalkata miatt váltak halálosakká.

A törvényszék Kovács Józsefet 6 hónapi rabságra ítélte. A tisztiügyész súlyosbításért fellebbezett, a Királyi Tábla azonban a törvényszék ítéletét helybenhagyta.¹²³

4. Póczos Gábor 15 éves vámospércsi gyermek 1846 februárjában támadólag lépett fel Bodnár Imre és társai ellen. Az ő védelmében emelt szót a szintén 15 éves Suba Miklós, mire Póczos Subának a már meghalt apját becstelen szavakkal szidalmazta. Emiatt Suba „haragra gerjedt” s a kezeügyében lévő metszőkést Póczos oldalához akarta hajítani. De felemelt kezéből a kés „kirepült” és Póczos fejének hátsó részén, a nyakszirtcsont dombjába fúródott. A sérülés miatt Póczos 13 nap múlva meghalt.

A törvényszék Subát 3 hónapi fogságra ítélte.

A büntetés súlyosbítása végett a tisztiügyész fellebbezéssel élt. A Királyi Tábla szerint a vádlott cselekménye „nagyobb beszámítás alá esvén”, a táblai ítélet kihirdetésétől számított 6 hónapi, vasban, erejéhez mérséklendő közmunkában, heti kétnapi böjttel és folytonos erkölcsi oktatással eltöltendő fogságra ítélték.¹²⁴

A következő ítélet azért érdemel figyelmet, mert arra világít rá, hogy a kuruzslásban és babonákban való hit még a XIX. század elején is élt a nép körében.

A 85 éves Kozma Györgyné kuruzslással is foglalkozott. Nemes Márton Bálint szoboszlói ember is hozzá fordult és az asszony azt ígérte, hogy 1807 Szent Mihály napjára meggyógyítja s ha ez nem történnék meg, a világ láttára verje őt agyon. Mivel Márton a jelzett időre nem gyógyult meg, amikor Kozmánéval 1807. december 29-én délután 4 órakor találkozott, rátámadt, hogy gyógyítsa meg, mert rosszul jár. Erre az asszony azt felelte: „A kutya b...n meg, a kezemet sem teszem rád többet”. Márton dühösen azt válaszolta, hogy „ha nem teszed rám a kezedet, majd kifizetlek” s a bal oldalára szélütött, mankóval közlekedő asszonyt a hajánál fogva a földhöz vágta s egy bottal addig verte kezét, lábát, míg el nem törte. Még a vele volt 8 éves fiára is rászólt, hogy üsse az asszonyt. Márton szerint Kozmánének „megrontási képessége” is volt. Az elszennvedett sérülések következtében 10 nap múlva meghalt.

A törvényszék vádlottat 2 évi rabságra ítélte. Az ítéletben az érdekeltek megnyugodtak.¹²⁵

Családi vizályok áldozatai

A családok életében is alakultak ki olyan helyzetek, amelyek tragédiával végződtek. Férj a feleséggel, apa a fiával, meny az apósával, testvér a testvérrrel, sógor a sógorral került szembe. A mostohaanyák szeretetlenségének és házastársak féltékenységének is voltak szomorú következményei.

Feleségölések

A Rendkívüli esetek kapcsán már említett feleségölésen kívül még 7 ilyen bűncselekmény fordult elő s ezek közül 3 esetben az ital volt a kiváltó ok, de nem a vádlottak, hanem a feleségek részéről.

1. Tóth Istvánnak Böszörmény város vice nótáriusának a felesége részeges s emellett még feslett életű is volt. Férje 1767. július 3-án késő este ment haza. Akkor is ittas feleségét az udvaron, a disznóól mellett találta meg. Mivel nem akart bemenni a lakásba, ökölrel kétszer hátra vágta és a hajánál fogva vitte be. Ott az asszony nemcsak szidta, hanem neki is ment az urának. Tépte, mardosta, a karját is megharapta. A dulakodás közben elesett, s ekkor a férje sarkantyús csizmájával halántékon rúgta. Az így keletkezett agysérülés miatt másnap reggel 5 órakor meghalt.

A törvényszék Tóth Istvánt 1 évi börtönre és két részletben végrehajtandó 100 botütésre ítélte.¹²⁶

2. Kocsordi István vámospércsi ember felesége szintén részeges, „*csúnya nyelvű*”, tolvaj, parázna asszony volt. Férje 1781. november 8-án délután ment haza s a részeg asszony nemcsak őt, hanem velük együtt élő 89 éves anyósát is durván szidalmazta, sőt az öregasszonyt még a földhöz is vágta. De mocskolta a város hadnagyát és nótáriusát is. Ezek miatt férje kétszer arcul ütötte. De mert csak tovább folytatta a szitkozódást, felkapott egy gyalogszékét és hatszor vagy hétszer ráütött az asszonynak főleg a farára és combjára. Az elszenvedett sérülések miatt a halál éjféltájt bekövetkezett.

A törvényszék Kocsordit 15 napi fogságra és ezalatt két részletben végrehajtandó 100 pálcaütésre ítélte.¹²⁷

3. A 60 éves B. Kovács István felesége férje vagyonának nagy részét már elitta. 1829. szeptember 28-án délután 4 óra körül is ittas volt. A férje emiatt a fejsze lapjával oldalba ütötte. A sérülés miatt az asszony meghalt.

Az orvosszakértő szerint az egyszeri ütés azért volt halálos, mert az 55 éves asszony oldalcsontjai „*üvegtörékenységgűek*” voltak.

A törvényszék a tanúk vallomása alapján azt állapította meg, hogy a vádlott „*azon 36 esztendőök elforgása alatt, amelyeket vétkekkel teljes feleségével annyi keserítettések között töltött, feleségén semmi kegyetlenséget nem követett el. Így a harag első tüzeiben történt egyetlenegy, de halálössá lett ütés, sem előre gondolvá, sem halálára intézve nem volt... Vétke marad, hogy akármilyen elkeserített*

állapotában ilyen, minden esetben szerencsétlenséget okozható eszközzel ütni nem irtózott”.

Ezekre tekintettel a törvényszék vádlottat 6 hónapi fogságra ítélte s a pálcabüntetést hajlott korára tekintettel mellőzte.

A Királyi Tábla azonban a törvényszék álláspontját nem tette magáévá és vádlott büntetését 2 évi, vasban, közmunkában, hetenként kétnapi böjtöléssel eltöltendő fogságra emelte fel.¹²⁸

4–6. Három ügyben a feleségek kötekedése váltotta ki férjeik cselekményét, akik házastársaik halálát fadarabbal, „főzőfa képeben észrevételenül kézbe vett fejszével”, illetve nádvágóval okozták.

A törvényszék 1 vádlottat 1 évi börtönre és 100 botütésre, 2 vádlottat pedig 2–2 évi börtönre és negyedévenként 25–25 pálcautésre ítélte.¹²⁹

7. Ebben az ügyben is a sértett nyelvessége miatt következett be a halála.

Hernyák Sámuel 1831. december 31-én arra kérte a feleségét, hogy az esti disznótorba hívja el az anyósát. Ő azonban maga helyett mást küldött azzal, hogy hívja el „a vén Füle Sárát”. Hernyák kifogásolta, hogy a felesége így szólítja az ő anyját, holott ő az anyósát mindig anyjának titulálja. Az asszony erre azt kiabálta; amíg él, mindig vén Füle Sára lesz neki az anyósa. Férje dühös lett és a fejszét olyan „vigyázatlanul” csapta hozzá, hogy a feje megsérült és 2 óra múlva meghalt.

A törvényszék Hernyákot 2 évi rabságra ítélte, de vékony és gyenge testalkata miatt a pálcabüntetést mellőzte.

A Királyi Tábla a cselekményt „*nagyobb fenytéket érdemlőnek*” találta, ezért a büntetést a táblai ítélet kihirdetésétől számítandó 3 évi rabságra emelte fel.¹³⁰

Családtagok, rokonok egymás ellen

Ilyen ügyek is szép számban kerültek a törvényszék elé. Terjedelmi okokból csak néhány ítélet ismertetésére van lehetőség.

1. Kerti Szabó János dorogi ember 1792. január 5-én délelőtt 18 éves fiával megfordult ugyan a dorogi kocsmában, de mindketten józan állapotban távoztak.

Délután már a lakásuk udvarán lévő lócán összeverten, nyögve találta apa a fiát, aki másnap reggelre meghalt.

A nyomozás során az apán kívül más személlyel kapcsolatban gyanú nem merült fel. Bűnösségét tagadta, de mivel a ruhája és görcsös botja véres volt s a konyha padlóján is véryomokat találtak, a törvényszék azt állapította meg, hogy Kerti Szabó oltotta ki fia életét és ezért halálra ítélte.

A Királyi Tábla az ítéletet helybenhagyta, de a király a halálbüntetést kegyelemből 8 évi szorosabb rabságra változtatta.¹³¹

2. Pál Istvánné szoboszlói asszony 1832. július 26-án összeszólalkozott 67 éves apósával; megrángatta, majd olyan erővel ütötte mellbe, hogy – az orvosi vélemény szerint – ennek következtében vesztette életét.

A törvényszék Pálnét 2 évi rabságra és negyedévenként 20 korbácsolásra ítélte. A Királyi Tábla azonban a büntetés mértékét a táblai ítélet kihirdetésétől számított 1 évi rabságra szállította le.¹³²

3. Kovács István 57 éves böszörményi ember a testvérével felmerült vagyoni jogi vitát bírósági úton akarta rendezni. Testvére azonban 1831. március 9-én délelőtt 10 óra körül megjelent az udvarán és több ember jelenlétében halált okozó eszközzel rátámadt. Erre Kovács István „tulajdon javát és életét védelmezve”, testvérét úgy föbe ütötte, hogy meghalt.

Mivel a törvényszék a jogos védelmet nem találta megállapíthatónak, vádlottat 1 évi fogságra és negyedévenként 25 pálcaütésre ítélte. A Királyi Tábla vádlott cselekményét nagyobb fenyegetést érdemlőnek minősítette, s a büntetést 2 évi rabságra emelte fel.¹³³

4. Sallai József 20 éves hadházi legény 1808. augusztus 22-én a sógornője után kiment a kertbe és villanyéllal, minden ok nélkül úgy tarkón csapta, hogy azonnal szörnyet halt. A holttestet a kertben elrejtette, a kutyák találtak rá „már megemésztett állapotban”.

A törvényszék figyelembe vette a vádlott fiatal életkorát és hogy egyszeri ütésével nem akarta a sértett halálát, ezért 2 évi rabságra és negyedévenként végrehajtandó 200 pálcaütésre ítélte. A tisztiügyész az ítélet ellen nem élt fellebbezéssel.¹³⁴

5. Nemes Dombi Mihály 30 éves nánási lakos a „jussolás miatt” szólalkozott össze a sógorával és a kezében lévő késsel halálosan megszúrta.

A törvényszék 1 évi börtönre ítélte, a Királyi Tábla azonban – a tisztiügyész fellebbezése folytán – a büntetést 3 évre emelte fel. A Hétszemélyes Tábla ezt az ítéletet hagyta helyben.¹³⁵

Féltékenység

1. Barcsai Mihály 17 éves legény Szoboszlón fél esztendeig Németh Györgynél szolgált, majd máshoz szegődött, de volt gazdáját több ízben meglátogatta. Egy alkalommal, amikor távozott, Némethné kísérte ki. Ő ment elől, utána a legény, aki hátulról magához rántotta és megcsókolta. Ezt észrevette a férj, feltámadt benne a féltékenység, utánuk szaladt, megütötte a fiút és megtiltotta, hogy hozzájuk járjon. A feleségét háromszor is „kegyetlenül megverte” és kijelentette, addig nem nyugszik, míg Barcsait el nem veri.

Erre 1770. január 25-én este nyílt alkalma. Barcsai barátjával, Tar Ferencsel, egy közös ismerősükhöz ment, aki Némethék közelében lakott. A két legényt Németh észrevette. Egy nagy bottal a kezében utánuk ment, szó nélkül beleragadt Barcsai hajába és ütlegelni kezdte. Tar rászólt, hogy ne bántsa, nem vétett az senkinek. Erre Németh elengedte Barcsai haját, nekiesett Tarnak és őt ütlegelte. Ezt a helyzetet kihasználva, Barcsai elszaladt. Tar pedig a maga védelmében

botjával rácsapott Némethre és ő is elszaladt. Az ütés Németh fejét érte, koponyája homlok felőli részéből egy rézkrajcárnyi csont kiszakadt, az agyhártyája is megsérült, ennek következtében meghalt.

A törvényszék Tart halálra, Barcsait pedig azért, mert őmiatta került sor a verekedésre, 100 botütésre ítélte.

Az ítélet kihirdetése után Tar védője kegyelmi kérvényt nyújtott be. A királynő a halálbüntetést kegyelemből 2 évi börtönre változtatta át.¹³⁶

2. A kerületi főkapitány juhászának, nemes Verdes Mihálynak a feleségét Karacs Mihály nánási lakos elcsábította és megszőktette. Az asszony azonban visszatért az urához, de Karacs újra járt utána. 1834. február 17-én este Verdes észrevette, hogy Karacs „*buja ösztönétől elragadtatva*” a lakásuk ablakánál a felesége után leskelődik. Erre kiszaladt a lakásból, a menekülő Karacsot utolérte és úgy leverte, hogy sérüléseibe behalt.

A törvényszék a büntetés kiszabásánál Verdes javára enyhítő körülménynek tekintette azt a kétségbeesett helyzetet, amibe Karacs az elcsábítással sodorta, hiszen feleségét még az eset után is „*veszedelmesen szerette*” és hogy Karacs ismételten „*tilalmas tettbe fogott*”. Ezekre figyelemmel 6 hónapi börtönre ítélték.

A tisztügyész súlyosbításért fellebbezett. A Királyi Tábla fel is emelte a büntetést 1 év 6 hónapra, viszont a Hétszemélyes Tábla a rabság idejét 1 évre leszállította.¹³⁷

Asszonyok a vádlottak padján

Az emberölések miatt indított ügyeknek 573 férfi mellett 22 nő is vádlottja volt. Az alább ismertetett néhány ítéletből kitűnően, a törvényszék a büntetés kiszabásánál a nemek között nem tett különbséget.

1. Kállai Istvánné 26 éves bösörményi asszony férjének első házasságából származott négyéves kislányát régtől fogva és gyakorta ütötte, verte, rugdosta. Mindezek, az egyébként vízibetegségben (szívhaj) szenvedő gyermek 1766 novemberének első napjaiban bekövetkezett halálához nagymértékben hozzájárultak – állapította meg Weszprémi István debreceni orvosdoktor. Ezért a törvényszék Kállainét 100 korbácsolásra ítélte.¹³⁸

2. Ugyancsak egy négyéves kisfiúval szemben elkövetett kegyetlenség miatt került a bíróság elé nemes Borbély Nagy István szoboszlói lakos 26 éves, második felesége.

A törvényszék az ítéletben megállapította, hogy a mostohaanya a kisfiút különböző időben borzasztóan megkínozta. Nemcsak vállalt gyámányai kötelességét vette semmibe, hanem a közönséges emberi érzést is levetkőzte s magát a gyermek hóhérává tette. Durva magatartása miatt a szoboszlói tanács több ízben megfeddte, sőt meg is fenyegette – siker nélkül. A keze alá került ép, egészséges gyermek 1833 őszén bekövetkezett „*elsorvadását egyenesen az ő mostoháskodásának kell és lehet tekinteni*”. Ezért 3 évi rabságra ítélték.

A Királyi Tábla az ítéletet azzal a súlyosbítással hagyta helyben, hogy a rab-ságot közmunkában és hetente kétnapi böjtöléssel kell végrehajtani. A Hétszemé-lyes Tábla azonban úgy találta, hogy „*a vádbeli tett nagyobb fenyítést érdemel*”, ezért a büntetés mértékét 4 évi nehéz vasban eltöltendő rabságra emelte fel.¹³⁹

3. Török Györgyné 28 éves nánási asszonyt a férje elhagyta. Hosszabb ideig szerelmi viszonyt folytatott egy 19 éves szolgálégénnyel, s a megszületett gyer-meket kilenches korában, 1807. november 17-én a zeleméri laponon lévő kútba vetette. Védekezése szerint azért, mert attól félt, hogyha a férje előkerül, nem fogadja őt vissza. A hullát másnap megtalálták és az orvosszakértő megállapította, hogy a halált fulladás okozta.

A törvényszék vádlottat a gyermek megölése és paráználkodása miatt halálra, a szolgálégényt pedig paráznaság miatt 40 pálcaütésre ítélte.

Az ítéletet a Királyi és Hétszemélyes Tábla is helybenhagyta. A király azon-ban a halálbüntetést kegyelemből 3 évi rabságra és félévenként 25 korbácssapásra változtatta át.¹⁴⁰

4. Karácsony Nagy Sára, 9 éves bösörményi kislány 1805. július 15-én eltűnt a háztól és csak 31-én találták meg az udvaron lévő kútban.

A tisztügyész a gyermek mostohaanyja, továbbá édesapja ellen a gyermek megölése miatt emelt vádat.

A törvényszék ítélete szerint nem volt bizonyíték arra, hogy a gyermeket a vádlottak ölték a kútba. Mivel azonban elmulasztották azt a szülői kötelességüket, hogy eltűnt gyermeküket már az eltűnés napján keresték volna, ezért őket fejen-ként 10 hónapi börtönre ítélték. Az iratokat az ügy bővebb megvizsgálása végett hivatalból terjesztették fel a Táblához.

A Királyi Tábla „*a terhelő körülményekre tekintettel*” mindkét vádlott bün-tetését egyformán, a kihirdetéstől számítandó 4–4 évi vasban és közmunkában, heti két napon böjtöléssel eltöltendő rabságra és negyedévenként 25 bot, illetve korbácssapásra emelte fel.¹⁴¹

Bűncselekmény elkövetésén tettenérés közben történt emberölések

A gyümölcsöskertekben és dinnyeföldeken éjszaka rendszerint többen együtt követték el a lopásokat. A tettenérés nemegyszer végződött halállal. Hol a tolvajok végeztek az őrzőkkel, hol azok a tolvajokkal. Ugyanez esett meg néhányszor a mezőkön elkövetett tilalomszegés tettenérésénél is. Vagy a törvénysértő vagy a mezőőr maradt ott holtan. A törvényszék az emberölések elkövetőire általában 1-től 3 évig terjedő börtönbüntetést és ehhez igazodó számú pálcaütést szabott ki. Ettől eltérő döntést hoztak például a 2. és 3. alatt ismertetett ügyekben.

1. 1836. szeptember 20-án este négy bösörményi legény „*előre megbeszél*t tolvajkodás végett” kiment a dinnyeföldre. A kutyaugatásra Bódi Bálint csősz kilépett a kunyhóból. Erre a tolvajok megfutamodtak. De Bódi, a segítségére siető csőszársával, Balogh Istvánnal utánuk iramodott. Amikor a tolvajokat

utolérték, azok botokkal mindkettőjüket leverték a földre és úgy megkínózták őket, hogy Bódi „*felette elnyomorodott*”, Balogh pedig életét veszette.

A törvényszék három tolvajt 2–2 évi börtönre és negyedévenként 20 pálcaütésre, egy nemes jogállását pedig 2 év 6 hónapi börtönre ítélte.

A Királyi Tábla az ítéletet azzal a módosítással hagyta helyben, hogy a börtönbüntetés végrehajtását a táblai ítélet kihirdetésétől kell számítani. A Hétszemélyes Tábla ez utóbbi ítéletet hagyta helyben.¹⁴²

2. Nemes Magyar Lajos dorogi ifjú, „*a nagyváradai Kir. Tudományos Akadémián a bölcselkedés tudományát bevégezvén*”, hazatért Dorogra az édesanyjához. Mivel a gyümölcsöskertjüket már több ízben meglopták, 1840. augusztus 15-én éjszaka Magyar Lajos fegyverrel a kezében – az édesanyjával és egy szolgálóval – lesben állt a kertjük mellett. Amikor Almási Mihályt többed magával közeledni látta, rájuk lőtt. Erre Almási hirtelen megfordult, de Magyar még egyszer elsütötte a puskát és Almásit „*szerencsétlenül agyonlőtte.*”

A törvényszék Magyar terhére írta, hogy a puskát másodszor akkor sütötte el, mikor Almási már háttal és nem támadó helyzetben volt, viszont enyhítő körülményként értékelte, hogy mindeddig „*semmi rosszról meg nem jegyzett, becsületes s a Kerület stipendiumát élvezett ifjú... a szerencsétlen esetet nyomban ő jelentette fel, a meglőthöz... a helyben lakó orvos mellé... más törvényhatóság-beli orvost hozott*”. Mindezekre figyelemmel 3 hónapi fogsággal büntették.

A Királyi Tábla az ítéletet helybenhagyta. A Hétszemélyes Tábla azonban úgy találta, hogy „*a vádbeli tett nagyobb beszámítás alá esik*”, ezért a büntetést 6 hónapra emelte fel.¹⁴³

A bűncselekmény elkövetésén történt tettenérés közben végrehajtott emberölések elbírálása során hozott a kerületi törvényszék olyan ítéletet is, amellyel a tettest jogos védelem címén felmentette.

3. Nemes Kiss Mihály és Deák Gergely 1834. július 11-én éjszaka a vámospércsi szőlőskertben, vasvillákkal felfegyverkezve, szőlőt lopott. Balázs István kerülő tetten érte őket és sörétes puskájából egy lövést adott le. Kiss Mihályt nyolc sörét a gyomrán és hasán, kettő a bal ágyékán érte. A sérülések következtében meghalt.

A törvényszék álláspontja szerint Balázs kötelességének teljesítése végett jogosan vitte magával a fegyvert. A gyilkosságot okozható eszközökkel felkészült éjjeli tolvajok ellen „*minden törvények értelmében*” annyival is inkább használhatta puskáját, mert hivatalos kötelességét olyan helyen gyakorolta, ahol tulajdon élete is veszélyben forgott és ennek megvédése érdekében más segítséget nem remélhetett. Ezekből a törvényszék azt a jogi következtetést vont le, hogy Balásit „*bűnösnek nevezni nem lehet*”, miért is a vád alól felmentette.

Az ítéletet a Királyi Tábla helybenhagyta.¹⁴⁴

Gondatlan emberölések

a) *Utcai gázolások*

A kocsisok figyelmetlensége nemegyszer okozott emberhalált a városok utcáin. Ezek közül néhány eset:

1. Böszörményben, 1764. július 18-án egy kétlovas, munkásokat szállító szekér kocsisa hátrafordulva beszélgetett s nem vette észre, hogy egy kisgyerek fenéken csúszva a szekér elé került. A kerekek átmentek rajta s azonnal meghalt.

A törvényszék a kocsist 80 pálcaütésre ítélte.¹⁴⁵

2. Ugyancsak nem vette észre egy – zöld gázt szállító – háromlovas szekér kocsisa és a rakományon keresztben ülő testvére Szoboszlón, 1783. augusztus 1-jén, hogy – miután kellő távolságban elhajtottak egy álló helyzetben volt dinnyés szekér s az ott lévő asszonyok mellett – egy kisgyerek a szekérük alá került. Egy nő sívalkodására álltak meg. A gyereken kerék nem ment keresztül, de vagy a ló lába, vagy a szekérrúd vége a jobb oldali egyik bordáját eltörte. Emiatt egy óra múlva meghalt. Egyetlen tanú sem tudta megmondani, hogyan került a gyerek a szekér alá.

A törvényszék ítélete szerint a rakomány tetején ülő és a kocsis figyelmetlensége okozta a halált, ezért őket 30, illetve 20 pálcaütésre ítélte.¹⁴⁶

3. Nánáson, 1797. április 10-én, a város kocsisa, amikor egy szűk utcán hajtotta a lovas szekeret, nem vette észre az egyik udvarból kijött két éves kislányt és halálra gázolta.

A törvényszék 60 botütésre ítélte.¹⁴⁷

Szigorúbban ítélte meg azonban a törvényszék azokat a gázolásokat, amelyeket a kocsisok felelőtlen nyargalással követtek el.

4. Dorogon, 1785. június 27-én este 8–9 óra tájt Czipa Ferenc 19 éves kocsis – miután egy szekeret gyors hajtással megelőzött – az előtte haladó után eredt. Lovai közé csapott s vágatva sikerült azt is megelőznie. Ekkor vette észre, hogy előtte 40–50 méterrel egy asszony megy az úton. Nyomban utána kiáltotta, hogy „*térjen ki az útból*”, de az asszony nem hallotta meg. Czipa a lovakat nem tudta megfogni, mert a nyaklójuk a tartókötéllal együtt már korábban elszakadt, így a szerencsétlen nőt halálra gázolta.

A törvényszék 15 napi börtönre és 40 pálcaütésre ítélte.¹⁴⁸

5. Ifj. nemes Uzonyi Kiss György, 19 éves böszörményi legény 1812. augusztus 11-én este lovas szekérrel a mezőre indult. A városból kifelé vezető úton olyan vigyázatlanul nyargalt, hogy az egyik keresztutcából „*kibökkenő*” élemedett korú asszonyt halálra gázolta.

A törvényszék 1 évi, hetente két napon böjtöléssel töltendő rabságra ítélte.¹⁴⁹

6. Ifj. nemes Győrffy Miklós, 21 éves hadházi legény 1825 őszén a szekérébe fogott lovakat „*úgy vágta, ahogy csak vághatta*”, hogy minél sebesebben nyargaljanak a város utcáján és egy kislányt halálra gázolt.

A törvényszék 1 évi fogságra ítélte. A tisztiügyész a büntetés súlyosbítása végett fellebbezéssel élt, azonban a Királyi, majd a Hétszemélyes Tábla is az elsőbíróság ítéletét helybenhagyta.¹⁵⁰

7. 1827 nyarán a 22 éves nemes Horváth János és 16 éves testvére Kabai Péter lovait a maguk szekerebe fogták be, s mindhárman felültek a fogatra. A Horváth testvérek a lovakat ostorral verték és még kiabálással is ösztönözték a nyargalásra. Így vágattak a nánási utcákon s elütöttek egy 11 éves kisleányt, akinek a testét a lovak agyontaposták.

A törvényszék a két Horváthot 1–1 évi rabságra, Kabai Pétert pedig, amiért a vágatást nem akadályozta meg, 40 pálcaütésre ítélte.

A tisztiügyész a börtönbüntetés súlyosbítása végett, a védő pedig enyhítésért fellebbezett. A Királyi, majd a Hétszemélyes Tábla azonban az elsőbíróság ítéletét helybenhagyta.¹⁵¹

b) Lőfegyverrel okozott emberölések

A XIX. század derekáig a hajdúvárosokban a fegyvertartás nem volt hatósági engedélyhez kötve. Sörétes vadászpuskája is csak kevés embernek volt. De mivel ezt nem tartották komoly fegyvernek, nem nagy gondot fordítottak arra, hogy ne kerüljön illetéktelen kezekbe. Főként emiatt fordultak elő a fegyverrel elkövetett gondatlan emberölések. Erre utal az alább idézett néhány ítélet tényállása.

1. Király András, 21 éves böszörményi legény 1778. június 10-én átment a szomszédba, a 17 éves Mórócz Erzsébethez. Az ólban talált egy puskát s miután azt állapította meg, hogy töltény nincs benne, tréfából a lányra fogta. Kétszer is elcsattantotta, de nem sült el. Nemsokára bement az udvarra egy asszony, karján ülő egyéves kislányával. Mórócz Erzsébet azt mondta a fiúnak; ijessze meg az asszonyt a puskával. Erre Király ráfogta a fegyvert, a kakast elcsattantotta, a puská elsült, a lövedék a karonülő gyereket érte és azonnali halálát okozta.

A törvényszék Királyt 1 hónapi börtönre és 50 botütésre, a lányt pedig azért, mert ő biztatta fel a fiút a lövésre, szintén 1 hónapi, heti egy napon böjtöléssel végrehajtandó börtönre ítélte.¹⁵²

2. Galgóczi János, 20 éves szoboszlói legény 1794. március 29-én játékból ráfogta a puskát Pinczés Mária 20 éves szolgálóra. A fegyver elsült, 30 sörét a lány testébe fúródott és halálát okozta.

A törvényszék Galgóczit 6 hónapi börtönre és 80 botütésre ítélte.¹⁵³

3. Tragikusan végződött a 22 éves Gacsó Ferenc lakodalma 1818. január 8-án, Böszörményben. A szoba már tele volt a meghívott vendégekkel, amikor Gacsó az udvaron, a gerenda alól kivette az apja puskáját, hogy jóbarátját megijessze. A fegyvert nem vizsgálta meg. Csövét az ablak előtt a szoba felé fordította és a

ravaszt meghúzta. A kilőtt sörétek barátja halálát okozták, két legényt pedig „*temesen*” megsértettek.

Gacsót a törvényszék 1 évi rabságra és 100 pálcaütésre ítélte. A Királyi Tábla az ítéletet helybenhagyta.¹⁵⁴

4. Fányi Lajos, 33 éves nánási lakos a mészárosból kölcsön kapott puskát 1833 tavaszán visszavitte és Krasz Márton 19 éves mészárosinasnak azzal adta át, hogy az nincs megtöltve. Az inas ebben a tudatban tartotta a fegyvert a kocsmá ajtaja felé és csattantotta el. Ám az töltve volt s a lövedékek a kocsmáajtón kilépő cigánylányt halálosan megsebesítették.

A törvényszék a történetért elsősorban Fányit tartotta felelősnek, ezért őt 1 évi rabságra és negyedévenként 30 pálcaütésre, Krasz pedig, amiért „*vigyázatlanul élt a puskával*”, 3 hónapi rabságra ítélte.

A Királyi Tábla az ítéletet helybenhagyta.¹⁵⁵

c) Tudatlanságból elkövetett emberölés

A tudatlanságból elkövetett emberöléseket a törvényszék jogilag, helyesen, gondatlanságból elkövetettnek minősítette. Az alábbi ilyen ügy tényállása önmagában is figyelemre méltó.

Kocsis Mihály 29 éves böszörményi lakosnak a szülei meghaltak, ezért 10 éves húgának a neveléséről ő gondoskodott. Az egészséges kislány 1802 telén megrühesedett. Kocsis ahelyett, hogy orvoshoz vitte volna, tudatlan fővel maga fogott hozzá a kezeléséhez. Február 25-én este kékkövet, bűdöskövet, timsót és szelíd sőt összetört, bárány faggyúval és óhájjal összekeverte és bekente vele a gyerek testét. Majd a már reggel felfűtött kemencébe bebújtatta azért, hogy „*az orvosság olvadjon meg rajta és igya be a teste*”. A kemencében azonban a gyerek összeégett. Még eszméletén volt, mikor Kocsis kivette onnan, de éjszaka kiverte a hideg és nemsokára meghalt. El is temették, azonban február 28-án a hatóság tudomására jutott, hogy halála nem természetes módon következett be, ezért elrendelték kihantolását. A hullát a város chyrurgusa vizsgálta meg és részletesen leírta a rajta talált borzalmas égési sérüléseket.

A törvényszék azt állapította meg, hogy a tudatlan ember nem látta előre cselekményének következményeit, ezért gondatlan emberölés miatt 40 botütésre ítélte.¹⁵⁶

Felmentő ítéletek

Szándékos és gondatlan emberöléssel, valamint ezzel összefüggésben elkövetett más bűncselekménnyel (testi sértés, verekedés stb.) megvádoltak (595) közül a törvényszék 107 főt bizonyítékok hiánya vagy elégtelensége jogcímén felmentett.

Néhány következtetés

A bírói tisztség betöltését csak az 1869. évi IV. tc. kötötte képesítéshez. Joggal felmerül tehát a kérdés, hogy feudáliskori bíróságaink – köztük a hajdúkerületi törvényszék – tagjai rendelkeztek-e azokkal a jogi ismeretekkel, amelyek szükségesek voltak az ítékezés ellátásához?

A hajdúvárosok és a Hajdúkerület hivatali szervezetének kialakulásától a feudális kor végéig terjedő időben az ítékezésben részt vevő személyek, és pedig a kerületi tisztek és a hat hajdúváros hadnagyai és jegyzői, iskolai végzettségének megállapítására a kutatás mindeddig nem terjedt ki. A Hajdú-Bihar Megyei Levéltárban ide vonatkozó adatok nem találhatók, azonban a Debreceni Református Kollégium Főiskolájának hallgatóiról 1588–1791 között vezetett névsor nyújt néhány felvilágosítást.

A Kollégium Főiskolájában a két-, majd hároméves tanfolyamon elsősorban teológusokat képeztek, de voltak olyan hallgatói is, akik világi pályákon helyezkedtek el. Így az 1610–1791 között beiratkozottakból a képesítés megszerzése után, a hajdúvárosokban – Dorog kivételével – összesen 32 fő jegyzői, 4 fő hadnagy, 5 fő pedig perceptor tisztséget töltött be.

A Hajdúkerület 3 főkapitánya, 1 alkaptánya, 4 jegyzője, 3 táblabírája, 2 levéltárnoka, 1–1 számvevője, illetve komisszáriusa (összesen 17 fő) a Főiskola neveltje volt.¹⁵⁷

A Főiskolában 1742-től a filozófiai oktatás keretében szerepelt a természetjog és nemzetközi jog, továbbá a történelem tárgykörében a római állam köz-, magán- és perjogának előadása is.¹⁵⁸ A hajdúvárosok és a kerület szolgálatába lépett személyeknek tehát voltak némi jogi ismeretei is.

Egyébként hazánkban az intézményes jogászképzés az 1635-ben alapított nagyszombati egyetemen csak az 1667-ben létesített jogi karon kezdődött meg, de a büntetőjog még egy évszázadig nem szerepelt külön tantárgyként. Mivel az egyetem a jezsuiták felügyelete alatt állott, hallgatói csak katolikus ifjak lehettek.

Az egyetemi képzés hiányának pótlására jöttek létre 1733-tól kezdve a jogakadémiák. A protestánsok részére azonban ezek létesítésére csak az egyház alsó és felsőbb iskolák fenntartására vonatkozó jogának és tanügyi önállóságának az 1791. évi XXVI. tc-ben történt elismerése után nyílt meg a lehetőség. A debreceni Kollégiumban 1800. május 1-jén kezdődött meg az akadémiai szintű önálló jogi oktatás. A hallgatók többsége Debrecenből, a hajdúvárosokból és a környező megyékből került ki. Ez azt is jelentette, hogy a hajdúvárosi és kerületi tisztek körében emelkedett a jogvégzettek száma.

Ilyen körülmények között megállapítható, hogy a Hajdúkerület feudáliskori büntető törvényszéke nem tekinthető laikus bíróságnak. Ez korántsem jelenti, hogy ítékezése során nem fordultak elő jogilag kifogásolható döntések, de működésére sokkal inkább a szakszerűsége törekvés, mint a tévedések sorozata a jellemző.

A büntető bíróságok alapvető feladata – mindmáig – az elkövetett bűncselekmény tényállásának lehető legpontosabb megállapítása. Ez a vizsgált bűncselekmény kategóriában, különösen a tömegverekedések során történt emberölések esetében, nem könnyű feladat. A nehézségek érzékeltetése végett is szükséges volt – a terjedelem szabta korlátok között – minél több ítéleti tényállás ismertetése. Ezekből kitűnik, hogy a törvényszék a vádlottak tudatos ferdítéseiből és a tanúk egymásnak is ellentmondó vallomásaiból hogyan szűrte ki azokat a tényeket, amelyek ésszerű sorrendbe állításával eljutott a történet megállapításához. Ehhez pedig elsősorban logikus gondolkozásra volt szükség.

Előfordult nemegyszer, hogy a rendelkezésre álló adatok alapján nem lehetett megállapítani pl. azt a lényeges tény, hogy a számba jöheto több vádlott közül ki okozta a sértett halálát. A törvényszék ilyen esetekben sem folyamodott önkényes, bizonyítékokkal alá nem támasztható következtetésekhez, hanem azt fejtette ki, hogy mi az oka a sikertelenségnek. A tényállás megállapításánál szubjektív szempontokat sem érvényesített és az ítéletekből olyan törekvés sem olvasható ki, hogy a vádlottak mindenáron való elítélésére vagy felmentésére törekedett volna.

A tényállások megállapításában jelentős szerepe volt az ítélethozatal végett tartott zárt tanácskozáson – szavazati jog nélkül – jelen volt kerületi jegyzőnek. Ugyanis ő ismertette az ügyben keletkezett valamennyi fontos irat tartalmát, a vád és a védelem perbeli szóváltásaiban kifejtett jogi érveket és az ezek alapján megállapítható tényállást. Ha a törvényszék tagjai az előadott tényállást kiegészítették vagy módosították, a jegyző ennek megfelelően foglalta írásba az elfogadott szöveget.

A helyesen megállapított tényállásra épült a bűncselekmény jogi minősítése és az ítélet minden további rendelkezése.

A törvényszék – ugyancsak a zárt tanácskozáson – szótöbbséggel döntött az elkövetett bűncselekmény tárgyi súlyának, a vádlott javára és terhére figyelembe vehető körülményeknek a mérlegelésével, a büntetés neméről és mértékéről. Ennek igazolása végett is szükséges volt az ítéleti tényállások ismertetése.

Az emberölésben és ezzel összefüggésben elkövetett más bűncselekményekben (testi sértés, verekedés stb.) bűnösnek talált 476 vádlottra kiszabott büntetések nemének és mértékének számszerű megoszlását a 3. sz. melléklet tartalmazza.

A tisztiügyész szinte valamennyi emberöléssel megvádoltra halálbüntetés kiszabását indítványozta. A táblázatból kitűnően, a törvényszék ezt a merev álláspontot nem tette magáévá; összesen 10 (tíz) vádlottat ítélt halálra. Kivégzésre azonban nem került sor, mert 5 fővel szemben a Királyi Tábla börtönre enyhítette a büntetést, 5 fővel szemben pedig az uralkodó kegyelemből változtatta át azt, szintén börtönre.

Ami a börtönbüntetések tartamát illeti; 69,2%-a 15 naptól 1 évig, 30,8%-a pedig 1 év 3 hónaptól 5 évig terjedt, s ennél hosszabb tartamú büntetést a törvényszék nem szabott ki.

Az ítéletek felülvizsgálata – a vádat képviselő ügyész, a vádlott és védő fellebbezése alapján – a fellebbviteli bíróságok hatáskörébe tartozott és tartozik ma is. A nem nemeseknek a büntető ítéletek elleni fellebbezési jogát az 1791. évi 43. tc. adta meg, de csak korlátozott mértékben. E jog terjedelme a feudális kor végéig még bővült ugyan, de nem vált teljessé.

1791-től 1850-ig a kerületi törvényszéknek szándékos és gondatlan emberölés miatt hozott ítéletei közül 136 került a Királyi Tábla elé. A fellebbviteli eljárás során

63 ítéletet a Királyi Tábla helybenhagyott,	46,3%
50 ítéletben a kiszabott büntetés mértékét felemelte	36,8%
10 ítéletben a büntetés mértékét leszállította	7,4%
8 ítélettel kapcsolatban a Királyi Tábla ítélete sem a HBM Levéltárban, sem az Országos Levéltár 0 44. Sententiae állagában nem található	5,9%
5 ítélet ellen bejelentett fellebbezést, mint a törvényben kizártat, a Királyi Tábla visszautasított	3,6%
	100,0%

A fellebbviteli bíróságok ítélkezési gyakorlata irányadó az elsőfokú bíróságok számára. Ez azonban a feudális korszakban azért nem érvényesülhetett, mert a Királyi Tábla az ítéleteit nem indokolta s ezt a gyakorlatot folytatta az 1840. évi XII. tc. kötelező rendelkezése ellenére is. A büntetések mértékét minden esetben azzal emelte fel, hogy „*a büntett nagyobb fenýték*” vagy „*nagyobb beszámítás alá esik*”, ennek indokával azonban adós maradt.

Az 1. sz. melléklet a törvényszék elé került vádlottak életkori megoszlását tartalmazza. E szerint a vádlottak 77,8%-a a 12–40 éves korosztályból került ki.

A vádlottak lakóhely szerinti megoszlására vonatkozó 2. sz. mellékletből kitűnik, hogy az élet elleni támadásoknak mindegyik hajdúvárosban voltak áldozatai.

A kiszabott büntetések nemére és mértékére, valamint a fellebbezési eljárások eredményére vonatkozó számszerű adatokból pedig az a végső következtetés vonható le, hogy a Hajdúkerület büntető törvényszékének ítélkezése a korabeli követelményekhez képest magas színvonalú volt.

1. SZ. MELLÉKLET

Vádlottak életkori megoszlása

12–20 évesek	105
21–30 évesek	254
31–40 évesek	104
41–50 évesek	35
51–60 évesek	13
61–70 évesek	3
71 éves	1
ismeretlen korú	<u>80</u>
	595

2. SZ. MELLÉKLET

Vádlottak lakóhely szerinti megoszlása

Böszörmény	218
Szoboszló	135
Nánás	90
Dorog	51
Hadház	65
Vámospércs	26
Fehértó	2
Beregszász	1
Törtely (Pest vm)	2
Szentmihály	1
Szovát	2
ismeretlen helyről	<u>2</u>
	595

3. SZ. MELLÉKLET

A kiszabott büntetések

7–120 bot, korbács	116
15 nap börtön	25
1 hó börtön	52
2 hó börtön	2
3 hó börtön	55
4 hó börtön	1
6 hó börtön	42
8 hó börtön	1
9 hó börtön	3
10 hó börtön	2
1 év börtön	55
1 év 3 hó börtön	2
1 év 6 hó börtön	21
2 év börtön	49
2 év 6 hó börtön	1
3 év börtön	27
4 év börtön	5
5 év börtön	1
halál	10
eddigi fogvatartás	3
figyelmeztetés, dorgálás	3
	<hr/>
	476

Jegyzetek

Részlet a szerzőnek *A hajdúvárosok és a Hajdúkerület büntetőbíráskodása* c. kéziratban lévő monográfiájából.

1. *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár* (továbbiakban: HBML)
Hajdúkerület közgyűlésének iratai (a továbbiakban: ker. közgy. ir.) IV. A. 502/b. 1763. Fasc. 10. N° 54.
2. *Uo.*
3. *Weszprémi István* (1723–1799) a magyar orvostörténet megalapítója, 1757-től haláláig Debrecen város orvosa. Főműve: *Succincta Medicorum Hungariae et Transilvaniae Biographia*. I–IV. (1774–1787). Életére és munkásságára l. *Sükösd Mihály*: Tudós Weszprémi István (Bp, 1958.), *Tóth Béla*: Weszprémi István (Bp. év nélkül). *Csapó József* (1734–1799) orvos, botanikus, Debrecen város orvosa. A gyermekgyógyászat hazai úttörője. Művei: *Kisgyermekek ispotálja* (1771), *Orvosló könyvecske* (1791) *Új füves és virágos magyar kert* (1775), ebben 417 növény gyógyításra használásának módját írja le.
4. *HBML* Ker. közgy. ir. 1773. Fasc. 10. N°21. Polgári Mihály 1773. augusztus 3-án kelt levele.
5. *Uo.* 1846-12-45.
6. *Uo.* Hajdúkerület közgyűlésének jegyzőkönyvei (a továbbiakban: ker. közgy. jkv.) IV. A. 502/a. 11. k. 1791. szept. 2. N° 64. *Földi János* (1755–1801) művei: *Rövid kritika és rajzolat a magyar fűvésztudományról* (1793), *Természeti historia a Linné systémája szerint*. 1. csomó. *Az állatok országa* (1801). Irodalom: *Mixich Lajos*: Földi János (1905), uő. Földi János költeményei (1910), *Nagy Sándor*: Földi János hadházi éve. In: A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1975. (Szerk.: Dankó Imre, Debrecen, 1976.) 647–744.
7. *HBML* Processus criminales (a továbbiakban: B.ügyek) IV. A. 505/e. 1814. Fasc. PPP. N° 41. Komlódy András kerületi fizikus véleménye 1814. december 6. Szűcs Mária ellen káromkodás miatt indított ügyben.
8. *Uo.* B.ügyek. 1841. Fasc. 4. R. N° 11.
9. *Uo.* 1844. Fasc. 4. U. N° 42.
10. *Corpus Juris Hungarici* (Bp, 1899.) Szt. István decretumának II. könyve. 13., 16. és 46. fejezet.
11. *Uo.* Szt. László decretumainak II. könyve 8. Fejezet.
12. *Eckhart Ferenc*: A földesúri büntetőbíráskodás a XVI–XVII. században. (Bp, 1954.) 108.
13. *Corpus Juris Hungarici* I. Mátyás 1486. évi VI. decretuma. 51. cikkely bevezetése és 3. §-a. Ezt a törvényt II. Ulászló 1492. évi I. decretuma 82. cikkelyének bevezetése és 4. §-a szó szerint megismételte.
14. *Uo.* I. Ferdinánd 1563. évi XXI. decretuma. 38. cikkely bevezetése, 3–4. paragrafusai és 63. cikkely.
15. *HBML* B.ügyek. 1759. Fasc. G. N° 7.
16. *Werbőczy István*: Hármaskönyve. Magyar Törvénytár Millenniumi Emlékiadás (Bp. 1897). III. rész 5. czfm. 3. §-a. E szakasz utolsó mondata az eredeti latin szövegben: „*Sed homicida, ne talionem subeat, ut caput suum, et non illius, quem peremit, redimat, necesse est*”. Dr. Kolozsvári Sándor és dr. Óvári Kelemen a „*talio*” szót *forbátul*-ra magyarították. Ez a régi, de már elavult kifejezés hasonlóval való viszonzást, meglakolást jelentett. L. *Finaly Henrik*: A latin nyelv szótára (Bp, 1884) a „*talio, onis*” szónál az 1949. oldalon.
17. *HBML* B.ügyek. 1833. Fasc. 4. I. N° 30.
18. *Uo.* 1829. Fasc. 4. E. N° 18.
19. *Uo.* 1841. Fasc. 4. R. N° 76.
20. *Uo.* 1804. Fasc. DDD. N° 20., 1805. Fasc. EEE. N° 2.
21. *Uo.* 1825. Fasc. 4. A. N° 28. és N° 33.
22. *Uo.* 1828. Fasc. 4. D. N° 8.
23. *Uo.* 1836. Fasc. 4. M. N° 74.

24. *Uo.* pl. 1783. Fasc. FF. N° 33., 1793. Fasc. QQ. N° 19., 1830. Fasc. 4. F. N° 51., 1836. Fasc. 4. M. N° 83.
25. *Uo.* A hajdúkerület törvényszékének iratai. A büntető törvényszék jegyzőkönyvei (a továbbiakban: B.ügyek jkv.) IV. A. 505/d. 3. k. 1837. február 27. N° 15.
26. *Uo.* B.ügyek. 1806. Fasc. FFF. N° 17.
27. *Uo.* 1823. Fasc. JJJ. N° 73. A Kir. Tábla 1824. március 9-én kelt ítélete az iratok között van.
28. *Uo.* 1824. Fasc. VVV. N° 65.
29. *Uo.* pl. 1785. Fasc. H. N° 53., 1796. Fasc. TT. N° 11., 1805. Fasc. EEE. N° 11.
30. 1878. évi V. tc. (Btk) 278. §-a
31. *HBML* B.ügyek. 1791. Fasc. OO. N° 25. A kegyelmi rendelkezést I. ker. közgy. jkv. 11. k. 1791. Szt. András hó 2. N° 48.
32. *Uo.* B.ügyek. 1804. Fasc. DDD. N° 20. A kegyelmi kérelem elutasítását és az ítélet végrehajtására vonatkozó jelentést I. ker. közgy. jkv. 16. k. 1806. december 6. N° 15.
33. *Uo.* B.ügyek. 1813. Fasc. OOO. N° 8.
34. *Uo.* 1828. Fasc. 4. D. N° 82. Az ítélet végrehajtására vonatkozó iratokat I. ker. közgy. ir. 1832-3-83.
35. *Uo.* 1829. Fasc. 4. E. N° 7. A kegyelmi elhatározást I. ker. közgy. ir. 1830-5-26.
36. *Uo.* 1834. Fasc. 4. K. N° 18. A kegyelmi elhatározást I. ker. közgy. ir. 1835-4-47.
37. *Uo.* 1805. Fasc. EEE. N° 2. A kegyelmi elhatározást I. ker. közgy. ir. 1807. F. 4. N° 24.
38. *Uo.* 1816. Fasc. RRR. N° 41. A kegyelmi elhatározást I. ker. közgy. ir. 1825. F. 5. N° 37.
39. *Uo.* 1825. Fasc. 4. A. N° 28.
40. *Uo.* 1825. Fasc. 4. A. N° 33.
41. *Uo.* 1835. Fasc. 4. L. N° 29.
42. *Uo.* 1836. Fasc. 4. M. N° 74.
43. *Uo.* 1844. Fasc. 4. U. N° 42. A kegyelmi elhatározást I. ker. közgy. jkv. 33. k. 1844. május 28. N° 688.
44. *Uo.* B.ügyek. 1846. Fasc. 4. Y. N° 176.
45. *Uo.* 1837. Fasc. 4. N. N° 88.
46. *Uo.* 1843. Fasc. 4. T. N° 13.
47. *Uo.* 1846. Fasc. 4. Y. N° 54.
48. Régi hossz mérték, 1 sukk = 31 cm.
49. Régi terület mérték, 1 klafter = 189 cm.
50. Régi hossz mérték, coll (Zoll) = hüvelyk, 2,00-3,1 cm.
51. *HBML* B.ügyek. 1818. Fasc. TTT. N° 52.
52. *Kódex a büntetésekről és azok büntetéséről.* XXI. szakasz 1. §-a In: *Hajdu Lajos: Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex-tervezet.* (Bp, 1971) 466.
53. *Uo.* XXI. szakasz 6. §-a és XIX. szakasz 4. §-a. 465. és 467. A bűncselekmény korszerű szabályozása csak az 1878: V. tc. 284. §-ában történt meg: „Az anya, aki házasságon kívül született gyermekét a szülés alatt, vagy közvetlenül a szülés után szándékosan megöli, öt évig terjedhető börtönnel büntetendő”. A törvénynek ez a rendelkezése azonban nem volt alkalmazható a házassági kötelék fennállása alatt szülő anyára még akkor sem, ha nem a férje, hanem más személy által nemzett csecsemőjét ölte meg. Ez esetben is az élet elleni büntetésekre vonatkozó általános szabályok szerint volt büntetendő.
54. A helytartótanács 1769. november 13-i 4321. sz. rendelete.
55. A helytartótanács 1781. április 5-i 2123. sz. rendelete.
56. *HBML* Ker. közgy. jkv. 13. k. 1795. augusztus 17. N° 68. és uo. 14. k. 1798. január 31. N° 20.
57. *Uo.* 14. k. 1799. március 27. N° 28. A helytartótanács 1799. február 29-i 2355. sz. rendelete.
58. *Uo.* 1799. pünkösd hó 22. N° 7. és ker. közgy. ir. 1799. Fasc. 2. N° 5.
59. *Uo.* B.ügyek. 1776. Fasc. J. N° 8. A kegyelmi rendelkezést I. ker. közgy. ir. 1776. Fasc. 16. N° 93.
60. *Uo.* B.ügyek. 1786. Fasc. JJ. N° 40.
61. *Uo.* 1793. Fasc. QQ. N° 35. A tüdőúszópróba módját tudományosan *Rayger Károly* (1641–1707) Pozsony város orvosa alapozta meg. Lényege az, hogy az élve született gyermek léleg-

- zik, ennek következtében tüdejének fajsúlya kisebb, mint a halva született, nem lélegzett gyermeké. Ha tehát a boncoláskor kimetszett tüdőrészt vízbe teszik, a lélegzett tüdő a víz felszínén marad, a nem lélegzetté pedig alámerül. – A külföldi tudományos irodalomban még a XVIII. század második felében is számos szerző vitatta e módszer megbízhatóságát, ezért Földi szakvéleményeiben az úszópróba eredménye mellett mindig felsorolta az élve vagy halva születésre utaló egyéb leleteket is.
62. *Uo.* 1793. Fasc. QQ. N° 37. A kegyelemre 1. ker. közgy. jkv. 13. k. 1797. Szent György hó 27. N° 17.
  63. *Uo.* B.ügyek. 1794. Fasc. RR. N° 37. A kegyelemre 1. ker. közgy. jkv. 13. k. 1795. Szent András hó 2. N° 61.
  64. *Uo.* B.ügyek. 1797. Fasc. UU. N° 2.
  65. *Uo.* 1799. Fasc. YY. N° 3.
  66. *Uo.* 1804. Fasc. DDD. N° 2.
  67. *Uo.* 1811. Fasc. MMM. N° 47.
  68. *Uo.* 1812. Fasc. NNN. N° 48. A Kir. Tábla ítéletét 1. ker. közgy. ir. 1813. Fasc. 2. N° 83.
  69. *Uo.* B.ügyek. 1822. Fasc. O. N° 8.
  70. *Uo.* 1825. Fasc. 4. A. N° 17.
  71. *Uo.* 1830. Fasc. 4. F. N° 62.
  72. *Uo.* 1841. Fasc. 4. R. N° 96.
  73. *Uo.* 1845. Fasc. 4. X. N° 40. A kegyelmi eljárásra 1. ker. közgy. ir. 1846-4-14. sz. iratokat.
  74. *Uo.* B.ügyek. 1845. Fasc. 4. X. N° 134.
  75. *Uo.* 1766. Fasc. O. N° 8. A mola „*hús-szabású darabok, melyek a hasnak terhetséghez hasonló feldomborodást okoznak és a méhnek vajúdás nemű összehúzódásával ürítetnek ki*”. Kováts Mihály: *Medicina Forensis, vagy orvosi törvénytudomány.* (Pest, 1828.) 33.
  76. *Uo.* B.ügyek. 1772. Fasc. U. N° 11.
  77. *Uo.* 1795. Fasc. SS. N° 18.
  78. *Uo.* 1834. Fasc. 4. K. N° 28.
  79. *Uo.* 1840. Fasc. 4. Q. N° 29.
  80. *Uo.* 1772. Fasc. U. N° 5.
  81. *Uo.* 1781. Fasc. DD. N° 37.
  82. *Uo.* 1791. Fasc. OO. N° 16.
  83. *Uo.* B.ügyek jkv. 1. k. 1791. február 11. N° 3. B.ügyek. 1791. Fasc. OO. N° 36. alatt található feljegyzés szerint az iratok már a rezegstráció alkalmával nem voltak meg.
  84. *Uo.* B.ügyek. 1793. Fasc. QQ. N° 2.
  85. *Uo.* 1795. Fasc. SS. N° 18.
  86. *Uo.* 1797. Fasc. UU. N° 17.
  87. *Uo.* 1812. Fasc. NNN. N° 46.
  88. *Uo.* 1818. Fasc. TTT. N° 32.
  89. *Uo.* 1823. Fasc. JJJ. N° 47.
  90. *Uo.* 1837. Fasc. 4. N. N° 7.
  91. *Uo.* 1840. Fasc. 4. Q. N° 90.
  92. *Böszörmény város közgyűlésének iratai.* Hajdúkerületi rendelkezések. V. A. 1/c. 7. k. 1793. Szent János hó 17.
  93. *Uo.* B.ügyek. 1823. Fasc. JJJ. N° 51.
  94. *Uo.* Ker. közgy. jkv. 26. k. 1828. január 25. N° 4.
  95. *Uo.* B.ügyek. 1803. Fasc. CCC. N° 30.
  96. *Uo.* 1806. Fasc. FFF. N° 22.
  97. *Uo.* 1811. Fasc. MMM. N° 21.
  98. *Uo.* 1812. Fasc. NNN. N° 10. A Kir. Tábla ítélet 1. ker. közgy. ir. 1813. Fasc. 2. N° 82.
  99. *Uo.* B.ügyek. 1823. Fasc. JJJ. N° 41.
  100. *Uo.* 1824. Fasc. VVV. N° 65.

101. *Uo.* 1847. Fasc. 4. Z. N° 108.
102. *Uo.* 1785. Fasc. HH. N° 24.
103. *Uo.* 1792. Fasc. PP. N° 10.
104. *Uo.* 1793. Fasc. QQ. N° 19.
105. *Uo.* 1805. Fasc. EEE. N° 11.
106. *Uo.* 1768. Fasc. Q. N° 28.
107. *Uo.* N° 3.
108. *Uo.* 1783. Fasc. FF. N° 6.
109. *Uo.* 1803. Fasc. CCC. N° 3.
110. *Uo.* 1811. Fasc. MMM. N° 8. A Kir. Tábla ítéletét 1. ker. közgy. ir. 1811. Fasc. 3. N° 59.
111. *Uo.* B.ügyek. 1811. Fasc. MMM. N° 14. A Kir. Tábla ítéletét 1. ker. közgy. ir. 1812. Fasc. 5. N° 32.
112. *Uo.* B.ügyek. 1836. Fasc. 4. M. N° 83.
113. *Uo.* 1793. Fasc. QQ. N° 22. A kegyelemre 1. ker. közgy. jkv. 13. k. 1795. március 3. N° 152.
114. *Uo.* B.ügyek. 1839. Fasc. 4. P. N° 121.
115. *Uo.* 1825. Fasc. 4. A. N° 31.
116. *Uo.* 1829. Fasc. 4. E. N° 19.
117. *Uo.* 1846. 4. Y. N° 81.
118. *Uo.* 1774. Fasc. J. N° 11.
119. *Uo.* 1770. Fasc. S. N°9. A kegyelmi elhatározásra 1. ker. közgy. ir. 1771. Fasc. 16. N° 42.
120. *Uo.* B.ügyek. 1843. Fasc. 4. T. N° 134.
121. *Uo.* 1796. Fasc. TT. N° 4.
122. *Uo.* 1801. Fasc. AAA. N° 23.
123. *Uo.* 1826. Fasc. 4. B. N° 65.
124. *Uo.* 1846. Fasc. 4. Y. N° 197.
125. *Uo.* 1809. Fasc. KKK. N° 6.
126. *Uo.* 1768. Fasc. Q. N° 1.
127. *Uo.* 1782. Fasc. EE. N° 33.
128. *Uo.* 1830. Fasc. 4. F. N° 61.
129. *Uo.* 1784. Fasc. FF. N° 25., 1841. Fasc. 4. R. N° 11., 1843. Fasc. 4. T. N° 2.
130. *Uo.* 1832. Fasc. 4. H. N° 24.
131. *Uo.* 1793. Fasc. QQ. N° 21. A kegyelemre 1. ker. közgy. ir. 1794. Fasc. 4. N° 38.
132. *Uo.* 1832. Fasc. 4. H. N° 55.
133. *Uo.* 1831. Fasc. 4. G. N° 17.
134. *Uo.* 1808. Fasc. JJJ. N° 15.
135. *Uo.* 1840. Fasc. 4. Q. N° 9.
136. *Uo.* Az iratok 1771. Fasc. T. N° 20., az ítélet 1770. Fasc. S. N° 9., a kegyelmi elhatározás ker. közgy. ir. 1771. Fasc. 16. N° 41.
137. *Uo.* B.ügyek. 1836. Fasc. 4. M. N° 26.
138. *Uo.* 1766. Fasc. O. N° 14.
139. *Uo.* 1833. Fasc. 4. J. N° 59.
140. *Uo.* 1807. Fasc. HHH. N° 2.
141. *Uo.* 1806. Fasc. FFF. N° 6.
142. *Uo.* 1837. Fasc. 4. N. N° 55.
143. *Uo.* 1840. Fasc. 4. Q. N° 106.
144. *Uo.* 1834. Fasc. 4. K. N° 46.
145. *Uo.* Az iratok 1786. Fasc. Q N°22., az ítélet 1764. Fasc. M. N° 7.
146. *Uo.* 1783. Fasc. FF. N° 24.
147. *Uo.* 1797. Fasc. UU. N° 29.
148. *Uo.* 1785. Fasc. HH. N° 22.
149. *Uo.* 1812. Fasc. NNN. N° 53.
150. *Uo.* 1825. Fasc. 4. A. N° 47.

151. Uo. 1827. Fasc. 4.C. N° 41
152. Uo. 1778. Fasc. AA. N° 15.
153. Uo. 1794. Fasc. RR. N° 6.
154. Uo. 1818. Fasc. TTT. N° 11.
155. Uo. 1833. Fasc. J. N° 30.
156. Uo. 1802. Fasc. BBB. N° 20.
157. *Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára.*
II. 28. a. 1–3. k. A debreczeni ev. reform. Főiskola növendékei 1588-tól 1791-ig.
158. *Nagy Sándor*: A jogi oktatás és szervezete a debreceni Ref. Kollégiumban 1742–1914. In: *A jogászképzés a magyar felsőoktatás rendszerében. Jogtörténeti Értekezések.* Szerk.: Kovács Kálmán. (Bp. 1984) 155.

Die Praxis des Gerichtsverfahrenes im Fällen der Tötung zwischen den Jahren 1757–1850 in dem Haiduckenbezirk

In sechs Städten des Haiduckenbezirkes (Böszörmény, Nánás, Szoboszló, Hadház, Vámospércs, Dorog) haben 241 Personen, unter ihnen grossenteils Burschen, junge Männer mit Familie, teilweise auch ältere Männer und Frauen, Kinder wegen Gewalttat ihr Leben eingebüsst.

Die Anordnung der Nachforschung des Verbrechens, die Untersuchung der Leichnahme der Opfer, die Entsendung der Experten (Gerichtsarzt, Chyrurg) um die Sezierung erledigen zu lassen, waren die Aufgaben des Stadtrates, auf dessen Gebiet das Verbrechen begangen war, aber die Durchführung des Strafverfahrens gehörte zur Kompetenz der Gerichtsbehörde.

Die Studie gibt auf Grund der ungarischen Gesetze von 1000-bis 1850 teilweise über die rechtliche Qualifikation der gegen Menschenleben begangenen Verbrechen, teilweise über das Strafmass und Strafzeit eine Übersicht.

Der Autor Legt uns die Entstehung, die Entwicklung der Gesundheitsorganisation von Haiduckenbezirk und die Namen von Chyrurgen, Experten, Ärzten dar, die an dem Strafverfahren teilgenommen haben.

Der Bezirksfiskal hat vor dem Gerichtsstuhl den Tod hervorgerufenen Täter unter Anklage gestellt. Der Bezirksfiskal hatte meistens die Straftat des Täters als Mord bezeichnet, und er hat die Verhängung der Todesstrafe in Vorschlag gebracht.

Aber der Gerichtsstuhl untersuchte sorgfältig die glaubwürdigen Beweise, ob die Eingeklagte ihre Handlung (Tötung) mit vorbedachter böser Absicht durchgeführt hat, die sich auf die Einzelheiten der Durchführung ausdehnten, oder gab es einen Milderungsgrund, also der Gerichtsstuhl hat durchgedacht, das Verbrechen ein Mord oder nur eine schwerstrafbare Handlung mit Entlastungsumständen zu sein. Wenn die Tatsache der vorherigen Erwägung unbeweisbar war, wurde die Sache als fahrlässige Tötung qualifiziert. Dementsprechend hat das Gerichtsammt über die Sünder kürzere oder längere Strafzeit oder eine gelinde Strafe verhängt.

Die Täter wurden selten zum Tode verurteilt, in dieser untersuchten Zeitperiode hat der Gerichtsstuhl wegen Totschlag nur über 15 Personen das Todesurteil verkündet.

Die Rechtsmittelinstanze (Königstafel, Septemviralgericht) haben die Todesstrafe für 5 Angeklagten gemildert und das Todesurteil für 10 Beklagten hat bestätigt. Den 8 Angeklagten hat der König Gnade angedeihen gelassen, so wurden nur 2 Personen hingerichtet.

Während der Entbindung oder in kurzer Zeit nach der Geburt begangenen Leibesfruchtmord hat die Praxis der feudalen Gerichte einem Säuglingsmord qualifiziert. Um solcher Akte willen sind 32 Frauen (meistens ledige Mütter) vor Gericht gestellt worden. 17 Angeklagten wurden freigesprochen, 9 Personen wurden zum von 3 Monaten bis 3 Jahren - Kerker verurteilt, 6 Angeklagten bekamen Todesstrafe. Die Rechtsmittelinstanz hatte für drei Frauen die Todesurteile bestätigt, aber der König hat ihnen auch Gnade angedeihen gelassen, ihre Todesstrafe hat er zur Kerkerstrafe umändert.

44,3 Prozent der fahrlässigen und vorsätzlichen Tötung sind durch alkoholische Getränke angeregt verübt. Die weiteren Anlässe untersucht – kann man feststellen, die Motive der Tötung am meisten die Wortstreite, die Schlägereien, die Familienzwiste, die Gespässen, die Verartung der Spöterei, die Ergreifung am Verbrechen gewesen zu sein. In den hervorsteckenden rohen Fällen hatte der Gerichtsstuhl 10 Angeklagten zum Tode verurteilt, aber wir wissen über keine Hinrichtungen: die Königstafel, oder selbst der König haben das Todesurteil zum Gefängnis verwandelt.

Auf Grund der ausführlich dargelegten Urteilssprüche, des Strafmasses und der Strafzeit, der Ergebnisanalyse der Rechtsmittelverfahren kann man auf die Schlussfolgerung kommen, dass die Rechtssprechungspraxis des Gerichtsstuhles von Haiduckenbezirk in Fällen der Tötungen im Vergleich zur zeitgenössischen Anforderungen auf hohem Niveau stand.

Nyakas Miklós

Beállottam...

Arany János toborzó verseinek történeti háttéréhez

*„Beállottam a Bocskai-csapatba
Ez az igaz magyar hajdúk csapatja
Ez az ősi vitézségnek virága
Ide, akinek a szabadság derága!”*

A magyar nép 1848/49-ben egyesek részéről aggodalommal, mások részéről lelkesedéssel kísért szabadságküzdelmének katonai története elég alaposan feldolgozott ugyan, de újabb adatok mai napig kerülnek elő, különösen ami a félkatonai és irreguláris csapatok szervezését illeti.

A magyar irodalomtörténet régóta tudja azt is, hogy az akkor Nagyszalontán jegyzősködő Arany János, ebben a gigászi küzdelemben részint ténylegesen nemzetőrként, de főleg tollának varázslatos hatásával vett részt. Dolgozatunkban arra vállalkozunk, hogy egyik ilyen versének történeti háttérét, születésének körülményeit megvilágosítsuk, s olyan adatokat sorakoztassunk fel, amelyek eddig elkerültek az irodalomtörténeti kutatások figyelmét.

Az közismert, hogy a népies ponyvairodalom milyen hatással volt a nép gondolat- és érzésvilágára, s azt is tudjuk, hogy ennek hatását, maga Arany János sem becsülte le. Sőt! Amikor 1848 tavaszán felmerült egy, a nép gondolatvilágához közel álló néplap terve, azt írta Petőfinek, hogy „kedvenc eszmém költői hatást gyakorolni a népre”. Szerette volna a Toldit és a Toldi szerelmét úgy ki nyomtatni, hogy a kettőt együtt egy húszasért, tehát könnyen megfizethető módon lehessen árulni.¹

Tudjuk, hogy Arany János 1848 áprilisában Pestre utazott – Petőfi hívására – s ott szerkesztői feladatokat ajánlottak fel neki. Arany ekkor ugyan úgy döntött, hogy nem hagyja ott Nagyszalontát, de hamarosan mégis elvállalta a plebejus hangvételű *Nép Barátja* társzerkesztőségét Vas Gereben mellett, aki a főszerkesztői tisztet látta el.² E népies lap 5. számában, 1848. július 2-án jelent meg két buzdító, a szabadságharc mellett kiálló verse, az *Egy életünk, egy halálunk* és *A legszebb virág* címmel. Az ilyen hangvételű buzdító és toborzó versek iránti társadalmi igényt jelzi, hogy a fenti két vers Arany János tudta és beleegyezése nélkül ponyvakiadásban is hamarosan megjelent Debrecenben, Telegdi Lajosnál abban a verses összeállításban, amely *A lelkes jászok és kunok elindulása* címet

viselte.³ Témája a nemzetőrség mozgóvá tétele, amely az ország közvéleményét ekkor oly élénken foglalkoztatta, s amely nem ment minden bonyodalom nélkül. Szerzője a hajdúszoboszlói Radó Imre munkájával mintegy példát akart mutatni a nemzetőr alakulatoknak, általában is abban a tekintetben, hogy a kormány utasításainak megfelelően tegyék mozgóvá alakulataikat, azaz vonuljanak a harcok színterére. E ponyvafüzetben jelent meg Arany János fenti két verse is, mint fentebb jeleztük, a költő tudta nélkül.

Ennek hatására Arany János hamarosan felkereste a ponyvafüzetek kiadóját – Telegdi Lajost – Debrecenben, s megállapodott vele népies hangvétellű, buzdító versek ponyvakiadásában.⁴ Hamarosan meg is jelent *A szabadság zengő hárfája* címmel egy füzetecske, amelynek legjellemzőbb verse a *Rózsa Sándor*, amely azt példázza, hogyan állott a magyar betyárvilág leghíresebb alakja a magyar szabadságharc ügye mellé.

Rózsa Sándor históriája egyébként élénken foglalkoztatta a magyar nép képzeletvilágát, amelyet az is bizonyít, hogy Aranytól függetlenül megjelent Budapestén Putnoki József tollából Bucsánszky Alajos kiadásában egy Rózsa Sándor história, amely a híres betyár kiállítását mutatja be a nemzet ügye mellett.⁵

Telegdinél Debrecenben *A szabadság zengő hárfájának* hamarosan napvilágot látott a következő füzete is, amely tartalmazta a *Beállottam...* című verset, amely után a *Rákócziné* következett, majd pedig a *Rásüt az esthajnal...*⁶

Az ilyen jellegű népies hangvétellű versek jelentős szerepet játszottak az ország közvéleményének formálásában, az önvédelmi harc szervezésében és a mozgósításban. A szabadságharc egyik legjellegzetesebb ilyen alkotása *Sárosi Gyula* Arany Trombitája volt, amely szintén ponyvakiadásban látott napvilágot. A tizenhárom leheletből, azaz felvonásból álló epikai alkotás a szabadságharc verses krónikája, amely a sorsfordító eseményeket foglalta össze, s magyarázta el a népi hallgatóság számára. A mű legfőbb irodalmi értéke az epikán elhatalmasodó lírai szenvedély. Versformája a hagyományos magyar párosímű tizenkettes, nyelvezete pedig tele van népi szólásokkal, kifejezésekkel.⁷ A szerző több alkalommal olvasott fel belőle népes hallgatóság előtt. Így tudjuk, hogy Sárosi Gyula Nagyszalontán is megfordult, ahol 1849. június 17-én a református templomban felolvasást tartott művéből a sebesült honvédek javára.⁸

Bihar vármegye 1848/49-ben a szabadságharc egyik központi területe volt, részint Nagyvárad fegyvergyárai és raktárai miatt, részint pedig területének nagysága s népének áldozatkész kiállása következtében. A Bihar vármegyei nemzetőrség több szempontból jelentősebb szerepet játszott, mint az ország egyéb tájain. Közismert, hogy Arany János maga is beállt nemzetőrnek, amely nyomot hagyott költői termésén is. Nagyszalonta egyébként a bihari nemzetőrség egyik jelentős központja, gyülekező- és szervezőhelye volt.

Meg kell említenünk, hogy maga Bihar vármegye több szabadcsapat szervezési központja is volt. Így a Reviczky László-féle szabadcsapat szervezési helye Biharpüspöki, Csanády Istváné Fugyivásárhely, Vasvári Pál tragikus véget ért Rákóczi-csapatáé Köbölkút, Hatvani Imréné Kokad és Álmosd, míg Gázsy Imre szabadcsapatáról közelebbi adataink nincsenek.⁹

A szabadságharc fegyveres küzdelméből Nagyszalonta népe derekasan vette ki részét, hiszen a rendes honvéd alakulatokban és a különböző szabadcsapatokban mintegy 6–700 szalontai harcolt, nyolcszázan pedig a lovas és gyalogos nemzetőrségnél.¹⁰

Mielőtt rátérnénk a Bocskai-csapat toborzási körülményeire, vessünk egy pillantást Arany János legfontosabb életrajzi adataira, amelyek tárgyunk szempontjából nélkülözhetetlenek. Közismert, hogy a költő a szabadságharc idejének nagyobb hányadában Szalontán tartózkodott. 1849. május elsején jelentette be hivatalosan Nagyszalonta tanácsának azt, hogy lemond jegyzői hivataláról. Május huszonötödikén már Debrecenből írt haza feleségének. Az előzményeket a Petőfihez írt, s 1849. május 23-án Nagyszalontáról keltezett leveléből tudhatjuk meg. „Én is elvetém a koczkát, azt tettem, mit életemben eddig soha, jelentettem magam hivatalért. Folyó hó 19-én vettem Szemere levelét – fogalmazónak nevez a belügynél. El kellett fogadnom, Szalontán semmi, de semmi kilátás többé a mindennapi kenyérre”.¹¹ Buda visszafoglalása után a Szemere-kormánnyal együtt a fővárosba ment, ahol komolyan fontolgatta egy népies hangvétellű lap megjelentetését, de ebből a hadiesemények alakulása folytán már nem lett semmi.

A Beállottam a Bocskai-csapatba kezdetű Arany-vers közvetlen történeti háttéréről a következőket kell tudnunk. A történeti irodalomban ismeretes, hogy az erdélyi fejedelemséghez tartozó Bihar vármegyében a 17. század elején egy sor erdélyi fejedelmi kiváltságolással létrejött hajdútelep a 17. század első felében, amelyek közül Nagyszalonta Bocskai Istvánra, a többiek pedig a három Rákóczi – Zsigmondra és a két Györgyre – illetve Báthory Gáborra és Bethlen Gáborra vezethették vissza kiváltságaikat.¹² Várad eleste (1660) után török függésbe kerültek, a felszabadító háborúk és Várad visszavétele (1692) után pedig a bécsi udvar egykori kiváltságaikat semmisnek tudta, s eladományozta azokat Eszterházy Pál nádornak elmaradt járandósága fejében. A bihari kishajdú városok azonban – élükön Nagyszalontával – ebbe nem nyugodtak bele, s pert indítottak egykori kiváltságaik visszaszerzésére, amely egészen a jobbágyfelszabadításig, sőt bizonyos értelemben azon túl is tartott.¹³ Fontos kiemelni, hogy maga Arany János is hajdú ivadéknak tudta és tartotta magát. S valóban! Az Arany-család I. Rákóczi György erdélyi fejedelemtől 1634-ben kapott nemesi levelet, s a család maga osztozott a nagyszalontai hajdúk sorsában.¹⁴

A versben jelzett Bocskai-csapat toborzási központja azonban Hajdúböszörmény, a nagyhajdú városokat tömörítő Hajdúkerület központja volt, amelynek országgyűlési képviselője, Silye Gábor 1848 szeptemberében kapott kormánybiztosi felhatalmazást és egyben engedélyt egy szabadcsapat megalakítására az akkori hadügyminisztertől, Mészáros Lázártól. A szabadcsapat neve Bocskai-csapat lett, s ez így is vonult be a népi köztudatba, annak ellenére, hogy a szabadcsapat helyett hamarosan reguláris alakulatok felállítását határozták el. Nevezetesen így jött létre a 17. (Bocskai) huszárezred és az 52. és 53. gyalogzászlóalj. Hamarosan kiderült azonban, a hajdúkerületi városokból a nemzetőrség szervezése mellett nem lehet feltölteni a jelzett alakulatokat, ezért a kormánybiztos – Silye

lye Gábor – engedélyt kért és kapott az Országos Honvédelmi Bizottmánytól arra, hogy a nagyhajdú városokon kívül, máshol is toborozhasson.¹⁶ Sillye Gábor értelemszerűen gondolt a közös történelmi múltra, hivatkozva a bihari volt kishajdú városokra és a Bocskaitól külön kiváltságot nyert Kismarjára, mint olyan helyekre, ahol különösen számíthatott a bécsi kormányzattal szembeni ellenszenvre, s ahol a Bocskai névnek különösen jó csengése volt. A kormánybiztos 1849. január 6-án, Bösörményben keltezve, de a debreceni városi nyomdában 10 000 példányban röplapot nyomtatott Hazafiúi Szózat címen, a Bihari „ügynevezett követelő hajdúvárosok és Kis-Marja város derék lakosaihoz.”¹⁷ Ebben közli, hogy szervezés alatt áll egy lovasezred és két gyalogzászlóalj, amelyet a Hajdúkerület egymagában nem tud kiállítani. Ismertette az Országos Honvédelmi Bizottmány meghagyását, amely szerint: „ezennel engedelem adatik önnek, Bihar megyében, Szalontán, Derecskén, Kabán, s a többi ügynevezett preatendens hajdúvárosokban, nemkülönben Kis Marján, Polgáron, Szabolcs megyében és ahol célszerűbbnek tudja, a Bocskai csapat számára toborzásokat rendezni.”

Közbevetőleg jegyezzük meg, hogy Polgár azért szerepel a fenti helyek között, mert 1715-ig, illetve 1717-ig Hajdúkerület része volt.¹⁸

Sillye Gábor kormánybiztos kiáltványában mesteri módon utal a bihari kishajdú városok népének hajdú öntudatára és németellenségére. „A hajdú vitézség mindig megreszkettette még a német seregeket, hadd reszkettesse meg most a beütött csorda ellenséggel azon uralkodó házat is, mely önök apjait is minden kiváltság-leveleik daczára jobbágyi helyzetbe alacsonyította”. A Bocskai-zászlón ezen jelíge olvasható: „Emlékezzünk és számoljunk”, majd így folytatta. „Vegyük intő szózatnak ezen jelíjét, s megemlékezzvén azon sok istentelenségekre és gonoszságokra, mellyeket a habsburgi házból volt királyok a magyar nemzettel elkövettek: számoljunk vele győzedelmes fegyvereinkkel, s hadd ismerjenek bennünk a hűtlen rablók azon igazságos Isten büntető ostorára, ki a bűnt büntetlenül nem hagyja, s meglátogatja az atyáknak álnokságait a fiaknak fiaiban harmad és negyedízigen”.

A toborzás a bihari kishajdú városokban tehát ezen ótestamentumi ihletésű, protestáns-kálvinista hangvételű kiáltvánnyal kezdődött, megcélozva a múltban elszenvedett sérelmeket.

Sillye Gábor hamarosan kinevezte toborzótisztjeit. 1849. jan. 23-án kelt azon nyílt rendelete, amellyel Pettkó László főhadnagyot toborzótisztnek küldte ki a bihari kishajdú városokba.¹⁹ Egy másik tisztjét, Borbély Dánielt pedig kifejezetten azzal a céllal irányította Biharba, hogy a felállítandó 53. gyalogzászlóalj részére toborozzon Nagyszalontán, Derecskén, Kabán s a többi, ügynevezett „prae-tendens” hajdúvárosban, nemkülönben Kismarján és Polgáron, illetve ahol célszerű.²⁰ Előírta azt is, hogy az újoncokat harmincas-negyvenes csoportokban küldje át Bösörménybe sorozásra.

Számunkra – Arany János versének keletkezése szempontjából – Pettkó Lász-

ló főhadnagy toborzóját érdekes, hiszen végül mégis ő toborzott Nagyszalontán. A toborzásban segített Tóth Lajos őrmester, illetve két közvitéz – Jászai és Perekó nevű – akik járták a verbunkost, s tették azt, amit toborzáskor kellett tenniük. A zenész cigányokat mindig helyben fogadták fel, s helyben vásárolták a bort és a pálinkát is.²¹

A bihari térséget Debrecen felől közelítették meg. Tudjuk, hogy 1849. január 12. és 15-e között Derecskén toboroztak, s itt 28 újonc állt be a Bocskai-csapatba, tulajdonképpen az 53. gyalogzászlóaljba. A derecskei cigányoknak 20 forintot fizettek, s naponta átlag tíz-tizenegy icce bort vettek. Az itt toborzott újoncokat azonnal Böszörménybe irányították.²² Január 16-án már Berettyóújfaluban folyt a toborzás, s tartott huszadikáig. Itt 17 fő állt be. Január 21-én és 22-én Mezősason folyt a toborzás, s itt hat lépett be.²³ Továbbmentek Komádiba, ahol Jászai és Perekó közvitézek 24-én és 25-én járták a verbunkost. A következő nap Harsányban voltak, ahol egy ember állt be.²⁴

A toborzók 1849. január 27-én érkeztek Szalontára, s e helynek láthatóan fontos szerepet tulajdonítottak. *Jászai és Perekó* közvitézek „magok csinosítására, szükségük és költségeik fedezésére” előre kaptak 12 ft. és 30 krajcárt. Egyébként e célra február 2-án ismét felvettek 6 ft. és 40 krajcárt. Szalontán velük tartózkodott a Mezősason beállott hat és a Harsányban beállott egy újonc is. A következő napon bort vásároltak, s megkezdték a toborzást. A Bocskai-csapatba 1849. január 29-én léptek be először ténylegesen, összesen tizenhárman. Az első belépő Fonyod János volt, a második pedig Káplár Sándor, míg a harmadik Kovács István. Január 30-án hatan csaptak fel katonának, míg 31-én kilencen. Ekkor az első belépő Zuh János volt. Február elsején hárman léptek be, másodikán viszont tízen. Harmadikán heten álltak be a Bocskai-csapatba közöttük az egyik *Arany Bálint* nevezetű. Február negyedikén hárman, ötödikén viszont már csak egy belépő akadt. Ekkor azonban böszörményi utasításra az újonccokkal a toborzási központba kellett indulni, s így a verbuválás február ötödikén délelőtt 11 órakor félbeszakadt. Az újoncok egyébként erre az időre egységesen 1 ft. 40 krajcár fizetést kaptak.²⁵

„Muzsika szól verbuválnak / Csapj fel öcsém katonának!” – választotta motóul Arany János az *Egy életünk, egy halálunk* c. toborzóverséhez a közhangulatot kifejező verbunkos részletet. Nagyszalontán is szólt ebben az időben a muzsika, hat szalontai cigányzenész húzta a talpalávalót, a verbunkost, nyolc napon keresztül, naponként nyolc váltóforint fizetségért.

Arany János életrajzi adataiból nyilvánvaló, hogy Nagyszalontán szemtanúja volt a toborzásnak, amelyből hivatali kötelmei is adódhattak. Ez a történelmi háttér a közvetlen magyarázata tehát a Bocskai-csapatba belépést szorgalmazó toborzóverse keletkezésének, amelyben egyébként érzelmileg zseniálisan fogja meg a toborzás indítékait, a hajdúság ősi elkötelezettségét a magyarság ügye mellett, a generációkon keresztül elszenvedett sérelmeket, s azt a lelki alapállást,

amely sohasem adta fel az elveszett ősi jogokat, a szabadság visszaszerzésének lehetőségét.

„Rezes kardom szépapámról maradt rám,
Derék készség, két tinóért nem adnám,
Német, labanc bevagdalta, beróttá –
Foga van a vén jószágnak azóta
.....
Eb szenvedí, ebnek ura a német,
Ide anyám azt az öreg mentémet,
Kiporozom, veres zsinórt veszek rá,
Hogy a világ minden lyánya nevet rá.”

Talán Arany János verse is közrejátszhatott abban, hogy a Bocskai-csapat toborzása Nagyszalontán volt a legeredményesebb. Itt ugyanis összesen 51-en állottak be a zászló alá.²⁶

Mint említettem, a toborzás február ötödikén délelőtt tizenegy órakor maradt abba, s az újoncok hamarosan útnak indultak Hajdúböszörménybe. Az úton a biharugrai csárdánál kaptak 20 icce bort, majd ismét a Debrecen és Böszörmény közti egyik csárdában ugyancsak húsz iccét.²⁷

A toborzás Nagyszalonta után egyébként hamarosan tovább folytatódott a bihari volt kishajdú városokban. Így február kilencedikén a Bocskaitól kiváltságolt, de tulajdonképpen nem hajdú joggal bírt Kismarján voltak, február 17-én Biharfélegyházán és Konyáron, illetve Bagoson.²⁸

Tóth Lajos őrmester 1849. február 26-án számolt el azzal a hatszáz forinttal, amelyet Sillye Gábor kormánybiztostól felvett, toborzási előlegként.²⁹

1849 tavaszán a verbuválás újabb hulláma indult meg, ez azonban tárgyunk szempontjából már figyelmen kívül hagyható.

A Beállottam... c. vers Arany János életműve szempontjából nem jelentős, mindenképpen másodlagos, ha a költő szellemi arculatának fejlődését nézzük. Ugyanakkor a keletkezés körülményeinek felderítése tanulságos, hiszen rávilágít arra a munkamódszerre, amely oly jellemző Aranyra. Mindig és minden körülmények között szüksége volt arra, hogy objektív, hiteles élmény legyen művének alapja. Ez a Toldira épp úgy vonatkozik, mint balladáira vagy lírájára.

Függelék

Az 53. (Bocskai) gyalogzászlóalj részére Nagyszalontán történő toborzás dokumentumai

I.

Toborzási költségek Szalontán

Január

27.	Jászai és Perekó közvitézeknek magok csinosítására, szükségéik és költségeik fedezetére adtam	12 Ft.	30 kr.
28.	39 ittze bort 8 kr.	3 Ft.	12 kr.
29.	Kozatzky János tizedesnek a napidíj 27 Januártól 5 ^k Februárig tíz napra kiadtam	6 Ft.	40 kr.
30.	38 ittze bort 8 kr.	3 Ft.	4 kr.
31.	16 ittze bort 8 kr.	2 Ft.	8 kr.
31.	A hat sasi és egy Harsányi ujonczoknak kiadtam a napidíj 31 Jan.-tól 5 febr.-ig	10 Ft.	40 kr.

Februarius

1.	27 ittze bor 8 kr.	3 Ft.	30 kr.
2.	Jászai és Perekónak ismét adtam	6 Ft.	40 kr.
2.	26 ittze bor 8 kr.	3 Ft.	20 kr.
2.	7 ittze bor 10 kr.	1 Ft.	10 kr.
3.	17 ittze bor 8 kr.	2 Ft.	16 kr.
5.	A hat Sasi és Egy Harsányis ujonczoknak ismét kiadtam napidíj 10 Februárig	11 Ft.	40 kr.
5.	A hat szalontai Czigányoknak fizettem 8 napra naponként 8 váltóforint	80	—

Öszvesen 105 Ft. 8 kr.

Miután Szalontáról február 6^{kán} azaz kedden 11 órakor 59 ujonczokkal el kellett H. Böszörménybe mennem, tehát a számadást, míg ismét toborzó társamhoz visszatérek, felfüggesztem.

Szalonta 6. Febr. 849. 10 órakor délelőtt.

Pettkó
főhadnagy

Tóth Lajos
őrmester

II.
A szalontai ujonczok,
mellyeknek előleget adtam

	Név	Beállási idő	Fizetést adtam pedig	
			Ft.	kr.
1.	Fonyod János	29. jan.	1 Ft.	40 kr.
2.	Káplár Sándor	29. jan.	1 Ft.	40 kr.
3.	Kovács István	29. jan.	1 Ft.	40 kr.
4.	Szél Ferencz	29. jan.	1 Ft.	40 kr.
5.	Debreczeni István	29. jan.	1 Ft.	40 kr.
6.	Torma István	29. jan.	1 Ft.	40 kr.
7.	Bereczky János	29. jan.	1 Ft.	40 kr.
8.	Juhász János	29. jan.	1 Ft.	40 kr.
9.	Czégény Mihály	29. jan.	1 Ft.	40 kr.
10.	Vas Péter	29. jan.	1 Ft.	40 kr.
11.	Jenei Pál	29. jan.	1 Ft.	40 kr.
12.	Bereczky Péter	29. jan.	1 Ft.	40 kr.
13.	Czégény Sándor	30. jan.	1 Ft.	40 kr.
14.	Hunyadi Lajos	30. jan.	1 Ft.	40 kr.
15.	Modi Mihály	30. jan.	1 Ft.	40 kr.
16.	Lakatos Mihály	30. jan.	1 Ft.	40 kr.
17.	Németh Sándor	30. jan.	1 Ft.	40 kr.
18.	Szél István	30. jan.	1 Ft.	40 kr.
19.	Zuh János	31. jan.	1 Ft.	40 kr.
20.	Balagsó István	31. jan.	1 Ft.	40 kr.
21.	O. Varga Mihály	31. jan.	1 Ft.	40 kr.
22.	Kiss Sándor	31. jan.	1 Ft.	40 kr.
23.	Osvad (?) Tódor	31. jan.	1 Ft.	40 kr.
24.	Hajdú Sándor	31. jan.	1 Ft.	40 kr.
25.	Boros Mihály	31. jan.	1 Ft.	40 kr.
26.	Madas István	31. jan.	1 Ft.	40 kr.
27.	Oláh István	31. jan.	1 Ft.	40 kr.
28.	Végh János	1. febr.	1 Ft.	40 kr.
29.	Bagó János	1. febr.	1 Ft.	40 kr.
30.	Vári Ferencz	1. febr.	1 Ft.	40 kr.

31. Togyer János	2. febr.	1 Ft.	40 kr.
32. Fodor Ferencz	2. febr.	1 Ft.	40 kr.
33. Lovassy Bálint	2. febr.	1 Ft.	40 kr.
34. Lajos Sándor	2. febr.	1 Ft.	40 kr.
35. Kenéz János	2. febr.	1 Ft.	40 kr.
36. Illyés Sándor	2. febr.	1 Ft.	40 kr.
37. Csordás János	2. febr.	1 Ft.	40 kr.
38. Fancsi János	2. febr.	1 Ft.	40 kr.
39. Gömő Mihály	2. febr.	1 Ft.	40 kr.
40. Fábrián Mihály	2. febr.	1 Ft.	40 kr.
41. Szadorszky György	3. febr.	1 Ft.	40 kr.
42. Bagosi Mihály	3. febr.	1 Ft.	40 kr.
43. Kovács Ferenc	3. febr.	1 Ft.	40 kr.
44. Arany Bálint	3. febr.	1 Ft.	40 kr.
45. Madas Sándor	3. febr.	1 Ft.	40 kr.
46. Oláh Mihály	3. febr.	1 Ft.	40 kr.
47. Boros Sándor	3. febr.	1 Ft.	40 kr.
48. Tóth Mihály	4. febr.	1 Ft.	40 kr.
49. Kerekes Mihály	4. febr.	1 Ft.	40 kr.
50. Tánczos János	4. febr.	1 Ft.	40 kr.
51. Teremi Mihály	5. febr.	1 Ft.	40 kr.
Öszvesen		51 Ft.	40 kr.

Továbbá

Elindulásunk előtt, hogy a'apidijjazás öszvevágóbb legyen, tehát az 1^{-től} lefele egészen a 31.^{ik} ujonczig, kik csak 5^k februárig voltakapidíjazva 10 februáriusig kiadtam nekik járandóságot a'mi kitelt.

Az úton midőn Böszörménybe vittem őket az Ugrai állomáson vettem 20 ittze bort 8 kr.

A Debreczeni és Böszörményi útnak egyik csárdájában ismét vettem 20 ittze bort 8 kr.

Midőn Kismarjába a toborzók után mentem, utamba Újfalutól Henczidáig előfogatott fizetnem kellett.

Pettko Mihály

Tóth Lajos
őrmester

III.

Arany János: Beállottam...

Beállottam a Bocskai-csapatba,
Ez az igaz magyar hajdúk csapatja.
Ez az ősi vitézségnek virága:
Ide, kinek a szabadság derága!

Rezes kardom szépapámról maradt rám,
Derék készség, két tinóért nem adnám,
Német, labanc bevagdalta, beróttá –
Foga van a vén jószágnak azóta.

Gyere kardom, gyere velem csatába;
Minek állasz a fogason hiába?
Oldaladon ez van írva: *szabadság*
Elszenvednéd, hogy a magyart tapossák?

Eb szenvedí, ebnek ura a német.
Ide anyám, azt az öreg mentémet,
Kiporozom, veres zsinórt veszek rá,
Hogy a világ minden lyánya nevet rá.

Jegyzetek

1. *Arany János*: Összes művei. I. k. (sajtó alá rendezte *Voinovich Géza*) Bp. 1951. 424.
2. A magyar irodalom története 1849-től 1905-ig (szerk. *Sötér István*) Bp. 1965. 117.
3. A lelkes jászok és kunok elindulása. Debrecen, 1848. Telegdi Lajosnál. A nemzetőrség mozgóvátételével kapcsolatos nehézségekre lásd *Nyakas Miklós*: Sillye Gábor, a szabadságharc kormánybiztosa, a Hajdúkerület utolsó főkapitánya. Hajdúböszörmény, 1980, és Uő: Sillye Gábor kormánybiztosi tevékenysége. 1848/49. A Hajdúsági Múzeum Évkönyve (szerk. *Nyakas Miklós*) IV. k. Hajdúböszörmény, 1980. 241–242. és különnyomatban uo. 1981. A fenti ponyvafüzetet elsőként ismertette *Kerekgyártó Elek, Egyetértés* 1983. évf. 254. sz. A Nép Barátságát egyébként a magyar kormány adta ki.
4. *Arany János*: Összes művei. I. k. i. m. 424. Arany János e füzetet egyébként hazaküldte feleségének s ráírta: Ára két pengő krajcár. A füzet címlapján egy szűrős gazember olvas és magyaráz hallgatóinak. Uo.
5. Rósa Sándor. *Putnoki Józseftől*. Buda-Pest. 1848. Nyomatott s kapható Bucsanszky Alajosnál. Kerepesi-út 1508 ik sz. a.
6. *Arany János*: Összes művei. I. k. i. m. Teljes címe: A szabadság zengő hárfája. A magyar fiatalságnak Arany János. Debreczenben, Telegdi Lajosnál. 1849.
7. A magyar irodalom története 1772-től 1849-ig (szerk. *Pándi Pál*) III. k. Bp. 1965. 724–725.
8. *Hegyesi Márton*: Bihar vármegye 1848–49-ben. Beöthy Ödön arcképevel és életrajzával. Nagyvárad, 1885. 200. Az Arany Trombitát a szabadságharc leverése után a legszigorúbban betiltották, s a fellelhető példányokat megsemmisítették. Eredeti példány ma már igen ritka, éppen ezért sok múlt századi másolata ismert.
9. *Hegyesi M.* i. m. 146. A szabadcsapatok alakítására az engedélyt kormánybiztosi jogkörével élve *Beöthy Ödön* adta Biharban és Szatmárban és a Partium területén.
10. *Arany János*: Összes művei. Hivatali iratok 1. (sajtó alá rendezte *Danielisz Endre, Törös László, Gergely Pál*) Bp. 1966. 429.
11. *Arany János*: Összes művei. Arany János levelezése. 1828–1851. (sajtó alá rendezte *Sándor István*) Bp. 1975. 252. Arany Petőfinek. Szalonta, máj. 23. 1849.
12. Vö. *Szendrey István*: Hajdú-szabadságlevelek. Debrecen, 1971.
13. Vö. *Szendrey István*: A bihari hajdúk pere a hajdúszabadságért. H.n.é.n. (Debrecen, 1958.)
14. *Móczár József*: Nagyszalonta. 1606–1906. Nagyszalonta, 1906.
15. *Nyakas Miklós*: Sillye Gábor... i. m. Mészáros Sillye Gábor önkéntes ajánlközására hivatkozva megbízta azzal, hogy a Hajdúkerület „lelkes s lángoló hazaszeretetőkről ismert fiaiból toborzás vagy szabad ajánlközás útján egy szabad csapatot alkosson”.
16. Hadtörténeti Levéltár. Sillye Gábor hadbírósi anyaga. Vö. *Nyakas Miklós*: Sillye Gábor kormánybiztosi tevékenysége. I. m.
17. Hadtörténeti Levéltár. 1848/49-es forradalom és szabadságharc iratai. Bocskai szabadcsapat (Sillye Gábor) iratanyaga. Mikrofilmen a Hajdú-Bihar Megyei Levéltárban. XXXXII. 21. o. 1–13. = doboz. A debreceni nyomda számadása a nyomtatás költségeiről.
18. *Nyakas Miklós*: A hajdúváros pusztulásától a jobbágyfelszabadításig. Polgár története (szerk. *Bencsik János*) Polgár, 1974. 134–226.
19. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár (továbbiakban HBML) Mikrofilmtár XXXII. 21. o. 1–13. 7. doboz. A megbízatást Sillye Hajdúböszörményben írta alá.
20. Uo. Sillye Gábor fogalmazványja.
21. Uo. 7. doboz. Lásd Függelék.
22. Uo.
23. Uo. A toborzás vezetői itt is Pettkó főhadnagy és Tóth őrmester voltak.
24. Uo.
25. Vö. Függelék.
26. Uo.
27. Uo.
28. Uo. Konyáron és Bagozon összesen hat fő állt be a Bocskai-csapatba. A toborzást Tóth Lajos őrmester vezette.
29. Uo.

Zum historischen Hintergrund des Werbeverses von János Arany

Auf Grund der literaturgeschichtlichen Angaben wissen wir es, einer, der grössten Gestalten unserer Nationalliteratur – János Arany – an dem Freiheitskampf 1848/49 nicht nur als effektiver Nationalgardist, sondern auch mit zeuberhaftem Kraft seiner Feder, als Dichter teilgenommen hat.

Seine Werbegedichte sind allbekannt, aber wir kennen kaum den Hintergrund ihrer Entstehung.

Der Verfasser macht uns auf die Entstehungsumstände eines Werbeverses aufmerksam. Er weist darauf hin, dass János Arany – der damals in Nagyszalonta als Notar gelebt hatte – der Augenzeuge jener Anwerbung gewesen ist, die für Bocskai – Truppe zu Ende Januar und zu Anfang Februar 1849 organisiert wurde. Der Sitz der Militärtruppe ist in Hajdúböszörmény stattgefunden.

Es lag allzusehr am Herzen dem Dichter, die Anwerbung zu helfen, weil er sich selbst den Nachkommen der Haiducken gewusst und genannt hat, und die Stadt „Nagyszalonta“ samt mit den ehemaligen Haiduckenstädten hatten seit einem Jahrhundert gegen die Gutsherren „Eszterházy“ einen Prozess geführt, um ihre vormalige Freiheitsrechte herauszukriegen.

Auf Grund dieser Tatsache hat der Regierungskommissar des Haiduckenkreises, Gábor Sillye von Landesverteidigungskomitee eine Bewilligung gebeten, um im Komitat „Bihar“ – in einem anderen Komitatsmunizipium, in den sogenannten Kleinhaiduckensiedlungen – Soldaten anwerben zu können. Er hat auf diesen Zweck die Erlaubnis bekommen, und seine Werbeoffiziere wurden von ihm auf das Gebiet „Bihar“ hinkommandiert. Von-zum Anfang-Freikorps haben sich reguläre Truppeneinheiten bald konstituiert: das Husarregiment „Bocskai“, die Infanteriebataillone 52. und 53. -bestätigen die ehemaligen Schriften des Regierungskommissars Gábor Sillye.

Über die Details der Anwerbung sind uns auch lebensnahe Angaben zugekommen.

Obwohl das Gedicht keine bestimmende Rolle im Lebenswerk des Dichters hat, leuchtet es auf die Seelenzwang, die ihn darauf genötigt hatte, in seinen Werken wahre, historisch bewiesenermassene Angabe anzuwenden.

Bényei Miklós

A hajdúvárosok gyásza Széchenyi István halálakor

Széchenyi István gróf 1860. április 8-án hunyt el. A döblingi remete halálának híre megrázta az országot. Heteken át tartottak a gyászünnepek, a vármegyék, a városok, a kaszinók, a különféle egyesületek egymás után küldték részvétlevelüket a nagy gróf özvegyének és fiainak. A megemlékezések sorozata az őszinte fájdalom kifejezésén túl az önkényuralom nyomása alatt élő magyarság demonstrációja volt a nemzeti önrendelkezés és a nemzeti haladás eszméi mellett.¹

Ez a kettős gondolat hatotta át a hajdúvárosok ünnepeit és részvétnyilvánításait is. Érdeemes felidézni a megmaradt dokumentumokat, mert fontos adalékokat szolgáltatnak a hajdúság korabeli vezetőinek politikai nézeteiről és az országos Széchenyi-kultusz kibontakozásának kezdeti szakaszáról. Ezekon kívül indokolja a közzétételt az a tény is, hogy a helytörténeti publikációk – köztük a hajdúvárosok közelmúltban megjelent monográfiái – egyáltalán nem említik az alábbi eseményeket, leveleket.

Hajdúböszörmény város tanácsa a halálhírt követően először 1860. április 28-án ülésezett. Ekkor határozták el, hogy kegyeleti istentiszteletet tartanak és a „legnagyobb magyar” elhunytá felett érzett bánatukat írásban is megörökítik. Az erről tudósító jegyzőkönyvi bejegyzés szövege:

125/777.

Kovács Endre Rendőr Tanácsnok indítványozza, hogy miután Gf. Széchenyi István őmtósága az öszves Magyar nemzet méltó fálydalmára e' folyó hó 8án elhalt az ország egyéb lakosai és községei példájára ezen város részéről is gyász Isteni tisztelet tartása elrendelendő, 's arra nézve egy bizonyos nem messze eső határ idő lenne ezen gyűlésben kitűzendő, mely a' vólt Hajdú kerület egye városaival is tudatandó lenne.

Végzés A' legnagyobb Magyarinak váratlanul 's meglepőleg történt elhunytá sokkal általánosabb, sokkal mélyebb sebet ejtett édes Magyar hazánk minden igaz hű polgárának szívéen, mintsem a szűnni nem akaró fálydalomnak némi enyhítésére szolgáló gyász Isteni Tisztelet megtartása csak legtávolabbról is valaki előtt kétségbe vonattatnék; – annálfogva az indítvány általánosán elfogadtatván, egyhangúlag elhatároztatik

1^{ször} Ezen Hajdú Böszörmény város mindkét Templomaiban jövő Május hó 10 napján a' dicsőült Gf. Széchényi István emlékére gyász Isteni Tisztelet tartassék. –

2^{or} Az elhunyt nagy halott emlékéhez méltólag egész ünnepélyességgel megtartandó gyász Isteni Tiszteletre a Hajduvárosok Tanácsai és Előbbkelőbbjei meghívandók, hogy miután sok tekintetben ezen testvér városokkal együtt élvezzük a' feledhetetlen hazafinak ezen vidékre is közelebről fordított fáradhatatlan, 's csüggedni nem bíró munkássága áldást hozott eredményeit – tehát együtt mutassuk fel a' hála és Tisztelet adóját tiszta szívből származandó gyászos megemlékezésünk által.

3^{or} Végre ezen Hajdú Böszörmény Város Tanácsának úgy is mint az öszves lakosság képviselőinek, a' legnagyobb magyar a fáradhatatlan hazafi, dicsőült Gf Széchényi István ó mltóságának az egész Magyar nemzetet megrázkódtatott véletlen kimulta feletti méltó fájdalomza ezennel Jegyzőkönyvbe igtattatik.

Adjon a' gondviselő az elhunyt mélyen tisztelt Gf családjának ezen lélek-rázó eseményt elviselni bíró lelkét, 's neveljen az ifju Gfokból feledhetetlen atyjuk nyomdokait követő hazafiakat, hogy az elköltözöttnek azon jós szavai miszerint „Magyar ország még nem volt, hanem lesz” ő általuk és ő bennük tökéletesen beteljesedjenek; 's míg a' nemzet nagy halottja már csak tetteiben fog örökké élni, ők még testtel és lélekkel közöttünk sokáig igen sokáig éljenek.²

A végzés értelmében a városi jegyző 1860. május 2-án a következő meghívó levelet küldte Hajdúdorog, Hajdúhadház, Hajdúnánás, Hajdúszoboszló és Vámospércs városok tanácsainak:

Folyó évi Ápril 28^k napján tartott Tanács ülésünk 777/1860 125. I.ü. számú határozata által a' Hon legnagyobb fia, dicsőült Gróf Széchényi István Ó méltósága hazaszerte mélyen fájlalt halálának emlékezetére folyó hó 10^k napja délelőtti 9 órájára városunkban gyász Isteni Tisztelet tartása rendeltetvén el, ezen szomorú Ünnepélyre a' Tisztelt Városi Tanácsot, mint a' volt Hajdú Kerület egyik kiegészítő részét, minden ezen Ünnepélyen részt venni kívánó Birtokos Urakkal együtt testvér városi bizodalommal meghívjuk. –

A' nagy halott áldott emlékének méltóképpen leendő megünneplése tekintetéből bizton reméljük, hogy a' Testvér városok – melyeknek egy része a' mint közelebről élvezte az elhunyt közhasznú életének határainkra is kiterjesztett lankadatlan munkássága eredményeit, úgy 's mélyebben is érezheti a' megmérhetetlen veszteséget – minél nagyobb számmal sietnek részt venni gyász Ünnepélyünkön, 's osztozni a' nagy veszteség feletti méltó fájdalomunkban.

HBöszörmény Május 2^{án}

Lengyel Imre.³

A hajdúszoboszlóiak valamelyest megelőzték a böszörményieket. A város tanácsülési jegyzőkönyvei ebből az időből nem maradtak fenn, ám a *Pesti Napló* tudósításából értesülhetünk arról, hogy itt már május első napján megrendezték a gyászünnepélyt.

Hajdúszoboszlóról május 4-kéről írják nekünk: „E hó elsején mi is teljesítettük nemzetünk nagy halottja iránt honfiai, erkölcsi kötelességünket. A gyászünnepély elébb a ref., aztán a kath. egyházban tartatott, melyben legalább 3 ezren vettek részt, valódi hazafiai érzellemmel és szent komolysággal, gyászt öltve belsőleg mint külsőleg. Vajha láttátok volna e meghatott sokaságot, ti, népünk míveltsége kicsinylői! Bizony e látványon szégyenülve változtatnátok meg ítéletételeltöket. A menet egyik templomból a másikba nagyszerűen megható volt. Mintha fejedelmek vonultak volna népek válogatott polgárai élén, valami magasztos ügy bevégzésére: úgy tűntek fel az egykori hajdukerület ősz tisztviselői fényes díszöltözetben a lovagias viseletű hajduk között. Szóval: e gyászünnep nagy tárgyához teljesen méltó volt. Adja az ég, hogy a tetterőnek, melylyel az elhunyt nagy férju bővelkedett, avagy csak kis része közöltessék velünk s így szíves ügyekezettünk mellett eljuthassunk az anyagi és szellemi jólét ohajtott révpartjához.”⁴

Pár nappal később, május 10-én a város vezetői – az egész lakosság nevében – Széchenyi István feleségéhez egy nagyon szépen fogalmazott részvétlevelet intéztek, amely ma is megvan a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában, közelebbről a Széchenyi-gyűjteményben:

Nagyméltóságú Grófné!

Azon láthatatlan hatalomnak, mely e roppant Mindenséget emberi elme által föl nem fogható bölcsességgel kormányozza, tetszett Excellentiádat a legjobb férjtől, gyermekeit a legnemesebb atyától, kedves hazánkat legnagyobb polgárától – ki azt sok tekintetben újraalkotá – Gróf Széchenyi István ő Nagyméltóságától, f.é. April 8^{án} történt halála által, megfosztani. Nagyméltóságod, családja és a haza együtt gyászolnak – a férje vesztett nő és a haza könyei együtt folynak a vigasztalás forrásába. Ki írhatná-le a nő keserveit a felejthetetlen férj elvesztése fölött? ki merné meghatározni a haza bánatát legnagyobb fiának elhúnytán!? – A női szív nemes fájdalját nem kívánjuk gyöngédtelenül érinteni; mi mutatni kívánunk csak a közös imára, melyet a Keleti-raj minden tagja, minden igaz hazafi Kárpátoktól Adriáig – hála, kétség és remény közt bocsát föl a mindenek Urához a nagy honpolgár üdvösségéért; a közös bánatra, mely minden igaz hazafival fátyolt köttet; mi mutatni kívánunk a két derék fiúra, kik Excellentiád oldala mellett, nagy nevű atyjuk félbeszakasztott dicsőségét – úgy hisszük – folytatni fogják. Ha ez nem balzsam-csepp Excellentiád fájó szívére: úgy az nincs innen a síron. –

A haza méltó bánata egyesül Nagyméltóságod méltó bánatával. – Valóban a hazafiak szájába illik fölkiáltani Kárhágó hőseivel: „occidit, occidit – – et fortuna nostri nominis.” – Kialudt a pharos a vészes part közelébe sodortatott hajós előtt, eltűnt a fényes felhő és a tűznek oszlopa, mely népét a sivatagban, az ígéret-földe felé vezette. Ki fog ezentúl lenni a mi világító tornyunk a bonyodalmak közt, melyek a sokat szenvedett Nemzetet környezik!?

A közszellem, mely Excellentiád dicsőült férjének műve, mely megemlíti e Nemzetet, hogyha az emberileg lehetséges; a törhetlen hűség, melyet Excellentiád férjétől tanultunk, soha nem csüggedő kötelesség-érzettel telyesíteni a Nemzet, a haza iránt –, és ismét a közszellem, mely jelenleg az Ország halotjának temetkezése fölött sírva áll, de a mely dicsőségének tartja a könyeket, melyeket húllat, midőn teremőjének – a haza legnemesebb fiának ravatalát megkoszorúzza. –

Fogadja Nagyméltóságod – esdeklünk – a fájdalom nyilvánítást kegyesen egy hajdu Város lakosai részéről, kiknek harczos elődei régenten is minden nemzeti köz ügynek hű napszamosai voltak –, jelenben pedig dicsőségöknek tartják bevallani, hogy erősebbeknek érzik magokat a haza iránti hűségben, kitartásban, valahányszor Excellentiád magas szellemű férjének örök becsú iratait olvassák, tanulmányozzák és dicső tetteire emlékeznek.

Mély tiszteletünk mellett vagyunk Hajdu Szoboszlón Május 10^{én} 1860. Nagyméltóságodnak

alázatos szolgálói
Hajdu Szoboszló Város Közönsége⁵

Hosszú ideje, több mint egy évtizede nem volt olyan nagy ünnepség az 1851-ben megszüntetett Hajdúkerület⁶ egykori székhelyén, mint 1860. május 10-én. A böszörményiek meghívását elfogadva, szép számmal jöttek el a többi hajdúvárosból is. A nap leírása ismét csak a *Pesti Napló* hasábjain olvasható:

Hajdú Böszörményből máj 25-ről, ezen fölírás mellett: „A hajdú-városok közös gyászünnepe Széchenyi István grófért”, írják nekünk: „Az istentisztelet május 10kén d.e. 8 órakor a görög katolikus atyafiak templomában kezdődött. De a templom falai itt korántsem fogadhatták be az ünnepélyes menetben a nemzeti gyászruhában megérkező közönséget. A helybelieken kívül ugyanis tekintélyes számban jelentek meg a többi testvér-hajdu város, ú. m. Nánás, Szoboszló, Hadház és Dorog képviselői, velünk együtt résztvenni a gyászban. S valóban azóta, hogy az előttünk folyvást kedves emlékezetben élő hajdu-kerület autonomikus élete megszünt, nem volt ily tekintélyes gyülekezet városunkban, miért is ez ünnep nem kizárólag városunké, hanem a hajdu-kerület gyászünnepe vala. A miseáldozat szertartásának bevégeztével százak ajkain zendült meg egyszerre a nemzeti himnusz: „Isten áldd meg a magyart”, s csak miután

az ének két versszakát elénekeltük, távoztunk el az imaház falai közül. Most a reformátusok téres temploma felé özönlött a közönség, melynek elsőbb padait már korábban gyászoló magyar öltözetű hölgyeink rendkívüli sokasága töltötte be. A nagy templomnak minden zuga megtelt, értelmes és hazafias népünk a felsőbb osztályuakkal buzgó készséggel osztá meg bánatát. A halotti ének elhangzása után nt. Benedek Lajos esperes és helybeli egyik lelkipásztor⁷ lépett a fekete gyászszal bevont szószékbe, honnan a nagy Széchenyi érdemei fölött általános vélemény szerint remek beszédet tartott. Ennek végezte után ismét a kar szólalt meg, a „Hazádnak rendületlenül” lelkesítő igéit hangoztatva. Ekkor, körülbelül fél tizenkettőre vége lett a gyászistentiszteletnek. Az ünnepélyre megjelent szomszéd városi testvéreket a vendégszerető helybeliek aláírása útján kiállított lakomával tisztelték meg, melyben mintegy 120an vevének részt. Ez alkalommal többek közt szóba jött, hogy a dicsőült gróf nagyméltóságu özvegyéhez a hajdu városok nevében egy, a közös veszteség fölött e városok rokon fájdalomát tolmácsoló levél intéztessek. A mi harmadnapra teljesedésbe is ment. Az ünnepnapon városunk külsőleg is gyászba volt borulva. Fekete zászlók lengtek a főbb utcák épületein, a reform. és görög-kath. templomokon, a városnak s a hasonlóképen boldog emlékezetű kerületnek házain. Szokásos időben két nap folyvást zugtak az egyházak minden harangjai. Magán az ünnepnapján mindenféle utcái és piaci zaj elaludt, a boltok zárva maradtak. Néhány nappal az ünnepély után pedig elhatározva lón, hogy egy, városunk határán lévő kis halom, melynek magaslatán a boldogult gróf a Tiszaszabályozás ügyében egykor a város képviselőivel találkozott volt, „Széchenyi-halom”-nak neveztessek el.⁸ Mint történelmi nevezetességet említem itt meg, hogy e halom legmagasabb pontja a Zeleméri földnek, melynek tájékán volt egykor Révész Imre szerint⁹ a nagy hun királynak, Etelének birodalmi székhelye.”¹⁰

A díszebéden javasolt levél tehát hamar megszületett, és május 10-ei dátummal elküldték a gróf özvegyéhez:

Nagyméltóságú Grófnő!

A megrendítő esemény, mely Nagyméltóságodat, és Nagyméltóságod igen tisztelt Családját, Hazánkkal és Nemzetünkkel együtt, oly váratlanul és lesulytólag érte: mélyen megrendítette, s kimondhatatlan fájdalomba merítette a Hajdu Városok közönségét is.

Mert a Hajdu Városok is azon Nemzet tagjai s századok óta kiegészítő részei, mely Nagyméltóságod dicsőült Férjét – imádott Hazánk és Nemzetünk Fényjének felderítésére célzott magasztos törekvéseiben, s rendíthetetlen küzdelmeiben – Istentől küldött Vezéréül ösmerte és tisztelte, csodálta és áldotta; és a mely most, kimondhatatlan szív fájdalommal gyászolja és kesergi – Kárpátoktól Adriáig „Nagy halottja” fölött a legmagasztosabb céloknak szentelt drága életszövétnak kialakását.

Nagyméltóságodat és Családját legközelebből, legérzékenyebben s leg-súlyosabban érte e' közös veszteség!

Ámde, ha az Isteni kegyelemnek megvigasztaló erején kívül, találhat a' megmérhetetlen fájdalom némi enyhületet – az igazi részvétnek, hozzá – mély megilletődéssel közelíteni szíves törekvésében: úgy esedezünk Nagyméltóságod előtt: fogadja kegyesen, a' Hajdú Városok közön-ségének, Nagyméltóságod eleibe ezennel – minden lelki erejéből siető, igazi részvétnyilatkozását.

A Hajdú Városok, minél mélyebben meghatva érzik magokat a' Nagy Széchényi Istvánnak váratlan, és megrendítő halálából eredett, hazafiúi méltó fájdalom miatt: annál magosabb s erősebb Fényre emelkedik lelkök-ben, az a' hit és meggyőződés, hogy a' dicsőült Atya által megkezdett munka – Nagyméltóságtok fiaiban, – a' Hazának íme szép és nagy reményeiben, tovább vezetetni –, s majd a' célhoz jutás dicsőségével fog megkoronáztatni – és ebben Gróf Széchényi István nagy neve áldott léssen, míg egy Magyar él, kinek kebele a' haza iránti szeretet szent érzelmeivel feldobogni tud.

Ha van vigasztalás számunkra: ezt, ebbeli hitünkben és meggyőződésünkben kereshetjük.

Fogadja Nagyméltóságod igazi és őszinte részvétnyilvánításunk s változhatatlan hazafiúi üdvözetünk ismétlését, – kik vagyunk a' Hajdu Kerület egykori székhelyén – Hajdu Böszörményben, 1860. Május hó 10^{én} Nagyméltóságodnak

legalázatosabb szolgálai:
a Hajdú Városok közönsége.¹¹

A feladat teljesítéséről a böszörményiek május 12-én értesítették a többi hajdúvárost; most a Hajdúszoboslóra érkezett példányt közöljük:

Igen tisztelt Hadnagy Ur!

A Hajdu kerület székhelyén, dicső emlékü „Széchényink” gyász ünnepejére e' folyó év és hó 10^{kén} egybegyűlt Hajdu városi testvéreink által elhatároztatván, hogy a Hajdu városok közönsége részéről Gróf Széchényi Istvánné ő Nagyméltóságához felküldendett részvétnyilvánító föliratot készítenők – és illető helyre haladék nélkül juttatnók el: van szerencsénk ezennel beszámolni, hogy: a' feliratot elkészítettük, 's útnak indítottuk; egyszersmind ugyanakkor vett megbízatásunkból kifolyólag van szerencsénk a' fölküldött föliratot, másolatban ide rekesztve a, városi levéltár számára megküldeni.

Maradván igazi és változhatatlan hazafiúi szeretettel H. Böszörményben 1860^k év Május hava 12^{én} Igen tisztelt Hadnagy urnak hazafiúi tisztelői

Erdélyi István
Paál Mihály
Pápay Imre
Lengyel János¹²

A szoboszlói iratok között fellelhető a gyászlevél másolata is, azzal a csekély eltéréssel, hogy ezen az aláírás: „a Hajdu Kerület közönsége.”¹³

A hajdúvárosok levelét egyébként az egész ország megismerhette, mert a Pesti Napló teljes terjedelmében közreadta a haláleset után indított rovatában, több más részvétnyilvánítással együtt.¹⁴

Miután a külpolitikai körülmények és a magyarországi megmozdulások – egyebek között a Széchenyi István elhunytja által kiváltott megnyilvánulások – rákényszerítették a bécsi udvart a békülékenyebb magatartásra, az ún. októberi diploma kibocsátása nyomán újjászerveződhetett a Hajdúkerület is. Bizonyára véletlen, hogy az első közgyűlések egyikét 1861. április 8-ára, Széchenyi István gróf halálának évfordulójára hívták össze. Talán ez a véletlen egybeesés adhatta az ötletet – bár az is lehet, hogy tudatosan készült erre – az újonnan megválasztott kerületi főkapitánynak, Silye Gábornak,¹⁵ hogy kezdeményezze a jeles politikai emlékének jegyzőkönyvbe iktatását.

45. Elnök főkapitány úr megnyitó beszédében üdvözlővén a közgyűlésnek a közjóért saját házi és családi ügyeik félretételével egybegyűlt tagjait, a hajdú-népnek az alkotmány és vallás szabadságért a nemzet történelmében fénylő múltjára visszapillantással felhívta azt, hogy most is legyen hű ahoz, szertve önzéstelenül önmagát, szeretve testvéreit, és mindenkinek felett a közös hazát, hogy tudjon azért ha kell meghalni is –, és a hajdú nép minden egyes tagja iránti érzelmének rövid érintése mellett felhívta azt, a testvériségben és a hon szerelmében egyesülésre, a nemzet emlékezetében halhatatlan nagy férfiúnak gróf Szécsényi Istvánnak e jellegével, ha Isten velünk, ki ellenünk? és áttérően itt a dicsőült érdemeinek nagyszerűségére, a tisztelet és hála adójának, mit az alkotmányos élet sorompóiba csak most helyezett Kerület – maga idején nem mutathatott be – a nagy halott kimúlásának jelen évfordulati napján jegyzőkönyvileg örökítését kérte. –

A jelenlevők egyetértő hozzászólásaikkal támogatták a javaslatot, sőt kiegészítették azzal, hogy küldjenek egy újabb részvétlevelet – immár az újraélelt törvényhatóság, a Hajdúkerület nevében – a gróf özvegyének. Az elhangzottakat a jegyző így foglalta össze:

Végzés

(...) A mi a nemzet nagy halottja gróf Szécsényi István emlékének viendő hála és tisztelet adóját illeti, nincs e közgyűlésnek egy tagja is, kit a ma egy éve történt nagy halálozással a nemzetet ért csapás gyász híre lelkileg meg nem rendített volna, mert azon világító fény óltatott ki, mely a szélvészektől felzaklatott tenger hullámaira borult sötétségben vezércsillagul szolgált arra, hogy az imádott honnak megrombolt hajója irányt vehessen megtalálni az utat, mely hosszú szenvedés és küzdelem után a nyugalmat nyújtó kikötőbe vezetne.

De a fájdalmat, a gyászt csak lelkében hordhatá mindenki, a nélkül, hogy a szív bánata, az abban zajló érzelm közölhetésével megkönnyeb-
bülést nyerhetett volna, mert arra nem vólt mód és alkalom, mivel még
ezen Kerület akkor, maga is tetszhalotti ágyán feküdt, melyre az önkény
uralma által a hon iránti szeretetért döntetett. –

Egy év óta a természet törvénye szerint a fájdalom szelődült ugyan, de
nem szűnt meg, mert mélyen van bevésve a honfi kebel rejtekébe dicső
emléke a nagy halottnak, kinek sírjából is a nemzet életét megtartó vilá-
gosság árad szét. –

És ámbár ily érzelemtől áthatva, a nagy veszteség feletti szívfájdalmu-
kat és a közös gyászba eredő (?) részvétőket a kebelbeli városok ez előtt
egy évvel a tisztelet óltárára letéve bemutaták; maga a Kerület azonban
– mivel törvényhatósági állásától akkor megfosztva vólt – ahoz nem járul-
hatott: most miután a menyei gondviselés kegyelméből a feltámadás
napjára épen ezen évfordulati gyászünnepen jutott el, ezen emléket mu-
tatja fel fiainak, mint az emberi erények legmagasztosabb példány képét,
és valamint most, úgy jövendőben is ezt hozandja tisztelet és hála adóul
a dicsőült szellemének.

Mit, midőn a fentebbiek szerint jegyzőkönyvileg is megörökíteni kíván,
egyszersmind erről a halottnak özvegyét gróf Seiler Crescentia ő kegyel-
mességét megtisztelő gyász emlékirattal érvényesíteni határozza.¹⁶

A Hajdúkerület részvétnyilvánítását aznapi, tehát 1861. április 8-ai keltezéssel
adták postára. Emelkedett hangvétele, kimunkált stílusa, jó néhány részlete arra
enged következtetni, hogy szövegét egy kitűnő tollú, az írásban jártas személy
formálta: esetleg maga a főkapitány (aki fiatal korában újságíró is volt) vagy a
város közéletében aktív szerepet vállaló, sokféle publikáló hajdúböszörményi re-
formátus lelkész, Pápay Imre.¹⁷

Nagyméltóságú Grófnő,
Kegyelmes Asszonyunk!

Istennek szentegyházából térünk vissza e pillanatban, hol szíveink
szűnni nem tudó bánatát, közös fájdalmunkat mutattuk be a sors urának,
és hol csaknem egy évvel ez előtt –, 1860 május 10^{kén}, midőn a Hajdú-
kerület tetszhalotti ágyára döntve, nem adhatá jelét a lételnek –, testvéri
kötelékeikből is szét szagatott városaink –, mint illyennek – sereglének
egybe, és keservők és könnyeik egyesítésével fizetni le a hála és tisz-
telet adóját, a gyász-ravatal felett, mely a Kegyelmességed, de a mely
egyszersmind a nemzetnek is közös nagy halottja véletlen kiöltését jelké-
pezi; és közös keservők és könnyeik egyesítésében keresni a fájdalom
enyhülését.

Szent ihlettel borúlánk le mi is az élet és halál urának csudatévő hatal-
ma előtt –, mint ujj életre feltámadott Törvényhatóság, ma, ama nagy
halálozás év fordulati napján; mert midőn egy részről a tisztelet és hála
virágaiból font uj koszorunkat szent kegyelettel fűztük keresztjére a rava-

talnak, melynek sötét éjszakája csak azon por részre borult, mely a' természet örök törvénye szerint enyészetnek van alá vetve; és midőn bemutatnánk gyász emlék-áldozatunkat az égi honba fölszállott örök szellemnek, hogy őrkdjék árva hazánk felett örökké: más részről a' hon-szeretet egész erejével éreztük, hogy helyhatósági alkotmányos önállóságunk vissza helyzésében kezdete van letéve azon jóslatnak, melyet a' fáradhatatlan munkásságú megdicsőültnek ajkai mondának ki: „Magyar Ország nem vólt, hanem lesz.”

Ámde a' fénylő tűzoszlop, mely a' nemzeti haladás útján világíta, maga még sem lép fel újra az égi pályára, csak örök emlékének megtörtöt fényugarát löveli vissza a' sír éjjeléből, melyben piheni fáradalmait.

Legyen áldott örök pihenése!

Mi az ő örök emlékét zárjuk kebleinkbe ujólag, mit ma népünknek 's gyermekeinknek is át adtunk talizmánul, hogy a' szeretet, tisztelet és hála adóját – mit a' sír halottja nem képes többé tőlök elfogadni – időről időre megőrizve szíveikben, időről időre fizessék be a' Nagyméltóságod és az élő fiak számára, kiknek a' megdicsőült saját szellemét hagyta örökségül, hogy legyenek az ő nyomdokain az árva hazának böldegítói.

Kik egyébiránt Nagyméltóságod kegyelmességébe mély tisztelettel ajánlottak maradtunk.

H. Böszörményben 1861^k év április 8^k napján tartott első közgyűlésünkben.

alázatos szolgálai:
Hajdúkerület közönsége¹⁸

Jegyzetek

1. Boross Mihály: A dicsőült gróf Széchenyi István életrajza. Pest, 1860. 36–100. p.; Zichy Antal: Gróf Széchenyi István életrajza 1791–1860. 2. köt. Bp. 1897. 316–335. p.; Széchenyi-gyász. (Közreadta Széchenyi Béla.) Bp. 1885.; Friedreich István: Gróf Széchenyi István. 2. köt. Bp. 1915. 281. p.; Szabad György: Forradalom és kiegyezés válaszüjtán (1860–61). Bp. 1967. 27–28. p.
2. HBML V. B. 42/a. 10. – Fogalmazványa: HBML V. B. 42/a. 15.
3. HBML V. B. 48/c. 23. d. – A levél megtalálható Hajdúszoboszló közigazgatási iratai között is; ezt a jegyző neve fölött Lengyel János hajdúböszörményi városi hadnagy is aláírta: HBML V. B. 443/c. 27. cs. 400/1860.
4. Pesti Napló, 1860. május 9. [2.] p.
5. MTAK Kézirattára K 192/26. – Közölte: Boross M. i. m. 63–64. p.; Széchenyi-gyász. Bp. 1885. 33–34. p.
6. A Hajdúkerület élére 1849. szeptember 30-án az uralkodó császári biztost nevezett ki, majd 1851. január 18-án megszüntette a törvényhatóság működését. Vö. Porcsalmy Gyula: Hajdúböszörmény rövid története a Hajdúkerület megszűnéséig. Debrecen, 1963. 21. p.
7. Benedek Lajosról (1799–1867) lásd: Zoványi Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. 3. kiad. Bp. 1977. 66. p.
8. Széchenyi István 1845. október 8-án átutazóban járt a városban, majd 1846. augusztus 6-án a Tiszavölgyi Társulat debreceni nagygyűléséről Zelemérré látogatott. Augusztus 9-én találkozott Foghtüy Jánossal, a Hajdúkerület alkapitányával. Lásd: Gróf Széchenyi István napló, 6. köt. (1844–1848) Bp. 1939. 271.; 420., 422. p. – Magyar fordításban az első két eseményről: Széchenyi István: Napló. Bp. 1978. 1088. és 1119. p. – A gróf bicentenáriuma írt erről Nyakas Miklós: Széchenyi István születésének kétszázadik évfordulójára. Szabadhajdú. 1991. szept. 19. 5. p.
9. Révész Imre debreceni történész Etel laka, vagyis Attila hun király birodalmi székhelye. Történelmi vizsgálat c. könyvében (Debrecen, 1859. 49–71. p.) fejtette ki ezt a hipotézisét.
10. Pesti Napló, 1860. május 30. [2.] p.
11. MTAK Kézirattára K 191/145. – Megjelent: Széchenyi-gyász. Bp. 1885. 35–36. p.
12. HBML V. B. 443/c. 27. cs. 457/1860. A levél külső oldalán a címzés: Hajdu Szoboszló Város érdem teljes Hadnagya Tekintetes Foghtüy Sámuel urnak tisztelettel Szoboszlón.
13. Uo.
14. Pesti Napló, 1860. június 2. [2.] p.
15. A választás 1861. jan. 12-én zajlott le; lásd Nyakas Miklós: Sillye Gábor a szabadságharc kormánybiztosa, a Hajdúkerület utolsó főkapitánya 1817–1894. Hajdúböszörmény, 1980. 49. p. Forrásrészletekkel: Csiha Antal: Az utolsó hajdú főkapitány, Sillye Gábor megválasztása 1861-ben - Múzeumi Kurír, 11. sz. 1973. október. 20–24. p.
16. A főkapitány indítványa és a végzés szövege a Hajdúkerület közgyűlésének jegyzőkönyvében: HBML IV. B. 752/a.
17. Sillye Gábor újságírói ténykedéséről: Bényei Miklós: Az Alföld című lap terve 1846-ban. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve XVIII. Debrecen, 1991. 78. p. és Nyakas M. i. m. 19. p. – Pápay Imre (1819–1882) életéről, irodalmi munkásságáról: Szinnyi József: Magyar írók élete és munkái. 10. köt. Bp. 1905. 370. has.
18. MTAK Kézirattára K 191/144. A levél nyomtatásban is napvilágot látott: Széchenyi-gyász. Bp. 1885. 50–51. p.

Official Commemorations of István Széchenyi's Death in the Hajdú Towns

Count István Széchenyi died on April 8, 1860. The news of his death shook the whole country. An expression of sincere grief, the series of commemorations was also a demonstration of the desire of the oppressed Hungarian nation for national sovereignty and progress. Public commemorative events and official commemorations of the Hajdú towns were also informed by this double allegiance. The extant documents published here provide an insight into the political views of the contemporary political elite in the Hajdú towns as well as relevant information on the initial phase of the nationwide cult of Széchenyi. Their publication seems all the more justified by the fact that these events and letters have so far passed unnoticed by works on local history.

It was at the meeting on April 28, 1860 that the Hajdúböszörmény town council decreed a memorial service and decided to give their grief over the death of "the greatest of Hungarians" an official expression in the council records. The service was held on May 10. Letters of invitation were sent to the councils and the "nobility", that is the landowners, of the other Hajdú towns so that they could all "rejoice together in celebrating of the results of the unflinching and unswerving work, of which our area has also enjoyed the blessed fruits, done by this paragon of patriotism..." Letters of invitation were sent to the town councils of Hajdúdorog, Hajdúhadház, Hajdúnánás, Hajdúszoboszló and Vámospércs.

Hajdúszoboszló, however, was even faster to react. Although the minutes of the town council meetings have not survived, *Pesti Napló* reported that the date of the memorial service had been May 1. About three thousand people convened first in the Protestant and later in the Catholic church, "showing genuine patriotic zeal and devout solemnity." "It was like a procession of princes consorted by the chosen citizens of their peoples, assembled for the accomplishment of some majestic cause; that is how the hoary officials of the former Hajdú province, clad in their magnificent robes of state, appeared amidst the hajdus in their knightly apparel." A few days later, on May 10, the aldermen of the town sent a beautifully worded letter of condolence, on behalf of the entire population of the town, to István Széchenyi's widow. In the letter, they called the deceased a "pharos", crediting him with the shaping of the national spirit "that will save the nation, if it is within the power of men."

It had been more than a decade that the former seat of what had been the Hajdú district until 1851 had seen a service of such magnitude. Accepting the invitation, a fair number arrived from the other Hajdú towns as well. The events

of the day were again recorded by *Pesti Napló*. Starting in the Greek Catholic church, the ceremony was continued in the Protestant church. It was decided over dinner that the Hajdú towns would unite to express their condolence to the Countess and her two sons. Some days later, the hillock in the fields of Hajdúböszörmény by which the Count had met the representatives of the town to discuss matters relating to the regulation of the river Tisza was christened “Széchenyi-mound”.

The letter suggested over the festive dinner did not take long to be written and sent to the Countess, dated May 10. It reflects the self-assurance of its authors: „for centuries, the Hajdú towns have been members and complementary parts of the nation that has never ceased to shower Széchenyi with reverence, admiration and blessing, as if he had been a leader appointed by God, in his majestic struggles and unflinching efforts to bring light to our beloved country and nation.”

Hajdúböszörmény informed the other Hajdú towns about the sending of the letter; the copy sent to Hajdúszoboszló may be read below. A copy of the letter of condolence itself is available among the Hajdúszoboszló records. The letter, the full text of which was published together with other condolences in a special column started by *Pesti Napló* after Széchenyi’s death, was also available for the reading public of the whole country.

Forced to show a less implacable attitude both by political circumstances in Europe and by developments in Hungary – including the public statements following the death of István Széchenyi –, the royal court in Vienna issued the so-called October Diploma which provided an opportunity for reorganizing the Hajdú district. It is probably accidental that the first general assembly was convened for April 8, 1861, the anniversary of Count Széchenyi’s death. Inspired perhaps by this coincidence, Gábor Sillye, the newly elected district magistrate, suggested that a commemoration of the distinguished politician be put down on record. The members of the assembly supported the proposal, urging in addition that a second letter of condolence be sent to the Count’s widow – this time on behalf of the restored municipality, the Hajdú district. Széchenyi was again compared by the delegates to a lighthouse on the seashore, guiding with its beckoning light the ship of the country on the “journey that would lead, after unending tribulation and suffering, to the safety of the sheltering haven”. Széchenyi was also referred to as “a paragon of the noblest human virtues”.

The letter of condolence was posted on the very same day, that is April 8. The elevated tone, the refined style and the talent evident in number of details suggest that it was worded by someone well versed in the art of composition. Containing a reference to the memorial service held the year before, the letter makes it clear that this second tribute to Széchenyi was composed on behalf of the Hajdú district. It concludes by pledging that “We take it upon ourselves to cherish his undying memory in our hearts to impart it on this day as a talisman to our children and our nation, so that they can render from time to time the homage of love and veneration they owe him”.

Bakóczi János betűrendbe szedett mutatója Lampe – Ember Pál egyháztörténetéhez

Az alábbi írásunkban egy olyan nagytudású és nagytekintélyű hajdúböszörményi lelképásztorra emlékezünk, akinek igen sokat köszönhet a protestáns egyháztörténeti kutatás, annak ellenére, hogy a körülmények alakulása folytán, s visszahúzódó, túlzottan szerény természete miatt is legfontosabb munkái kéziratban maradtak. A rendkívül időigényes, hangyaszorgalommal és nagy kitartással elkészített munkáinak jelentőségét mutatja, hogy azokat a szűkebb szakma nemcsak ismeri, de ma is haszonnal forgatja, amennyiben azok valamely közgyűjteményben találhatóak. Sajnos azonban csaknem bizonyos, hogy jelentős munkái közül több az idők során végképp elkallódott.

Munkássága megérdemelne egy monografikus feldolgozást. Mi ebben a tanulmányunkban ezt nem tehetjük meg, életútjának bemutatásától viszont nem tekinthetünk el, többek között azért sem, mert az a szűk lexikoni címszavak adatain kívül ismeretlen.¹

Bakóczi János a magyarországi reformátusság fellegvárában, Debrecenben született 1834. augusztus tizenhatodikán.² Édesapja, Bakóczi Péter és édesanyja (Balogh Erzsébet) a tehetséges gyermek taníttatására nagy gondot fordított. Iskoláit a kezdetektől a legfelsőbb szint eléréséig Debrecenben végezte. 1843-ban írták be az első elemibe, s a gimnáziumi osztályokat 1847 őszén kezdte el, s így a polgári forradalmat és szabadságharcot a legfogékonyabb korban érte meg. Ráadásul Debrecenben, amely az események egyik kulcspontja volt. Noha a későbbiekben távol tartotta magát a politikai élettől, mégis bizonyos, hogy a gyermekkori élmények, a kormány itteni tevékenysége, a tavaszi hadjárat győztes csatáinak híre, a trónfosztás stb. egy életre nyomot hagytak a lelkében s a nemzeti ügy mellett kötelezték el.

Erre utal, hogy öreg korában, 1890-ben, egyéb munkáit félretéve időt szakított arra, hogy nagy gonddal lemásolja *Sárosi Gyula* Arany trombitáját, azt a ponyvára került verses krónikát, amely különösen nagy népszerűségnek örvendett a forradalom radikálisainak táborában s általában az alsóbb néposztályok körében.³

Iskolai tanulmányait azonban a szabadságharc eseményei nem szakították meg. 1853-ban lépett a hetedik osztályba, s ekkor lett novícius diák, s ekkor subscribált, amely annyit jelentett, hogy aláírta a kollégiumi törvényeket, azaz mindenben alávetette magát a debreceni református kollégium követelményeinek és rendtartásának.⁴

1855-ben végezte el a gimnáziumot, s ez év őszén életre szólóan döntött. Teológus hallgató lett. Évfolyamait rendben, nagy szorgalommal végezte. Az 1858/59-es tanévben – ekkor már negyedéves – a kor szokása szerint megtették *oktava tanítónak*, amelynek egyben jutalom, kitüntetés jellege is volt. Hamarosan *septima tanító*, majd pedig 1860 őszén ugyanazon osztállyal *sexta tanító*.

1861 őszén komolyan fontolgatta, hogy a Szepességre megy, nyilván a német nyelv tanulása céljából s egyben valamely szepességi polgárhoz szegődve magyar nyelvet tanítani ingyenes ellátásért. E korban s e vidékről erre a nemes gyakorlatra több példánk van.⁵ Végül mégis Debrecenben maradt, elsősorban a híres vaskereskedő, *Farkas Ferenc* kérésére, aki gyermekei mellé vette nevelőnek. 1862-ben egy fél esztendeig ismét tanítóskodott (*sexta tanító*), majd folytatta főiskolai tanulmányait. 1862. augusztus elsején főiskolai *contrascriba*,⁶ majd kerekken egy esztendő múlva főiskolai *senior*⁷ lett, amely ekkor egy fél esztendeig tartott, s így erről a tisztjéről 1864. február elsején leköszönt.⁸ A kápláni vizsgát⁹ ez év tavaszán tette le. Diákéveinek történetét még a következő adatokkal egészíthetjük ki. Volt esküdtfelügyelő, a szolgák inspektora, *Ujfalussy József* diák zenekarában hegedűs, a hírneves tanár *Lugossy József*¹⁰ mellett segédkönyvtárnok. E száraz adatok felsorolása után csak utalhatunk arra a sajátosan bensőséges, ugyanakkor szigorú légkörre, amely a kollégiumi diákok egyéniségét egy életre szólóan meghatározta.

A kollégium évszázados hagyományainak szellemében tanulmányaira a koronát külföldi tanulmányúttal tette fel.¹¹ 1864 augusztusában indult el a nyugati protestáns egyetemeket meglátogatni *Tóth Sámuel* akkor hittantanár, később egyházközségi főjegyző s *Bíró Károly*, később tasnádi lelkész társaságában. Budapest, Pozsony, Bécs, Salzburg, Lindau, Augsburg és München érintése után Zürichbe mentek, ahol az ottani akadémia neves professzorait hallgatták, nevezetesen *Schwert*, *Fritchét*, *Biedermann*t.

Zürichből többféle tettek kirándulást, egyben tapasztalatokat gyűjtve az ottani vidéki élet minőségéről is. Így voltak *Ütliebergen*, *Rigilcumban*, *Rapelswillben*, a *vierwaldstädti* tó környékén és *Baselben* is.

Bakóczy János később Genfben ment, majd egy hónapra Párisba látogatott, végül a híres német protestáns egyetemet kereste fel Heidelbergben, ahol pár hétig hospitált is, s ezzel befejezte nyugat-európai peregrinációját, amely a tudásanyag bővítésén túl a szerzett élmények gazdagságával színezte egyéniségét.

Hazatérve *Révész Bálint*, akkor még a debreceni egyházmegye esperese, a későbbi püspök mellett lett káplán (segédlelkész), amelyre még párisi tartózkodása alatt hívta meg *Bakóczit*.¹²

Beköszöntő ünnepi istentiszteletét 1865. június tizennyolcadikán tartotta a debreceni Nagytemplomban. A tiszántúli reformátussághoz, illetve annak központjához, Debrecenhez való ragaszkodása jelül említhetjük, hogy *Révész Bálint* ajánlata mellett felkérést kapott a Békés-bánati egyházmegye esperesétől is, de elsősorban érzelmi okok miatt Debrecen mellett döntött.

Állásában két évig dolgozott, amikor megpályázta a mikepércsi református lelkészi állást, s az ottani presbitérium az ő személye mellett döntött. Pedig el-

lenfele az a *Dávidházy János* volt, aki később a debreceni egyházmegye esperese lett.

A mikepércsi évek döntő fordulatot jelentettek életében. Amellett, hogy önálló parókiája lett és ő lett az Erdély hangulatát idéző, fiatornyos templom gazdája, mint önálló egzisztencia immár a családalapításra is gondolhatott. Miután 1867 május ötödikén állását elfoglalta, hamarosan feleségül vette a bogoszlai lelkész lányát, *Szántó Irmát*, aki akkor már árvalány volt, ráadásul mindkét szülője elhalt. Édesapja leánytestvére nevelte, aki *Böszörményi Károly* református lelkész hitveseként Arpádon (Bihar megye) lakott. Esküvőjük Biharpüspökiben volt *Papp Károly* ottani református lelkésznel, egyben esperesnél, akinek felesége szintén testvére volt a menyasszony elhunyt édesapjának. A násznagy nem kisebb személy volt, mint Révész Bálint püspök, Bakóczi János korábbi közvetlen felettese. Az esküvőt egyébként 1868. február huszonnyolcadikán, szűk családi körben tartották meg.

Időközben Hajdúböszörményben elhunyt a város nagy hírű és nagy tekintélyű lelkész-esperese, Benedek Lajos.¹³ A Bocskai téri templom presbitériuma, amely akkor Hajdúböszörmény teljes református gyülekezetét képviselte, egyhangúan, közfelkiáltással választotta meg lelkészének. Itteni állását 1869. augusztus elsején foglalta el.¹⁴ Az állásváltoztatás Bakóczi János életében több szempontból is rendkívül jelentős volt. Hajdúböszörmény, akkor még a Hajdúkerület központja olyan szellemi és anyagi háttért jelentett számára, amely lehetővé tette egyénisége kibontakozását. Állást életében többé már nem változtatott.

Nagy szorgalommal látott hozzá vállalt feladatának teljesítéséhez, különösen ami az iskolai ügyeket illeti. Első dolga volt, hogy a tankötelesekről megbízható nyilvántartást készítsen. Mutatókat állított össze a különböző anyakönyvekből. Így a házassági anyakönyveket a kezdetektől mutatózta, a keresztelési anyakönyveket pedig 1800-tól. Ez utóbbinak nyilvánvalóan gyakorlati haszna volt, míg az előbbiről ez nem mondható el, a történeti – családtörténeti kutatások számára azonban annál hasznosabb volt. Ez irányú ténykedése tehát jól jelzi későbbi történetírói ambícióit, amely különösen az adatgyűjtések, rendszerezések, különböző adattárak, mutatók készítésében volt erős s kevésbé az összefoglaló, szintetizáló munkák írásában.

Érdekességként említjük, hogy ő tervezte azt a családkönyvet, amelyet a helyi presbitérium 1880. november elsején fogadott el, s amely a helyi közélet hivatalos okmányának számított. A családkönyvben feltüntették a családfő és felesége adatait, vallását és a születendő gyermekek nemét, születési idejét, netán elhalálozását. Ily módon tehát egy-egy böszörményi család demográfiai állapotáról és egyéb mutatóiról kaphatunk képet.

A Bakóczi házaspárnak egyébként nyolc gyermeke született. A még Mikepércsen született *János* Hajdúböszörményben lett orvos, a már Hajdúböszörményben született *István* Gyöngyösön, az ottani királyi járásbírószágon lett bíró, *András* a hajdúböszörményi gimnázium vallástanára lett, végzettségét tekintve lelkész. A nyolc gyermek közül egyébként négyen korán elhaltak.

Csendes, visszavonult családi életet élt, ám kitartó, szívós munkálkodásának eredményeként a református egyház életében számos megtisztelő feladatot látott el. Volt egyházmegyei tanácsbíró, levéltárnok, egyházkerületi képviselő, az egyházkerületi tanügyi bizottság tagja, de az esperesi megbízatást már nem vállalta.

1900. március 24-én halt meg, s halála a városban, ahol szerették és tisztelték, nagy részvétet váltott ki. A köz- és magánépületeket gyászlobogóval díszítették, s három napon át valamennyi felekezet templomában meghúzották érte a harangot. A parókia épületében, az ún. kis tanulószobában ravatalozták fel, ahol a temetés órájáig ezek vettek tőle végső búcsút. A református egyház március huszonnegyedikén délután tartott gyűlésében jegyzőkönyvileg örökítette meg érdemeit s egyben saját halottjának tekintette, s a református tanítóegylettel külön gyászjelentést adott ki.

Temetése március huszonhatodikán volt a zsúfolásig megtelt Bocskai téri templomban, ahol a gyászbeszédet a szoboszlóiak hírneves és szép beszédjéről ismeretes papja, esperes, egyházkerületi főjegyző, *Zsigmond Sándor* tartotta.¹⁵ A város összes harangjának zúgása közben a keleti temetőben helyezték örök nyugalomra.¹⁶

Alkotói munkássága értelemszerűen egyházi és egyháztörténeti, illetve ezzel szoros összefüggésben művelődéstörténeti vonatkozásban érdemel figyelmet. Nyomtatásban megjelent nagyobb munkája a *Bibliai szövegtár*, amely 1872-ben jelent meg Debrecenben Telegdy Lajosnál 322 lap terjedelemben. A vallásos jellegű kézikönyvet nagyrészt német szerzők nyomán, de saját ismereteivel kibővítve jelentette meg. E vonatkozásban egyértelműen külföldi tanulmányútja eredményeit építette be, s elsősorban *Th. H. Schuler*, *J. G. Denzler*, *K. G. Haupt*, *J. J. Kramm*, *J. G. Rahn* munkáira támaszkodott.

Tudunk arról, hogy kéziratban maradt egy hasonló jellegű munkája, amelynek témája a protestáns–katolikus ellentét hittudományi oldalról. Címe: *Beszélgetések a protestánság és katolikusság fölött*. A két kötetre tervezett könyv szintén át-dolgozás volt Schenkel Dániel után.

Értékes könyvtárában páratlan szorgalommal gyűjtötte az adatokat, amelyekből eredeti munkák is születtek. Tudomásunk van arról, hogy megírta Hajdúböszörmény város és a református egyház történetét, adattárszerűen kiegészítve az itt lelkészkedők, tanítók és jelesebb tanulók életrajzi adataival. E munkája sajnos elveszettnek mondható, vagy legjobb esetben lappang. Mindenesetre e számunkra különösen értékes alkotásának egy minden bizonnyal rövidített változata a Hajdúböszörményi ref. egyházközség története címmel megjelent a *Debreceni Protestáns Lap* 1897. évi évfolyamában.

Történetírói munkásságára alapvetően hatott az az elkötelezettség, amely az egyházkerület levéltárának rendbetételére irányult. Érthetően először arra vállalkozott, hogy saját egyházmegyéjét, az Alsó-Szabolcs–Hajdúvidéki egyházmegye levéltárát rendezze. Az egyházmegye egyébként az Egyetemes Konvent 1821. évi rendelkezése alapján 1821-ben jött létre a debreceni és a szabolcsi egyházmegyék megosztásával. Első esperese *Bethleni Dániel* püspökladányi lelkész lett, főjegyzője pedig a zsolttáríró hajdúböszörményi lelkész, *Nagy István*.¹⁷ Az espe-

resi székhelyek időszaki változásai (Püspökladány, Hajdúszoboszló, Hajdúhadház) után a végleges központ Hajdúböszörmény lett, ahol egészen 1979-ig maradt az egyházmegye levéltári anyaga, amikor is a Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltárának általános rendezése során azt Hajdúhadházra szállították át. Bakóczy János 1883-ban kezdte meg az egyházmegye levéltári anyagának rendezését azzal, hogy a debreceni egyházmegye területére esett egyházközségekre vonatkozó anyagot összegyűjtötte és az egyházmegye jegyzőkönyveit kivonatolta és egyben az egyházmegye anyagát Hajdúböszörményben rendezte.

Az iratok biztonságos elhelyezése azonban nem oldódott meg, s ez különösen később, az 1945 utáni időszakban jelentett nehézségeket. A levéltári anyag nagy része sajnos használhatatlanná vált.¹⁸

Bakóczy János, úgy is, mint református lelkész és úgy is, mint egyháztörténész, levelezést folytatott id. Révész Imre püspökkel, aki korának meghatározó egyénisége volt.¹⁹ *Révész Imre* egyébként széles körű levelezést folytatott a korabeli tudományos élet olyan kiváló egyházi és világi képviselőivel, a művészeti és a tudományos élet olyan reprezentánsaival, mint *Arany János* költő, *Balogh Ferenc* egyháztörténész, *Budenz József* nyelvtudós, *Fraknoi Vilmos* katolikus kanonok, egyház- és művelődéstörténész, *Géresi Kálmán* könyvtárigazgató, *Greguss Ágost* egyetemi tanár, *Gyárfás István*, *Haan Lajos* és *Pesti Frigyes* történészek, *Szilády Áron* irodalomtörténész, *Thaly Kálmán* történetíró-politikus stb. A fenti névsor egyben minősítés is, s egyben jelzi, hogy Bakóczy vidéki magányában, ha áttételes formában is, kapcsolatban állott a kor tudományosságának első vonalával.²⁰

A debreceni kollégiummal ápolt kapcsolata tette lehetővé számára, hogy érdeklődésének megfelelően bekapcsolódjon azokba az egyháztörténeti kutatásokba, amelyek az egyházi levéltár rendezésével is összefüggtek. Az iratok rendezése során *Bakóczy János* számos olyan mutatót, segédletet készített, amely messze több, mint amelyet ma értünk rajta.

Közismert, hogy a magyar kultúrára általában, de különösen a református szellemi életre milyen meghatározó volt az a gyakorlat, hogy a hazai tanulmányok végeztével a legjobbak, mintegy a legfelsőbb szint jeleként, külföldi akadémiákon folytatták tanulmányaikat. A debreceni kollégium levéltárában erre az első adat 1582-ből való, s 1616-tól kezdve vannak folyamatos adataink. A debreceni kollégium külföldön továbbtanuló diákjairól Bakóczy János összeállítást készített az 1616 és 1870 közötti időszakra vonatkozóan, azaz gyakorlatilag lefedte azt a kort, amely történetíró módszerek révén elérhető volt.²¹ Természetesen ehhez sokoldalú kutatásra volt szüksége.

Szorosan kapcsolódik ehhez a munkához az a hagyaték, amelyet ma a Tiszántúli Református Egyházkerület és a Debreceni Református Kollégium Levéltárában külön állagként őriznek *Bakóczy János Adattári Gyűjteménye* címen (II. 28.). E kéziratban maradt munkák Bakóczy János hagyatékaként kerültek levéltári megőrzésre, s nagy segítséget nyújtanak a Kollégium történetének kutatásához.

Összeállította a *főiskolai növendékek névsorát* 1588-tól 1791-ig terjedően. Közbevetőleg jegyzem meg, hogy az ez utáni kutatás lényegesen egyszerűbb. A

Kollégiumban tanultakról elsőként *Demjén János* balmazújvárosi lelkész készített először kimutatást. Az 1851-ben bekövetkezett halála azonban megakadályozta a mű befejezését. Halála után özvegye ezt a névjegyzéket az Alsó-Szabolcs-Hajdúvidéki Egyházmegyei Levéltárba helyezte el, amely, mint láthattuk, végül Hajdúböszörménybe került, és a levéltár rendezését Bakóczi János vállalta. Kézzenfekvő, hogy *Bakóczi János* ezt a munkát átnézte, kijavította, s az 1588-tól kezdődő főiskolai sorozatokkal összehasonlította, s a munkát ily módon véglegesítette.

Az összeállítás messzemenően többet tartalmaz egy alfabetikus névsornál, hiszen megtudhatjuk belőle évenkénti bontásban a diákok neveit, subscribálásuk időpontját, tanulmányaikat s későbbi szolgálati helyüket, esetleg a róluk nyomtatásban netán megjelent irodalmat is. Az összeállítás nagyságát jelzi, hogy az négy kötetet tesz ki.

A Kollégium növendékeinek összeállítása adta az ötletet ahhoz, hogy elkészítse a főiskolai szeniorok névsorát. A kollégium életében és a diákönigazgatásban különösen fontos szerepet játszó intézmény kutatásában ez a segítség nélkülözhetetlen. Módszere hasonlatos volt az előző összeállításhoz. Közölte a szeniorok neve mellett subscribálásuk idejét, szeniori szolgálatuk időtartamát, egyéb szolgálati beosztásukat, tisztségüket, életrajzi adataikat és a róluk esetlegesen megjelent publikációkat.²²

Bakóczi János feldolgozta a Kollégium *tanárainak az adatait is* lényegében hasonló módszerrel, de azzal a lényeges különbséggel, hogy mindegyikükről vázlatos életrajzot is mellékel. Számba vette munkásságukat, a róluk megjelent tanulmányokat s a rájuk vonatkozó bibliográfiai utalásokat is.²³

Hasonlóan fontos az az összeállítása is, amelyben Bakóczi számba vette a Debrecenben működött *református lelkészek névsorát*.²⁴ Az összeállítás időrendben készült, részletes történeti adatokkal kiegészítve, amelyekhez könyvészeti utalások is tartoznak. Az összeállítást ifj. Révész Imre 1926-ban olyan fontosnak tartotta, hogy folytatására tett javaslatot.²⁵ Ez sajnos nem valósult meg.

A fentiekben áttekintettük Bakóczi János fontosabb, nyomtatásban és főleg kéziratban megmaradt munkáit, de bizonyos, hogy más jelentős munkái is készülhettek, amint arra már történt utalás.

A Hajdúsági Múzeum Történeti Adattára is őriz tőle egy kéziratos összeállítást, amely a címben jelzett munkát is tartalmazza, mellette, tehát vele egybekötve még a következőket.²⁶

Betűrendes névsor ily című műből *Memoria Ungarorum, qui in quondam Universitate Vitenbergensi studia confirmarunt. Studio et Opera Joannis Ladislai Bartholomaeides. Pesthini, 1817.*

Az összeállító tehát Bartholomaeides János László Pesten, 1817-ben megjelent munkájából (Emlékezés azokra a magyarokra, akik egykoron a wittenbergi egyetemen tanulmányaikat erősítették) készített betűrendes névsort, amely a név és keresztnév mellett az évet, esetleg a hónapot tüntette fel. Bartholomaeides János László (1787–1862) egyébként evangélikus lelkész, maga is a wittenbergi egyetem egykori hallgatója.²⁷

Az összeállítás végén ez áll: Készítette és leírta Hajdú Böszörményben Bakóczi Endre 1^{so} éves hittanhallgató 1892. ápr. 27. Ezt a munkát tehát nem Bakóczi János, hanem az első éves hittanhallgató fia, Endre (András) készítette, nyilván apai útmutatások alapján.²⁸

Tartalmazza a kötet *Keserői Dajka János*nak, Bethlen Gábor fejedelem udvari papjának, az erdélyi reformátusság szellemi és tényleges vezérének, korábban debreceni diáknak egy munkáját, amelyet Hodászi Lukács püspök temetésén mondott el, s amely nyomtatásban is megjelent 1613-ban.²⁹ A kézírás alapján a másolat egyértelműen Bakóczi János munkája. Keserői Dajka János ekkor – tehát 1613-ban – Váradon volt lelkész.

Végül tartalmazza a kötet – amint a fentebbiekben már utaltunk rá – *Sárosi Gyula* Arany trombitáját, szintén Bakóczi János másolatában. Címlapja: Ponyvára került Arany trombita. Az örök igazság parancsolatjára mondvacsinálta: Sárosi Gyula. Lemásolta: Bakóczi János. H. Böszörmény. 1890. Június h.

Térjünk rá ezután a címben jelzett *Lampe – Debreceni Ember Pál*-féle *Bakóczi János* által összeállított mutatóra. Érthetően először magával a munkát író személyekkel, s magával a munkával kell foglalkoznunk. Előjáróban annyit, hogy az a magyarországi és az erdélyi reformáció történetének kutatása szempontjából máig *alapvető, forrásértékű kézikönyv*, bár maga a mű könyvészeti ritkaság, rendkívül nehezen hozzáférhető.³⁰

Debreceni Ember Pál (1660–1710) a 17. század végének kiemelkedő protestáns (kálvinista) tudós lelkésze. Debrecenben végzett. 1682-ben az elűzött sárospataki kollégium helyébe lépett alsófokú iskolának lett a rektora, de már a következő évben ugyanott (Sárospatakon) lelkésszé választották. Működését félbeszakítva német egyetemeken fejlesztette tovább tudását (1684/85 – Leiden, Franeker). Hazatérve tovább lelkészkedett Sárospatakon, s miután a jezsuiták több ízben is fogságba vetették, s egyházát is megsemmisítették, a szomszédos Makkoshotykán húzódott meg, bár továbbra is a sárospatakiak lelkészének tartotta magát. Helyzete lehetetlenné válván *Losoncra* 1695), majd Szatmárra ment papnak, végül Debrecenbe az ispotályi templom lelkészének. 1705-ben a császári hadak közeledtének hírére Olaszliszkára távozott. Teológiai nézeteit tekintve a coccejánusokhoz tartozott.³¹

Lampe, Friedrich Adolf német protestáns lelkész, majd 1720–1727 között utrechti egyetemi tanár (1683–1729), élete végén brémai lelkész és tanár. Több tudományos munka szerzője, közülük kiemelkedik a *János evangéliumához írott* magyarázata. Elévülhetetlen érdeme, hogy a magyarországi ellenreformáció által üldözött, lehetetlenné tett, s ugyanakkor nagy tudású alapműveket író *Debreceni Ember Pál* munkáit ismerte, s közülük a legfontosabbat saját szerkesztői neve alatt kiadta. A munka Utrechtben (Trajecti ad Rhenum) jelent meg 1728-ban a következő címmel: *Historia Ecclesiae Reformatae in Hungaria et Transsylvania*. Tehát: A református egyház története Magyarországon és Erdélyben.³²

A Bakóczi János által készített mutató a mai név- és tárgymutatókhoz áll a legközelebb, bár messzemenően többet nyújt azoknál. Ugyanis nem szorítkozik szigorúan a tárgyra, hanem rövid tartalmi kivonatot nyújt, tájékoztatván az illető

személyéről, működési helyéről és idejéről, esetlegesen fontosabbnak vélt kapcsolatairól és cselekedeteiről, sőt arra is van példa a mutatóban, hogy Bakóczi *Debreceni Ember Pál* esetleges tévedését, vagy annak vélt adatát helyreigazítja, vagy kérdőjellel látja el. Így például *Szegedi György* esetében, aki az eredeti munka szerint 1557 és 1562 között debreceni pap, Bakóczi megjegyezte, hogy esetleg *Szegedi Gergely*ről van szó. Ilyen és ehhez hasonlatos elolvasásokra a latin források egyébként is könnyen lehetőséget adnak (jelen esetben: Georgius – Gregorius).³³

A mutatóból ily módon nemcsak az eredeti mű szerkezeti felépítésére következtethetünk, hanem Bakóczi János érdeklődésére is, hiszen az általa (is) fontosnak ítélt eseményeket vagy cselekedeteket bővebben írta le, mint másokat. Így például Statilius János gyulafehérvári római katolikus püspökről részletesen leírta, hogy egy papot, aki azt prédikálta, hogy a húsétel nincs tiltva a Bibliában, úgy büntetett, hogy nyulat, rucát kötött rá, a városban meghurcoltatta, és a kutyákkal széjjeltépte.

A példa önmagáért beszél! Bakóczi János az eredeti mű alapján fontosnak tartotta kiemelni a 16. századi reformátorok hősiességét, illetve a pápisták embertelen cselekedeteit, amely közvetlenül – közvetve bizonyítja a reformáció erkölcsi szükségességét is.

A történettudomány egyébként az erdélyi főpapról nemcsak erről az embertelen oldaláról tud. *Statilius (Statileo) János dalmát* származású magyar főpap volt, anyja Beriszló Péter horvát bán nővére. Erdélyi püspökké Szapolyai János nevezte ki nemsokára koronázása után. Már a mohácsi vész előtt diplomáciai feladatokat látott el, s e téren mint erdélyi püspök, Szapolyai János mellett is fontos személy volt.

Szerepe volt a két királyság közötti ügyeket rendező, s az ország egyesítését célként kitűző váradi béke megkötésében (1538). Szapolyai János halála után hathatósan védte Izabella királynő érdekeit. 1542-ben hunyt el.³⁴

Életrajzát azért ismertettem kissé részletesebben, hogy lássuk azt, hogy az elkeseredett vallási küzdelmek korában, *Debreceni Ember Pál* idejében egy-egy személyiség megítélésénél mennyire egyoldalú szempontok érvényesülhettek, amelyek nyilvánvalóan hatással voltak a mutatót összeállítóra is.

Ugyanez az egyoldalú megítélés mondható el Statilius utódjáról, *Martinuzzi Fráter György*ről is, akinek kivételes politikai nagyságát a modern történetírás egyértelműen elismeri. *Debreceni Ember Pál* munkája nyomán Bakóczi János mutatója részletesen leírja, hogy Váradon egy egyházfit – aki nyilvánvalóan a reformáció híve volt – megégettetett azért, mert egy szobor előtt imádkozó nőt pofon vágott. Ugyancsak őrá olvashatjuk, hogy Izabella királynő egyik főtisztviselőjének tetemét a gyulafehérvári templomból kiásatta és egy trágyadombra temettette el.³⁵

A mutatóból egyértelműen kiderül, hogy mind a szerzőt, mind pedig a mutatót készítőt rendkívül érdekelték a 16. századi hitviták és zsinati végzések, azok a küzdelmek, amelynek során a reformáció különféle áramlatai közül végül a helvét hitvallás, a református vallás vált „magyar” vallássá. Különösen nagy

súlyt kap *Melius* küzdelme *Dávid Ferenc* és követői ellen, tehát az a folyamat, amelynek során az unitárius vallás háttérbe szorult. Ugyanez az érdeklődés mondható el a 17. században a szervezetenként már megszilárdult református egyház és a presbiteriánusok küzdelméről. Egészen természetes, hogy kiemelt szerepet kap az I. Lipót alatt minden korábbinál nagyobb méreteket öltő, és erőszakosságánál fogva minden addiginál kegyetlenebb ellenreformáció, amely a gályarabságra hurcolt protestáns prédikátorok sorsában és az ún. „gyászévtized” eseményeiben öltött testet.

Egészen természetes az is, hogy kiemelt szerepet kaptak a református egyház kulturális teljesítményei, a különböző református iskolák, kiemelten a debreceni és a sárospataki. Egy-egy személy életrajzánál pedig feltétlenül említésre kerül az illető esetleges külföldi egyetemre járása és legfontosabb munkája.

Az összeállítás közreadása nemcsak Bakóczy János munkásságának megítélése szempontjából fontos, hanem azért is, mert az eredeti munka ma már könyvésze-ti ritkaság, tehát rendkívül nehezen férhető hozzá, márpedig Debreceni Ember Pál református egyháztörténete olyan fontos adatokat tartalmaz, amelyek nemcsak az egyháztörténeti kutatás, hanem általában a magyar művelődéstörténet, társadalomtörténet s a helytörténeti kutatás szempontjából is rendkívül hasznos, nemcsak hézagpótlóak, hanem nélkülözhetetlenek is. A mutató közreadásával ezek hasznosítása nagyban könnyebbé válik.

Az adatokat természetesen *megfelelő kritikával* is kell kezelni, felhasználásuk esetén azokat össze kell vetni a legújabb történeti munkák eredményeivel. Levéltári kutatások esetén ezen is finomíthatnak.

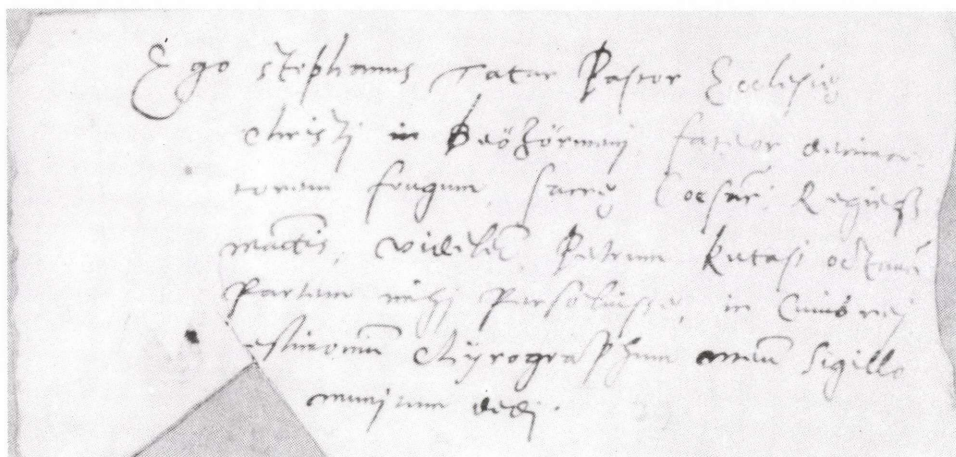
Erre egyetlen példát hozunk Hajdúböszörmény esetében. *Debreceni Ember Pál* munkája említ egy bizonyos Csátár István nevű böszörményi papot, aki jelen volt a váradi zsinaton 1569. október tizedikén. Különböző helytörténeti munkák e közlést érthető tényként fogadták el, s mivel ez volt a reformált egyházra vonatkozó első adat, megállapították, hogy a város első református lelkipásztora „Stephanus Tzatar Pastor Ecl. Böszörményiensis”.³⁶

Ez azonban pontatlan, amelyet a következő korabeli levéltári adatokkal bizonyítok.

A reformált egyházak és személy szerint a protestáns papok örökölték azt a középkori jogszokást, amely szerint az egyházat megillető tizedből a plébánosok maguk s plébániájuk fenntartására bizonyos részt – octava (nyolcad), quarta (negyed) – kaptak. Ez a reformált egyház papjait is megillette, függetlenül attól, hogy az egyházi dézsma, ténylegesen a török elleni küzdelem költségeihez való hozzájárulásként, jogilag bérbeadás útján állami adónem lett. A királyi dézsmaszedők a dézsma bizonyos hányadát tehát a lelkipásztornál helyben otthagyták, amelyről bizonyosággként átvételi elismervényt kértek, amely jó esetben napjainkig fennmaradt.³⁷

Szabolcs vármegye 1576. évi dézsmajegyzékében, a kállói járás összeírásában Böszörménynél (*Beöszeörmény*) a következőket olvashatjuk:³⁸ „Ego Stephanus Tatar Pastor Ecclesiae Christi in Beöszeörmény ...decimatorum frugum Petrum Kutassy octavam partem mihi persovisse... chyrographum meum Sigillo munito

dedi”. Azaz: Én Tatár István, Krisztus egyházának pásztora Böszörményben, adom a gabonadézsma szedőjének, Kutassy Péternek Chyrografált (leveletem) pecséttel megerősítve, hogy nekem a nyolcadrészt megadta. Az átvételi elismervény valóban a hitelesség nagyobb bizonyására sajátos technikájú, s pecséttel ellátott.

Dézsmajegyzék az első böszörményi lelkipásztor említésével 1576

Ugyanezen év báránydézsma jegyzékénél lelkipásztorunk neve ismét felbukkan:³⁹ „Ego Stephanus Tatar minister Ecclesiae Christi in Beöszörmény... quod egregius dominus Petrus Kutassy decimator Agnorum... Megtudhattuk az elismervényből, hogy a böszörményi lelkipásztor, Tatár István Kutassy Péter dézsmástól az őt megillető részt megkapta, amely egyébként quarta (negyedrészt) volt, s ennek értelmében összesen tizenhét bárányt vett át.

Egyébként Böszörmény esete ebből a szempontból nem kivételes, hiszen a dézsmajegyzékek átnézése után egy sor környékbeli lelkipásztor nevét megadhatjuk. Érdekes tehát e forrástípusra felfigyelnünk, mert a környék korai reformációjára vonatkozóan számos értékes adatot nyerhetünk.

Tatár Istvánra visszatérve megállapíthatjuk, hogy neve olvasási hiba folytán változott Tsatárrá, s egyértelműen azonosítható a Debreceni Ember Pál egyháztörténetében szereplő böszörményi lelkésszel. Nincs okunk kételkedni abban, hogy valóban részt vett az unitáriusok ellen *Melius* által összehívott zsinaton, még hozzá *Melius* oldalán. Tudjuk azt is, hogy *Melius* 1571. november ötödikére újabb zsinatot hívott össze Nyírbátorba, amely szintén az antitrinitáriusok (unitáriusok) ellen irányult, s amelyre ki is nyomatta az ott megvitatásra kerülő tételeket. Az ecsedi Báthori István országbíróhoz, Szatmár és Szabolcs vármegyék főispánjához intézett ajánlólevelet *Melius* mellett esperestársai, Károlyi Péter, *Tatár István*, Kállai Mihály is aláírták.⁴⁰

Az *első* hajdúböszörményi református lelkipásztor tehát nem kisebb személyiség volt, mint *Melius* közvetlen munkatársa, esperes, akinek a jelek szerint

komoly szerepe volt abban, hogy a Tiszántúlon a reformáció helvét irányzata győzedelmeskedett.

A fenti példát részint azért is fejtettem ki részletesebben, mert várostörténeti szempontból ismeretlen és különös érdeklődésre tarthat számot, de azért is, mert adalék ahhoz, hogy a levéltári kutatások révén újabb és újabb adatok kerülhetnek felszínre.⁴¹

Tatár Istvánra visszatérve ráadásul megállapíthatjuk, hogy közönséges sajtóhibáról van szó, amely a történettudományt már többször megtréfálta. Lampe eredeti kiadásában, a kérdéses helyen (248. old) ugyanis ez olvasható: Stephanus Tratar, Pastor Ecclesiae Böszörményiensis, tehát Tratar István, a böszörményi egyház lelkipásztora. Tekintettel arra, hogy ilyen magyar név nincs, a könyvet forgatók arra gondolhattak, hogy a latin nyelvű, külföldön szedett könyv vonatkozó névalakjába betűhiba csúszott, s azt úgy vélték feloldani, hogy az r betűt s-sel helyettesítették, s így a korabeli helyesírásnak megfelelően ts betűalakot kapnak, amelynek hangértéke cs. Holott egyszerűen arról volt szó, hogy a t betű mellé feleslegesen került egy r. Ismeretlen névről lévén szó, ezt a későbbi századokban már nem tudhatták.

A magyarul nyilván nem tudó szedő egyébként a latin szövegben sűrűn előforduló magyar nevek írásánál gyakran követett el hibákat. Így például Geleji Katona István nevét a következőképpen szedte: Stephanus Karona Geleji. Ismert névről lévén szó, ezt a könyv egyik forgatója kézzel kijavította (382. old).

Az általam használt eredeti könyv a Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárának tulajdona az I. 753.a. leltári számon.

Ami Bakóczy János kéziratos munkájának közlését illeti, általában arra törekedtünk, hogy azt *betűhíven* adjuk közre, amelytől eltekintettünk természetesen abban az esetben, ha a kéziratos munka természetéből adódóan nyilvánvaló sietségből, figyelmetlenségből adódó hibákkal, mint például ékezetleymaradás, vesszőhiány stb. állunk szemben.

Esetenként a mutató nem követi pontosan az alfabetikus sorrendet, mi ebben az esetben is az eredeti szöveghez ragaszkodtunk. Az oldalszám mindig a téma tárgyalásának kezdetét jelzi, amely átmehet a következő oldalakra is.

Fontosnak tartottuk viszont, hogy a mutatót a leglényegesebb jegyzetekkel lásuk el. Alapvető elv volt, hogy minden esetben a *név tárgy* rovatot láttuk el jegyzetekkel, s itt történik esetleges utalás a *rövid jellemzés* rovatban foglaltakra. Az egyöntetűség kedvéért így jártunk el abban az esetben is, ha az első rovatban lévőről nem tudunk, vagy ismertségük miatt nem érdemes információt közölnünk. A személyneveket kurzív betűtípussal emeltük ki.

Végül utalnunk kell arra, hogy a Bakóczy János által készített mutató közlése abban az értelemben is fontos, hogy az eredeti latin nyelvű munkának természetesen semmilyen mutatója vagy segédlete nincs.

Jegyzetek

1. Munkásságának első lexikonszerű összefoglalása: *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. I. k. Bp. 1891.
367.: „Bakóczy János ev. ref. lelkész szül. 1834. aug. 15. Debreczenben; tanulmányait ugyanott végezte. 1864 tavaszán a külföldi egyetemekre ment és Zürichben töltött egy év után meglátogatta Genfét, Párist, Heidelberget sat. 1865 nyarán hazajött és Révész Bálint debreczeni esperes mellett nyert alkalmazást. 1867 tavaszán Mikó-Pércsre (sic!) választott lelkészül és két év múlva hajdu-böszörményi lelkész lett. Munkája: Bibliai szövegtár. német szerzők után. Debreczen, 1872. Kéziratban: Beszélgetések a protestánság és katolikusság felett. 2 kötet. Dr. Schenkel Dániel után.” Az összes többi lexikon ezt az alapszöveget vette mintának, s azt jóformán csak a halálának dátumával egészítették ki. Bakóczy János, mint lelkész, munkakapcsolatban állott Szinnyeivel, hiszen tudomásunk van arról, hogy Szinnyei Sillye Gábor életrajzi adatait döntően Bakóczy János közlésére építette. Vö. *Nyakas Miklós*: Sillye Gábor, a szabadságharc kormánybiztosa, a Hajdúkerület utolsó főkapitánya. 1817–1894. Hajdúböszörmény, 1980. 16.
2. Életrajzi adatait döntően a korabeli nekrológból vettük át, amely *Porcsalmy Gyula* írása. Hajdúböszörmény és Vidéke X. évf. 1900. 13. sz. 1–3. p.
3. *Sárosi Gyula* (1816–1861). 1849 elején adta ki élete fő művét, az Arany Trombitát, amely Debreczenben jelent meg. A mű tizenkét „leheletben” mondja el a szabadságharc eseményeit. Művészi értéke eltörpül politikai jelentősége mögött, amely tulajdonképpen verses politikai röpirat, Kossuth és a függetlenségi nyilatkozat mellett határozottan kiálló, az ellenfelet gúnyosan támadó pamflet. A széles közvélemény előtt nagy sikert aratott, s már a szabadságharc bukása előtt kéziratos másolatokban is terjedt. Az önkényuralom korában minden fellelhető példányát megsemmisítették. Lipcsében újból megjelent, sőt németre is lefordították. A nemzeti ellenállás egyik jelképe lett az Arany Trombita kéziratossága, s ez 1867 után is jellemző volt.
4. Vö. *Porcsalmy Gyula* nekrológiájával i. m.
5. Például *Benedek Lajos*, későbbi böszörményi esperes 1821-ben mint végzős kollégiumi növendék a Szepességre ment a német nyelv elsajátítása végett. Vö.: *Zoványi Jenő*: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. Bp. 1977. 66. old. Ugyanez fordítva is állt. A Szepességről sokan jöttek az Alföldre általában és környékünkre is a magyar nyelvet elsajátítani, mint pl. a *Görgey testvérek*.
6. Contrascriba általában a református kollégiumokban olyan megbízatás, amelyet rendszeresen diákok láttak el, s amelynek feladata általában az ifjúság köteleességeljesítésének és magaviseletének ellenőrzése volt.
7. Senior. Főleg a református kollégiumokra jellemző, s az ifjúság köréből kikerülő tisztségviselő, akinek igen fontos szerepköre volt. *Bakóczy János* seniori számadásait lásd a Tiszántúli Református Egyházkerület és a Debreceni Református Kollégium Levéltárában II. 11. b. (Pénztárnaplók, számadási iratok) 8. k. 1863/64.
8. Vö. a 7. sz. jegyzettel és *Porcsalmy Gy.* i. nekrológiájával.
9. A káplán a magyar protestáns egyházakban általában a segédlelkész szokásos elnevezése, de különösen régebben alkalmazták a rendszeresített másodpapi állásokban működőkre is.
10. *Lugossy József* (Felsőbánya, 1812 – Debrecen, 1884) Felsőbányán, majd Debreczenben tanult, 1840-ben egy évig a berlini egyetem hallgatója. 1841-ben Szatmáron lelkész, majd teológiai tanár Máramarosszigeten. 1845-ben jött Debreczenbe a magyar nyelv- és irodalom tanszékére, amely egyben a könyvtárnoksággal is járt. 1848-ban nemzetőr és a kormánytól könyvtárőri kinevezést is kapott. Ezért 1849 után sokat támadták. 1862-ben vonult nyugdíjba betegsége miatt, bár később rendkívüli tanárként visszatért.
11. Vö. *Porcsalmy Gy.* nekrológiájával.
12. *Révész Bálint* (Debrecen, 1816 – Debrecen, 1891). Debreczenben tanult, senior, 1842-ben a teológia tanárává választották, ekkor külföldi egyetemeket látogatott. 1844-ben foglalta el állását. 1855-ben debreceni lelkész, 1856-ban egyházkerületi főjegyző, 1861-ben esperes, 1871-ben a tiszántúli egyházkerület püspöke. A protestáns irodalmi és tudományos élet jeles szervezője és művelője.

13. *Benedek Lajos* (Solt, 1799 – Hajdúböszörmény, 1867)
14. Vö. *Porcsalmy Gy.* nekrológiájával.
1808-tól Debrecenben tanult. 1822-ben a hajdúböszörményi partikula (gimnázium) igazgatója. 1825/26-ban nyugati egyetemekre akart menni, de Bécsben megrekedt. 1826-ban Tiszalökön lelkész, 1828-tól Hajdúböszörményben segédlelkész, 1831-től lelkész, 1842-től esperes. Számos mű szerzője.
15. *Zsigmond Sándor* (Máramarossziget, 1846 – Debrecen, 1922). Máramarosszigeten tanult, 1866-ban ment Debrecenbe teológiára. 1869-ben Debrecenben káplán, 1871-ben Bihar-diószegen, majd 1873-ban Hajdúszoboszlón lelkész. Temetési beszédével oly annyira megnyerte a hajdúböszörményiek tetszését, hogy 1900-ban, tehát Bakóczy halála után hajdúböszörményi lelkésznek választották. Ekkor már esperes, egyházkerületi főjegyző. 1904 őszén azonban kénytelen volt állását elhagyni s Debrecenbe költözött.
16. Vö. *Porcsalmy Gy.* nekrológiájával.
17. *Nagy István* (Debrecen, 1770 – Hajdúböszörmény, 1831) Debrecenben tanult, majd tanítóskodott, volt a Szepességen német szót tanulni (Lőcse), majd visszatért a kollégiumba, ahol *contrascriba*, majd senior. 1800-ban a göttingeni egyetem hallgatója. 1801-ben hajdúböszörményi lelkész, 1823-ban egyházkerületi főjegyző is. Zsoltáríró.
18. Vö. *Kormos László: A Tiszántúli Református Egyházkerületi Levéltár ismertetője.* Debrecen, 1984. 118–119. old.
19. Id. *Révész Imre* (Újfehértó, 1826 – Debrecen, 1881). A ref. kollégiumban teológiát végzett, majd Bécsben tanult. Balmazújvároson, Szentesen, majd Debrecenben lelkészkedett. 1867-ben levéltáros, 1861-ben országgyűlési képviselő, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, a bécsi teológiai fakultás díszdoktora. A magyar protestáns egyháztörténet és egyházjog kitűnő kutatója.
20. Vö. a Tiszántúli Református Egyházkerületi Levéltár I. 25. j. állagával. Id. *Révész Imréhez* írt levelek.
21. Vö. a Tiszántúli Református Egyházkerületi Levéltár I. 1. j. állagával. Külföldi Akadémiákon tanulókra vonatkozó iratok.
22. Vö. uo. *Bakóczy János* Adattári Gyűjteménye. II. 28. a. és b. állag.
23. Uo. II. 28. c.
24. Uo. II. 28. d.
25. *Kormos L.* i. m. 395.
26. Hajdúsági Múzeum Történeti Adattára.
27. *Bartholomaeides János László* (Martonháza, 1787 – Ipolymagyari, 1862). Itthoni majd wittenbergi tanulása után evangélikus lelkész Martonházán, Köviben, Baradnán, Ratkóbesesen, végül Ipolymagyariban. Több munka szerzője, többek között szlovák nyelven is.
28. A későbbi gimnáziumi vallástanár.
29. Keserői Dajka János vonatkozó művének címe: Az tiszteletes és böcsületes... Hodászi Lukácsnak... hideg teteme felett tött prédikáció... Debrecen, 1613.
30. Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtára
31. Vö. *Zoványi Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon* i. m.
32. *Pallas Nagy Lexikona* 11. k. Bp. 1895. 219.
33. Melleleg Bakóczinak volt igaza.
34. *Pallas Nagy Lexikona* 15. k. Bp. 1897. 185.
35. Amely cselekedet a mai megítélés szerint természetesen borzalmas, de a korabeli megítélése más volt, különösen ha a politikai összefüggéseit vesszük figyelembe.
36. Vö. *Porcsalmy Gyula: Hajdúböszörmény rövid története a Hajdúkerület megszűnéséig.* Debrecen, 1963. 7. old. és *Bencsik János: Művelődési viszonyok a Hajdúkerület megszűnéséig.* Hajdúböszörmény története (szerk. *Szendrey István*) Debrecen, 1971. 524.
37. Vö. *Zoványi Jenő: A magyarországi protestantizmus 1565-től 1600-ig.* Bp. 1977. 336. old.
38. *Magyar Országos Levéltár.* reg. Dec. Szabolcs vármegye. 1576. év.
39. Uo.
40. *Zoványi Jenő* i. m. 53. old.
41. Például Nánáson 1575-ben Radits János a lelkipásztor (pastor Ecclesiae Christi in oppidulo Nanas)

LOVICS &
 Ember Pál
 Magyar és Erdélyország
 EGYZHÁLTÖRTÉNETE

belrendbe szedett
 RÉSZLETEK.

Árjegyzette
 Bakócs István
 a hajdu borsómenyzi ev. ref. egyház egyike
 lelkipásztora.
 1891.

Mutató
Lampe – Debreczeni Ember Pál munkájához

Név, tárgy	Rövid jellemzés	Oldalszám
Ábrahám István ¹	Óváron pap, somorjai pro-senior	568.
Ádám Gergely	Ennek felesége a <i>Szenczi Molnár Albert</i> felesége volt	744.
Ágendák ²	A magyar református egyházban kik írtak ágendát, s azok rövid tartalma	699.
Ágendákról	Határozat hozatik a szatmárné- meti zsinatban. 1646.	711.
Ágendát	Írott <i>Katona Geleji István</i> . Ez kijött először 1649-ben Gyula- fehérváron, azután 1698-ban Ko- lozsváron.	700.
Ágostai Ákosi Imre ³	vallástételnek kik írtak alá, elősoroltatik. Telegden pap, jelen volt a vára- di zsinaton. 1569. okt. 10.	1580. 312. 249.
Ártándi Hedvig	Nagy pártfogója volt a Száva és Dráva közt lévő reform egyházaknak	674.
Abani János ⁴	Somosi pap és sárosi esperes 1630. jún. 5.	579.
Abani János	Somosi pap és sárosi esperes 1630. jún. 5.	580.
Abani János	Sárosi esperes. 1630. jún. 5.	722
Agh Blasius ⁵	Szikszói zsinaton van. 1567.január 9.	179.
Agricola Pastoris János	Tolnán lett rektor 1583-ban	669.
Albelius Simon	Brassói pap. 1647.	696.
Albensis Gallus ⁶	Szikszói zsinaton van. 1568. január 9.	179.
Albensis Mihály	Váradon tanár. 1638–1640.	638.
Albensis Mihály ⁷	Püspöki pap, jelen volt a szatmár- németi zsinaton. 1646. június	420.
Albensis Pál ⁸	Püspöki pap, jelen volt a váradi zsinaton. 1569. okt. 10.	248.
Alesius Dienes	Erdélyben püspök lesz. 1572.	281.
Alesius Dienes	Lásd <i>Dávid Ferenc</i>	685.
Almás Máté ⁹	A kassai zsinaton van. 1568. január.	214.

<i>Almási Mihály</i> ¹⁰ 1690.	Erdődön pap és Közép- szolnoki esperes 624.	
<i>Almási Mihály</i> ¹¹	Szatmáron pap Erdődről hozatott ide. Meghalt Szatmáron. 1698. okt. 3.	617.
<i>Almási Pál</i>	Római kat. püspök, a váci református egy- házat és a vidékieket is erősen üldözi. 1631.	364.
<i>Almási Péter</i>	Kassán tanár 1666 után	584.
<i>Almási János</i>	Borosjenői pap, zarándi esperes. 1597.	640.
<i>Almási János</i>	Ugocsai esperes. 1604.	612.
<i>Alpári Márton</i>	Szikszói zsinaton van. 1568. jan.9.	179.
<i>Alstédius</i> ¹²	Gyulafehérváron tanár. 1634. febr. 7.	382.
<i>Alystali András</i>	Alystali pap	568.
<i>Alistali György</i> ¹³	Szőnyi ref. pap a leopoldvári fogság- ban. 1674.	815.
<i>Alystali Farkas Jakab</i>	Szőnyi pap, komáromi traktus pro-senior	569.
<i>Alvinczi Péter</i> ¹⁴	Váradon pap. Esperes lett 1604.	634.
<i>Anabatisták ellen</i> ¹⁵	királyi parancs adatott, hogy Erdélyből négy hét alatt kiköltözzenek. 1566.	108.
<i>Anabatistákat</i>	Morvaországból kiűzték 1622 ősszel, Magyarországba és Erdélybe jönnek	361.
<i>Anicenus Miklós</i> ¹⁶	Túron pap, Kunsági esperes. 1598.	642.
<i>Anti István</i>	Ez fia volt <i>Szent Antali Gergely</i> nek. Baranyában reformátor.	663.
<i>Antónius</i>	Kassán pap 1530-ban	65.
<i>Ardai Pál</i>	Beregi esperes 1630 után	609.
<i>Atimus Ferenc</i> ¹⁷	Vajdakabán pap, jelen van a váradi zsinaton. 1569. okt. 10.	248.
<i>Azari Zsigmond</i> ¹⁸	Szatmáron tanár 1655 végén	619.
<i>Ajtai Gergely</i>	Ugocsai erperes 1670.	612.
<i>Bábolnai Tamás</i> ¹⁹	Wittenbergi tanuló, a Formula Concordiaenek nem írt alá 1592-ben	330.
<i>Bálint pap</i>	Debrecenben pap. 1531.	628.
<i>Bánfalvi Péter</i>	A Baranyaságban valahol pap a Debreczeni Ember Pál idejében	675.
<i>Bánfihunyadi Benedek</i>	Tasnádon pap, azután püspök, jelen volt a váradi zsinaton. 1569. okt. 10.	248.
<i>Bánfihunyadi Benedek</i> ²⁰	Debrecenben pap, túl a tiszai püspök lett 1595. júl. 6. Azután Nagybányán pap	605.
<i>Felső Bányai Pál</i> ²¹	Váraljai pap; Nagybányai esperes 1597.	621.
<i>Felső Bányai Péter</i> ²²	Sárosberkeszen pap, nagybányai esperes 1699-től. Még 1705-ben életben volt	622.
<i>Bányai János</i>	Magyarországból való pap, jelen volt a szászmedgyesi zsinaton. 1568.	403.

<i>Bányai János</i>	Szászmedgyesi zsinaton van, 1588. dec. 8.	313.
<i>Bársony György</i> ²³	Váradon róm. kat. püspök. Veritas toti mundo declarata című könyve kijött 1671., azt állítja, hogy a Királyi Felség nem tartozik túrni a protestánsokat az országban	443.
<i>Báthori István</i> ²⁴	Fejedelem minden arianusokat eltávolít a fejedelmi udvarból 1572-ben	281.
<i>Báthori István</i> ²⁵	Ecsed vár ura meghívott az 1594-diki pozsonyi országgyűlésre, de nem ment el	333.
<i>Báthori Mihály</i>	Debreceni pap. 1660–1666.	629.
<i>Báthori Zsófia</i>	Fényes kollégiumot építtetett Kassán a római katolikusoknak 1670 körül	442.
<i>Bátorkeszi István</i>	Veszprémi pap, pozsonyi ítélőszék előtt áll. 1674.	796.
<i>Bátorkeszi János</i>	A komáromi egyházmegye alumnusa, visszatérvén az akadémiákról római kat. vallásra tért, s szörnyű halállal hal. 1674.	446.
<i>Babarczi Imre</i> ²⁶	Hercegszőlősi zsinaton van. 1576.	293.
<i>Bacsoni András</i>	Szikszón pap és esperes 1682-ben	579.
<i>Bacsoni Melchior</i>	Sárospatakon tanár	597.
<i>Bagosi Márton</i> ²⁷	Nagyhalászon pap, szabolcsi esperes. 1674.	625.
<i>Bakai Benedek</i>	Sárospatakon tanár. 1630.	596.
<i>Baki György</i> ²⁸	Szentandráson pap, jelen volt a váradi zsinaton. 1569. okt. 10.	249.
<i>Bakoni Albert</i>	Cegléden pap, Tiszán inneni püspök. 1547.	651.
<i>Balai Péter</i>	Gyalui pap Erdélyben, jelen van a váradi zsinaton. 1610. nov. 7.	337.
<i>Balai János</i>	Érsekújváron pap	569.
<i>Balogdi Ferenc</i> ²⁹	Kassai zsinaton van. 1658. január	214.
<i>Balogdi György</i>	Sárospatakon pap 1625 körül	597.
<i>Balsaráti Vitus János</i> ³⁰	Wittenbergbe megy 1529-ben	70.
<i>Balsaráti Vitus János</i>	Sárospatakon tanár 1550 körül, és Liskán pap 1554 körül.	595.
<i>Balsaráti Vitus János</i>	Orvostudor, később liskai és sárospataki pap, kassai zsinaton van. 1568. január 27.	214.
<i>Barát István</i>	Ének szerző a XVI-dik században	742.
<i>Baranyai</i>	egyházkerületről	661.
<i>Alsó-Baranyában</i>	lévő egyházak elősoroltatnak	677.
<i>Felső-Baranyában</i>	lévő egyházak elősoroltatnak	676.
<i>Baranyában</i>	lévő püspökök elősoroltatnak	678.
<i>Felső-Baranyában</i>	vagy ormánsági egyházmegyében lévő esperesek elősoroltatnak	679.
<i>Baranyában</i>	lévő iskolákról	679.

Baranyában	üldözi a protestánsokat a pécsi püspök 1695-től erősen, de ő hamar meghalt	517.
Baranyában	a protestánsok üldözése lejjebb száll 1696-ban	517.
<i>Baranyai Fábián</i>	Tolnán rektor. 1573.	668.
<i>Barbiano</i>	Kassai generál, az egész hatósága alatt lévő helyekről a reformátusokat szám- űzi. 1593.	332.
Barsi	egyházmegyében Dunán inneni superintenden- tiában lévő egyházak elősoroltatnak	566.
Barsi	vagy más néven lévai egyházmegye esperesei elősoroltatnak	570.
<i>Barsi János</i> ³¹	Tiszán inneni püspök	651.
<i>Barthius Keresztély</i>	Erdélyben ágostai hitvallású püspök 1646-tól	694.
<i>Basilus Izsák</i> ³²	Kolozsváron pap 1568-ban, Blandrata és Dávid Ferenc pártjából való	169.
<i>Batai Benedek</i> ³³	Hercegszöllősi zsinaton van. 1576.	293.
<i>Batízi András</i> ³⁴	<i>Drágfi András</i> birtokán reformál. 1531.	70.
<i>Batizi András</i>	Újhelyen pap. 1531.	598.
<i>Batizi András</i>	Reformátor	684.
<i>Batizi András</i>	Énekszerző a XVI. Században	739.
<i>Batizi Mihály</i>	Újhely városát reformálja 1530 körül. Kátét írott.	127.
<i>Batizi Mihály</i> ³⁵	Beregszászi zsinaton van 1552-ben	104.
<i>Batizi János</i>	Szatmáron pap 1615 körül	615.
<i>Battyáni Orbánt</i>	megmérgezteti Martinuzzi György, 1546, mert reformált hitelvű volt, szemétdombba temetteti el	94.
<i>Battyáni Orbán</i>	Lásd Fráter György	682.
<i>Bécsi békekötés</i>	II. Rudolf és Bocskay István között. 1606.	335.
Békési	vagy makói egyházmegyéről. Ebben lévő egyházak elősoroltatnak	641.
<i>Békési Mátyás</i>	Tolnán rektor 1620 körül	670.
<i>Békési János</i> ³⁶	Bicsén pap, jelen van a váradi zsinaton 1569. okt. 10.	249.
<i>Béllei Piso Fábián</i>	Debreceni tanár. 1579.	633.
<i>Béllyei István</i>	Tolnán rektor 1630 körül	670.
<i>Bélteki Mihály</i>	Tolcsván pap, Zemplén megyében, jelen van a szatmárnémeti zsinaton. 1646 június	423.
<i>Bélteki János</i> ³⁷	Szatmárnémetiben pap, szatmári esperes 1695-től – még 1705-ben életben van	615.
<i>Bényei János</i>	Újhelyen pap 1620–1630 körül	598.
<i>Béza</i> ³⁸	levelet írott <i>Mélius Péter</i> hez 1570. márc.	268.

<i>Béza</i>	levelet írott <i>Mélius Péter</i> hez 1570. jún. 18. Genfből	269.
<i>Béza</i>	levelet írott <i>Telegdi Mikóshoz</i> 1573. szept. 18. Genfből.	272.
<i>Becskeházi István</i> ³⁹	Püspökiben pap. <i>Komáromi Csipkés György</i> mellé kineveztetett a biblia fordítás ügyében	736.
<i>Belgák és hollandok</i>	levele a gályarab magyar protestáns papokhoz kelt 1675. dec. 14.	470.
Belgiumi confessiot	magyarra fordító <i>Szatmári István</i> , érsekújvári pap. 1650.	127.
<i>Belleji Tamás</i> ⁴⁰	Hercegszőlősi zsinaton van. 1576.	293.
<i>Bellinus Márk</i>	Tolnán káplán 1576.	293.
<i>Belényesi János</i>	Vajai pap, szabolcsi esperes. 1650.	625.
<i>Belényesi János</i>	Ugoc sai esperes. 1662.	612.
<i>Belsius Bendek</i> ⁴¹	Kassai zsinaton van. 1568. január.	214.
<i>Belsius János</i>	Kassai zsinaton van. 1568. január.	214.
<i>Belvári Mihály</i> ⁴²	Ványán pap, jelen van a váradi zsinaton. 1569. október 10.	249.
<i>Benei Miklós</i> ⁴³	Velejtére kibocsátott papnak. 1630. jún. 5.	722.
<i>Benenerus Pál</i>	Szebenben elbocsátatott a papságból s helyébe <i>Plechner Lukács</i> ot választják papnak	694.
Beregi	egyházmegyében lévő egyházak elősoroltatnak	607.
Beregi	egyházmegye esperesei elősoroltatnak	609.
Beregi	egyházmegyében lévő iskolákról	609.
<i>Beregi János</i> ⁴⁴	Mindszinten pap, a makói traktusban, jelen van a szatmárnémeti zsinaton. 1646.	422.
<i>Beregszászi István</i> ⁴⁵	Losoncon pap és 1675-ben gályarab	571.
<i>Beregszászi Lőrinc</i> ⁴⁶	Szatmáron pap	616.
<i>Beregszászi Péter</i>	Wittenbergben tanult. 1571. május	279.
<i>Beregszászi Péter</i>	Váradon pap. 1591.	331.
<i>Beregszászi Péter</i>	Váradon pap. Sokat vitázott és írott a Gergely-féle naptár ellen	332.
<i>Beregszászi Péter</i>	Váradon pap	637.
<i>Beregszászi</i> ⁴⁷	zsinat tartatott 1552 december (Elősoroltatnak, hogy kik voltak jelen)	104.
<i>Beregszászi János</i>	Wittenbergben tanult. 1569.	262.
<i>Beremeni János</i>	Tolnán volt pap, és kollégája volt <i>Eszéki Imre</i> oda való papnak. Ez még <i>Sztárai</i> előtt volt itt Tolnán.	668.
Berencsi	fogságban levő ref. papokról 1676 körül	795.
<i>Bereithi János</i> ⁴⁸	Deregyői pap, ungvári esperes 1702-től	603.
<i>Berger Péter</i> ⁴⁹	Varannói tót ajkú reform. pap. 1630.	364.

<i>Bericensis Mihály</i>	Nagybányai fi, Wittenberben tanul. 1571.	279.
<i>Beszerményi Máté</i> ⁵⁰	Vári pap; beregi esperes 1590 körül	609.
Besztercebányán	országgyűlés. 1670. Nem tudtak semmit végeni sem az ország, sem a vallás dolgában a viszálykodás miatt	442.
<i>Bethlen Gábor</i>	fejedelem a jezsuitákat kitiltja. 1619.	355.
<i>Bethlen Gábor</i>	életéből és viselt dolgairól adatok 1620 körül	356.
<i>Bethlen Gábor</i>	Nagyszombati iskolában maga költségén 24 tanulót tartott	356.
<i>Bethlen Gábor</i>	fejedelem megholt 1629. nov. 15.	358.
<i>Bejthe István</i>	Németújváron pap, dunántúli püspök	658.
<i>Bejthe Imre</i>	Németújváron pap, esperes	659.
<i>Bejthe Imre</i>	Németújváron pap, dunántúli püspök	659.
<i>Bejthe Imre</i>	Németújváron pap a <i>Szenczi Molnár Albert</i> idejében	744.
Bibliafordítások	külföldön	727.
Bibliafordítás	<i>Junius</i> és <i>Tremellius</i> által. 1574.	727.
Bibliafordítás	Casselben, <i>Ingebrand</i> által. 1704.	735.
Bibliafordítók	a reform. egyházban, Magyarországon	726.
Bibliafordítás	Nagyváradon	731.
Bibliát	<i>I. Rákóczi György</i> egészen le akarja fordíttatni	732.
Bibliafordítás	Tóthfalusi Kis Miklós által 1684-ben	734.
Biblia	<i>Csipkés Komáromi György</i> -féle – sorsa leíratik. 1720.	533.
Bibliafordítás	<i>Csipkés Komáromi György</i> által	736.
<i>Bicskei Gergely</i>	Nagyszombaton rektor	572.
<i>Bicskei Gergely</i>	Nagyszombaton pap	568.
Bihari	– régen váradi – egyházmegyében levő egyházak	634.
Bihari	egyházmegyében lévő esperesek elősoroltatnak	636.
<i>Bisterfeld</i> ⁵¹	Gyulafehérváron tanár. 1634. febr. 7.	382.
<i>Bisterfeld</i>	Gyulafehérváron tanár, jelen volt a szatmár- németi zsinatban. 1646. június	419.
<i>Bíteri Balázs</i>	Kassai zsinaton van. 1568. január	214.
<i>Blandrata György</i> ⁵²	hitelvei elő vannak adva a tordai zsinaton. 1566. márc. 15.	151.
<i>Blandrata</i>	hittételei ellen nyilatkoznak a Tordán tartott zsinaton. 1566. márc. 15.	151.
<i>Blandrata György</i>	orvos. Árius tanra édesgeti <i>Dávid Ferencet</i> , Krisztus Isten- ségét tagadták.	685.
<i>Blandrata György</i>	ráveszi <i>II. János királyt</i> , hogy <i>Dávid Ferencet</i> tegye udvari papjává, mert ez által akarta el- hinteni az Arius-féle tant	685.

<i>Blandrata és Dávid Ferenc</i>	között viszály tört ki a Krisztus segítségül hívása felett. 1579.	303.
<i>Blandrata és Dávid Ferenc</i>	közötti vita 1579. ápril. 7. leíratik	305.
<i>Blandrata Györgyöt</i>	valamely rokona, ki vagyonára vágyott, megölte 1611-ben	355.
<i>Bónis Ferenc</i> ⁵³	lefejeztetik 1672-ben	445.
<i>Bocskay István</i>	idejében a magyarországi reformátusok a vallás gyakorlásra való követeléseiket előterjesztik 1605-ben a kassai gyűlésben	334.
<i>Bodó Ferenc</i>	az erdélyi róm. kat. püspökség birtokait elfoglalja mindjárt a mohácsi csata után	67.
<i>Bodrogkeresztúri</i>	gyűlésen 1635. jún. 22. a püspöki igazgatást el nem fogadó négy egyházmegye egymás között szorosabban egyesül	383.
<i>Bogácsi Demeter</i>	Csengeri pap, túl a tiszai püspök. 1559.	605.
<i>Debreceni Bonifacius</i>	Wittenbergben tanult. 1571. máj.	279.
<i>Bornemisza Péter</i> ⁵⁴	Szeredi pap, Duna melléki püspök 1576 körül	567.
Borsod, Gömör és Hont megyében	lévő egyházak cikkelyei leíratnak 1576-ban	294.
<i>Bottyán Ádám</i>	reformátusból róm. kat. hitre térvén üldözi a Dunántúl és egyébbütt is mindenütt birtokán a reformátusokat 1634-ben	378.
<i>Bölczkei István</i>	Komáromi pap és komáromi traktus esperese	568.
<i>Börvei István</i> ⁵⁶	Kémeren pap a Szilágyságban, jelen van a szatmárnémeti zsinaton. 1646. június.	422.
<i>Börvei Mihály</i>	Szakácsi pap, Közép-szolnoki esperes. 1599.	623.
<i>Börvei Mihály</i>	Diószegen pap, érmelléki esperes. 1601.	644.
<i>Börvei János</i>	Somlyói pap, jelen van a szatmárnémeti zsinaton. 1646.	422.
<i>Bösházi Márton</i>	Szatmáron tanár. 1641.	619.
<i>Böszörményi Péter</i>	Tolcsvai pap, jelen van a váradi zsinaton. 1610.	338.
<i>Böjtöt,</i>	országszerte valót rendel Bethlen Gábor fejedelem 1620 körül	358.
Brassóban,	a privát misét eltörlik, és az úrvacsorát két szín alatt szolgáltatják ki 1542-ben	89.
Brassói	egyház levéltárából kivonat az Erdély országai reformáció keletkezéséről és előhaldásáról. Ez kiadatott 1647-ben	693.
<i>Bricius András</i>	Nárai pap és esperes	660.

<i>Briccius Dániel</i>	Kiskomáromi pap és esperes, előbb Pápán volt tanár	660.
<i>Briccius Péter</i>	Kisuniameni pap és esperes	660.
<i>Briccius Péter</i>	Szentgyörgyi pap	660.
<i>Bucér</i> ⁵⁷	Írja levelében, hogy Magyarországon már nem kevés reformált egyházak vannak 1553-ban	105.
<i>Bucsehi István</i> ⁵⁸	Tulkán pap. Jelen volt a váradi zsinaton. 1569. okt. 10.	249.
<i>Budai Bálint</i>	Túrkevében pap, kunsági esperes. 1680.	642.
<i>Budaens István</i>	Debrecenben tanár 1653-tól 1657-ig	633.
<i>Budaens István</i> ⁵⁹	Tályán pap, tractus scribája, nagy nevű ember	583.
<i>Budaens János</i>	Debrecenben pap és esperes 1615-től	627.
<i>Budaens János</i>	Debrecenben pap. 1610.	628.
<i>Budai János</i>	Erdődön pap. Közép-szolnoki esperes. 1633. Meghalt 1637-ben	623.
<i>Buksi Clemens</i> ⁶⁰	Beregszászi zsinaton van 1552-ben	104.
<i>Bullinger Henrikhez</i> ⁶¹	levelet írott <i>Reyterthoy János</i> . 1551. Ebben rajzolja a magyarországi reformátusok né-mely állapotját	104.
<i>Buzás Mihály</i>	Tolnán lett pap <i>Decsi Gáspár</i> halála után 1597-ben	669.
<i>Buzinkai Mihály</i>	Sárospatakon tanár	597.
<i>Buzinkai Mihály</i> ⁶²	Sárospatakon tanár. Elvétetvén ott a reformátusoktól a kollégium, Gyulafehérvárra megy a deákokkal 1672-ben	445.
<i>Buzinkai Mátyás</i> ⁶³	Hosszúmezőn pap Máramarosban, jelen van a szatmárnémeti zsinaton. 1646. június	422.
<i>Büttösi István</i>	Makói esperes	641.
<i>Capsúí Richárd</i> ⁶⁴	Kassai zsinaton van 1568. január	214.
<i>Carosinus Gáspár</i>	Kassai zsinaton van 1568. január	214.
<i>Cocceus követői</i> ⁶⁵	azt hitték a lélekről, hogy sem az égbe, sem a pokolba nem megy, mert mozgással nem bír. 1676.	492.
<i>Coch Cyriák</i> ⁶⁶	Kassai zsinaton van 1568. január	214.
<i>Colomani Mátyás</i>	volt az utolsó róm. kat. pap Szebenben, és meghalt 1521-ben, következett utána <i>Ramasi Mátyás</i> , ez már reform értelmet követett	691.
<i>Comenius Ámos János</i> ⁶⁷	Sárospatakon tanár	597.
<i>Coramiensis Briccius</i> ⁶⁸	Kassai zsinaton van. 1568. január	214.
<i>Czeglédi Ferenc</i> ⁶⁹	Ecseden pap, zempléni esperes, jelen van a kassai zsinaton. 1568. január	214.
<i>Czeglédi Ferenc</i>	Sárospatakon pap 1568-tól	597.

<i>Czeplédi Ferenc</i>	Sárospatakon pap és esperes. 1568. aug. 24.	217.
<i>Czeplédi Ferenc</i>	Sárospatakon pap és zempléni esperes 1584-ben	588.
<i>Czeplédi György</i> ⁷⁰	Váradon pap, jelen volt a gyulafehérvári disputáción, mely <i>Blandrata</i> és <i>Dávid Ferenc</i> ellen tartatva 1562-ben	402.
<i>Czeplédi György</i>	Váradon pap, esperes lett 1565.	636.
<i>Czeplédi György</i>	Szikszói zsinaton van. 1568. január	179.
<i>Czeplédi György</i>	Debreceni esperes, váradon zsinaton van 1569. okt. 10.	248.
<i>Czeplédi György</i>	Mint váradon pap van jelen 1568-ban a gyulafehérvári zsinaton	170.
<i>Czeplédi István</i>	Técsőn pap, jelen volt a szatmárnémeti zsinaton. 1646. június.	422.
<i>Czeplédi István</i> ⁷¹	Kassán pap	581.
<i>Czeplédi István</i>	Kassán pap, Pozsonyba idéztetik, útközben meghal Nagyszombatnál	749.
<i>Czeplédi Kristóf</i> ⁷²	Wittenbergi tanuló, a Formula Concordiae- nak nem írott alá. 1592. dec. 2.	330.
<i>Czeplédi Pál</i> ⁷³	Diószegen pap és érmelléki esperes 1698-tól	615.
<i>Czeplédi Pál</i>	Pápán pap, dunántúli püspök	659.
<i>Czeplédi Pál</i>	Pápán pap és esperes	660.
<i>Czeplédi Péter</i>	Váradon pap 1568-ban, Mélius Péter pártjából való	170.
<i>Czeplédi Péter</i>	Lévai pap, a pozsonyi ítélőszék előtt áll 1674-ben	796.
<i>Czeplédi Sebestyén</i> ⁷⁴	Benei pap Beregben, jelen van a szatmár- németi zsinaton. 1646. június	422.
<i>Czeplédi János</i>	Wittenbergben tanult. 1569.	262.
<i>Czeplédi János</i>	Ecseden pap és Közép-szolnoki esperes. 1629.	623.
<i>Czibak Imre</i>	A váradon római kat. püspökség javait elfoglalta, mindjárt a mohácsi vész után 1526-ban	67.
Cikkelyek,	melyek szerint igazgattatnak a felső-magyarországi egyházak, kihírdettek 1667-ben. Elő vannak adva itt a cikkelyek is	429.
Címzetes papokat, ⁷⁵	püspököket nem kell kinevezni, mert azoknak semmi dolguk nincs, vitatja <i>Dudith</i> a tridenti zsinaton. 1562.	124.
<i>Czirják Márton</i>	Lőcsei születésű, Wittenbergbe megy. 1552.	57.
<i>Kassai Császár György</i> ⁷⁶	Sárospatakon tanár. 1577.	595.
<i>Kassai Császár György</i>	Sárospatakon pap, s ott meghalt. 1586.	597.
<i>Csahólczi Gergely</i>	Beregi con-senior a Báthori-féle üldözés ideje alatt	609.
<i>Csanádi Benedek</i>	Wittenbergben tanul. 1571. máj.	279.

<i>Csanádi János</i>	Pesten pap. 1576.	293.
<i>Csatár István</i> ⁷⁷	Böszörményben pap, jelen van a váradi zsinaton. 1569. okt. 10.	248.
<i>Csatári István</i> ⁷⁸	Szencen pap. Innen elűzetvén mosoni pap lett	568.
<i>Csatári Mihály</i>	Ugocsai esperes. 1673.	612.
<i>Csazmai István</i> ⁷⁹	<i>Dávid Ferenc</i> pártjából való, jelen van a gyulafehérvári hitvitán 1568-ban	170.
<i>Csécsi János</i>	Sárospatakon tanár 1568-tól	597.
<i>Csécsi János</i> ⁸⁰	Göncön iskolaigazgató. 1692. máj. 12.	510.
<i>Csedregi Péter</i>	Szatmáron tanár. 1656.	619.
<i>Csegöldi Demeter</i>	Szatmáron a város alatt pap	617.
<i>Csegöldi Demeter</i>	Szatmáron a várban pap. 1658.	617.
Cseh protestánsok	üldöztetése 1621-ben leíratik	359.
Csehek és morvák	üldöztetve hazájokban a vallásért sokan Magyarországra költöznek. 1632.	365.
<i>Csehi Pál</i> ⁸¹	Páczai pap, szabolcsi esperes. 1601.	625.
<i>Csehi János</i> ⁸²	Csehiben pap, szilágyi esperes. 1679.	646.
<i>Csengeri Pál</i>	Wittenbergben tanul. 1571. május.	279.
<i>Csengeri Pál</i>	Óbudai pap 1670 körül	652.
<i>Csengeri Pastoris Péter</i> ⁸³	Tunyogon pap, jelen volt a váradi zsinaton. 1569. okt. 10.	249.
Csengeren	zsinat 1557-ben vagy 1558-ban	109.
<i>Csengeri János</i>	Paczai pap, szabolcsi esperes. 1596.	625.
<i>Csengeri József</i> ⁸⁴	Hadadon pap, szilágyi esperes. 1638.	646.
<i>Csengeri József</i>	Jelen van a szatmárnémeti zsinaton	
<i>Csepregi Márton</i> ⁸⁵	Hadadon pap, szilágyi esperes, jelen volt a szatmárnémeti zsinaton. 1646. június	422.
<i>Csepregi Mátyás</i>	Szőlőskére kibocsátott papnak. 1630. jún. 5.	722.
<i>Csepregi Mátyás</i>	Drégelypalánki pap és nógrádi esperes 1632. januárban	363.
<i>Csepregi zsinaton</i> ⁸⁶	A Formula Concordiae miatt a lutheránusok külön válnak a reformátusoktól. 1590.	329.
<i>Csernátfalvi János</i>	Udvarhelyi pap, esperes Erdélyben, jelen van a szatmárnémeti zsinaton. 1646. június	419.
<i>Csergei János</i>	Kassai zsinaton van. 1658. január	214.
<i>Csongrádi István</i>	Hercegszőlősi zsinaton van. 1576.	293.
<i>Csomain Bálint</i>	Szatmáron tanár. 1643.	619.
<i>Csorba István</i>	Ábrányi pap, érmelléki esperes. 1597. és 1598-ban is.	644.
<i>Csorba István</i>	Erdődön pap, Közép-szolnoki esperes. 1605.	623.
<i>Csorvási György</i>	Sárdi pap, enyedi tractusból, jelen volt a szatmárnémeti zsinaton. 1646.	419.

<i>Csütörtöki István</i>	Sallói pap és lévai vagy barsi traktus esperese	570.
<i>Debreceni Crysopoens István</i>	Wittenbergben van. 1571. máj.	279.
<i>Kolosvári Crispus Bálint,</i>	Tordán volt pap, és a kolozsvári gyűlésben sacramentariusnak nevezték őt a lutheránusok 1557-ben	110.
• <i>Csúcsi Lőrinc</i>	Beregszászi zsinaton van 1552-ben	104.
<i>Csulai György</i> ⁸⁷	<i>I. Rákóczi György</i> udvari papja. 1646.	400.
<i>Csulai György</i>	<i>I. Rákóczi György</i> udvari papja, jelen van a szatmárnémeti zsinaton. 1646. június.	419.
<i>Csúzi János</i>	Nagyszombaton rektor	572.
<i>Csúzi János</i>	Komáromban pap	569.
<i>Cseh Csúzi Jakab</i> ⁸⁸	Losoncon pap 1672– és 1679. is	571.
<i>Cseh Csúzi Jakab</i>	Komáromi pap 1673 után, midőn az üldözés egy kissé szűnt	568.
<i>Cseh Csúzi Jakab</i>	Kocsi, azután komáromi pap, és a komáromi tractus esperese	569.
<i>Cseh Csúzi Jakab</i>	Hittudor, Pápán pap, dunántúli püspök, gályarab	659.
<i>Cseh Csúzi Jakab</i>	Debrecenben pap. 1684.	629.
<i>Dávid Ferenc</i> ⁸⁹	Kolozsvári oskolamester	685.
<i>Dávid Ferenc</i>	Kolozsváron pap, értelve előadatik a tordai zsinaton. 1566. márc. 15.	152.
<i>Dávid Ferenc</i>	vitája és a Szent Lélek állománya felől való felelete <i>Károli Péter</i> állításaival szemben	154.
<i>Dávid Ferenc</i>	Váradra zsinatra hívja a papokat 1569. okt. 10-re	224.
<i>Dávid Ferenc</i>	Hitvallása előadatik	226.
<i>Dávid Ferenc</i>	másik hitvallása előadatik	228.
<i>Dávid Ferenc</i>	hittételeinek cáfolata a váradra zsinatban. 1569. okt. 20.	230.
<i>Dávid Ferenc</i>	ellen való vallástétele a Szentháromság híveinek. Kelt a váradra zsinatban. 1569. okt. 10.	246.
<i>Dávid Ferencet</i>	a felesége rút bűnökkel vádolja a megyesi gyűlésen. 1574. Feleségét elválasztják tőle, mert <i>Dávid Ferenc</i> rákfekélyes volt	282.
<i>Dávid Ferencet</i>	felesége iszonyú bűnökkel vádolja és törvényesen elválk tőle	688.
<i>Dávid Ferenc</i>	és <i>Blandrata</i> között vizsgálkodás tör ki a Krisztus segítségül hívása felett. 1579.	303.
<i>Dávid Ferenc</i>	és <i>Blandrata</i> közötti vita. 1579. szept. 7.	305.

<i>Dávid Ferenc</i> ⁸⁹	újtásai miatt elmozdítják a püspökségtől és helyébe <i>Alesius Dienest</i> teszik püspöknek	685.
<i>Dávid Ferenc</i>	Gyulafehérváron a zsinat elébe idéztetik. Vádolja itt Blandrata és saját tanítványai is. Dávid Ferenc halála.	689.
<i>Dávid Ferenc</i>	rettenetes kínok között meghal.	1579. jún. 6.
<i>Dadai János</i> ⁹⁰	Küküllővári esperes, jelen van a szatmárnémeti zsinaton.	1646. június
<i>Daróczi István</i>	pap a Közép-szolnoki traktusból, jelen van a szatmárnémeti zsinaton.	1646. június
<i>Darnai Gergely</i>	Szőnyi pap és a komáromi traktus pro-seniora	569.
<i>Keserői Dajka János</i> ⁹¹	Váradon pap <i>Szenczi Molnár Albert</i> idejében	744.
<i>Keserői Dajka János</i>	Váradon pap	637.
<i>Dési Bálint</i>	Beregszászi zsinaton van	1552-ben
<i>Dési György</i>	Vingárdi pap, jelen van a váradi zsinaton.	1569. okt. 10.
<i>Déési Máté</i> ⁹²	Székel-Vásárhelyi pap, jelen van a váradi zsinaton.	1569. okt. 10.
<i>Dési Tamás</i>	Beregszászi zsinaton van	1552-ben
<i>Dévai Bíró Mátyás</i> ⁹³	és többek Wittenbergbe mentek tanulni	1524-ben
<i>Dévai Mátyás</i>	Magyar Luthernek neveztetik	684.
<i>Dévai Mátyás</i>	Újhely várost reformálja Batizi Mihálylyal ketten	1530 körül
<i>Dévai Mátyás</i>	A <i>Drágfi Mátyás</i> birtokán reformál.	1531.
<i>Dévai Mátyás</i>	küzdelméi és szenvedései	1535. körül.
<i>Dévai Mátyás</i>	Életére nézve adatok.	
<i>Dévai Mátyás</i>	műve, a megholtak lelkének halál utáni állapotáról	1535-ben
<i>Dévai Mátyás</i>	a budai börtönben és a bécsi fogságban	1535 körül
<i>Dévai Mátyás</i>	Fáber János róm. kat. püspök előtt examináltatik Bécsben.	1535. Vitatkozásuk leíratik.
<i>Dévai Mátyás</i>	énekszerző a XVI. században	742.
Debrecen	miután a török Lippát bevette, elpusztított	1552-ben
Debrecenben	háromszor volt nagy égés	1564-ben
Debreceni	nagytemplom a papi lakokkal megégett	1564-ben. Ezt a templomot 64 év múlva <i>Bethlen Gábor</i> építteté újra romjaiból
Debreceni zsinatra	meghívó levél leíratik, mely kelt	1567. dec. 4.
Debreceni zsinat	1567. febr. 24. hétfő napon elkezdődik. Itt a helvét vallástételt bevették. Előszámlátnak az esperességek, melyek aláírtak.	126.

Debreceni zsinatban	1567. febr. 26-án kelt hitviták a Szentháromság értelméről előadatnak a sociniánusok ellen	164.
Debreceni egyházmegyéről.	Ebben lévő egyházak elősoroltatnak	626.
Debreceni egyházmegye.	Esperesei elősoroltatnak.	627.
Debreceni egyházban	kik voltak papok, elősoroltatik.	627.
Debreceni főiskoláról,	eredetéről, fejlődéséről	629.
Debreceni főiskolában	kik voltak tanárok, elősoroltatik.	633.
Debrecenbe menekülnek	sok ref. papok, kiket a róm. katolikusok elűztek 1670 körül	749.
Debrecen	királyi várossá lesz 1715-diki pozsonyi országgyűlés végzése szerint	530.
Debrecenben	nagy gyűlések több ízben 1719-ben	532.
Debrecenben	az iskola virágzik 1720 körül	535.
Debrecenben	a Collegiumban három tanár van. Egy tanár pap lett Debrecenben, s ennek helyére <i>Szilágyi Mártont</i> teszik tanárnak. 1720.	535.
Debrecenben	egy ref. pap szemé hályogos lett, egy másikat szél érte 1720 körül.	535.
Debrecenben	három ref. pap és egy tanár nemrégén 1720 előtt meghalt. Ezek után az ispotályi pap is nemsoká meghalt.	535.
<i>Debreczeni András</i>	Kunsági esperes. 1633.	642.
<i>Debreczeni András</i>	Bihari tractusból való pap, jelen van a szatmárnémeti zsinaton. 1646. június.	420.
<i>Debreczeni Tulyok Ferenc</i>	Tolnán lett rektor 1581. Szent Márton napkor. Ez csak hamar meghalt itt Tolnán.	669.
<i>Debreczeni Gáspár</i>	Váradon pap. 1633.	637.
<i>Debreczeni Gergely</i>	érmelléki esperes. 1633. jelen volt a szatmárnémeti zsinaton. 1646. jún.	644.
<i>Debreczeni Gergely</i>	Pocsajon pap, jelen volt a szatmárnémeti zsinaton. 1646. jún.	644.
<i>Debreczeni Póka István</i>	Szatmáron pap 1630 körül	616.
<i>Debreczeni István</i>	Debrecenben tanár. 1609.	633.
<i>Debreczeni István</i>	Borosjenői pap, zarándi esperes. 1641.	640.
<i>Debreczeni István</i>	Váradon pap	637.
<i>Debreczeni István</i>	Váradon pap, esperes lett 1651-ben	636.
<i>Debreczeni S. István</i>	Borosjenői pap és esperes, jelen volt a szatmárnémeti zsinaton, és ennek jegyzője volt.	420.
<i>Debreczeni Siderius István</i>	Szinyérvárallyán pap, jelen van a szatmárnémeti zsinaton. 1646. június	422.
<i>Debreczeni S. István</i>	Túron pap, kunsági esperes. 1702. szept. 6.	643.
<i>Debreczeni Ember Pál⁹⁴</i>	Sárospatakra ment papnak. 1682.	589.
<i>Debreczeni Ember Pál</i>	Sárospatakra ordináltatott papnak. 1683. jún. 12.	722.

<i>Debreczeni Ember Pál</i>	Sárospatakon a papi lakból kiűzetett a jezsuiták által. 1686-ban.	592.
<i>Debreczeni Ember Pál</i>	Sárospatakon pap 1687-től 1695-ig	597.
<i>Debreczeni Ember Pál</i>	Losonczon pap 1695-től 1701-ig	571.
<i>Debreczeni Ember Pál</i>	Szatmáron pap lett 1701. áprilisban. Losoncról hozatott ide. Szatmáron pap volt 1703. szept. 28-ig.	
<i>Debreczeni Ember Pál</i>	Zemplén megyében volt pap 10 évig. 1703-ban Szatmárról, 1705-ben Debrecenből futott el az ellenség elől.	588.
<i>Debreczeni Ember Pál</i>	Debrecenben pap	629.
<i>Debreczeni Tamás</i>	I. Rákóczi György Tokaj várának prefectusa volt. 1646. febr. 14.	397.
<i>Debreczeni János</i>	Mándoki pap, szabolcsi esperes. 1703.	625.
<i>Debreczeni Kozma János</i>	Szatmáron pap. 1685. Németiből hozatott át. Meghalt Szatmáron 1690.	616.
<i>Debreczeni Pellionis János</i>	Debrecenben tanár. 1660–1665.	634.
<i>Debreczeni Taraczk János</i>	Debrecenben tanár 1592. októberétől, azután Szatmáron pap 1594. tavasztól	633.
<i>Debreczeni Taraczk János</i>	Szatmáron pap, debreceni tanárságból jött.	615.
<i>Debreczeni Taraczk János</i>	Szatmáron pap, szatmári esperes. 1598.	614.
<i>Decsi Gáspár⁹⁵</i>	Tolnára vitetett papnak Decs nevű városból 1575-ben Szent Gotthárd hetében. Meghalt itt Tolnán 1597. Máté apostol ünnepén.	668.
<i>Decsi Gáspár</i>	Tolnán pap és esperes. 1576.	293.
<i>Decsi Gáspár</i>	Tolnán pap és tolnai esperes. Ennek egy könyve kinyomatott Váradon. 1584.	652.
<i>Decsi Gáspár</i>	Tolnán volt rektor 1642 körül	670.
<i>Decsi Gáspár</i>	Szatmáron tanár	619.
<i>Decsi István</i>	Szatmáron pap és esperes. 1657. jún. 17.	615.
<i>Decsi István</i>	Szatmáron pap és esperes	616.
<i>Decsi István</i>	Debrecenben tanár. 1599.	633.
<i>Decsi István</i>	Váradon pap a <i>Szenczi Molnár Albert</i> idejében	744.
<i>Decsi István</i>	Váradon pap, meghalt ott 1631. jún. 15.	637.
<i>Decsi István</i>	Váradon pap, esperes lett 1614-ben	636.
<i>Decsi János</i>	Tolnán rektor 1638 körül	670.
<i>Decsi János</i>	Némedi pap és solti esperes 1692-től	652.
<i>Derecskei Ambrus</i>	Váradon pap, jelen volt a szászmedgyesi zsinaton. 1568.	403.
<i>Derecskei Ambrus</i>	Váradon pap 1575 körül, a héber nyelvet folyékonyan beszélte	727.

<i>Derecskei Ambrus</i> ⁹⁶	Váradon pap, jelen volt a szászmedgyesi gyűlésen. 1588-ban	313.
<i>Derecskei Ambrus</i>	Váradon pap, esperes lett. 1596.	636.
<i>Derecskei Ambrus</i>	Váradon pap. 1597.	637.
<i>Derecskei Demeter</i>	Drágfi Demeter birtokán reformál. 1531.	70.
<i>Diószegi Dávid</i>	Váradon pap a várban. 1634.	637.
<i>Diószegi Dávid</i>	Károlyban pap, jelen volt a szatmárnémeti zsinaton 1646. június	421.
<i>Diószegi Dávid</i>	Károlyban pap, Közép-szolnoki esperes 1650-től.	623.
<i>Diószegi Imre</i>	Szamosújlakon pap, jelen volt a váradi zsinaton. 1569. okt. 10.	248.
<i>Diószegi K. István</i> ⁹⁷	Debrecenben tanár, hittudor. 1666.	634.
<i>Diószegi István</i>	Diószegen pap. 1668. Túl a tiszai püspök. 1693. okt. 2.	
<i>Diószegi István</i>	Diószegen pap, hittudor. Érmelléki esperes 1676 körül.	645.
<i>Diószegi Márton</i>	Székelyhídon pap, érmelléki esperes lett 1604.	644.
<i>Diószegi Mihály</i>	Szentjóni pap, érmelléki esperes lett 1604	644.
<i>Diószegi Mihály</i>	Biharon pap, püspök és esperes, jelen van a szatmárnémeti zsinaton. 1646.	644.
<i>Diószegi Mihály</i>	Biharon pap, esperes lett és püspök. 1646.	636.
<i>Dobi András</i>	Királydarácon pap, jelen volt a váradi zsinaton. 1569. okt. 10.	249.
<i>Dobó István és</i>	Erdélyi vajda alatt sokat szenvedett	684.
<i>Dobó Ferenc</i>	a ref. egyház	
<i>Dobrai Bálint</i>	Ugocsai esperes. 1636.	612.
<i>Dobrai Bálint</i>	Ecseden pap, jelen volt a szatmárnémeti zsinaton. 1646. június	421.
<i>Dobrai Péter</i>	Hercegszőlősi zsinaton van. 1576.	293.
<i>Dobrai Sámuel</i>	Szatmáron a város alatt pap	617.
<i>Dobronoki Miklós</i>	Komáromban pap és Duna-melléki püspök. 1608.	568.
<i>Kis Dobozi Dániel</i>	Zilahon pap, szilágyi esperes. 1596.	646.
<i>Dombi Péter</i>	Tolnán rektor 1560 tájtól 22 évig.	668.
<i>Domjáni Ferenc</i>	Akadémiákról hazajövéen Körmondön rektor, azután Szentlőrincen pap, esperes	659.
<i>Domjáni Márton</i>	Martianesi pap és esperes	659.
<i>Debreczeni Dormány</i>	Bátorban pap és szabolcsi esperes. 1644.	625.
<i>István</i>		
<i>Dormány István</i>	Bátorban pap, esperes, jelen volt a szatmárnémeti zsinaton 1646. június	421.

<i>Debreczeni Dormány István</i>	Madai pap, szabolcsi esperes. 1679., végre püspök.	625.
<i>Debreczeni Dormány István</i>	Madai pap. Túl a tiszai püspök.	606.
<i>Drágfi Gáspár</i>	Újhely és Erdőd ura, a reformált tant hirdető papokat birtokán védelmezi és oltalmába fogadja. 1531.	70.
<i>Drabicius Miklós⁹⁸</i>	Csehországból elűzött ref. pap, jövendölései a Rákóczi-ház állapotjáról az 1639. évben	389.
<i>Drabicius Miklós</i>	Ál-próféta, ki sok hamis jövendöléseket stb. tett, a császár-pártiak által 1671. júl. 6. lefejeztetve	444.
<i>Dudith⁹⁹</i>	A tridenti zsinaton. 1562.	125.
<i>Dudith</i>	Református lett, azután ariánus lett	125.
Dunántúli egyházkerületről		652.
Dunántúli püspökök, Dunántúli	kik voltak elősoroltatik. egyházkerületben levő esperesek elősoroltatnak	658. 659.
Dunán innen és túl	lévő egyházkerületről	646.
Dunán innen	superintendentiában somorjai egyházkerületben levő egyházak elősoroltatnak	564.
Dunán inneni	superintendentiában levő püspökök előszámláltatnak	567.
Dunán innen levő	superintendentiában mely esperességek vannak.	564.
Dunán innen és túl	levő püspökök és esperesek kik voltak, elősoroltatik.	651.
<i>Duraens Jánosnak</i>	az Irénia könyv szerzőjének levelet írnak Gyulafehérvárról. 1634. febr. 7. Közölve van a levél.	379.
Eberhardi fogságban	levő reform. papokról. 1674.	812.
Égő kard	láttatik az égen 1619. októberben	357.
Ének szerzők	a XVI. században	738.
<i>Ér-Adoni Mihály¹⁰⁰</i>	Pacalon pap, jelen volt a váradi zsinaton. 1569. okt. 10.	249.
Érmelléki	egyházmegyéről. Ebben lévő egyházak elősoroltatnak.	643.
Érmelléki egyházmegye	Esperesei elősoroltatnak	644.
<i>Érsekújvári Orbán¹⁰¹</i>	Szoboszlói pap, debreceni tractus esperese lett. 1683. Tokajba ment papnak.	627.
<i>Érsekújvári Orbán</i>	Tokajon pap. Tractus jegyzője. Meghalt 1690.	583.
Egri vallástételnek ¹⁰²	a debreceniek is aláírnak. 1562.	118.
Egri vallástételt	benyújtják <i>I. Ferdinándnak</i> . 1562.	118.
Egri vallástételre	1562. mi adott okot, leíratik.	119.

Egri vallástételt	1562. febr. 6. minden kísérő levéllel terjesztették fel <i>I. Ferdinánd</i> hoz, leíratik.	119.
Egri vallástételt	többekkel együtt <i>Szikszai Utellopoens Bálint</i> is készítette. (Ez aligha áll, mert <i>Szikszai Utellopoens Bálint</i> 1562. jan. 12. Wittenbergben subscribált, és 1566-ban is ott volt, hacsak elébb nem készült 1562-nél)	119.
<i>Egri Dávid</i>	Wittenbergi tanító, a Formula Concordiaenek nem írott alá 1592-ben	330.
<i>Egri Lukács</i> ¹⁰³	Ugocsai pap és esperes 1564 körül	602.
<i>Egri Lukács</i>	előadja a maga hitvallását a Göncön, 1566. jan. 22-én tartott zsinaton	139.
<i>Egri Lukács</i>	hitvallására feleletet ad <i>Károli Gáspár</i> a gönci zsinaton. 1566. jan. 22.	141.
<i>Egri Lukács</i>	megint viszont válaszol a gönci zsinaton 1562. jan. 22. a <i>Károli Gáspár</i> feleletjére	144.
<i>Egri Lukács</i>	hittételei a kassai zsinaton 1568. jan. 27. előadatnak	187.
<i>Egri Lukács</i>	hittételeire felelet a kassai zsinaton, 1568. jan. 27.	196.
<i>Egri Lukács</i>	megtér az igaz hitre, öt évig volt fogságban hitéért, s kiadja magáról az igaz vallástételt, mely kelt 1573. január	215.
<i>Egriinus Benedek</i>	Mezővásárhelyen pap, jelen volt a váradi zsinaton, 1569. okt. 10.	249.
<i>Endrédi Zsigmond</i>	Makón pap, jelen volt a váradi zsinaton. 1569. okt. 10.	249.
Enyeden ¹⁰⁴	zsinat 1564. <i>II. János</i> király meghívó levele <i>Blandratát</i> rendeli elnöknek	122.
<i>Enyedi Sámuel</i>	Medicine doktor, Váradon tanár	638.
<i>Enyedi Jakab</i>	Tolnán volt rektor 1577-től	669.
Eperjesen	országgyűlés 1669-ben, az ország ügyében és a vallás dolgában semmit sem csináltak.	442.
Erdélyországi	zsinat 1561-ben, predestináció felett. Elnök <i>Kopácsi István</i> sárospataki pap	118.
<i>Erdőbényei János</i>	Sárospatakon tanár. 1639.	596.
<i>Erdődi Ambrus</i>	Földváron pap, jelen van a hercegszőlősi zsinaton. 1576.	293.
Erdődön	zsinatot tartanak. 1545.	93.
Erdődi zsinaton ¹⁰⁵	1545-ben confessionak kik írtak alá	93.
Esperességek,	melyek voltak 1567-ben, előszámlálatnak	126.
Esperességek	felszereléséről	717.

Esperességek	esküformája a zempléni tractusban	722.
Esperességek	esküformája az abaújházi tractusban. 1637. febr. 7.	724.
Esperesek	hogyan választották a zempléni tractusban	723.
<i>Eszéki Imre</i>	Azt mondják, ez még <i>Sztárai</i> előtt volt Tolnán pap, és kollégája volt <i>Beremeni János</i>	668.
<i>Eszéki István</i>	Tolnán volt pap. 1560., és kollégája volt ott egy <i>Márk</i> nevű pap.	668.
<i>Eszéki István</i>	Decsi pap és baranyai püspök 1560. körül	678.
<i>Eszéki Mihály</i>	Tolnán pap. 1565.	668.
<i>Eszéki Mihály</i>	Debrecenben tanár, meghalt 1610.	633.
<i>Fábritius György</i>	Kassai zsinaton van. 1568. január	214.
<i>Fabritius Péter</i>	Szentmártoni pap	660.
<i>Fábri Tamás</i>	Kassai zsinaton van. 1568. január	214.
<i>Farkasdi Dániel</i>	Szemerei ref. pap az éberhardi fogságban. 1674.	812.
<i>Félegyházi Tamás</i> ¹⁰⁶	Debrecenben pap. 1578.	628.
<i>Félegyházi Tamás</i>	Debrecenben pap. Esperes 1582 körül	627.
<i>Félegyházi Tamás</i> *	Debrecenben pap. Az Újszövetséget lefordította.	728.
<i>Fegyverneki Izsák</i>	Pap volt valahol és esperes 1592 körül	578.
<i>Fekete Gergely</i> ¹⁰⁷	1572-ben álprófeta, imádsággal akarja lerontani a szolnoki várat és meggyőzni a törököt. Sorsa leiratik.	280.
Felső-magyarországi	egyházak vallástétele, mely kelt a kassai zsinaton. 1568. január 27. Előadatik.	211.
Feltételeket	hoznak Debrecenben. 1638. szept. 22., melynek az Akadémiáról hazajövők aláírni tartoznak, mielőtt papok lennének	385.
<i>Felvinczi Sándor</i> ¹⁰⁸	Kassán tanár 1667 körül	584.
<i>Felvinczi Sándor</i>	Zilahon pap. 1675. Szilágyi esperes lesz 1576 körül, azután Debrecenben pap.	646.
<i>Felvinczi Sándor</i>	Debrecenben pap, esperes lett 1679. június 20.	627.
<i>Fejértói András</i>	Mándokon pap és szabolcsi esperes. 1693.	625.
<i>Fileki István</i> ¹⁰⁹	Náprágyi ref. pap, a leopoldvári fogságban. 1674.	815.
<i>Filiczki János</i>	Sárospatakon tanár. 1622.	596.
Debreczeni <i>Fóris István</i>	Zilahon pap, szilágyi esperes lett. 1688.	646.
	Még 1705-ben életben volt.	
<i>Fogtői Máté</i> ¹¹⁰	Tolnán tanult és tanítója volt Dombi Péter ki ott Tolnán 22 évig volt rektor	668.

<i>Fogtői Máté</i>	mikor Tolnán vendége volt az oda való papnak, Földvári Ambrusnak 1613-ik évben, azt állította, hogy ő már 44 év óta pap, s vele együtt szentelték fel papnak Pathai István dunántúli püspököt.	668.
<i>Fogtői Máté</i>	Szatmáron tanár. 1610.	618.
<i>Fogtői János</i>	Veresmarton rektor	665.
Formula concordiae	Németországon elkészült. 1590.	329.
Formula concordiae	miatt a csepregi zsinaton a lutheránusok külön váltak a reformátusoktól 1590-ben	329.
Formula Concordiaet	alá nem író wittenbergi magyar tanulók elősoroltatnak 1592-ben	320.
Formula Concordiaet	alá nem író wittenbergi magyar tanulók kirekesztettnek ott az egyetemről 1592-ben	330.
<i>Földesi Istvánt</i>	ki római katolikus vallásra tért, a Munkácson a villám agyonüté.	446.
<i>Földvári Ambrus</i>	Tolnán lett pap, <i>Tolnai Rasoris István</i> után, és itt Tolnán volt pap 8 évig	669.
<i>Földvári Ambrus</i>	Tolnán pap 1613-ban	668.
<i>Földvári János</i>	Keszthelyen ref. pap, a leopoldvári fogságban van. 1674.	814.
<i>Fövényesi István</i>	Sárospatakon tanár. 1637.	596.
<i>Fráter György</i> ¹¹¹	a reformátusok üldözője Erdélyben	681.
<i>Fráter György</i>	királyi kincstartó, Váradon egy egyházfit, mivel az pofon vágott egy szobor előtt imádkozó nőt, megégettetett.	682.
<i>Fráter György</i>	<i>Battyáni Orbánnak</i> , ki Izabella királynőnek volt főtisztviselője, holttestét kiásatta a gyulafehérvári templomból, hova Izabella királynő parancsából temettetett, és a trágyadombba temettette el.	682.
<i>Frangepán</i> ¹¹²	Lefejeztetik 1672.	445.
<i>Friedt Cyprián,</i>	a lutheránusok püspöke Erdélyben	331.
<i>Fuchs János</i>	Brassó városának direktora, református volt <i>Hontér János</i> idejében	683.
<i>Futaghi Ferenc</i>	kassai zsinaton van. 1568. január	214.
<i>Futaghi Ferenc</i>	Eszláron pap, jelen volt a váradi zsinaton. 1569. okt. 10.	249.
<i>Füsi Lőrinc</i>	Szatmáron pap. 1690. Innen elment Felsőbányára	617.

<i>Pataki Füsüs János</i>	Sárospatakon pap 1630 körül	597.
<i>Füsüs János</i>	Szatmáron pap	615.
<i>Gál Imre</i>	Veszprémi pap, dunántúli püspök	659.
<i>Gálszécsi Tamás</i>	a Körös és Maros között reformál. 1527.	68.
Gályarabságra	hurcolt papok története	746.
Gályarabságra	hurcolt papok történetére vonatkozó több levelek leíratnak	447.
Gályarabságon	lévő papok levele a összes protes- táns mágnásokhoz, kelt Nápolyban 1675.	451.
Gályarabságon ¹¹³	lévő papok levele <i>Zaffius Miklóshoz</i> , kelt Nápolyban. 1675. okt. 19.	454.
Gályarabságon	lévő papok másik levele <i>Zaffius Mik- lóshoz</i> . Kelt Nápolyban, 1765. okt. 28.	456.
Gályarabságon	lévő papok levele Nápolyból. 1675.	467.
Gályarabságon	lévő papok levele a hollandokhoz, kelt Nápolyban. 1675. dec. 30.	471.
Gályarabságon	lévő papok levele a hollandiai ren- dekhez. Kelt Nápolyban 1676. nov. 19.	473.
<i>Gáspáris Pál</i>	levele a gályarabságon levő papokhoz. Kelt Rómából, 1675. nov. 19.	459.
<i>Galata István</i>	Kassai zsinaton van. 1658. január	214.
<i>Géresi Kálmán</i>	Újhelyi pap 1639 körül	598.
<i>Gelei Gáspár</i>	Szikszón pap és esperes. 1637.	578.
<i>Geleji Katona István</i> ¹¹⁴	Erdélyi püspök és többen levelet ír- nak az Irenica szerzőjének, <i>Duraeus Jánosnak</i> . 1634. febr. 7. Közölve van a levél	379.
<i>Geleji Katona István</i>	Praecomium Evangelicum című könyve. 1638. Ebben szól a magyar és erdélyországi reformációról is	697.
<i>Gelei István</i>	Erdélyi püspök. 1646.	399.
<i>Geleji Katona István</i>	Erdélyi püspök, a szatmárnémeti zsinat végzéseinek aláírott 1646. június.	419.
Genfi vallástételnek ¹¹⁵	aláírnak a Tiszán innen és túl levők a Göncön 1566, január 23-án tartott zsinatban	125.
<i>Gerendási Blasius</i>	Szentesen pap, jelen van a váradi zsinaton 1569. okt. 10.	
<i>Gidófalvi Basil</i>	Tótfalun pap a nagybányai tractusban, jelen van a szatmárnémeti zsinaton. 1569. okt. 10.	249.
<i>Glacz Mátyás</i> ¹¹⁶	Hontér János brassói pap mellett segéd- kezik a reformálásban. 1542.	

<i>Gyoni Mihály</i>	Erdélyből való pap, jelen van a szatmárnémeti zsinatban. 1646. június	420.
<i>Gortszi Péter</i>	Kassai zsinaton van. 1568. január	214.
<i>Gömöri Kanta Pál</i>	Abafalvi ref. pap, az eberhardi fogságban van. 1674.	812.
Gönci zsinatra ¹⁷	meghívó levél. Zsinat tartatni fog 1566. január 22-én <i>Károli Gáspár</i> gönci pap és Kessevölgyi esperes által	130.
Gönci zsinat	cikkelyei. 1566. január 23.	133.
Gönci zsinat	1566. január 22. <i>Egri Lukács</i> beadja a maga hitvallását, hogy ő miként érti a Szentháromság tanát	139.
Gönci zsinatból	1566. január 24-én szép felhívó levelet írnak a tiszántúli egyházkerülethez, <i>Melius Péter</i> hez, hogy ők is tartsanak zsinatot a sárospataki deákok, mert Sárospatakon elvették tőlük az iskolát. 1687.	135.
Göncre mennek		
<i>Gönczi Gergely</i>	nagybányai esperes. 1590.	621.
<i>Gönczi György</i>	Debrecenben pap lett 1565 körül, jelen van a szászmedgyesi zsinaton. 1588.	403.
<i>Gönczi György</i>	Debrecenben pap. 1570.	628.
<i>Gönczi György</i>	Debreceni pap és esperes 1573 körül	627.
<i>Gönczi György</i>	Debrecenben pap, túl a tiszai püspök lett 1577. febr. 6.	605.
<i>Gönczi György</i>	Debrecenben pap, kinyomtatja a kánonokat (minores) 1577. Wittenberg.	365.
<i>Gönczi György</i>	Debrecenben pap, jelen van a szászmedgyesi gyűlésen. 1588. dec. 8.	
<i>Gönczi György</i>	Debreceni esperes, jelen van a váradi zsinaton. 1569. okt. 10. (Meghalt 1595)	248.
<i>Gönczi György</i>	Tarcalon pap, puritán, jelen van a szatmárnémeti zsinaton. 1646. június	423.
<i>Gönczi Mátyás</i>	Szatmáron pap, jelen van a szatmárnémeti zsinaton. 1646. június	421.
<i>Gönczi Mátyás</i>	Szatmáron pap, a városból a város alatti parókiára ez ment legelőször	616.
<i>Gönczi Mátyás</i>	Szatmáron a város alatt pap	617.
<i>Gönczi Mátyás</i>	Szatmáron a várban pap	617.
<i>Gönczi Mátyás</i>	Nagybányán pap és esperes. 1651.	622.
<i>Gönczi József</i>	Váradon tanár, később püspök	638.
<i>Gönczi József</i> ¹⁸	Nagybányán pap, túl a tiszai püspök lett. 1618. nov. 18.	638.
<i>Gönyüi Péter</i>	Sárospatakon pap 1700 körül	597.
<i>Görgei János</i>	Kaposon pap, ungvári esperes, independens	573.

<i>Görgei János</i>	Kaposon pap, ungvári esperes 1646 körül	603.
<i>Görgei János</i>	Kaposon pap és ungvári esperes, jelen van a szatmárnémeti zsinaton. 1646. június	423.
Gradual ¹¹⁹	I. Rákóczi György kinyomtatta. 1636.	743.
<i>Graffius Gárpár</i>	Kolozsvári ref. szász pap, jelen van a szatmárnémeti zsinaton. 1646. június	419.
<i>Grynaeus Simon</i>	Budán tanár 1525 körül	64.
<i>Gulácsi György</i>	Feketegyarmaton pap és zarándi esperes. 1680.	640.
<i>Mező Gyáni Blasius</i>	Szigeten pap, Máramaros vármegyében, jelen van a váradi zsinaton. 1569. okt. 10.	249.
<i>Gyáni István</i>	puritán, a tokaji zsinaton 1646. febr. 14-én papi hivatalától felfüggesztik	398.
<i>Füzes Gyarmati István</i>	Tolnán rektor 1643 körül	670.
<i>Gyarmati Márton</i>	Kisvárdán pap, jelen van a szatmárnémeti zsinaton. 1646. június.	421.
<i>B. Gyarmati Miklós</i>	Wittenbergben tanult. 1569.	262.
<i>Gyarmati Bíró Miklós</i>	Wittenbergben tanult. 1571. május	279.
<i>Gyarmati Bíró Miklós</i> ¹²⁰	Kishelmecen pap és zempléni esperes, könyve kijött 1599-ben.	588.
<i>Gyarmati Miklós</i>	Beregi esperes 1600 körül	609.
<i>Gyarmati Tamás</i> ¹²¹	Kökényesdi pap és ugocsai esperes 1646 körül	612.
<i>Gyarmati Tamás</i>	Kökényesdi pap, ugocsai esperes, jelen van a szatmárnémeti zsinaton. 1646. június	421.
<i>Gyimóti István</i>	A Baranyaságban volt pap valahol <i>Debreczeni Ember Pál</i> idejében	675.
<i>Gyimóti István</i>	Veresmarton pap és baranyai püspök 1699-től	678.
<i>Győri egyházmegyéről</i>	Ebben lévő egyházak elősoroltatnak	657.
<i>Győri egyházmegyében</i>	lévő esperesek elősoroltatnak	660.
<i>Győri Bálint</i>	Endréden pap Bars megyében. 1632. január	363.
<i>Győri Bálint</i>	Endréden pap és a barsi tractus esperese és <i>Somorjai János</i> püspök idejében generális nótarius	570.
<i>Győri István</i>	Szerencsen pap, puritán, jelen van a szatmárnémeti zsinatban. 1646. június.	420.
<i>Gyöngyösi István</i> ¹²²	Felsőbányai pap és esperes. 1684.	622.
<i>György János</i>	Ungi esperes, puritán, jelen volt a tokaji zsinaton. 1646. febr. 14.	397.
<i>Györgyfalvi Ferenc</i>	Hercegszőlősi zsinaton van. 1576	293.
<i>Gyulafehérváron</i>	Erdélyben 10 napig tartó hitvita. 1568. Egyrésztől voltak <i>Blandrata</i> és <i>Dávid Ferenc</i> , másrésztől <i>Mélius Péterék</i> a vitázók	169.
<i>Gyulafehérváron</i>	hitvita <i>Mélius Péter</i> és <i>Dávid Ferenc</i> között	686.
<i>Gyulai István</i>	Hercegszőlősi zsinaton van. 1576.	293.

<i>Gyulai Pál</i>	Fehérvári (Erdélyben) iskolamester, <i>Blandrata</i> és <i>Dávid Ferenc</i> pártjából való	169.
<i>Gyulai János</i>	Váradon tanár. 1597.	293.
<i>Gyulai János</i>	Váradon pap	637.
Házaspárok	esketéséről	717.
<i>Hainecenus Miklós</i>	Wittenbergi tanuló, a Formula Concordiaenek nem írt alá 1592-ben	330.
Nagy <i>Halászi Jeremiás</i>	Túron pap, Kunsági esperes 1617.	642.
<i>Halasi Bálint</i>	A mohácsi egyházmegye esperese. 1642.	679.
<i>Halasi Bálint</i>	Pap volt Baranyában, talán Leskón. 1647.	664.
<i>Halasi Bálint</i>	Laskón pap és esperes. 1647.	665.
<i>Halasi Bálint</i>	Laskón pap volt. 1647. aug. 16.	672.
<i>Halasi Bálint</i>	Laskón pap és baranyai püspök. 1645.	678.
Halotti énekszerzők	a XVI. században	740.
<i>Harsányi Ábrahám</i>	Losoncon volt pap, és ott kollégája volt <i>Debreczeni Ember Pálnak</i> , és ott 1704-ben megöletett a rácok által cselédjével együtt.	675.
<i>Harsányi Bálint</i>	Hercegszőlősi zsinaton van. 1576.	293.
<i>Harsányi István</i>	Rimaszombaton pap, gályarab	578.
<i>Harsányi István</i>	Rimaszombaton ref. pap, a leopoldvári fogságban van. 1674.	815.
N. <i>Harsányi Jakab</i> ¹²³	Váradon tanár, végre a brandenburgi fejedelem tanácsosa	638.
<i>Hatházi Gáspár</i>	Újhelyen pap 1647 körül	598.
<i>Hebler Mátyás</i>	Erdélyi lutheránus püspök, meghalt 1572. máj. 2.	281.
<i>Hebler Mátyás</i>	Erdélyi lutheránus püspök, meghal és helyette Ungler Lukács lesz püspök	688.
Hegyi városok	(Civitates montanae), Újszőny, Körmöcbánya, Selmec- stb. II. Miksa király a lutheránus vallás követésére engedélyt ad. 1564.	122.
<i>Heidegger levele</i> ¹²⁴	a gályarab papok ügyében, kelt Zürichben. 1675. szept. 17.	449.
Heidelbergbe	jártak Wittenberg helyett 1592 után a magyar tanulók	331.
<i>Hellopoeus Bálint</i>	Egerben pap és esperes, jelen van a váradi zsinaton. 1569. okt. 10.	248.
<i>Hellopoeus Bálint</i> ¹²⁵	Egerben pap. 1572.	280.
<i>Hellopoeus János</i>	Tályán pap, jelen volt a váradi zsinaton. 1610. nov. 7.	337.
<i>Helmecki Péter</i> vagy <i>Pál</i>	Visken pap, máramarosi esperes, 1634.	611.

<i>Heltai Gáspár</i> ¹²⁶	<i>Sztankár Ferenc</i> állításai ellenében ír confessiót, hogy Jézus Istenember és közbenjáró isteni természetére nézve is, ez kijött 1555-ben.	106.
<i>Heltai Gáspár</i>	Kolozsváron pap	683.
<i>Heltai Gáspár</i>	Kolozsváron pap, bibliát magyar nyelvre fordítá	728.
Helvetica Confessiot	magyar nyelvre fordítá <i>Szenczi Czene Péter</i> . 1615.	127.
<i>Hencaeus Dániel</i>	Debrecenben pap, jelen van a szatmárnémeti zsinaton. 1646. június	620.
<i>Hejczyei János</i>	Berettyóújfaluban pap, jelen van a szatmárnémeti zsinaton. 1646. június	420.
<i>Debreczeni Herczeg János</i>	Debrecenben tanár 1704-ben, medicinae doctor	634.
<i>Herni Antal</i>	Kassai zsinaton van. 1568. január	214.
Hercegszőlősön	zsinat 1576. aug. 16. Kánonok is közölve vannak	282.
Hercegszőlősi	kánonoknak, kik írtak alá 1576-ban	293.
<i>Herczeg Szőlősi Gáspár</i>	Tiszáninneri püspök. 1607.	651.
<i>Herczeg Szőlősi Gáspár</i>	Ez fia volt <i>Veresmarti Illés</i> püspöknek, ki Hercegszőlősön lakott, és azért hívta így magát <i>Herczegszőlősi Gáspár</i>	665.
<i>Herczeg Szőlősi Gáspár</i>	Rác Keviben pap, püspök lett 1607-ben	666.
<i>Herczeg Szőlősi Gáspár</i>	<i>Veresmarti Illés</i> püspöknek fia, Tolnán lett rektor. 1592. Ez 1608-ban Ráckeviden püspöknek választatott.	665.
<i>Herczeg Szőlősi István</i>	Ez fia volt <i>Veresmarti Illés</i> baranyai püspöknek, a ki Hercegszőlősön lakott, és azért nevezte így magát <i>Herczeg Szőlősi István</i>	665.
<i>Herczeg Szőlősi István</i>	Tolnán rektor 1645 körül	670.
<i>Herczeg Szőlősi Mihály</i>	Ez fia volt <i>Veresmarti Illés</i> baranyai püspöknek, ki Hercegszőlősön lakott és ez azért nevezte így magát <i>Herczegszőlősi Mihálynak</i> .	665.
<i>Herczeg Szőlősi Mihály</i>	Tolnán lett pap <i>Leskói F. Mihály</i> után, ez itt véletlen meghalt.	669.
<i>Herczeg Szőlősi János</i>	Sárospatakon tanár 1650 körül	597.
<i>Hevesi Mihály</i>	Túl a tiszai püspök. 1551.	605.
<i>Hevesi Mihály</i>	Miskolcon pap és esperes. 1566.	577.
<i>Hevesi Mihály</i>	Miskolcon pap és esperes, jelen volt a kassai zsinaton. 1568. január	214.
<i>Hevesi Mihály</i>	Miskolcon esperes, jelen van a váradi zsinaton. 1569. okt. 10.	248.

<i>Hidegkuti András</i>	Nedosci pap	660.
<i>Hilarius Tamás</i>	Kassán volt pap. 1568. január 27.	187.
<i>Hilárius Tamás</i>	Kassán volt pap	214.
<i>Hiripi Tamás</i>	Makói esperes. 1629.	641.
<i>Hodászi Lukács</i>	Ecseden pap és Közép-szolnoki esperes, azután lett Debrecenben pap, végre püspök	623.
<i>Hodászi Lukács</i>	Debrecenben pap és esperes. 1596.	627.
<i>Hodászi Lukács</i>	Debrecenben pap. 1602.	628.
<i>Hodászi Lukács</i>	idejében <i>Szilvás Újfalvi Imre</i> zavargásai leíratnak	337.
<i>Hodászi Lukács</i> püspök	meghalt Debrecenben. 1613. máj. 15.	353.
<i>Hodászi Lukács</i>	Ecseden volt pap (most már másodízben) mikor túl a tiszai püspöknek választatott 1604. febr. 22. Azután Debrecenbe jött megint Ecsedről másodízben 1607 elején.	605.
<i>Hodászi Miklós</i>	Nagybányán pap és esperes. 1642. Végre püspök.	622.
<i>Hodászi Miklós</i>	Nagybányán pap és esperes, jelen van a szatmárnémeti zsinaton. 1646. június.	422.
<i>Hodászi Miklós</i>	Nagybányán pap, túl a tiszai püspök lett 1649-ben	606.
<i>Hodosi Sámuel</i> ¹²⁷	Veszprémben pap és esperes. Túl a dunai püspök	606.
<i>Hontér János</i> ¹²⁸	Született Brassóban (Cronstadt – Coronc) tanult Krakkóban, azután Bazelben, legelsőben állított könyvnyomdát Erdélyben	660.
<i>Hontér Jánosról</i>	–	681.
<i>Hontér János</i>	Szebenben pap, kezdi ott a reformációt 1528-ban.	694.
<i>Hontér János</i>	Akadémiáról visszajött. 1533. Szebenben lett pap később.	692.
<i>Hontér János</i>	Szebenben 1534-ben adott ki nyomtatott könyvet először	694.
<i>Hontér János</i>	Szebenben pap lett 1544. ápr. 22., mégpedig <i>Teckel Jeremiás</i> helyett, ki innen más helyre ment papnak	695.
<i>Hontér János</i>	Szebenben legelőször 1542 október hónapban törli el a róm. kat. misét, és nyilván kezdi reformálni Szebent	695.
<i>Hontér János</i>	papnak választatik Brassóban. 1542.	89.
<i>Hontér Jánost</i>	a kolozsvári országgyűlésen megjelenésre felhívják, hogy miért reformál, de a brassóiak nem eresztik, mert féltik a róm. katolikusoktól. 1543.	90.

<i>Hontér János</i>	<i>Teckel Jeremiás</i> szebeni pappal együtt a gyulafehérvári országgyűlésre idéztetett, a vallásban tett reformálás miatt. 1543.	695.
<i>Hontér János</i>	meghalt Szebenben. 1549. január 23.	695.
<i>Hosszúfalvi Márton</i>	Liszkán pap és con-senior. 1683. jún. 12.	722.
<i>Hunyadi András</i>	Püspökiben pap. Bihari tractus esperese lett. 1679.	636.
<i>Hunyadi Demeter</i>	1568-ban hogy hová való pap volt, nincs mondva, Blandrata és Dávid Ferenc pártján való	169.
<i>Hunyadi János</i>	Ondi pap, puritán, jelen van a szatmárnémeti zsinaton. 1646. június.	424.
<i>Huszár Gál</i>	Énekszerző a XVI. században	739.
<i>Huszár Gál</i> ¹²⁹	Debrecenben pap. 1523.	58.
<i>Huszár Gál</i>	Debrecenben pap	628.
<i>Huszár Gál</i>	Óváron pap, levelet írott Bullingerhez a magyar és erdélyországi reformáció előhaldását vagyis állapotját rajzolja 1557. okt. 26-dikán Bécsből kelt levelében	112.
<i>Huszár Gál</i>	Óváron pap és püspök a Duna-melléki egyházkerületben 1568 körül.	567.
<i>Huszár Gál</i>	Pápán pap, dunántúli püspök	658.
<i>Huszár Gál</i>	a hercegszőlősi kánonokat kinyomatja Pápán. 1576.	282.
<i>Huszár Gál</i>	a hercegszőlősi kánonokat kinyomatta. 1577.	666.
Huszt város	reformációja végbe ment 1556-ban	108.
<i>Huszt Imre</i>	Göncön pap. 1585.	584.
<i>Huszt István</i>	Debrecenben tanár. <i>Medicinae doctor.</i> 1700.	634.
<i>Huszt Mihály</i>	Keleni ref. pap a leopoldvári fogságban. 1674.	815.
<i>Huszt Máté Péter</i>	Gernyeszegen pap, jelen van a váradi zsinaton 1569. okt. 10.	249.
<i>Huszt L. Sámuel</i>	Husztion pap és máramarosi esperes 1705 után	611.
<i>Huszt Sándor</i>	puritán, a tokaji zsinaton 1646. febr. 14-én papi hivatalából felfüggesztetik	398.
<i>Huszt Sándor</i>	puritán, Sárospatakon volt elébb tanár, jelen van a szatmárnémeti zsinaton. 1646. június	424.
<i>Huszt Tamás</i>	Husztot és környékét reformálja 1547-től 1556-ig	108.
<i>Ifjú János</i>	A fejedelem főembere Erdélyben	327.
<i>Ilosvai Benedek</i>	Kassai zsinaton van. 1568. január	214.
<i>Ilosvai Gáspár</i>	Borosjenőn pap, zarándi esperes. 1628.	640.
<i>Ináncsi Gergely</i>	Nagyfalui pap a Szilágyban, jelen van a szatmárnémeti zsinaton. 1646. június	422.

Independentizmus ¹³⁰	kezdődik 1638 körül. Annak eredete és magyarországi terjedése előadatik	383.
<i>Iratosi János</i> ¹³¹	70 éves öreg, Újhelyen pap Zemplénben, jelen van a szatmárnémeti zsinaton 1646-ban	423.
<i>Irenica-Duraeus János</i> ¹³²	könyve elterjed Magyarországon. 1634.	379.
Iskolák és rektorok	a Dunán inneni egyházkerületben	571.
Iskolák	a püspöki igazgatás alatt nem lévő I-ső egyházmegyében	578.
Iskolák	a püspöki igazgatás alatt nem lévő II-dik esperességben	584.
Iskolák	Zempléni egyházmegyében	589.
<i>Ispánki István</i>	Baranyában volt pap valahol <i>Debreczeni Ember Pál</i> idejében	675.
<i>Istvándi János</i>	Túron pap, kunsági esperes 1675 körül	642.
<i>Jánki János</i>	Szatmáron tanár, azután varannói pap	619.
<i>II. János király</i>	ki az ariánusoknak kedvezett, meghalt 1571. március 2-án	280.
<i>Jánosi Bálint</i>	Borsod- és Gömör esperese. 1646. február 14.	397.
<i>Jánosi György</i>	Borsod-, Gömör és Kishont megyéből való pap, jelen van a szatmárnémeti zsinaton. 1646. június	423.
<i>Kántor Jánosi István</i>	Szentimrén pap, jelen van a váradi zsinaton. 1569. okt. 10.	249.
<i>Jánosi Apátúr Márton</i>	Nagylétán pap, jelen van a váradi zsinaton. 1569. okt. 10.	249.
<i>Jánosi Tamás</i>	Konyáron pap a debreceni tractusban. Jelen van a szatmárnémeti zsinaton. 1646. június	420.
<i>Debreczeni Jász Imre</i>	Wittenbergben tanul. 1571. május	279.
<i>Jablonzai János</i>	Béjei ref. pap, leopoldvári fogságban van. 1674.	815.
<i>Jagoniczius...</i>	Belecezenben –	660.
<i>Jánki János</i>	Varannói magyar ajkú ref. pap volt 1640-ig	390.
Jezsuiták	Báthori István király által pártfogoltatva bejönnek Erdélybe. 1585.	312.
Jezsuiták	iratot adnak be a szászmedgyesi gyűlésre. 1588. november 4.	314.
Jezsuiták	Erdélyből és Magyarország azon részéből, mely az erdélyi fejedelemé volt, 15 nap alatt kiköltözni parancsoltatnak. 1588.	327.
<i>B. Jenei György</i>	Tályán pap, esperes lett 1706. március 24-én	584.
<i>Jenei István</i> ¹³³	Kolozsváron pap, esperes, jelen van a szatmárnémeti zsinaton. 1646. június.	419.
<i>B. Jenei Mihály</i>	Szatmáron pap és szatmári esperes 1633 körül	615.
<i>B. Jenei Mihály</i>	Szatmáron pap	616.

<i>Jessénius János</i>	Csehországból elűzött református, életéből adatok, rettenetes halála	359.
<i>Gyöngyösi Joó Mihály</i>	Szatmáron a város alatt pap. Ennek idejében égette meg az ellenség Szatmárt	617.
<i>Gyöngyösi Joó Mihály</i>	Szatmáron tanár, azután a város alatt pap.	619.
<i>Debreczeni Joó János</i>	Wittenbergben tanult. 1571. május	279.
<i>Joó János</i>	Várad i skolamester, vitatkozott Szántó István jezsuitával. 1588.	313.
<i>Jóni János</i>	(vajon nem Fónyi -e? B.J. megjegyzése) Zemplén- ben pap, jelen van a szatmárnémeti zsinaton. 1646. június	423.
<i>Józsa vagy József</i>	nevű pópista barát volt pap Tolnán 1553-ban, ki erdélyországi születésű volt. Ezzel <i>Sztárai</i> so- kat vitázott ott Tolnán, mert ő is tolnai ref. pap volt ekkor.	667.
<i>I. József császár</i>	alatt 700 templom adatott vissza a reformátu- soknak 1705 körül	518.
<i>Kállai Albert¹³⁴</i>	Ungváron pap és esperes 1593 körül	603.
<i>Kállai Lukács</i>	Beregszászi zsinaton van 1552-ben	104.
<i>Kállai Mihály</i>	Muzsajon pap Beregben, jelen van a szatmár- németi zsinatban. 1646 június	422.
<i>Kállai Mózes</i>	Wittenbergi tanuló, a Formula Concordiaenek nem írott alá 1592-ben	330.
<i>Kállai Sebestyén</i>	Szenttornyai pap, jelen van a várad i zsinat- on. 1569. okt. 10.	249.
<i>Kálmáncsehi István</i>	Pálócon pap Ung megyében, jelen van a szatmárnémeti zsinaton. 1646. jún.	423.
<i>Kálmáncsehi Márton</i>	Munkácson pap 1523-ban	58.
<i>Kálmáncsehi Márton</i>	Munkácson pap 1531 körül	71.
<i>Kálmáncsehi Márton</i>	Debrecenben pap. 1552. Helvét irányban reformál, templomból a képeket eltávolít- tandónak hirdeti.	106.
<i>Kálmáncsehi Márton</i>	jelen volt a beregszászi zsinaton 1552-ben	104.
<i>Kálmáncsehi Márton</i>	Debrecenben pap, nem tudni mi okból elbo- csátatott Debrecenből, és Erdélybe ment	107.
<i>Kálmáncsehi Márton</i>	Erdélyben <i>Szegedi Lajossal</i> , <i>Perek Lőrinc-</i> cel stb. a reformáció terjesztésén működik 1555-ben	107.
<i>Kálmáncsehi Márton</i>	Debrecenben pap	628.
<i>Kálmáncsehi Márton</i>	az úrvacsorára nézve másképpen értett, mint az erdélyiek	684.

<i>Kálmáncsehi Márton</i>	ellen zsinat tartatik Kolozsváron, sacramentáriusnak nevezték őt a lutheránusok	110.
<i>Kálmáncsehi</i>	és követői ellen, kik az Úr vacsorájában tagadták a Krisztus testének reális jelenlétét, zsinatot tartanak Tordán. Erdélyben. 1588. máj. 1.	117.
<i>Kálmáncsehi Márton</i>	betegsége miatt nem tud elmenni a kolozsvári zsinatra, hanem Szegedi Lajos kollégájára bízta a disputálást. 1557. jún. 13.	110.
<i>Kálmáncsehi Márton</i>	<i>Dávid Ferenc</i> cel vitázott, de nem győzött, ez után nemsoká meghalt	685.
<i>Kálmáncsehi Mártont</i>	Beregszászon egy szerzetes barát megöltte és meghalt. 1571. (Ez nem igaz)	279.
<i>Kálmáncsi István</i>	Dombegyházán pap, jelen van a váradi zsinaton. 1569. okt. 10.	249.
<i>Kálnai Péter</i>	Putnoki ref. pap, leopoldvári fogságban. 1674.	815.
<i>Kálnai János</i>	Újvárosra kibocsáttatott papnak. 1630. június 5. (Ez nem Balmazújváros)	722.
Kánonok ¹³⁶	Majores et minores	365.
Kánonok	Majores et minores kinyomattak Debrecenben 1591-ben	365.
Kánonok	minores 27 cikkelyből állanak és előadatnak	365.
Kánonok	appendixe kinyomatott a Tasnádon tartott zsinatból 1633. A majores és minoreshez csatoltatott.	371.
Kánonok	appendixét kinyomatta, előljáró beszéddel el látva Debrecenben Keresszegi István debreceni pap és püspök	372.
Kánonok	appendixje, mely 1633-ban nyomtatott ki Debrecenben, közölve van	372.
Kánonok	Quinque Classium, 1626-ban	361.
<i>Kárásztelki János</i>	Szatmáron pap	615.
<i>Kárásztelki János</i>	Szatmáron a várban pap	617.
<i>Károli Gáspár</i> ¹³⁷	Gönci pap és Kassa-völgyi esperes meghívó levele a gönci zsinatra, 1566. január 22-re felelet ad a gönci zsinaton 1566. január 22-én az Egri Lukács hitvallomására nézve.	130.
<i>Károli Gáspár</i>	Göncön pap és Kassa-völgyi esperes jelen van a váradi zsinaton. 1569. okt. 10.	141.
<i>Károli Gáspár</i>	Göncön pap és ott iskolát alapít, 1585.	248.
<i>Károli Gáspár</i>	Gönci pap és esperes. 1586.	584.
<i>Károli Gáspár</i>	Gönci pap 1586 körül	583.
		579.

<i>Károli Gáspár</i>	a Bibliát magyar nyelvre fordítá. 1589.	328.
<i>Károli Gáspár</i>	az egész Bibliát lefordította	729.
<i>Károli István</i>	Sárospatakon pap. 1629.	597.
<i>Károli Miklós</i>	Kassai zsinaton van. 1568. január	214.
<i>Károli Péter</i>	Váradon oskolamester. 1568. Melius párt- jából való	170.
<i>Károli Péter</i>	Váradon tanár. 1568.	637.
<i>Károli Péter</i>	Váradon pap, esperes lett. 1569.	636.
<i>Károli Péter</i>	Váradon pap, agendát írott Jó Pásztor cím alatt 1569-ben	701.
<i>Károli Péter</i>	Váradon pap. 1570.	637.
<i>Károli Péter</i>	Váradon pap és bihari egyházmegye espere- se, jelen van a váradon zsinaton. 1569. okt. 10.	248.
<i>Károli Péter</i>	Váradon pap, túl a tiszai püspök	605.
<i>Károli Péter</i>	Göncön rektor. 1585.	584.
<i>Károli Sebestyén</i>	Erdélyben pap 1600 előtt	684.
II. Károly	Anglia királya levelet ír az angol rendek- hez a gályarabságon lévő ref. magyar papok ügyében, mely kelt Londonban, 1676.	488.
VI. Károly császár	levele a vallás tárgyában kinevezett küldött- séghez, királyi biztosokhoz. 1721. aug.	543.
Károlyi	vagy más néven Közép-Szolnoki egyházmegyé- ben lévő egyházak elősoroltatnak	622.
Kalendárium	bevétele ellen a károlyi zsinaton tilta- koznak. 1591. febr. 6.	331.
Debreceni Kabuc János	Polgáron pap, esperes lett 1691-ben	331.
Kannási János	Kálmánsehiben volt rektor öt évig. Ez apja volt Pathai Sámuel tolnai papnak és esperesnek.	673.
Kanizsai Mihály	Nagyszombaton pap és somorjai esperes	568.
Kanisai Péter	a Baranyában volt pap valahol Debreczeni Ember Pál idejében	675.
Kanizsai Paulides ¹³⁸		
-Pálfi János	Németújváron pap, dunántúl püspök	659.
Kanisai János	ref. pap volt Nagyszombatonban. 1644.	393.
Kaphianus Tamás	Wittenbergben tanul 1571. máj.	279.
Kaposfalvi Pál ¹³⁹	Erdőbényén pap, jelen van a szatmárnémeti zsinaton. 1646. június	423.
Kaposi István	Helmecei pap és con-senior a Zempléni tractus- ban. 1630. június 5.	722.
Kaposi István	Újhelyen pap 1652-től	598.
Kaposi István	Rimaszombaton pap, a leopoldvári fogságban van. 1674.	814.
Kaposi István	Rimaszombaton pap, esperes 1678. körül	578.

<i>Kaposi G. Pál</i> ¹⁴⁰	Szatmáron tanár két ízben, amiután ugyanott pap	619.
<i>Kaposi Pál</i>	Szatmáron pap 1659.	616.
<i>Kapronczai György</i>	Hercegszőlősi zsinaton van. 1576.	293.
<i>Karádi Pál</i>	Dávid Ferenc pártjából való, jelen van a gyulafehérvári hitvitán. 1568.	170.
<i>Karancsi István</i>	Hercegszőlősi zsinaton van 1576.	293.
<i>Karancsi Mihály</i>	Tolnán rektor, 1546-ban, mikor ott Mucejos Mátyás volt a pap.	667.
<i>Karczagújszállási Mihály</i>	Kunsági esperes. 1639.	642.
<i>Kassai zsinat</i>	1568. január 27. Egri Lukács ügyében	187.
<i>Kassán</i>	a reformátusok részére templomhely, iskolahely és parókiahely adatik 1650.	426.
<i>Kassát</i>	<i>Tököli Imre</i> elfoglalja. 1682. aug. 29.	499.
<i>Kassán</i>	<i>Tököli Imre</i> a nagytemplomot visszaadja a lutheránusoknak. 1682.	500.
<i>Kassán</i>	<i>Básta</i> a nagytemplomot elveszi a lutheránusoktól és a róm. katolikusoknak adja. 1603.	603.
<i>Kassán</i>	a templomot, parókiát, iskolát elfoglalják a jezsuiták a lutheránusoktól. 1696.	518.
<i>Kassai Zsigmond Dávid</i> ¹⁴¹	Váradon tanár. 1578.	637.
<i>Kassai János</i>	Gálszécsen pap és consenior. 1630. jún. 5.	722.
<i>Kazai János</i>	Nagybányai traktus esperese. 1663.	622.
<i>Kazapereki György</i>	Fehérvári pap (Albensis), jelen van a váradi zsinaton. 1569. okt. 10.	249.
<i>Kéri Pál</i>	Hercegszőlősi zsinaton van. 1576.	293.
<i>Kéri Péter</i>	Szamosszegen pap, jelen volt a váradi zsinaton. 1569. okt. 10.	248.
<i>Kecskeméti egyházmegyéről</i>	Ebben lévő egyházak elősoroltatnak.	647.
<i>Kecskeméti Gergely</i>	Vízaknai pap, esperes. Jelen van a szatmárnémeti zsinaton. 1646. január	419.
<i>Kecskeméti György</i>	Losoncon pap 1640 körül	570.
<i>Kecskeméti György</i>	Debrecenben tanár. 1704–1719-ig.	634.
<i>Kecskeméti Kincses István</i>	Szatmáron tanár. 1694. Végre ott pap.	619.
<i>Kecskeméti Kincses István</i>	Szatmáron pap. 1696.	617.
<i>Kecskeméti Máté</i>	Szatmáron tanár két ízben	619.
<i>Kecskeméti Máté</i>	Debrecenben tanár. 1629.	633.
<i>Kecskeméti Mihály</i>	Szatmáron pap. 1634. Meghalt 1637.	616.

<i>Kecskeméti Miklós</i>	Váradon tanár. 1638. szept. 22., puritán	385.
<i>Kecskeméti Miklós</i>	Váradon tanár. 1638.	638.
<i>Kecskeméti Alexis</i>	Sárospatakon pap. 1609–1618-ig.	597.
<i>Elek János</i>		
<i>Kecskeméti János</i>	Sárospatakon pap, jelen van a váradi zsinaton. 1610. nov. 7.	337.
<i>Kecskeméti Alexis</i>	Sárospatakon pap, zempléni esperes,	588.
<i>Elek János</i>	Nagybányára ment papnak 1619-ben.	
<i>Kecskeméti János</i>	Ungvári pap és esperes 1600 körül	603.
<i>Kecskeméti János</i>	Gyulafehérváron pap, <i>Szenczi Molnár Albert</i> idejében	744.
<i>Kecskeméti S. János</i> ¹⁴²	Körösön pap és kecskeméti esperes, 1705 körül még élt.	651.
<i>Kecskeméti M. János</i>	Szatmáron tanár 1620 körül	603.
<i>Kemenczei Gergely</i>	Oroszfalvi pap és a komjáti vagy érsekújvári traktus esperese	569.
<i>Kerecséni István</i>	Szécséni pap	570.
<i>Kereki János</i>	Egriben pap, jelen volt a váradi zsinaton. 1569. okt. 10.	249.
Kereskedők	behozzák a külföldről a reformációra indító könyveket 1528-ban	249.
Keresztséget	miként szolgáltatották ki	712.
Keresztyén egyházzól	Nagy Károly császárig	1.
Keresztyén egyházzól	Magyarországon a waldensiek koráig	19.
Keresztyén egyházzól	Magyarországon Nagy Károly császár idejétől Geiza fejedelem idejéig	10.
Keresztyén egyházzól	Magyarországon a waldensiek korától kezdve	31.
<i>Kerlei István</i>	Makón pap, jelen van a szatmárnémeti zsinaton 1646. június	422.
<i>Keresszegi István</i>	Bethlen fejedelemhez küldetik a Gergely-naptár bevételében. 1623. jún. 18.	422.
<i>Keresszegi István</i>	Zilahi pap, szilágyi esperes 1627 körül (Ez végre Debrecenben és püspök lett)	646.
<i>Keresztszegi István</i>	Sárospatakon pap 1630 után	597.
<i>Keresszegi István</i>	Debrecenben pap. 1631.	629.
<i>Keresszegi István</i>	Debrecenben pap, esperes lett. 1631.	629.
<i>Keressztegi István</i>	Zilahi, azután debreceni pap, Túl a tiszai püspök lett. 1629. nov. 25. Meghalt 1642.	605.
<i>Keresszegi István</i>	debreceni pap és püspök, a kánonok appendixét kinyomatta Debrecenben. 1633.	371.
<i>Keresztesi Gergely</i>	Szikszói zsinaton van. 1658. jan. 9.	179.
<i>Keresztúri Bálint</i> ¹⁴²	Debrecenben pap. 1670–1678-ig	629.

<i>Keresztúri István</i>	puritán, tokaji zsinaton, 1614. febr. papi hivatalból felfüggesztik	398.
<i>Keresztúri István</i>	Tályán pap, puritán. jelen van a szatmárnémeti zsinaton. 1646. június.	
<i>Keresztúri Pál</i> ¹⁴³	ifjabb <i>Rákóczi György</i> udvari papja jelen van a szatmárnémeti zsinaton. 1646. június.	419.
<i>Keresztúri Márton</i>	Micskén pap, jelen van a szatmárnémeti zsinaton. 1646. június	420.
<i>Keresztúri Pál</i> ¹⁴⁴	I. <i>Rákócz György</i> udvari papja Erdélyben. 1646.	400.
Királyi biztosok	által feltett kérdése 1721. novemberben Előszámlálatnak	545.
Királyi biztosok	által feltett vizsgálati kérdések a reformátusok javára kiadva. 1723.	546.
<i>Péczeli Károly Imre</i> ¹⁴⁵	komáromi rektor	572.
<i>Péczeli Károly Imre</i> ¹⁴⁶	Érsekújváron pap és komjáti vagy érsekújvári traktus esperese	569.
<i>Debreczeni Király István</i>	Debrecenben tanár	634.
<i>Kisfaludi Orbán</i>	Bodrogkeresztúron pap. 1637. febr. 7.	723.
<i>Kisfalvi Tamás</i>	Borosjenői pap, hol kollégája volt Debreczeni S. István, jelen van a szatmárnémeti zsinaton	421.
<i>Kisfalvi Tamás</i>	Reá bízták a többek között, hogy Komáromi Csipkés Györggyel együtt a bibliát fordítsák le	736.
<i>Kisfalvi Tamás</i>	Nagyszalontán pap. Bihari traktus esperese lett. 1661.	636.
<i>Kismarjai Pál</i>	Debrecenben tanár 1612-től 1629-ig	633.
<i>Kismarjai Pál</i>	Debrecenben pap 1629-től 1646-ig	629.
<i>Kismarjai Pál</i>	Váradon tanár 1638 körül	638.
<i>Kismarjai V. Pál</i>	Gyarmati pap, szatmári esperes. 1690.	615.
<i>Kisvárdai András</i>	Beregi esperes lett. 1617.	609.
<i>Klein Lőrinc</i>	Bistricai pap. 1658. Melius pártjából való	170.
<i>Kóródi János</i>	Czeplédiensis (?) pap, leopoldvári fogságban van 1674.	815.
<i>Kocsi Bálint</i>	Pápán tanár, leopoldvári fogságban van. 1674.	815.
<i>Kocsi Csergő János</i> ¹⁴⁷	Szatmáron tanár 1678-tól, azután vári pap 1684-től, azután Debrecenben tanár 1694-től. Püspök lett 1700-ban, meghalt 1711.	619.
<i>Kocsi Csergő János</i>	Debrecenben tanár, 1694-től	634.

<i>Kocsi Csergő János</i>	Debrecenben tanár, túl a tiszai püspök lett. 1700.	606.
<i>Kolonics</i>	a Rákóczi birtokairól mindenünnen elúzi a ref. papokat. 1689.	505.
<i>Kolosi Dániel</i>	Sárospatakon tanár. 1639.	596.
<i>Kolosi Dániel</i>	Beregszászon pap, beregi esperes 1646 körül	609.
<i>Kolosi Dániel</i>	Beregszászon pap, jelen van a szatmárnémeti zsinaton	421.
<i>Kolosi Dániel</i>	Másodízben beregi esperes. A Báthori-féle üldözés alatt száműzve.	609.
Kolozsváron ¹⁴⁸	vitát tartanak a ref. papok <i>Sztankár Ferenc</i> ellen az 1557. év dec. 31.	111.
Kolozsváron	zsinatot tartanak 1557-ben, <i>Kálmáncsehi Márton</i> , Szegedi Lajos, Peték Lőrinc és Kolozsvári Crispus Bálint és többen a lutheránusoktól sacramentariusoknak nevezetnek.	110.
Kolozsvár	1570-ben egészen a <i>Dávid Ferenc</i> tanát vallja	274.
<i>Kolosvári István</i> ¹⁴⁹	Feketegyarmaton pap, zarándi esperes. 1690.	640.
<i>Kolosvári György</i>	Wittenbergben tanult. 1569.	262.
Komáromi	egyházmegyében lévő egyházak elősoroltatnak	565.
Komáromi	egyházmegyében lévő egyházak elősoroltatnak	658.
Komáromi	egyházmegyében lévő esperesek elősoroltatnak	568.
Komáromi	fogságban lévő ref. papokról. 1674.	807.
<i>Komáromi György</i>	Wittenbergi tanuló, a Formula Concordiaenek nem írt alá. 1592. dec. 2.	330.
<i>Komáromi Csipkés</i> ¹⁵⁰	Debrecenben tanár. 1653. június 26.	633.
<i>György</i>		
<i>Komáromi Csipkés György</i>	Debrecenben pap 1657. jún. 17-től. Meghalt 1658. okt. 6.	629.
<i>Komáromi Csipkés György</i>	ily című műve Molimen Sisyphium. Megjelent 1671-ben ez Bársony György Veritas toti mundi declarata műve ellenében van írva bibliájának sorsa 1720 körül leíratik	443.
<i>Komáromi Csipkés György</i>		533.
<i>Komáromi Csipkés György</i>	Bibliájában a keresztség kiszolgáltatásánál azt a hibát találták a róm. katolikusok, hogy nem így van: in nomine Patris stb. nevében, hanem így van: ad nomen Patris stb. nevében	534.
<i>Komáromi Csipkés György</i>	is írott Agendát, de ez nem volt kinyomtatva, csak úgy írogatták le.	712.
<i>Komáromi István</i>	Váradon tanár	638.
<i>Komáromi István</i>	Telegden pap. Bihari tractus esperese.	636.
<i>Komáromi István</i>	elébb győri, most ácsi ref. pap a leopoldvári fogságban. 1674.	815.

<i>Kis Komáromi István</i>	94 éves öreg ember elébb kismányi, majd 1705-ben szentmihályi, úri pap és nyitrai esperes	569.
<i>Komáromi Mihály</i>	Técsőn pap, máramarosi esperes lett. 1689.	611.
<i>Komáromi Fejér János</i>	Tatai pap és a komáromi traktus esperese, pro-seniora, 1705-ben még életben volt	569.
<i>Komáromi Lanionis</i>	Nagyszombatban pap	568.
<i>Komjádi</i>	egyházmegyében lévő egyházmegyék elősoroltatnak	566.
<i>Komjádi</i>	egyházmegyében lévő egyházak elősoroltatnak	569.
<i>Komjádi</i>	kánonok. 1622.	622.
<i>Komjáthi Mátyás</i>	Sárospatakon tanár. 1636.	596.
<i>Kopácsi Ferenc</i>	Wittenbergben tanult. 1569.	262.
<i>Kopácsi György</i>	Hercegszőlősi zsinaton van. 1576.	293.
<i>Kopácsi Imre</i>	Hercegszőlősi zsinaton van. 1576.	293.
<i>Kopácsi István¹⁵¹</i>	Sárospatakon pap 1523-ban	58.
<i>Kopácsi István</i>	Sárospatakon tanár. 1550. Nagybányáról jött Sárospatakra. 1549.	597.
<i>Kopácsi István</i>	Sárospatakon pap 1550 körül	597.
<i>Kopácsi István</i>	Sárospatakon pap és tanár. Az erdélyi zsinaton 1561-ben elnök volt. Itt a predestinációról érkeztek.	118.
<i>Kopácsi János</i>	Veresmarton rektor	665.
<i>Kovácsnai Imre</i>	Wittenbergi tanuló, a Formula Concordiának nem írott alá 1592-ben	330.
<i>Kovácsnai Imre</i>	Szepesi pap és esperes 1631-től	583.
<i>Kovácsnai Imre</i>	Szepesi pap és abaújvári esperes lett. 1637. febr. 7.	723.
<i>Kovácsnai Pál</i>	Csehi pap a Szilágyban, jelen van a szatmárnémeti zsinatban. 1646. júniusban	424.
<i>Kovácsnai Péter¹⁵²</i>	Váradon pap. 1660.	637.
<i>Kölcsi Pál</i>	Szászfalvi pap Ugocsában, jelen van a szatmárnémeti zsinaton 1646. június	421.
<i>Kölgyesi Miklós</i>	Szatmáron tanár	619.
<i>Kölgyesi Pál</i>	Sélyei pap és Felső-Baranyában vagy az úgynevezett Ormátságban esperes 1647 körül	679.
<i>Kőrösi István</i>	Ürményi pap és komjádi vagy érsekújvári traktus esperese, kitűnő költő	569.
<i>Kőrösi István</i>	Szigeten pap, máramarosi esperes lett 1624 körül	611.
<i>Köleséri Mihály</i>	puritán, a tokaji zsinaton 1646. febr. 14. papi hivatalából felfüggesztetik	398.
<i>Köleséri Mihály</i>	Szántói pap Abaúj megyében, puritán, jelen van a szatmárnémeti zsinatban. 1646. febr.	424.

<i>Köleséri Sámuel</i>	Váradon tanár 1654-ben	638.
<i>Köleséri Sámuel</i>	Debrecenben pap 1672-től, meghalt 1683. júl. 16.	629.
<i>Köleséri Sámuel</i>	Debrecenben pap, esperes lett 1681. okt. 22.	627.
<i>Kölykedi Basil</i>	Tolnán rektor 1636 körül	670.
<i>Könyvtár</i>	melyet <i>Bethlen Gábor</i> fejedelem Gyulafehérváron állított fel, Ali pasa török által a templommal felgyújtatott s megégett. 1661.	428.
<i>Köpeczi Bálint</i> ¹⁵³	Sárospatakon tanár	597.
<i>Köpeczi Basil</i>	Miskolcon pap, gályarab	578.
<i>Köpeczi Basil</i>	Szkarósi pap Gömör megyéből, a komáromi fogságban van	807.
<i>Köpeczi János</i>	Sárospatakon tanár	597.
<i>Körmendi György</i>	Nagykállói pap, barsi esperes, gályarab	570.
<i>Körmendi György</i>	Barsi ref. pap, leopoldvári fogságban 1674.	815.
<i>Körmendi István</i>	Tolnán rektor 1642 körül	670.
<i>Körmendi Péter</i>	Szatmáron tanár két ízben, azután szatmári pap, püspök. (Ecseden pap 1666. júl. 4. Debreczeni Protestáns Lap. 1896. évf. – Bakóczi János megjegyzése)	499.
<i>Körmendi Péter</i>	Erdődön pap, Közép-szolnoki esperes 1667-től	623.
<i>Körmendi Péter</i> ¹⁵⁴	Erdődön pap, azután Szatmáron pap, Túl a tiszai püspök lett 1686.	606.
<i>Körmendi Péter</i>	Szatmáron pap, Erdődről hozatott. Püspök. Meghalt 1691.	617.
<i>Körmendi Tiba Tamás</i>	Komáromban rektor	572.
<i>Körmendi Tiba Tamás</i>	Mosoni pap, somorjai esperes	568.
<i>Közép-szolnoki</i>	vagy károlyi egyházmegyéről. Ebben lévő egyházak.	622.
<i>Közép-szolnoki</i>	vagy károlyi egyházmegyében kik voltak esperesek	623.
<i>Köveskuthy György</i>	Udvardi pap, komjáti vagy érsekújvári traktus pro-seniora	569.
<i>Krakkói Demeter</i>	Sárospatakon tanár 1596.	595.
<i>Krasznai</i>	vagy szilágyi (Sylvensis) egyházmegye esperesei kik voltak	646.
<i>Krasznai Mihály</i>	Keleméri ref. pap leopoldvári fogságban. 1674.	815.
<i>Krizbai György</i>	Debrecenben pap 1663-tól 1674-ig.	629.
<i>Kulcsár György</i> ¹⁵⁵	Alsólindvai pap, esperes. 1574.	660.
<i>Kunsági</i>	vagy túri egyházmegye. Ebben lévő egyházak elősoroltatnak	641.
<i>Kunsági</i>	vagy túri egyházmegyében lévő esperesek elősoroltatnak	641.

<i>Kúti János</i>	puritán 1638 körül	642.
<i>Küküllővári Basil</i>	Erdélyből való pap, jelen van a szatmári zsinaton. 1646. jún.	420.
<i>Láposi Mihály</i>	Újhelyen pap 1640 körül	598.
<i>Lázári E. Gáspár</i>	Szatmáron tanár	619.
<i>Labasi Benedek</i>	Kassai zsinaton van 1568 tavaszán	214.
<i>Ladányi István</i>	Biharon pap, esperes lett. 1687.	636.
<i>Laskói Gergely</i>	Szatmáron a várban pap	617.
<i>Laskói F. István</i>	Tolnán lett pap <i>Földvári Ambrus</i> után	669.
<i>Laskói Lőrinc</i>	Püspöknek választatott. 1608.	666.
<i>Laskói Lőrinc</i>	Püspöknek választatott Baranyában. 1608.	671.
<i>Laskói Lőrinc</i>	Hercegszőlősen pap, baranyai püspök. 1608.	666.
<i>Új Laskói Lőrinc</i>	Debrecenben tanár 1669–1671.	634.
<i>Új Laskói Lőrinc</i>	Marosvásárhelyen pap, makói esperes 1686 körül	641.
<i>Laskói Csókis Péter</i>	könyvet ír, melyben a jezsuitáknak a reform. egyház ellen felhozott vádjait összetöri. Ez kijött 1588-ban.	690.
<i>Laskói János</i>	Debrecenben tanár 1577-től 1596-ig	633.
<i>Laskói János</i>	Debrecenben tanár 1577-től 1596-ig	633.
<i>Laskói János</i>	Debrecenben tanár. Epigrammát ír az 1587-ben Wittenbergben kinyomott kánon (minores) elébe.	365.
<i>Laskói János</i>	Veresmarti pap Baranyában	671.
<i>Laskói János</i>	Baranyában püspök. 1613–1629-ig.	671.
<i>Laskói János</i>	Veresmarti pap és baranyai püspök. 1613.	678.
<i>Laskói János</i>	Baranyában már öreg volt 1647-ben. Ennek apja volt pap Laskón <i>Sztáray</i> után mindjárt	665.
<i>Latinides Jakab</i>	Poláni pap és esperes	660.
II. <i>Lajos király</i>	levele Szeben városhoz, inti őket, hogy az esztergomi érseknek <i>Szatmári Györgynek</i> engedelmese legyenek a lelki dolgokban	54.
II. <i>Lajos király</i>	levele Szeben városhoz, hogy <i>Luther</i> könyveit égessék meg. 1523.	59.
II. <i>Lajos király</i>	levele Szeben városhoz. 1523.	57.
Lévai	vagy barsi egyházmegyében levő egyházak elősoroltatnak	573.
Lévai	vagy barsi egyházmegyében levő esperesek elősoroltatnak	570.
Lévai János	Nagybányán lévő pap és esperes. 1619.	621.
Lefejeztetnek	<i>Zrinyi Péter, Frangepán Ferenc, Nádasdi Ferenc, Bónis Ferenc.</i> 1672.	445.
<i>Lemhamorus János</i>	Kassai zsinaton van 1568. január.	214.
<i>Lenthi János</i>	Debrecenben pap. 1685.	629.
<i>Lenthi János</i>	Kecskeméti pap, tiszáninneni püspök 1681-től	651.

I. Leopold király	1655-ben esküvel fogadta, hogy a reformátusoknak szabad vallásgyakorlatot enged	428.
Leopoldvári	fogságban lévő papok állapotjáról 1674-ben	814.
Lepsényi Gergely	Pápán pap és esperes	661.
Lippai Péter	Wittenbergben tanul 1569-ben	262.
Lippói Sámuel ¹⁵⁶	Sárospatakon pap. 1654.	597.
Lippói Sámuel	Sárospatakon tanár. 1656.	597.
Lippói Sámuel	Debrecenben tanár. 1659.	634.
Liptói Gergely	Kassai zsinaton van. 1568. január	214.
Lizkai N. N.	Varsányi pap, kunsági esperes	642.
Lizskai Demeter	Aranyosmedgyesi pap, nagybányai esperes. 1606.	621.
Lizskai Péter	Ladányi pap volt 1646 körül	179.
Lizskai Péter	Ladányi pap a zempléni traktusban. Jelen van a szatmárnémeti zsinaton. 1646. jún.	423.
Lisznyai Pál	Kassán tanár 1666 körül	584.
Lisznyai Pál	Debrecenben tanár. 1677–1695-ig.	634.
Loncheus Pál	Kabaszentmihályi pap, esperes, majd csákyi pap, azután szecsódi pap	660.
Losonczi András	Erdődön pap, Közép-szolnoki esperes 1691-től még 1705-ben élt.	624.
Losonczi Pintyőke György	Losoncon pap 1655 körül	570.
Losonczi István	Mezővásárhelyen pap, esperes a makói traktusban, jelen van a szatmárnémeti zsinaton 1646. június	422.
Losonczi István	Mezővásárhelyen pap, makói esperes. 1646	641.
Losonczi Mihály	Wittenbergi tanuló, a Formula Concordiaenek nem írt alá. 1592. dec. 2.	330.
Losonczi S. Orbán ¹⁵⁷	Lápispataki pap és sárosi esperes több mint 10 éven át	580.
Losonczi Farkas János ¹⁵⁷	Nagyszombaton pap	568.
Losonczi Farkas János	Veszprémi pap, dunántúli püspök 1699. körül	659.
Losonczi Farkas János	Veszprémi pap és esperes	660.
Lövei György	Sárospatakon tanár 1615 körül	596.
Luther ¹⁵⁸	könyveit behozzák a szebeni kereskedők	53.
Luther	könyvei Szebenben megégettnek a piacon	60.
Luther Márton	levelet írt Ramasi Mátyáshoz, a szebeni paphoz	692.
Lutheránusok	és reformátusok Magyarországon is kezdenek különválni. 1552.	106.

Lutheránus szászok	közül Erdélyben sokan a reformátusok értelmére térnek. 1562.	122.
<i>Mágócsi Gáspár</i> ¹⁵⁹	énekszerző a XVI. században	742.
<i>Mándoki Márton</i>	Mándokon pap, jelen van a szatmárnémeti zsinaton. 1646. június	421.
<i>Mányoki György</i>	Hercegszőlősi zsinaton van. 1576.	293.
<i>Mányoki István</i>	Debrecenben tanár. 1648.	633.
<i>Mányoki Mihály</i>	Tatai pap, komáromi traktus pro-seniora	569.
<i>Mányoki János</i> ¹⁶⁰	Losoncon pap 1680-tól	571.
Máramarosi egyházmegyéről		609.
Máramarosi	egyházmegyében lévő egyházak elősoroltatnak	611.
Máramarosi	egyházmegye esperesei elősoroltatnak.	611.
Máramarosi	egyházmegyében lévő iskolákról	611.
<i>Márk</i>	nevű pap volt Tolnán, kinek kollegája volt Eszéki István. (Ez talán Szilágyi Márk volt. B.J. megjegyzése)	668.
II. Mátyás király	megkoronáztatik. 1608. Jezsuiták kitiltatnak az országból. Reformátusoknak templomaik megnyitvatnak	337.
Magyar prot. egyházak	szomorú állapota a pozsonyi törvényszékig	746.
<i>Magyari Ag Jakab</i>	Komáromi pap. 1624.	569.
<i>Magyari Ag Jakab</i>	Komáromi pap és esperes. 1632. január	363.
<i>Magyarkai János</i> ¹⁶¹	Bossányon pap a túri traktusban, jelen van a szatmárnémeti zsinaton. 1646. június.	422.
<i>Makai Ferenc</i>	Újhelyen pap. 1684.	598.
<i>Makai (Maxai)</i> ¹⁶²	Bogáti pap Erdélyből, jelen van a szatmárnémeti zsinaton. 1646. június	420.
<i>István</i>		
<i>Maklári Márton</i>	Miskolcon pap, jelen van a szatmárnémeti zsinaton. 1646. június.	423.
<i>Maklári Mihály</i>	Miskolcon pap és borsodi con-senior. Jelen van a tokaji gyűlésen. 1646.	578.
<i>Makódi János</i>	Szatmáron tanár. 1688. Aztán tasnádi pap.	619.
<i>Makódi János</i> ¹⁶³	Szatmáron pap. 1694. Avasújvárosra ment papnak. 1696.	617.
Makói	vagy békési egyházmegyéről. Ebben lévő egyházak elősoroltatnak.	641.
Makói	vagy békési egyházmegye esperesei elősoroltatnak.	641.
Margitai István ¹⁶⁴	Nyíresi pap Erdélyben, jelen van a szatmárnémeti zsinaton. 1646. június.	419.
<i>Margitai Péter</i> ¹⁶⁵	Debrecenben pap. 1616–1619-ig.	628.
<i>Margitai Péter</i>	Debrecenben pap. Esperes lett 1617. aug. 28.	627.

<i>Margitai Péter</i>	Kisvárdán pap és szabolcsi esperes. 1628.	625.
<i>Margitai Péter</i>	Husztón pap, máramarosi esperes. 1628.	611.
	Vége Szatmáron pap és püspök.	
<i>Margitai Péter</i>	Husztói majd szatmári pap, túl a tiszai püspök lett 1629. febr. 18-án, azon évben meghalt.	605.
<i>Margitai Péter</i>	Szatmáron pap és esperes. 1621.	615.
<i>Margitai Péter</i>	Szatmáron pap, Husztról hozatott ide, meghalt Szatmáron	616.
<i>Maróthi János</i> ¹⁶⁶	Veresmarton rektor	665.
<i>Marosi János</i>	Komáromon rektor	572.
<i>Marosi János</i>	Rév-komáromi pap	569.
Marosvásárhelyen ¹⁶⁷	hitvita <i>Dávid Ferenc</i> ellen	687.
<i>Martinuzzi György</i>	Váradon egy egyházfit, mivel ez pofon vágott egy asszonyt, ki a szobor előtt imádkozott, megégettetett. 1543.	90.
<i>Martinuzzi György</i>	<i>Battyáni Orbánt</i> , mivel reform. hitelvű volt, megmérgeztette és a szemétdombba temette el 1546-ban	94.
<i>Martinuzzi György</i>	jutalmat tűz ki a Kolozsváron lévő ref. papok fejére	94.
<i>Martonfalvi György</i> ¹⁶⁸	Váradon tanár	638.
<i>Martonfalvi György</i>	Debrecenben tanár 1660 szeptembertől, meghalt Debrecenben 1681. ápr. 23.	634.
<i>Martonfalvi N.N.</i> (Sámuel – B. J. megjegyzése)	Baranyaságban volt pap valahol, <i>Debreczeni Ember Pál</i> idejében. (Ez Martonfalvi Sámuel volt a Martonfalvi György Debreceni tanárnak a fia, előbb Szoboszlón volt pap, azután meg Baranyába)	675.
<i>Mélius Dionysos</i> ¹⁶⁹	A medgyesi zsinaton Erdélyben 1559. aug. 18. A lutheránusok értelmének előadója.	117.
<i>Mélius Gyárfás</i>	A Kőrös és Maros között nagy birtokú úr és a reformációt pártolja. 1527.	68.
<i>Mélius Péter</i> ¹⁷⁰	Énekszerző a XVI. században	740.
<i>Mélius Péter</i>	Debrecenben pap 1558-tól	628.
<i>Mélius Péter</i>	Debrecenben pap és esperes 1560 körül	627.
<i>Mélius Péter</i>	Debrecenben pap; Túl a tiszai püspök lett 1562. 14. Calend. Augusztii	605.
<i>Mélius Péter</i>	Debrecenben pap, püspök, jelen volt a gyulafehérvári disputáción, mely <i>Blandrata</i> és <i>Dávid Ferenc</i> ellen tartatott 1562-ben.	402.
<i>Mélius Péter</i>	Esperes. Szikszói zsinaton van. 1568. jan. 9.	179.

<i>Mélius Péter</i>	Debrecenben pap és püspök. Szentháromság tanát védelmezi Gyulafehérváron 1568-ban Blandrata és Dávid Ferenc ellen	170.
<i>Mélius Péter</i>	Várad zsinaton van. 1569. okt. 10.	248.
<i>Mélius Péter</i>	a héber és görög nyelvből fordítja a bibliát	727.
<i>Mélius Péter</i>	bibliafordítása kinyomatott Szegeden	728.
<i>Mélius Péter</i>	vitája <i>Servetus Mihállyal</i>	686.
<i>Mélius Péter</i>	levele II. János királyhoz. 1570. aug. 10.	263.
<i>Mélius Péter</i>	némely kéziratai <i>Debreczeni Ember Pál</i> kezében vannak	263.
<i>Mélius Péter</i>	rossz kézírata miatt panaszkodott Béza Genfben 1570. jún. 18.	270.
<i>Mélius Péter</i>	Kátét is írott	128.
<i>Mélius Péter</i>	Meghalt Debrecenben 1572. dec. 15.	281.
Medgyesen	Erdélyben a szászok vagy lutheránusok 1545-ben zsinatot tartanak	92.
Medgyesen	Erdélyben zsinat. 1559. aug. 18. A lutheránusok vitatkoznak <i>Dávid Ferenc</i> cel.	117.
Medgyesen	zsinat. 1560. január 10. Itt a <i>Dávid Ferenc</i> követői, mivel az úrvacsorára nézve <i>Kálmáncsehi Márton</i> értelmét követték, a lutheránusok által kirekesztetnek.	118.
Medgyesen	zsinat 1574-ben, melyben <i>Dávid Ferenc</i> életmódjáról és tanairól tartanak vizsgálatot	282.
Medgyesi egyház	levéltárából, kivonat az erdélyországi reformáció keletkezéséről és előhaladásáról. Ez kiadatott. 1647.	680.
<i>Medgyesi István</i>	Szamosgyarmaton pap, jelen van a várad zsinaton. 1569. okt. 10.	249.
<i>Medgyesi István</i>	Debrecenben tanár 1634-től 1636-ig.	633.
<i>Medgyesi István</i>	Borosjenői pap, zarándi esperes. 1637.	640.
<i>Medgyesi István</i>	Szatmárnémeti pap és esperes 1645 körül.	615.
<i>Medgyesi István</i>	Szatmárnémeti pap és esperes. Jelen van a szatmárnémeti zsinaton. 1646. június	421.
<i>Medgyesi István</i>	Szatmáron pap és esperes. Szatmárnémetiből hozatott ide. 1650.	616.
<i>Medgyesi Pál</i> ¹⁷¹	I. Rákóczi György udvari papja, jelen van a szatmárnémeti zsinaton. 1646. június.	419.
<i>Medgyesi Pál</i>	Sárospatakon tanár, 1650 körül	597.
<i>Medniczénus András</i>	Késmárkról való wittenbergi tanuló, a Formula Concordiaenek nem írott alá. 1592. dec. 2.	330.
<i>Megander Bálint</i>	Kassai zsinaton van. 1568. jan.	214.
<i>Megertinus Bálint</i>	Szepességéről Szebenből Kassai zsinaton van. 1568. jan.	214.

<i>Megyeri János</i>	Wittenbergi tanuló, a Formula Concordiaenek nem írott alá 1592-ben.	330.
<i>Megyeri János</i>	Szatmáron pap, Erdődről jött ide. 1612.	615.
<i>Melanchton</i>	irata az Úrvacsorája feletti vitában Erdélybe megküldetik. 1558.	117.
<i>Mesterszállási¹⁷²</i>	Büdszentmihályi pap, jelen van a szatmárnémeti zsinaton. 1646. június	420.
<i>István</i>		
<i>Mezőlaki Kis István</i>	Losoncon pap. 1649-től	570.
<i>Mezőlaki Miklós</i>	Gyarmati pap a szatmári traktusban. Jelen van a szatmárnémeti zsinaton. 1646. június	421.
<i>Milotai Nyilas¹⁷³</i>	Debrecenben tanár, 1603., 1604.	633.
<i>István</i>		
<i>Milotai Nyilas</i>	Szatmáron pap 14 évig, Túl a tiszai püspök lett 1613.; Öt évig volt püspök, azután Erdélyben udvari pap a fejedelelemnél.	605.
<i>István</i>		
<i>Milotai Nyilas</i>	Szatmáron pap és esperes. 1611.	615.
<i>István</i>		
<i>Milotai Nyilas</i>	Püspök lesz <i>Hodászi Lukács</i> után.	353.
<i>István</i>	1614. jan. 19.	
<i>Milotai Nyilas</i>	Ágendát ad ki. 1621.	710.
<i>István</i>		
<i>Miski Bálint¹⁷⁴</i>	Bocskón pap. Jelen van a hercegszőlősi zsinaton. 1576.	293.
<i>Miskolczi Csulyak¹⁷⁵</i>	Liszikai pap, zempléni esperes lett 1629. máj. 2. Meghalt 1645.	588.
<i>István</i>		
<i>Miskolczi Csulyak</i>	Liszikai pap, zempléni esperes. 1630. jún. 5.	720.
<i>István</i>		
<i>Miskolczi István</i>	Liszikai pap, zempléni esperes, independens. 1635.	573.
<i>Miskolczi István</i>	Zempléni esperes. 1637. febr. 7.	723.
<i>Miskolczi István</i>	Zempléni esperes. 1638. nov. 10. Sárospatakra gyűlést hív <i>Tolnai János</i> puritán ügyében	387.
<i>Miskolczi Mihály</i>	Füleki pap, gályarab, meghalt a theazini börtönben	570.
<i>Miskolczi Mihály</i>	Fileki pap, pozsonyi ítélőszék előtt. 1674.	796.
<i>Miskolczi Pál</i>	Wittenbergben tanult. 1569.	262.
<i>Miskoczi Csutyasi János</i>	Kassai zsinaton van. 1568. január.	214.
<i>Mislei Mihály</i>	Székelyhídon pap, jelen volt a szatmárnémeti zsinaton. 1646. június	420.
<i>Mislei Mihály</i>	Félegyházán pap. Érmelléki esperes 1650-től.	645.
<i>Szenczi Molnár¹⁷⁶</i>	Göncön volt tanuló, mikor <i>Károli Gáspár</i> a Bibliát fordította.	730.
<i>Albert</i>		

<i>Szenczi Molnár Albert</i>	Kassán rektor. Ekkor már másodszor jött haza a németországi akadémiákról	572.
<i>Szenczi Molnár Albert</i>	A Károli Gáspár-féle bibliát kiadja először 1608-ban Hanoviában, azután 1612-ben Oppenheimben.	709.
<i>Szenczi Molnár Albert</i>	A Károli-féle bibliát kiadja 1608-ban Hanoviában, 1612-ben Oppenheimben.	731.
<i>Szenczi Molnár Albert</i>	a zsoltárokat lefordítja	737.
<i>Szenczi Molnár Albert</i>	élete története leíratik	743.
<i>Szenczi Molnár Albert</i>	Meghalt nagy szegénységben Kolozsváron. Sírirata közölve van.	745.
<i>Molnár István</i>	Tizsán inneni püspök	651.
<i>Szenczi Molnár Lukács</i>	Ez testvéröccse volt <i>Szenczi Molnár Albert</i> -nek	747.
<i>Szenczi Molnár Miklós</i>	Ez testvérbátyja volt <i>Szenczi Molnár Albert</i> -nek	444.
<i>Modis Miklós</i>	Hercegszőlősi zsinaton van. 1576.	293.
<i>Mogyorókeréki¹⁷⁷ István</i>	Boncidai pap Erdélyben, jelen van a szatmárnémeti zsinaton. 1646. június.	419.
<i>Mohácsi</i>	egyházmegyében levő esperesek elősoroltatnak	679.
<i>Mohácsi István</i>	Tolnán rektor 1630 körül	670.
<i>Mohácsi István</i>	puritán 1638 körül	386.
<i>Mohácsi János</i>	Ternyére ordináltatott papnak. 1630. jún. 5.	579.
<i>Mohi Fabriczius Tamás</i>	Wittenbergben tanult. 1569.	262.
<i>Mohi Fabriczius Tamás</i>	Wittenbergi magyar tanulók seniora volt. 1571. május	279.
<i>Monai János</i>	Tasnádon pap. Közép-szolnoki esperes. 1596.	623.
<i>Monai János</i>	Tasnádi, azután ecsedi pap. Túl a tiszai püspök. Meghalt 1603. márciusban	605.
<i>Monostori Miklós</i>	Wittenbergben tanult. 1569.	269.
<i>Monostori Miklós</i>	Hercegszőlősi zsinaton van. 1576.	293.
<i>Monostori János</i>	Tizsáninneni püspök	651.
<i>Montanus Theodor</i>	Kassai zsinaton van. 1568. január	214.
<i>Morosoczki Mihály¹⁷⁸</i>	Nagyszilvásra ordináltatott papnak. 1630. június 5.	722.
<i>Mosoni István</i>	Körmöndi pap és esperes	659.
<i>Moszius Mihály</i>	Kassai zsinaton van. 1568. január.	214.
<i>Mucejus Mátyás</i>	Tolnán pap 1540–1570 között. Ez meghalt Tolnán 1551-ben.	667.

Munkácson	a reformációt kezdi <i>Petrovics Péter</i> 1531 körül	71.
Munkácsi várban	ref. papok fogságban maradnak. 1670.	443.
Munkács várát	<i>Zrinyi Ilonától</i> a császáriak 1688. január 14-én (átveszik). <i>Zrinyi Ilona</i> a Rákóczi-árvákkal Bécsbe megy lakni.	504.
<i>Muraközi N. N.</i>	Barsi pap és esperes	570.
<i>Muraközi András</i>	Veresmarton rektor	665.
<i>Muraközi György</i> ¹⁷⁹	Csákáni pap és esperes	661.
<i>Nádasdi Ferenc</i>	A dunántúli részen több mint 40 helyen elvette a templomot a reformátusoktól, a papokat elűzte. 1657.	427.
<i>Nádasdi Ferenc</i>	lefejeztetik. 1672.	445.
<i>Nádasdi Máté</i> ¹⁸⁰	Hercegszőlősi zsinaton van. 1576.	293.
<i>Nádudvari Gergely</i>	Szászvároson pap. Jelen van a szat- márnémeti zsinaton. 1646. június.	419.
<i>Nádudvari Tamás</i>	Magyarországból való pap, jelen van a szászmedgyesi zsinaton Erdélyben. 1568.	403.
<i>Nádudvari Tamás</i>	Szászmedgyesi zsinaton van. 1588. dec. 8.	313.
<i>Nánási Gábor</i>	Újhelyen pap. 1682.	598.
<i>Nánási Gergely</i>	Nánáson pap, jelen van a váradi zsinat- on. 1569. okt. 10.	249.
<i>Nánási István</i>	Szikszói zsinaton van. 1568. január 9.	179.
Nápolyi gályákra	vitetnek a komáromi és berencsi vár- ban elzárt ref. papok. Gályákon való szenvedésük leíratik.	872.
Nápolyi gályákra	való eladattatásokról a ref. papoknak és ott való szenvedéseikről. 1675.	888.
Nápolyi gályákról	való megszabadulásokról a református magyar papoknak	898.
<i>Nagyari Benedek</i> ¹⁸¹	Váradon pap. 1660.	637.
Nagybányai egyházmegyéről	Nagybánya = Rivulus Dominárum	620.
Nagybányai	egyházmegyében lévő egyházak elősorol- tatnak	621.
Nagybányai	egyházmegyében lévő esperesek előso- roltatnak	621.
<i>Nagyidai Pál</i>	Szatmáron a várban pap	617.
<i>Nagylaki Gergely</i>	Keresztúron pap, jelen van a váradi zsinaton. 1569. okt. 10.	249.
<i>Nagybányai Lukács</i>	Békésen pap, makói esperes. 1638.	641.
<i>Nagy Mihályi Lukács</i>	Zsákán pap, jelen van a szatmárnémeti zsinaton. 1646. június	420.

Nap	az égen 3 Nap és ezzel szemben a szivárványnál 4 Nap láttatott az égen. 1549. jan. 14.	695.
<i>Nauchreus András</i>	Tolnából való, Wittenbergben tanul. 1571. május.	279.
<i>Nyakazó Antal</i>	Váradai vár kapitánya, a várból kiűzi a római kat. papokat. 1557.	109.
<i>Némethi Gergely</i>	Sárospatakon pap 1680 körül	597.
<i>Némethi Gergely</i>	Göncön volt pap. 1692. május 12.	510.
<i>Sz. Némethi István</i>	Szatmáron tanár	619.
<i>Némethi István</i>	Újhelyen pap 1650 körül.	598.
<i>Némethi István</i>	Nyárádi ref. pap. Eberhardi fogságban 1674.	812.
<i>Némethi István</i>	Szerecseni ref. pap. Eberhardi fogságban. 1674.	812.
<i>Némethi István</i>	Ungvári pap és esperes. 1679. körül	603.
<i>Némethi Gál János</i>	Szatmáron pap	616.
<i>Felnémethi János</i>	Wittenbergben tanult. 1569.	262.
<i>Felnémethi János</i>	Göncön pap, puritán, jelen van a szatmárnémeti zsinaton. 1646. június	423.
<i>Nemeskéri István</i>	Csákáni pap és esperes	661.
<i>Nemesvépi Dániel</i>	Komjáti pap és érsekújvári esperes. 1632. január.	362.
<i>Nemesvépi Dániel</i>	Komjáti pap és esperes.	569.
<i>Nyikos János</i> ¹⁸²	Érsekújvári pap és esperes. <i>Tolnai Tamás</i> volt ott Érsekújváron a kollégája.	569.
Nyíri	vagy más néven szabolcsi egyházmegyében lévő egyházak elősoroltatnak	624.
Nyíri	vagy más néven szabolcsi egyházmegyében lévő esperesek elősoroltatnak	625.
Nyíri pajkosok és hajdúk	<i>Székely Antal</i> vezetése alatt Debrecenre ütöttek; pusztították, rabolták.	109.
<i>Nógrádi Ferenc</i>	Losoncon pap 1666-tól	570.
Nógrádi	egyházmegyében levő egyházak elősoroltatnak	567.
Nógrádi	vagy más néven palánki egyházmegyében levő esperesek elősoroltatnak	570.
<i>Nógrádi Mátyás</i> ¹⁸³	Sárospatakon tanár 1649-ig	597.
<i>Nógrádi Mátyás</i>	Nógrádi Mátyás Debrecenben pap 1649. szeptemberétől 1661 áprilisáig	629.
<i>Nógrádi Mátyás</i>	Debreceni traktus esperese lett. 1661. márc. 16.	627.
<i>Nógrádi Mátyás</i>	Nagybajomban pap lett. 1661. április 6. Püspök lett 1664-ben. Meghalt 1681. szept.	606.

<i>Nolánus István</i>	Diósgyőrön pap, jelen van a szatmárnémeti zsinaton. 1646. június.	423.
<i>Óvári György</i>	Husztion pap és máramarosi esperes 1610 körül	611.
<i>Óvári zsinat</i> ¹⁸⁴	Szatmár megyében. 1554. <i>Drágfi Gáspár</i> birto- kán. Zsinati végzések.	105.
<i>Óvári János</i>	Miskolcon pap. Meghalt 1708 körül.	578.
<i>Oláh János</i>	S=Senior=Esperes, de hogy hol, nincs meg- írva. Jelen van a váradi zsinaton. 1569. okt. 10.	248.
Ormánsági	vagy Felső-baranyai egyházmegyében lévő esperesek elősoroltatnak	679.
<i>Oroszi István</i> ¹⁸⁵	Marosi pap és 30 éven keresztül nógrádi esperes	570.
<i>Oroszi János</i>	Tolnán rektor 1620 körül	670.
<i>Ostmucensis Cyprián</i>	Kassai zsinaton van. 1568. január	214.
<i>Otrokocsi Fóris</i> ¹⁸⁶	Szatmáron tanár 1669-ben	619.
<i>Ferenc</i>		
<i>Otrokocsi Fóris</i>	Rimaszécsi pap leopoldvári fogságban	815.
<i>Ferenc</i>		
<i>Otrokocsi Fóris</i>	előbb Gyöngyösön, azután Kassán pap, életére vonatkozó sok adatok. 1694.	515.
<i>Ferenc</i>		
<i>Ozorai Imre</i> ¹⁸⁷	Békésen pap 1523-ban	58.
<i>Ozorai Imre</i>	Kőrös és Maros közt reformál. 1527.	68.
<i>Eölyvedi Gergely</i>	Decsén pap, jelen van a váradi zsinaton. 1569. okt. 10.	249.
<i>Eölvösi Mihály</i>	Szikszói zsinaton van. 1568. 1568. január 9.	179.
<i>Öt szabad város</i> ¹⁸⁸	[Kassa, Lőcse, Eperjes, Szeben, (tudniillik a Szepességen lévő) és Bártfa] Confessiója	69.
	<i>I. Ferdinánd</i> királynak. Benyújtják 1530-ban.	
<i>Öt szabad városnak</i>	<i>I. Ferdinánd</i> király szabad vallásgyakorlatot engedett 1555-ben	107.
<i>Pályi Mihály</i>	Szatmáron pap. 1669.	616.
<i>Pányoki Mihály</i>	Sárosberkeszi pap és nagybányai esperes. 1687.	622.
Pápa városa	Háborgattatik a vallásáért. 1717.	522.
Pápa város	folyamodványa a császárhoz, vallásbéli háborgattatásuk ügyében. 1719. febr. 16.	524.
Pápa város	1719. febr. 16-án kelt folyamodványára a császár válasza 1719. dec. 5-én.	526.
<i>Páriz Pápai Ferenc</i> ¹⁸⁹	levele az ő patrónusaihoz 1676.	492.
<i>Pápai Márton</i>	Vitányi egyházba kibocsátott papnak. 1630. június 5.	722.

<i>Pápai Tamás</i> ¹⁹⁰	Bélteken pap, jelen van a váradi zsinaton. 1569. okt. 10.	248.
<i>Pápai János</i>	Rimaszombaton pap és esperes 1696-tól. Meghalt 1708.	578.
<i>Paksi György</i>	Kecskeméten pap, tiszáninneri püspök.	651.
<i>Paksi György</i>	Kecskeméten püspök. 1647.	669.
<i>Paksi Mihály</i>	<i>Bézánál</i> van Genfben tanulás végett 1573. előtt.	272.
<i>Paksi Mihály</i>	Egerben pap.	574.
Palánki	egyházmegyében lévő egyházak elősoroltatnak	567.
Palánki	vagy nógrádi egyházmegyében levő esperesek elősoroltatnak	570.
<i>Pankotai Ferenc</i>	Kenderesen pap, jelen van a váradi zsinaton. 1569. okt. 10.	248.
<i>Pankotai János</i>	Makói pap és makói esperes. 1589.	641.
Papok	(ágostai hitvallásúak) esküformája. 1580.	311.
Papok	felszenteléséről	717.
Papok	eskümintája a zempléni traktusban 1637 körül	724.
Papnak	bibliája legyen, határozottat a gönci cikkekben. 1566.	726.
<i>Parens Dávid</i>	levele Heidelbergből, hogy vajon szabad-é be-zárni a tömlöcbe az ellenvéleményű papokat, példának okáért <i>Szilvásújfalusi Imrét</i> . Kelt 1616. március 14.	353.
Parókiák	jövedelmének csak negyedrésze adatik ezentúl a papoknak. 1558. febr. 3.	117.
<i>Pataki Bálint</i>	Kisvárdán pap és szabolcsi esperes. 1604.	625.
<i>Pataki Ferenc</i>	Beregi esperes	609.
<i>Pataki Tamás</i>	Wittenbergben tanul. 1569.	262.
<i>Pathai András</i>	Kisvárdán pap és szabolcsi esperes. 1668.	625.
<i>Pathai István</i>	Debrecenben pap 1684-től	629.
<i>Pathai István</i>	előbb rohonci, azután pápai, majd veszprémi pap, dunántúli püspök	659.
<i>Pathai Mátyás</i>	Szatmáron tanár két ízben	619.
<i>Pathai Péter</i>	Hercegszőlősi zsinaton van. 1576.	293.
<i>Pathai Sámuel</i>	Tolnán volt rektor 1620 körül	670.
<i>Pathai Sámuel</i>	Tolnán pap, esperes 1646 körül	652.
<i>Pathai P. Sámuel</i>	Tolnán pap és esperes. 1647. Ez Veresmarton volt rektor, mikor ott <i>Laskói János</i> püspök volt.	666.
<i>Pathai Sámuel</i>	Tolnai pap és esperes. 1647.	673.
<i>Pathai P. Sámuel</i>	Tolnán lett pap 1634-ben, ide Soltról hozatott papnak 1634-ben, Szent György napkor. 1647. szept. 10-én még itt Tolnán volt pap.	670.

<i>Pathai Sámuel</i>	Tolnán pap és esperes, <i>Szilágyi Benjámín István</i> -nak tudósítást küld a baranyai egyházkerületről. 1647. szept. 10.	661.
<i>Pathai János</i>	Tolnán volt rektor 1620 körül	670.
<i>Pathai János</i>	Némedi pap, solti esperes 1680 körül	652.
<i>Pathai János</i> ¹⁹¹	Patai pap, tiszáninneri püspök 1692-től. 1705-ben még élt.	651.
<i>Pathai János</i>	(az ifjabbik) szeremlei pap, tolnai esperes 1698-tól	652.
<i>Pécsi Basil</i>	Derecskén pap, jelen van a váradi zsinaton. 1569. okt. 10.	249.
<i>Pécsváradi Péter</i>	Borosjenői pap, zarándi esperes. 1637.	640.
<i>Pécsváradi Péter</i>	Váradon pap	637.
<i>Pécsváradi Péter</i>	Váradon pap, esperes lett itt 1641-ben.	636.
<i>Péterfalvi István</i>	Szatmári traktusból való pap, jelen van a szatmárnémeti zsinaton. 1646. június	421.
<i>Pekri Gábor</i>	Váradi várkapitány. 1569. okt. 10.	250.
<i>Pelbárt</i>	nevű volt Beregszászon iskolarektor 1552. dec. 1-jén, mikor ott zsinat volt	104.
<i>Pemphlinger Márk</i> ¹⁹²	szebeni polgármester Erdélyben. <i>Luther</i> könyveit olvassa és terjeszti. 1522.	54.
<i>Peréni Gábor</i>	<i>Peréni Péternek</i> a fia, Sárospatakon templomot épített a mohácsi vész után	589.
<i>Perényi Gábor</i>	Abaujvár és Ugocsa megyék főispánja, követséget küld Wittenbergbe hittani vitatkozások eligazítása tárgyában. 1563.	122.
<i>Perényi Péter</i>	Sárospataki iskolát alapítja 1524 körül	589.
<i>Perényi Péter</i>	az egri püspökség javait mindjárt a mohácsi vész után elfoglalja 1526-ban	67.
<i>Perlaki Márton</i>	lévai pap és esperes. 1645.	570.
<i>Pesthi Anthencius János</i>	Wittenbergben tanul. 1571. május	279.
<i>Pesti Gáspár</i>	Beregszászi zsinaton van. 1552. dec. 1.	104.
<i>Pesti Gáspár</i>	Sárospatakon pap 1570 körül	597.
<i>Pesti János</i>	királyi biztosok működése a vallás dolgában, kezdődött 1721. márc. 15.	540.
<i>Pesti György</i>	Wittenbergben tanul. 1571. május	279.
<i>Petri György</i>	Laskói pap és baranyai püspök 1629-től	671.
<i>Petri György</i>	Laskói pap, püspök Baranyában. 1629.	678.
<i>Petri György</i>	Veresmarton pap és Baranyában püspök 7 évig	665.
<i>Petrovics</i> ¹⁹³	<i>Izabella</i> , Erdély királynője helytartója, reformálni kezdi az egyházakat Erdélyben	684.

<i>Petrovics Péter</i>	Temesvár főispánja lesz Erdélyben 1548-ban	71.
<i>Petrusich Gáspár</i>	a csanádi püspökség javait elfoglalja a mohácsi vész után. 1526.	67.
<i>Piscator</i>	Gyulafehérváron tanár. 1634. febr. 7.	382.
<i>Platner Antal</i>	Kassai zsinaton van 1568. január.	214.
<i>Plechner Lukácsot</i>	papnak választják Szebenben. 1535. Ez elébb református tanhoz szított, de mikor itt megválasztották, megint a róm. kat. egyháznak lett a híve. Meghalt 1536. nov. 17.	694.
<i>Póсахázi István</i>	Ez fia volt Póсахázi János sárospataki papnak. Zempléni esperes lett 1707 után.	589.
<i>Póсахázi Mihály</i>	Sárospatakon pap 1640 körül	597.
<i>Póсахázi János</i> ¹⁹⁴	Sárospatakon tanár	597.
<i>Póсахázi János</i>	Sárospatakon tanár, elvétetvén ott a reformátusoktól a Kollégium, Gyulafehérvárra megy a deákokkal. 1672.	445.
<i>Polgári Gáspár</i> ¹⁹⁵	Losoncon pap, még 1705-ben ott van	571.
<i>Porcsalmi János</i>	puritán, a tokaji zsinaton 1646. febr. 14-én papi hivatalától felfüggesztik	398.
<i>Porcsalmi János</i>	Tályán pap, puritán, jelen van a szatmárnémeti zsinaton. 1646. június.	424.
Pozsonyban országgyűlés.	1594. Itt sokat harcolnak a kassai templom elvételéért.	332.
Pozsonyi	országgyűlésen végzések a király által megerősített 1604. május 3-án	334.
Pozsonyban	a lutheránusok egészen újból építeni kezdik templomaikat, ezt betiltani igyekeznek a róm. katolikusok 1637-ben.	383.
Pozsonyi	országgyűlésen 1638-ban a prot. papok az országból száműzetnek	391.
Pozsonyi	országgyűlésen 1649-ben a protestánsoknak 90 templomot visszaadni határoznak. Kassán is templomot s iskolát kell állítani.	425.
Pozsonyi	országgyűlésen 1662-ben beadják a protestánsok panaszaikat, semmi eredmény nem lett	429.
Pozsonyi	két templom és a gimnázium elvétetik a lutheránusoktól. 1672.	442.
Pozsonyba	idéztetnek a magyarországi ref. papok	746.
Pozsonyban	való fogságáról a magyar prot. papoknak 1676 körül	795.
Pozsonyban	országgyűlés 1681. ápr. 24-én. Az itt a vallás ügyében hozott törvénycikk leíratik.	496.

Pozsonyban	országgyűlés. 1715. A vallás dolgában megyénként való királyi biztosok neveztetnek ki.	519.
Protestánsokat	egyesíteni törekszenek a római katolikusokkal, hogy tudniillik térjenek vissza a római egyházba, s ismerjék el a pápát. 1683.	500.
Protestánsok	szorongattatnak és üldöztetnek a római katolikusoktól 1700-tól kezdve. Nyolcvan mágnás volt kitűzve vagy kiszemelve megölés végett.	518.
Protestánsok	állapotja 1700 körül leíratik	528.
Protestánsok	háborgattatása 1725-ben	555.
Puritanizmus	kezdődik 1638 körül, eredete, terjedése	383.
<i>Putnoki János</i>	Szatmáron tanár, azután Debrecenben pap	619.
<i>Putnoki János</i>	1619. nov. 10-től.	
<i>Putnoki János</i>	Debrecenben pap, esperes lett 1623. szept. 19.	627.
<i>Putnoki János</i>	Debrecenben pap	628.
<i>Putnoki János</i>	Váradon pap. 1634.	637.
Püspöki	igazgatás alatt nem ismerő négy egyházmegye	572.
Püspöki	igazgatás alatt nem lévő, egyházmegyékben egyházak elősoroltatnak.	574.
Püspöki	igazgatás alatt nem lévő egyházmegyebeli esperesek elősoroltatnak	577.
Püspöki ¹⁹⁶	igazgatás alatt nem lévő négy egyházmegye egymással szorosabban egyesül a bodrogkeresztúri gyűlésen. 1635. június 22.	383.
Püspöki	igazgatás alatt nem lévő első esperesség, mely megyékben volt	574.
Püspöki	igazgatás alatt nem lévő második esperesség mely megyékben volt	579.
Püspöki	igazgatás alatt nem lévő második esperesség alatt levő egyházak elősoroltatnak	580.
Püspöki	igazgatás alatt nem lévő második egyházmegyében levő esperesek elősoroltatnak	583.
Püspöki	igazgatás alatt nem lévő második esperességben levő iskolák elszámoltatnak	584.
Püspöki	igazgatás alatt levő harmadik esperességben levő egyházak elősoroltatnak	585.
Püspöki	igazgatás alatt nem lévő harmadik egyházmegyében levő esperesek elősoroltatnak	588.
Püspöki	igazgatás alatt nem lévő harmadik egyházmegyében levő iskolák elősoroltatnak	589.
Püspöki	igazgatást el nem ismerő negyedik egyházmegye, mely megyékben volt	598.

Püspöki	igazgatás alatt nem levő negyedik egyházmegyében 601. levő egyházak elősoroltatnak	
Püspöki	igazgatás alatt nem levő negyedik egyházmegyében 602. levő esperesek elősoroltatnak	
Püspöki	igazgatás alatt nem levő negyedik egyházmegyében 602. levő iskolák elősoroltatnak	
Püspöki	felszerelésről	717.
<i>Püspöki János</i>	Váradon tanár. 1660.	638.
<i>Ráczkevi Máthé</i>	Makói vagy más néven alföldi esperes. 1635.	641.
<i>I. Rákóczi György</i>	fejedelem lesz. 1630. Iskolákat, templomokat újít, harangokat ad.	363.
<i>I. Rákóczi György</i>	a svédektől is biztatva, a vallásért és a szabadságért harcot kezd 1632-ben. Tokajnál megütközik a Brandenburgi Katalin, Bethlen Gábor fejedelem özvegyének seregével	364.
<i>I. Rákóczi György</i>	az egész Szentírást le akarja fordíttatni	732.
<i>Rákóczi György</i>	hadat indít a vallás és szabadság ügyében 1644-ben	392.
<i>Rákóczi György</i>	által kötött béke pontjai 1644-ben	392.
<i>I. Rákóczi Ferenc</i>	Felső-Magyarországon hadat indít, Tokajt ostromolja, de semmi sem lett az egészből.	422.
<i>I. Rákóczi György</i>	a szatmárnémeti zsinatra megjelent. 1646. június 20. Ünnepelesen fogadják.	403.
<i>I. Rákóczi Ferenc</i>	birtokai (Ecsed, Sárospatak, Ónod, Tokaj, Sáros, Lednice stb.) a császár hatalmába mennek át. 1670.	442.
Rákosi	országgyűlés végzése, hogy minden lutheránusok megégettessenek. 1525.	60.
<i>Rápoti P. Mihály</i> ¹⁹⁷	Debrecenben pap 1691-től, esperes 1710. jún. 18. Püspök 1621. máj. 19., meghalt 1626. febr. 7., temették febr. 10.	629.
<i>Rátkai György</i>	Rakamazon, a Tisza mellett pap. 1642.	293.
<i>Radán Balázs</i> ¹⁹⁸	énekszerző a XVI. században, életéből is néhány adat	742.
<i>Radán Balázs</i>	Debrecenben pap 1523-ban	58.
<i>Radán Balázs</i>	Debrecenben pap	628.
<i>Radán Balázs</i>	mártírhalált halt 1552-ben	103.
<i>Ramasi Mátyás</i>	legelső reform. pap Szebenben, 1521-ben lett pap, még 1543-ban élt, mint szebeni pap	691.
<i>Ramocsaházi András</i>	Tasnádon pap, jelen van a szatmárnémeti zsinaton 1646. június	421.
<i>Ramocsaházi András</i>	Erdődön pap és Közép-szolnoki esperes 1657-től	623.
<i>Rasoris Gergely</i>	Komáromi rektor	572.
<i>Rasoris Gergely</i>	Mosoni pap	568.

<i>Rasoris Gergely</i>	Bátorkeszi pap és a komáromi traktus pro-seniora	569.
<i>Rasoris István</i>	Szőnyi pap	569.
<i>Ratagius János</i>	Márkusfalvára ordináltatott papnak. 1640. január 25.	579.
<i>Rhédei Ferenc</i>	Bihar megye főispánja és a váradi vár főkapitánya volt. 1616.	127.
Reformátusok	üldöztetése Magyarországon nagyban kezdetét veszi 1672-ben	445.
<i>Rimaszombati István</i>	Újhelyen pap 1640 körül	598.
<i>Rimaszombati István</i>	Szőnyi pap és a komáromi traktus esperese, 1705-ben még élt	569.
<i>Rimaszombati Mihály</i> ¹⁹⁹	Miskolcon pap, esperes lett 1709-ben	578.
<i>Rimaszombati János</i>	Léván pap és traktus jegyzője	570.
<i>Roxas Tinini</i> ²⁰⁰	róm. kat. püspök Dalmáciában, bejárta Magyarország nagy részét, hogy úniót létesítsen a reformátusok és róm. katolikusok között. 1684 februártól kezdve	500.
<i>Roxasnak</i>	meghatalmazó levelet ad a császár, hogy bejárja az egész országot a reformátusok és a róm. katolikusok közötti únió végett. 1692.	506.
<i>Roxasnak</i>	felelnek az únió ügyében a gönci ref. egyházbéliek. 1692. máj. 12.	510.
<i>Roxasnak</i>	felelnek az únió ügyében a debreceniek, 1692.	511.
<i>Rozgoni Basilius</i>	Erdődön pap és Közép-szolnoki esperes 1637-től, jelen van a szatmárnémeti zsinaton. 1646. június.	623.
<i>Rozgoni Mihály</i> ²⁰¹	Varannói pap és esperes. 1683. jún. 12.	722.
<i>Rozgoni Mihály</i>	Tolcsvai, azután zempléni pap, zempléni esperes lett 1686. dec. 7-én.	589.
<i>Ruszkai András</i>	Sárospatakon tanár. 1631.	596.
<i>Sági György</i>	Szatmáron pap, a városból a várba ment papnak	616.
<i>Sági György</i>	Szatmáron a várban pap	617.
<i>Sámsondi János</i>	Miskolci pap és esperes	578.
<i>Sándor András</i>	Dévai pap Erdélyben, Mélius pártjából való. 1568.	170.
<i>Sárándi János</i>	Tolnán rektor 1635 körül	670.
<i>Sárközi János</i>	Debrecenben pap 1611 előtt	628.
<i>Sárosi Molnár András</i>	Varannói pap és zempléni esperes. Meghalt 1610. április 13.	588.
Sárospatakon	a reformációt kezdi <i>Perényi Péter</i> 1531 körül	71.
Sárospataki	egyház papjai elősoroltatnak	597.
Sárospataki	főiskola tanárai elősoroltatnak	595.
Sárospatakon	zsinat 1568. aug. 24. Zsinatra meghívó közölve van	217.

Sárospatakon	zsinat <i>Tolnai János</i> puritán ügyében. 1638. nov. 10.	387.
Sárospatakon	az iskolát elveszik a reformátusoktól a jezsuiták. 1672.	445.
Sárospatak	visszaszáll a Rákócziak kezére, ott a templomot visszaadják a reformátusoknak. 1682. júl. 12.	500.
Sárospataki	iskolát visszafoglalják a jezsuitáktól. 1682 végén.	500.
Sárospatakon	a templomot a jezsuiták ismét elveszik a reformátusoktól 1686-ban.	502.
Sárospatakon	az iskolát elveszik a reformátusoktól. 1687. április 24. Tanulók Göncre mennek.	503.
Sárospataki	iskolát, mely most Göncön volt, onnét is szétűzik a jezsuiták. 1695. március.	517.
Sárospataki	főiskola a reformátusoknak vissza adatott. 1705.	518.
<i>Sárvári Gergely</i>	Szikszoói zsinaton van. 1568. jan. 9.	179.
<i>Sárvári Kelemen</i>	Wittenbergben tanul. 1571. május	279.
<i>Sabarinus = Sabaraeus István</i>	Vepei pap, esperes	659.
<i>Sagorhidai György</i>	Szécsényi pap	570.
<i>Salánki György</i>	Sárospatakon tanár. 1630.	596.
<i>Salánki István</i>	Bátori pap és szabolcsi esperes. 1676.	625.
<i>Salánki Miklós</i>	Bodrogkeresztúron pap, a zempléni traktusban, jelen van a szatmárnémeti zsinaton. 1646. június	423.
<i>Salánki János</i>	Újhelyen pap. 1673.	598.
<i>Samarjai</i>	egyházmegyében levő egyházak elősoroltatnak	564.
<i>Samarjai</i>	egyházmegyében levő esperesek elősoroltatnak	568.
<i>Salánki András</i>	Kassai zsinaton van. 1568. január.	214.
<i>Samarjai János</i>	Halászi pap, Duna-melléki püspök. 1623.	568.
<i>Samarjai János</i>	Halászi pap, püspök Moson megyében. 1632. január	362.
<i>Samarjai János</i>	Ágendát ad ki (halászi pap és püspök)	710.
<i>Sardi János</i>	Erdélyből való pap, jelen van a szatmárnémeti zsinaton. 1646. június	420.
<i>Sarkadi András</i>	Miskei pap, zarándi esperes. 1666.	640.
<i>Sarollyai Pál</i>	Szatmáron a város alatt pap	617.
<i>Sellyén</i>	a komáromi traktusban a ref. templomot a római katolikusok lerontották, a papot elűzték. 1648.	425.
<i>Séllyei András</i>	Sárospatakon pap 1664. után	597.
<i>Séllyei Halász Ferenc</i>	Mosoni pap és samarjai esperes	568.
<i>Séllyei P. Ferenc</i>	Komáromi rektor	572.
<i>Séllyei István</i>	Husztion pap, esperes, jelen van a szatmárnémeti zsinaton. 1646. június.	422.

<i>Séllyei B. István</i>	Sárospatakon pap 1655 körül	597.
<i>Séllyei István</i>	Pápán pap, püspök, gályarab	659.
<i>Séllyei István</i>	Pápán pap, püspök. Kolonics előtt áll. 1674.	796.
<i>Séllyei Balog</i> ²⁰²	Fintán pap	580.
<i>János</i>		
<i>Seyder János</i>	Bártfáról, kassai zsinaton van. 1568. január.	214.
<i>Sepsei János</i>	Váradon pap a várban	637.
<i>Servetus Mihály</i>	Szentháromságot tagadta, a gyermekek megkeresz- telését is tagadta.	685.
<i>Servetus Mihály</i>	vitája <i>Mélius Péterrel</i>	686.
<i>Sibólti Demeter</i>	Dunamelléki püspök	568.
<i>Siculus Baltazár</i>	Szikszói zsinaton van. 1568. január.	179.
<i>Siderius János</i>	Tarcalon pap és esperes. 1598.	583.
<i>Sidó János</i>	Várad zsinaton van. 1569. okt. 10.	248.
<i>Siklósi Imre</i>	Hercegszőlősi zsinaton van. 1576.	293.
<i>Siklósi Mihály</i>	Baranya megyében reformátor. <i>Perényi Péternél</i> lakott Siklóson.	664.
<i>Siklósi Mihály</i>	Újhely várost reformálni kezdi. 1522.	54.
<i>Siklósi Mihály</i>	Újhelyen pap. 1523	58.
<i>Siklósi Mihály</i>	Újhelyen pap. 1531.	598.
<i>Siklósi Miklós</i>	Hercegszőlősi zsinaton van. 1576.	293.
<i>Siklósi Miklós</i>	Hercegszőlősi kánonokat magyarra fordí- totta. 1576.	282.
<i>Siklósi Miklós</i>	az 1576. aug. 16-án hozott hercegszőlősi ká- nonokat latinból magyarra fordítá, mely ki- nyomatott Pápán. 1577.	666.
<i>Siklósi Miklósnak</i>	ajánlá a magyar szövegű, 1577-ben kinyoma- tott hercegszőlősi kánonokat <i>Huszár Gál</i>	666.
<i>Siklósi Péter</i>	Tolnán volt rektor	669.
<i>Siklósi Péter</i>	Tolnai rektor, meghalt Tolnán 1595-ben, özvegyen hagyá nejét, aki Decsi Gáspár tolnai papnak a leánya volt.	
<i>Sikó János</i>	Bedeni pap, esperes Erdélyben, jelen van a szatmárnémeti zsinaton. 1646. június	419.
<i>Siléziai Ambrus</i>	Erdélyben reformálni kezd. 1522.	54.
<i>Simándi Mihály</i>	Beregi esperes 1630 körül.	609.
<i>Simándi Mihály</i>	Ráckevei pap, tiszáninneni püspök 1630 körül	651.
<i>Simándi János</i>	Újhelyen pap 1620 körül	598.
<i>Simándi János</i>	Újhelyre papnak kibocsáttatott. 1630. jún. 5.	721.
<i>Simándi János</i>	Újhelyre papnak kibocsáttatott. 1630. jún. 5.	722.
<i>Simándi János</i>	Sárospatakon tanár. 1636.	596.
<i>Simándi János</i>	Újhelyen pap. 1637. febr. 7.	723.

<i>Simándi János</i>	Zempléni esperes, jelen volt a tokaji zsinaton. 1646. febr. 14., a puritán <i>Tolnai</i> ügyében	397.
<i>Simándi János</i>	Lizskán pap és esperes, jelen volt a szatmár-németi zsinaton. 1646. június	423.
<i>Simándi János</i>	Sárospatakon tanár 1709. január 17-től	597.
<i>Simigius Máté</i>	Szikszói zsinaton van. 1568. jan. 9.	179.
<i>Simigius Máté</i>	Várad zsinaton van. 1569. okt. 10.	248.
<i>Simoni Péter</i>	Simoni ref. iskolamester, a leopoldvári fogságban van. 1674.	815.
<i>Sinuerus János</i>	Kassai zsinaton van. 1568. január.	214.
<i>Skaricza Máté</i> ²⁰³	Keviből való, Wittenbergben tanul. 1571. május.	279.
<i>Skaricza Máté</i>	Ráckeviden pap. 1576. <i>Szegedi Kis Istvánnak</i> lett ott utóda.	293.
<i>Skaricza Máténak</i>	ajánlá a latin szövegű, 1577-ben kinyomatott hercegszőlősi kánonokat <i>Huszár Gál</i>	666.
<i>Skaricza Máté</i>	a hellén nyelvet jól tudta	727.
<i>Skultéti Severin</i>	irataiból kivonat, a keresztyén egyházzól Magyarországon	45.
<i>Sólthi Bernát</i>	Tolcsvai pap volt 1563.	122.
<i>Solti</i>	egyházmegyéről. Ebben lévő egyházak elősoroltatnak.	648.
<i>Sólthi János</i>	Újhelyen pap 1652 után	598.
<i>Scholtz Mátyás</i>	Kassai zsinaton van. 1568. január	214.
<i>Somlyai Mátyás</i>	Tolnán rektor a XVII. század első negyedében	670.
<i>Somosi Márton</i>	Szentpéterre kibocsáttatott papnak. 1630. június 5.	722.
<i>Somosi Márton</i>	Szentpéterre papnak ordináltatott. 1630. június 5.	577.
<i>Somosi Márton</i>	Abaújházi és tornai traktus con-seniora. 1644.	508.
<i>Somosi János</i>	Medgyaszói, azután madai pap. Esperes lett 1981.	583.
<i>Sommer János</i>	<i>Dávid Ferenc</i> értelmét terjeszti. Kolozsváron volt rektor. 1570.	274.
<i>Soproni</i>	egyházmegyéről. Ebben lévő egyházak elősoroltatnak.	654.
<i>Soproni</i>	egyházmegyében levő esperesek elősoroltatnak	659.
<i>Stancar Ferenc</i> ²⁰⁴	Mantovából jött Erdélybe, ez tagadta Krisztus közbenjárói tisztét	684.
<i>Starius Miklós</i>	<i>Dávid Ferenc</i> -párti, a gyulafehérvári hitvitán 1568-ban.	170.

<i>Stapulensis Faber Jakab</i>	Tolnán rektor 1540 körül	667.
<i>Statilius János</i> ²⁰⁵	Gyulafehérváron Erdélyben volt róm. kat. pap, dalmata származású, kegyetlen üldözője a reformátusoknak	681.
<i>Statilius János</i>	Gyulafehérváron Erdélyben róm. kat. püspök, egy papot, ki azt prédikálta, hogy a húsétel nincs tiltva a bibliában, nyulat, rucát köttetvén reá, a városban meghurcoltatta, és a kutyákkal tépeté szét	682.
<i>Statilius János</i> ²⁰⁶	Gyulafehérváron róm. kat. püspök, halálakor azt mondta: vixi ut sus, morior ut canis	682.
<i>Storbehus Leonárd</i>	Bártfán rektor a Szepességben	684.
<i>Strigoniensis Ferenc</i>	Kassai zsinaton van. 1568. január.	214.
<i>Strigohiensis Ferenc</i>	Váradi zsinaton van. 1569. okt. 10.	248.
<i>Surdaster János</i>	Szebenben reform. pap.	683.
<i>Súri Lőrinc</i>	Komáromi pap és esperes	569.
<i>Súri Lőrinc</i>	Komáromi pap özvegyét a pápisták megölték	749.
<i>Súri Mihály</i>	Komjádi pap és a komjádi vagy érsekújvári traktus esperese	569.
<i>Súri Mihály</i>	Komjádi pap, a <i>Szenczi Molnár Albert</i> idejében	744.
<i>Súri Orvos Mihály</i>	Sárospatakon pap 1620 körül	597.
Superintendenst	választanak a lutheránusok is, a reformátusok is Erdélyben. Enyedi zsinat, 1546.	122.
Sümegei ²⁰⁷	egyházmegyéről. Ebben lévő egyházak elősoroltatnak	656.
Sümegei	egyházmegyében lévő esperesek elősoroltatnak.	656.
<i>Svendi Lázárhoz</i> ²⁰⁸	esedező követeket küldenek 1567. nov. 17-én, hogy Szikszón a zsinatot megtarthassák.	174.
<i>Száki János</i>	Szencen pap és pro-senior	568.
<i>Szenczi Száki János</i>	Samarjai pap és dunamelléki püspök 1664 körül	568.
<i>Száki János</i> ²⁰⁹	Ekli ref. pap, Komáromban megégettetett a jezsuiták által. 1671. szept. 1.	444.
<i>Száki János</i>	Ekeli ref. pap, megöletik a római katolikusoktól. 1670.	749.
<i>Szántai István</i>	Szatmáron tanár	618.
<i>Szántai Mátyás</i>	Sárospatakon pap 1675 körül	597.
<i>Szántai Mihály</i>	Aranyosmedgyesen pap, aztán nagybányai pap és esperes. 1639.	621.
<i>Szántai M. Mihály</i>	Váradon pap	637.
<i>Szántai Mihály</i>	Debrecenben pap. Itt meghalt 1670. okt. 3.	629.

<i>Szántai Mihály</i>	Túl a tiszai püspök. 1646.	400.
<i>Szántai Mihály</i>	Szatmáron pap és püspök, jelen van a to- kaji zsinaton. 1646. febr. 14. Tolnai Já- nos puritán ügyében.	397.
<i>Szántai Molnár Mihály</i>	Váradi, azután nagybányai pap, túl a tiszai püspök lett 1642-ben. Meghalt 1646.	606.
<i>Szántai Mihály</i>	Szatmáron pap, püspök	616.
<i>Szántai Pál</i>	Sárospatakon tanár	597.
<i>Szánthai Pál</i>	Liszkán pap és zempléni esperes 1610. június 3-tól.	588.
<i>Szántai Pál</i>	Zempléni esperes, jelen van a váradi zsi- naton. 1610. nov. 7.	337.
<i>Száraszi Ferenc</i>	Tolnán lett rektor 1586-ban. Ez később deb- receni pap korában halt meg. Debrecenben pap volt 1604-től 1609-ig. Két évig volt Tolnán rektor 1586-tól fogva.	669.
<i>Száraszi Ferenc</i>	Debrecenben pap 1604-től 1609-ig	628.
<i>Száraszi Ferenc</i>	ifjabb korában fordítá a Kátét, és amikor Debrecenben volt pap, akkor adta ki	128.
<i>Száraszi Ferenc</i>	Kátéja az Oppenheimben 1612-ben nyomtatott bibliához van toldalékképpen csatolva	128.
Szászok	reformáltatása Erdélyben 1545-ben már végbe ment	91.
Szászoknál	Erdély különböző városaiban, kik lettek a papok 1545-ben, elősoroltatik	91.
Szászmedgyesi	gyűlésen 1588. dec. 10-én a jezsuitákat az or- szág rendjei ki akarják tiltani az országból, de a fejedelem nem hagyja. Feliratok és le- iratok ezen tárgyban.	318.
Szász	választófejedelem levele a császárhoz a ref. gályarab papok ügyében. Kelt 1675. dec. 10.	487.
Szabolcsi	vagy más néven Nyíri-Betuliensis egyházmegyé- ben lévő egyházak elősoroltatnak	624.
Szabolcsi	vagy más néven nyíri egyházmegyében levő esperesek elősoroltatnak	625.
<i>Szakoni Basil</i>	Tolnán volt rektor a XVII. század első negye- dében	670.
<i>Szalárdi Mihály</i>	Váradon pap	637.
<i>Szalacsi Péter</i>	Szatmáron a város alatt pap	617.
<i>Szalkai Bálint</i>	Szatmáron pap	616.
<i>Szalkai Bálint</i> ²¹⁰	Felsőtőtfalusi pap a nagybányai traktusban, je- len volt a szatmárnémeti zsinaton. 1646. június.	422.
<i>Szalóczi Mihály</i>	Szatmáron a várban pap	617.
<i>Szalóczi Mihály</i>	Sajószentpéteri pap és esperes 1665 körül	578.

<i>Szalóczi Mihály</i> ²¹¹	Zubogi ref. pap, leopoldvári fogságban. 1674.	815.
<i>Szalontai V. István</i>	Mezővásárhelyen pap, makói esperes 1701-től	641.
<i>Szanki Dominicus</i>	Hercegszőlősi zsinaton van. 1576.	293.
Szatmári	egyházmegyéről	612.
Szatmári	egyházmegyében lévő egyházak elősoroltatnak	613.
Szatmári	egyházmegye esperesci elősoroltatnak	614.
Szatmári	egyház papjai elősoroltatnak	615.
Szatmáron	a várban kik voltak papok, elősoroltatnak	617.
Szatmáron	levő iskola tanárai elősoroltatnak	618.
Szatmár város	feldúlatott, felégettetett. 1703. szept. 28.	620.
Szatmárnémeti	zsinat végzésének kik írtak alá, elősorol- tatik. 1646. június	419.
Szatmárnémeti	zsinat végzései ki lettek nyomtatva Gyulafehér- váron 1649-ben, ezek előadatnak	404.
Szatmárnémetiben	hozott kánonok kinyomattak 1649-ben, újra ki- nyomattak Kolozsváron 1698-ban	424.
<i>Szathmári András</i> ²¹²	Muzsajon pap, beregi esperes	609.
<i>Szathmári István</i>	Csengeren pap és szatmári esperes. 1595.	614.
<i>Szathmári István</i>	Érsekújváron pap, a belgiumi konfessziót magyarrá fordítá. 1650.	127.
<i>Szathmárnémeti</i> <i>Gál István</i>	Ugocsai esperes 1655 körül	612.
<i>Szathmári István</i> ²¹³	Tapócafői ref. pap. Eberhardi fogságban van. 1674.	512.
<i>Szathmári S. István</i>	Szatmáron tanár 1702-től	620.
<i>Szathmári Lázár</i> <i>Miklós</i>	Szatmáron pap és esperes. 1638.	615.
<i>Szathmári Lázár</i> <i>Miklós</i>	Szatmáron pap. 1638. Volt pap Ecseden, Szepsi- ben, Visken, megint Szatmáron	616.
<i>Szatmári Miklós</i>	Visken pap, tanítást tartott a szatmárnémeti zsinat első napján vasárnap délután 2 óra- kor. 1646. június 10.	402.
<i>Szathmári Miklós</i>	Visken pap, jelen van a szatmárnémeti zsinat- on. 1646. június	422.
<i>Szathmári Lázár</i> ²¹⁴ <i>Miklós</i>	elébb viski, azután szatmári pap. Túl a tiszai püspök lett. 1650.	606.
<i>Szathmári Baka</i> ²¹⁵ <i>Péter</i>	Váradon tanár	638.
<i>Szathmári Ötvös</i> ²¹⁶ <i>János</i>	Érsekújvári pap. Ennek idejében, 1663-ban foglalták el a törökök Érsekújvárt, de 1705-ben újraéledt ott a ref. egyház	569.
<i>Széchéni András</i>	Szentjőbon pap, jelen volt a szatmárnémeti zsinaton. 1646. június.	420.
<i>Széchéni János</i>	Várad zsinaton van. 1569. okt. 10.	248.

<i>Szécsi Demeter</i>	Kassai zsinaton van. 1568. január.	214.
<i>Szécsi István</i>	Szatmáron tanár két ízben, azután nagybányai, majd madai pap	619.
<i>Szécsi István</i> ²¹⁷	Madai pap, esperes volt 1691-től 1706-ig, amikor meghalt	583.
Székesfehérvári	egyházmegyéről. Ebben levő egyházmegyéek elősoroltatnak	649.
<i>Széki Bazil</i>	Beregszászi zsinaton van. 1552. dec. 1.	104.
Szebenben	kezd terjedni a reformáció. Ez ellen panaszkodnak, s levelet írnak az odavaló káptalanbeli papok az esztergomi érseknek 1525-ben.	60.
Szebenben	<i>Pemphlinger Márk</i> oltalma alatt terjed a reformáció 1526-ban	67.
Szebenből	a pápista vallású szerzeteseket számúzik. 1529.	69.
Szebenben	1544-ben a képek a templomból kivettetnek, az oltárok lerontattak, csak egy hagyatott meg az oltárok közül	695.
Szebenben	zsinat 1552-ben. Itt már a lutheránusok az úrvacsorára nézve eltérnek a sacramentáriusoktól.	105.
Szebenben	Zsinat, 1557. január 13. Itt mindinkább kezdenek elválni a lutheránusok a reformátusoktól. Lutheránusok cikkelyeket hoznak.	111.
Szebeni	egyház levéltárából kivonat az erdélyországi reformáció keletkezéséről és előhaladásáról. Ez kiadatott 1647-ben.	691.
<i>Szecsei János</i>	Szatmáron pap	616.
<i>Szecsei János</i>	Sági ref. pap, leopoldvári fogságban van. 1674.	815.
<i>Szecsemsi János</i>	Kassai zsinaton van. 1568. január	214.
<i>Szegedi Benedek</i>	Szentpéteren pap és esperes. 1632.	578.
<i>Szegedi Benedek</i>	Sajószentpéteren pap és borsodi esperes, independens. 1635.	573.
<i>Szegedi Dániel</i>	Debrecenben pap és esperes 1591 körül	627.
<i>Szegedi Dániel</i>	Debrecenben pap 1586-tól 1596-ig	628.
<i>Szegedi Dániel</i>	Váradon tanár. 1607.	638.
<i>Szegedi Dániel</i>	Tokajon pap, jelen van a váradi zsinaton. 1610. nov. 7.	337.
<i>Szegedi Gergely</i>	Sárváron pap, dunántúli püspök	658.
<i>Szegedi György</i> ²¹⁸	Debrecenben pap. 1557–1562.	628.
(Talán Gergely – B. J. megjegyzése)		
<i>Szegedi György</i>	Énekszerző a XVI. században	739.

<i>Szegedi Kis István</i> ²¹⁹	életére vonatkozó adatokból egynehány	99.
<i>Szegedi Kis Istvánt</i>	<i>Petrovics Péter</i> a temesvári iskola igazgatósára viszi. 1548.	71.
<i>Szegedi Kis István</i>	Békésről a katonák által elűzetik és Tolnába fut. 1553.	105.
<i>Szegedi István</i>	Laskói pap és baranyai püspök. 1554.	678.
<i>Szegedi Kis István</i>	Kálmáncsehiben pap, a török fogságába esett. 1558.	677.
<i>Szegedi Kis István</i>	Meghalt 1572-ben.	281.
<i>Szegedi Kis István</i>	a reformátor héberül és görögül jól tudott	727.
<i>Szegedi István</i>	Biharon pap, jelen van a váradi zsinaton. 1569. okt. 10.	248.
<i>Szegedi István</i>	puritán 1638 körül	386.
<i>Szegedi Lajos</i> ²²⁰	Erdélyben van és működik a reformáció terjesztésén <i>Kálmáncsehi Mártonnal</i> . 1555.	107.
<i>Szegedi Lajos</i>	a kolozsvári zsinaton 1557. június 13-án a lutheránusok által eretnekséggel vádatott, mert nem értett velek együtt az úrvacsorára nézve	111.
<i>Szegedi Lajos</i>	Debrecenben pap. 1557.	628.
<i>Szegedi Lajos</i>	A kolozsvári zsinatban 1557-ben sacramentáriusnak neveztetik a lutheránusok által	110.
<i>Szegedi Lajos</i>	Dávid Ferenc pártjából való 1568-ban a gyulafehérvári hitvitán	170.
<i>Szegedi Lajos</i>	Erdélyben pap 1600 előtt	684.
<i>Szegedi Lőrinc</i> ²²¹	Békésen pap és Körös-Marosközi esperes, jelen van a váradi zsinaton. 1569. okt. 10.	248.
<i>Szegedi Lőrinc</i>	Békésen pap, makói esperes. 1569.	641.
<i>Szegedi Lőrinc</i>	Szatmáron pap. 1584.	615.
<i>Szegedi Lukács</i>	Tótteleken pap, jelen van a váradi zsinaton. 1569. okt. 10.	249.
<i>Szegedi Mihály</i>	Széplakon pap, jelen van a váradi zsinaton. 1569. okt. 10.	249.
<i>Szegedi Tamás</i>	Wittenbergben tanul. 1571. május	279.
<i>Szegedi Tamás</i>	Táallyán pap és esperes. 1590.	583.
<i>Szegedi János</i>	Szatmáron pap	616.
<i>Szegedi János</i>	Debrecenben pap. 1628.	628.
<i>Szeli György</i>	Köveskúti pap és esperes	659.
<i>Szemere Pál</i>	Beregszászi zsinaton van. 1552. dec. 1.	104.
<i>Szenczi György</i>	Nagypaládi pap és ugocsai esperes. 1702.	612.
<i>Szenczi István</i>	Nagybányai pap és esperes. 1680.	622.
<i>Szenczi Coriarii</i>	Samarjai pap és esperes	568.
<i>Lukács</i> (coriarius—szíjgyártó—varga B. J. megjegyzése)		

<i>Szenczi Lukács</i>	elébb megyeri, majd samarjai pap, a Szenczi Molnár Albert idejében	744.
<i>Szenczi Lukács</i>	Samarjai pap és mosoni esperes. 1632. január	363.
<i>Szenczi Lukács</i>	Samarjai pap és dunamelléki püspök	568.
<i>Szenczi A. Pál</i> ²²²	Szatmáron tanár 1671-ben, azután Debrecenben pap és esperes	619.
<i>Szenczi A. Pál</i>	Debrecenben pap, esperes lett 1686-ban	627.
<i>Szenczi A. Pál</i>	Debrecenben pap	629.
<i>Szenczi Czene Péter</i> ²²³	Érsekújváron pap és esperes	569.
<i>Szenczi Czene Péter</i>	Érsekújvári pap, a Helvetica Confessiot magyar nyelvre fordítá. 1615.	127.
<i>Szenczi János</i>	Sárospatakon tanár 1615 után	596.
<i>Szenczi János</i>	Erdőbényén pap. 1637. febr. 7.	723.
<i>Szenczi A. János</i>	Szatmáron tanár. 1684. Azután ugocsai esperes	619.
<i>Szenczi A. János</i>	Péterfalvi pap, ugocsai esperes. 1690.	612.
<i>Szenczi A. Pál</i>	Deregyői pap és ungvári esperes 1707-től	630.
<i>Szendrei György</i>	Tályán pap. Esperes lett. 1668.	583.
<i>Szentantali Gergely</i>	Wittenbergben van. 1521. Baranyában reformátor	663.
<i>Szentgyörgyi András</i> ²²⁴	Tölceki pap és sárosi esperes	580.
<i>Szentgyörgyi Bálint</i>	Nagyszőlősi pap Ugocsában, jelen van a szatmárnémeti zsinaton. 1646. június	421.
<i>Szentgyörgyi Bálint</i>	Ugocsai esperes	612.
<i>Szentgyörgyi Baltazár</i>	Keresszögi pap, jelen van a váradi zsinaton. 1569. okt. 10.	248.
<i>Szentgyörgyi Mihály</i>	Baranyaságban pap valahol Debreczeni Ember Pál idejében	675.
<i>Szentgyörgyi János</i>	Körmendi pap és pro-senior	659.
<i>Szentlászlói Dionisius</i>	Hercegszőlősi zsinaton van. 1576.	293.
<i>Szentlászlai János</i>	Miskolcon pap és esperes 1658 körül	578.
<i>Szentmihályi Ambrus</i>	Hercegszőlősi zsinaton van. 1576.	293.
<i>Szentmihályi Baltazár</i>	Wittenbergben tanult. 1569.	262.
<i>Szentpéteri Márton</i> ²²⁵	Hetényi reform. pap, leopoldvári fogságban. 1674.	815.
<i>Szentpéteri János</i>	Sárospatakon tanár	597.
<i>Szentpéteri János</i>	elébb zempléni, azután vámosújfalui pap. Zempléni esperes lett. 1668. Meghalt száműzetésben Gyulaféheváron 1680. októberében	588.
<i>Szepsei Bálint</i>	Baranyában Veresmarton pap volt 18 évig 1580. körül	665.
<i>Szepsi András</i>	Szatmáron pap 1620 után	615.
<i>Szepsi András</i> ²²⁶	Monoí pap a Szilágyban, jelen van a szatmárnémeti zsinaton. 1646. június	422.

<i>Szepsi Korocz András</i> ²²⁷	Szatmáron pap és esperes	615.
<i>Szepsi Korocz András</i>	Szatmáron pap. 1671 Esperes, meghalt 1684. november	616.
<i>Szepsi Baltazár</i>	Máramarosi esperes. 1604.	611.
<i>Szepsi Korocz Gáspár</i>	Szatmáron tanár kéz ízben, azután Tokajban pap	619.
<i>Szepsi Gáspár</i>	Sárospatakon tanár 1645. febr. 27-től	597.
<i>Szepsi Korocz György</i> ²²⁸	Sárospatakon tanár 1615 körül	596.
<i>Szepsi Melchior</i>	Viski pap és máramarosi esperes 1630-tól	611.
<i>Szepsi Lászi Mihály</i>	Sárospatakon tanár 1612 körül.	596.
<i>Szepsi Mihály</i>	Göncön pap, a <i>Szenczi Molnár Albert</i> idejében	744.
<i>Szepsi Mihály</i>	Szatmáron pap és esperes. 1618.	615.
<i>Szepsi Mihály</i>	Szatmáron pap. 1620. Tarcalra ment.	615.
<i>Szepsi Mihály</i>	Tarcalon pap és esperes 1620 körül	583.
<i>Szepsi Pál</i>	Sárospatakon tanár. 1636.	596.
<i>Szepsi Vince</i>	Wittenbergben tanul. A Formula Concordiae-nek nem írott alá. 1592. dec. 2.	330.
<i>Szerdahelyi Ádám</i>	Csornán pap, jelen van a váradi zsinaton 1569. okt. 10.	249.
<i>Szerdahelyi Benedek</i>	Abaújvári és tornai traktus esperese	580.
<i>Szerecsen János</i>	a pécsi róm. kat. püspökség javait elfoglalja a mohácsi vész után. 1526.	67.
<i>Szerencsi Péter</i>	Sárospatakon pap 1670 körül	597.
<i>Szigeti Ferenc</i>	Dési pap, esperes, jelen van a szatmárnémeti zsinaton. 1646. június.	419.
<i>Szigethi Gergely</i>	Wittenbergben tanul. 1571. május.	279.
<i>Szigethi György</i>	Szigeten pap és máramarosi esperes. Meghalt 1705.	611.
<i>Szigeti György</i>	Tótfalusi pap és váci esperes 1690-től 1705-ben még élt.	652.
<i>Szigethi Kristóf</i>	Wittenbergben tanult. 1569.	262.
<i>Szikra István</i>	Váradon pap	637.
<i>Szikszai Hellopoeus</i> ²²⁹	Hét évig Egerben volt pap, onnan Debrecenbe hozatott papnak. Meghalt 1575. márc. 3.	119.
<i>Bálint</i>	Egerben volt pap 7 évig	574.
<i>Szikszai Hellopoeus</i>	Egerben pap és esperes 1571-ben	577.
<i>Bálint</i>		
<i>Szikszai Hellopoeus</i>	Debrecenben pap. Agendát írott, mely kijött 1585-ben	702.
<i>Bálint</i>		
<i>Szikszai Bazil</i>	Sárospatakon tanár. Kassai zsinaton van. 1568. január	214.

<i>Szikszai Fabricius</i> ²³⁰ <i>Bazil</i>	Sárospatakon tanár. Meghalt 1575-ben	595.
<i>Szikszai Benedek</i>	Debrecenben pap 1642 körül	629.
<i>Szikszai Benedek</i>	puritán, 1638 körül	386.
<i>Szikszai Gergely</i>	Kassai zsinaton van. 1568. január	214.
<i>Szikszai Gergely</i>	Szatmáron tanár két ízben	619.
<i>Szikszai Gergely</i>	Szatmáron a várban pap	617.
<i>Szikszai Siderius</i> <i>István</i>	Sárospatakon tanár 1612 körül	596.
<i>Szikszai István</i>	Széki pap, esperes Erdélyben, jelen van a szatmárnémeti zsinaton. 1646. június	419.
<i>Szikszai Mihály</i>	Tárkányra kibocsátott papnak. 1630. június 5.	722.
<i>Szikszai Siderius</i> <i>János</i>	Tarcalon pap és esperes 1597 körül, kiskátét írott	129.
<i>Szikszói</i>	zsinaton hitvita tárgyai előadatnak. 1568. január 6.	180.
<i>Szikszói</i>	zsinaton 1568. január 9-én a Szentháromságtagadók ellen harcolnak	171.
<i>Szilágyi (Sylvensis)</i>	vagy krasznai egyházmegyéről. Ebben lévő egyházak elősoroltatnak	645.
<i>Szilágyi (Sylvensis)</i>	vagy krasznai egyházmegye esperesei elősoroltatnak	646.
<i>Szilágyi István</i>	Muraj-szombati pap, a Szenczi Molnár Albert idejéből	744.
<i>Szilágyi István</i>	Körmendi pap és esperes, Szilágyi Benjámin atyja	659.
<i>Szilágyi Benjámín</i> <i>István</i>	Váradon tanár	638.
<i>Szilágyi Benjamin</i> ²³¹ <i>István</i>	Sárospatakon tanár 1645. dec. 21-től	597.
<i>Szilágyi Benjámín</i> <i>István</i>	Sárospatakon tanár, jelen van a szatmárnémeti zsinaton. 1646. június	423.
<i>Szilágyi Benjámín</i> <i>István</i>	Sárospatakon tanár 1647 körül	661.
<i>Szilágyi Benjámín</i> <i>István</i>	Sárospatakon tanár. 1647.	673.
<i>Szilágyi Benjámín</i> <i>István</i>	Újhelyen pap 1650 körül	598.
<i>Szilágyi Márton</i>	Debrecenben tanár 1670-től	634.
<i>Szilágyi Tönkő</i> ²³² <i>Márton</i>	Debrecenben tanár, túl a tiszai püspök lett 1699. szept. 27., meghalt 1700. január 3.	606.
<i>Szilágyi Márton</i>	Szalárdon pap, a bihari traktus esperese lett. 1704.	636.

<i>Szilágyi Mihály</i>	Ványán pap, esperes a túri traktusban, jelen van a szatmárnémeti zsinaton. 1646. június	422.
<i>Szilágyi Mihály</i>	Ványán pap, kunsági esperes. 1646.	642.
<i>Szilvási István</i>	Császári ref. pap Komárom megyéből, leopoldvári fogságban van. 1674.	815.
<i>Szilvási Márton</i> ²³³	Csehiben pap, szilágyi esperes. 1633.	646.
<i>Szilvási Mihály</i>	Újhelyen pap. 1531.	598.
<i>Szilvási Mihály</i>	Újhely város reformálásában részt vesz <i>Batizi Mihállyal és Dévai Bíró Mátyással</i> 1530 körül	127.
<i>Szinyérvári Barnabás</i>	Wittenbergben tanult 1569.	
<i>Szinyérváraljai Mihály</i>	Wittenbergben tanul. A Formula Concordiaenek nem írott alá. 1592. dec. 2.	330.
<i>Sziráki István</i>	Szendrői pap és esperes 1690 körül	578.
<i>Szoboszlói György</i>	Szoboszlón pap, jelen van a váradi zsinaton. 1569. okt. 10.	249.
<i>Szoboszlói Miklós</i>	Debrecenben pap 1648 októberétől 1655 január 27-ig, amikor meghalt	629.
<i>Szodai András</i>	Sárosi ref. pap, leopoldvári fogságban van. 1674.	815.
<i>Szokolyai István</i>	Debrecenben tanár. 1648.	633.
<i>Szombatosok</i>	Erdélyben 1653-ban	426.
<i>Szomodi János</i> ²³⁴	Szendi ref. pap a leopoldvári fogságban. 1674.	815.
<i>Szondi János</i>	Komáromi pap, hol <i>Cseh Csuzi Jakabnak</i> volt a titkára	659.
<i>Szováthi Gáspár</i>	Budán pap és esperes. 1576.	293.
<i>Szözlői István</i>	Görgényi pap és esperes Erdélyben, jelen van a szatmárnémeti zsinaton. 1646. június	419.
<i>Szözlői István</i>	Darócon pap, a Közép-szolnoki tractusban, jelen van a szatmárnémeti zsinaton. 1646. június	421.
<i>Szözlői Mihály</i> ²³⁵	Surányon pap. 1668. Műve Bajnok Dávidka	279.
<i>Szözlői Péter</i>	Beregszászi zsinaton van, 1552. dec. 1.	104.
<i>Szözlői Bedő János</i>	Wittenbergben tanul. A Formula Concordiaenek nem írott alá. 1592. dec. 2.	330.
<i>Szözlőskei Ferenc</i>	Tolnán volt pap, <i>Hercegszözlői Mihály</i> után és <i>Pathai P. Sámuel</i> előtt. Itt volt 1634-ig	670.
<i>Szőnyi Benjamin</i>	<i>Szőnyi Gergely</i> pap fia, született Alsónémediben. 1717. dec. 10.	553.
<i>Szőnyi Gergely</i>	Alsónémedi pap, a <i>Szőnyi Benjamin</i> apja, elűzték a római katolikusok. Azután Monoron lett pap, ott halt meg 1720. január 19.	553.
<i>Szőnyi István</i>	Debrecenben pap. 1673.	629.
<i>Sztárai Mihály</i> ²³⁶	Debrecenben pap és esperes	627.

<i>Sztárai Mihály</i>	Debrecenben pap	628.
<i>Sztárai Mihály</i>	Sárospatakon pap 1550 körül	597.
<i>Sztárai Mihály</i>	Laskón pap 1551-ben	102.
<i>Sztárai Mihály</i>	levele <i>Tuknai Miklóshoz</i> 1551-ben. Itt azt mondja, hogy már 7 év óta van Baranyában.	103.
<i>Sztárai Mihály</i>	Tolnában van 1553-ban	105.
<i>Sztárai Mihály</i>	Tolnai pap és baranyai püspök. 1553.	678.
<i>Sztárai Mihály</i>	Tolnán pap, tolnai esperes. 1553.	652.
<i>Sztárai Mihály</i>	Baranyai püspök. Ő volt ott az első, vagyis legelőször püspök	665.
<i>Sztárai Mihály</i>	Tolnán pap. 1548. Mucejus Mátyás után volt ott pap.	667.
<i>Sztárai Mihály</i>	énekszerző a XVI. században	742.
<i>Sztankár Ferenc</i> ²³⁷	Magyar honból kiűzve Erdélybe ment Kolozsvárra, hol tévelygő tanával nagy zavart csinált 1553-ban. Ez tagadja Krisztus Isten-ségét, csak embernek állítja lenni stb.	106.
<i>Sztankár Ferenc</i>	az úrvacsorára nézve nem a lutheránusokkal, hanem a reformátusokkal értett egyet 1554. körül.	106.
<i>Sztankár Ferenc</i>	vitatkozik Kolozsváron 1557. dec. 31-én a ref. papokkal a Krisztus isteni természetete felett.	111.
<i>Sztankár Ferenc</i>	<i>Izabella</i> királynéhoz beadott levelében vádolja <i>Heltai Gáspárt</i> , <i>Dávid Ferencet</i> és <i>Hebler Mátyást</i> , azt mondja: ezeket meg kell égetni 1558-ban.	116.
<i>Sztankár Ferenc</i>	ellen vádiratot készítenek az egész erdélyországi reformátusok 1558-ban.	116.
<i>Sztatilius</i> ²³⁸	Gyulafehérvári róm. kat. püspök egy oda való papot, mivel a börtönben prédikált, nyulakkal, rucákkal körülkötöztette, s a kutyákkal széttépette 1534-ben	72.
<i>Szuhai Gáspár</i>	Kassán a börtönben mérég által megöletett, mert nem tagadta meg hitét. 1670.	749.
<i>Tályai N. Bartholomeus</i>	Beregi esperes. 1597.	609.
<i>Tánczos János</i>	Wittenbergben tanul, a Formula Concordiának nem írott alá. 1592. dec. 2.	330.
<i>Taksonyi Péter</i>	Wittenbergben tanul, a Formula Concordiának nem írott alá. 1592. dec. 2.	330.
<i>Tarcsai János</i>	Debrecenben pap. 1646.	629.
<i>Tarcal-Tordai</i>	hitvallás 1562-ben	121.
<i>Tarczali Pál</i>	Göncön pap, puritán, jelen van a szatmárnémeti zsinaton. 1646. június	423.

<i>Tarczali Pál</i>	Liszikai pap, zempléni esperes lett 1653. július 2-án. Meghalt 1667-ben.	588.
<i>Tarczali Bogdány</i> ²³⁹ <i>Péter</i>	Csengeren pap, azután Szatmáron a várban, szatmári esperes 1660 körül	615.
<i>Tarczali Bogdány</i> <i>Péter</i>	Szatmáron pap. Csengerbe ment, ott esperes lett, megint visszajött Szatmárba a várba papnak	616.
<i>Tarczali Péter</i>	Szatmáron a várban pap	617.
<i>Tarczali Péter</i>	Szatmáron a várban pap, másodízben. Ismét elűzték az ellenségek.	617.
<i>Tardi György</i>	Abaújházi esperes, jelen van a váradi zsinaton. 1610. nov. 7.	337.
<i>Tardi György</i>	Szántói pap és esperes, (Szántótarcal körül) 1611 körül	583.
<i>Tarpai Sylvanus</i> ²⁴⁰ <i>András</i>	Váradon tanár	638.
<i>Tasi Ambrus</i>	Fegyverneken pap, jelen van a váradi zsinaton. 1569. okt. 10.	249.
<i>Tasi Mihály</i>	Gyapolon pap, jelen van a váradi zsinaton. 1569. okt. 10.	249.
<i>Tasnádi György</i>	Füleken pap	570.
<i>Tasnádi Imre</i>	Szatmáron tanár 1615 körül	618.
<i>Tasnádi István</i>	Zilahon pap, jelen van a szatmárnémeti zsinaton. 1646. június	422.
<i>Tasnádi Mihály</i>	Erdélyben ref. püspök, váradi zsinaton van. 1610. nov. 7.	337.
<i>Tasnádi Péter</i>	Tolnán rektor 1620 körül	670.
<i>Tatárok</i>	által elrablottak sorsa, és ezek közül 250 visszaváltatott 1720 körül	540.
<i>Tatár Mihály</i>	Patajon pap. 1576.	293.
<i>Tatai Mihály</i>	Erdődi pap és Közép-szolnoki esperes. 1665.	623.
<i>Tatai Mihály</i>	Szatmáron tanár 1696-tól	620.
<i>Tatenbach</i>	lefejeztetik. 1672.	445.
<i>Técsi Ivó István</i>	Váradon pap	637.
<i>Theatini</i> ²⁴¹	börtönbe elzárt ref. papok sorsáról. 1675.	909.
<i>Teckel Jeremiás</i>	pap lett Szebenben 1536. dec. 5-én. Ez reform. érzelmű volt.	694.
<i>Telegdi Miklóshoz</i>	<i>Béza</i> levelet írott, mely kelt Genfben 1573. szept. 18.	272.
<i>Templom</i>	Kétszáz vétetett el a reformátusoktól 1711-ben	519.
<i>Terebesen és Garányban</i>	a református templomok kulcsát elveszi <i>Homonnai János</i> kassai generál. 1635.	383.
<i>Teremi István</i>	Beregi pap és másodízben beregi esperes	609.
<i>Teremi F. István</i> ²⁴²	Beregszászi pap és beregi esperes	609.

<i>Tejfalvi Csiba Pál</i>	Debrecenben tanár 1651. június 6-tól	633.
<i>Tiheméri Máté</i>	Újhelyen pap. 1617.	598.
<i>Tiheméri Máté</i>	Újhelyen pap, zempléni esperes lett. 1619.	588.
Tiszáninneni	négy egyházmegye, melyek nem fogadták el a püspöki igazgatást, egymással szorosabban szövetkeznek a bodrogkeresztúri gyűlésen. 1635. június 22.	
Tiszántúli	egyházkerület keletkezése, benne levő egyházmegyék stb. elősoroltatnak	603.
Tiszántúli	egyházkerületben kik voltak a püspökök, elősoroltatik	604.
Tiszántúli	egyházmegyeről. Ebben levő egyházak elősoroltatnak	649.
<i>Tolnai Bogácsi Bálint</i>	Wittenbergben tanul. 1571. május	279.
<i>Tolnai F. Bálint</i> ²⁴³	Tolnán rektor lett 1575. novemberében. Ez nagyon jól tudott zsidóul.	668.
<i>Tolnai Bálint</i>	Mohácsi egyházmegye esperese. 1575.	679.
<i>Tolnai Bálint</i>	Tolnán pap 1575 körül, a héber nyelvet folyékonyan beszélte	727.
<i>Tolnai F. Bálint</i>	Ki előbb Tolnán volt rektor, meghalt mint Alsó-baranyai esperes	668.
<i>Tolnai Bazil</i>	Beregszászi zsinaton van. 1552. dec. 1.	104.
<i>Tolnai Rasoris István</i>	Tolnán lett rektor 1598-ban	669.
<i>Tolnai Rasoris István</i>	Tolnán lett pap, <i>Buzás Mihály</i> után 1607-ben. Innen Samarjába ment papnak, azután Szőnyön lett pap, és ott halt meg.	669.
<i>Tolnai Rasoris István</i>	Samarjai pap a <i>Szenczi Molnár Albert</i> idejében	744.
<i>Tolnai Rasoris István</i>	Samarjai pap és Dunamelléki püspök. 1632.	568.
<i>Tolnai István</i>	Sárospatakon pap. 1632.	597.
<i>Tolnai István</i>	Sárospatakon pap. 1637. febr. 7.	723.
<i>Tolnai Nyirő – Rasoris István</i>	Veresmarton rektor	665.
<i>Tolnai István</i>	Csopaki pap és esperes. Ez apja <i>Tolnai István</i> -nak, a pataki papnak és <i>I. Rákóczi György</i> fejedelem udvari papjának	660.
<i>Tolnai Katona Miklós</i>	Tolnán rektor. 1588.	669.
<i>Tolnai Péter</i>	Debrecenben pap 1630-tól 1638-ig	629.
<i>Tolnai Péter</i>	Sárospatakon pap. 1632.	597.

<i>Tolnai Tamás</i>	Érsekújváron pap és ott <i>Nyikos Jánosnak</i> kollégája	569.
<i>Tolnai Tamás</i>	Sárospatakon pap 1590 körül	597.
<i>Tolnai János</i>	Hercegszőlősi zsinaton van. 1576.	293.
<i>Tolnai S. János</i>	Tolnán rektor. 1590.	669.
<i>Tolnai János</i>	Wittenbergben tanul, a Formula Concordiaenak nem írott alá. 1592. dec. 2.	330.
<i>Tolnai Balog János</i>	Ungvári pap és esperes 1607 körül	670.
<i>Tolnai S. János</i>	Tolnán rektor 1620 körül	670.
<i>Tolnai János</i>	Varannóban a magyar ajkú reformátusok pap- ja volt. 1630.	
<i>Tolnai János</i>	Az independentizmus szítója, a váradi egy- háznak volt alumnusa	384.
<i>Tolnai János</i>	puritán. Hat évi távollét után visszajött az akadémiákról 1638. ősszel	386.
<i>Tolnai János</i>	puritán. Sárospatakon lett tanár 1638-ban	387.
<i>Tolnai János</i>	puritán. Dolgai 1639-ben	388.
<i>Tolnai János</i>	Sárospatakon tanár 1640 körül	596.
<i>Tolnai János</i>	puritán. Dolgai és állapotja 1645-ben	394.
<i>Tolnai János</i>	Tokajon pap és esperes. 1645.	583.
<i>Tolnai János</i>	Tokajon pap. Abaújvári esperesnek megválasz- tatik, 1645. márc. 8. Elődje volt <i>Varsányi Dániel</i> .	394.
<i>Tolnai János</i>	Tokajon pap. 1646. Újító.	578.
<i>Tolnai János</i>	A tokaji zsinaton 1646. febr. 14-én a papságtól és esperességtől eltíltatik	398.
<i>Tolnai János</i>	a puritánok feje, elébb Tokajon pap és es- peres, jelen van a szatmárnémeti zsinaton, mely éppen ő ellene tartatott. 1646. június	424.
<i>Tolnai János</i>	puritán. A maga apologiáját felolvassa a szatmárnémeti zsinat első napján. 1646. június 10.	402.
<i>Tolnai Vince</i>	Sajószentpéteri pap és esperes 1584. körül	577.
<i>Tóthfalusi István</i>	Zilahai pap, szilágyi esperes	646.
<i>Tóthfalusi Márton</i>	Szatmáron tanár 1612 körül	618.
<i>Székelyhídi Tophaeus Mihály</i>	Váradi tanár 1651 körül	638.
<i>Topheus Mihály</i>	Szatmáron pap. 1658. Erdélyben lett püspök	616.
Tokajon	zsinat 1646. febr. 14. <i>Tolnai János</i> puritán ügyében	397.
<i>Tolcsvai Márton</i>	puritán. A tokaji zsinaton 1646. febr. 14-én papi hivatalától felfüggesztetik	398.

<i>Thoraconymus Mátyás</i>	Sárospatakon tanár. 1591.	331.
Tordán	zsinat. Erdélyben, 1588. május 1. <i>Sztankár</i> ellen, és az úrvacsora értelmére nézve <i>Kálmáncsehi</i> követői ellen.	117.
Tordán	országgyűlés Erdélyben. 1563. május 28. Mindenki azt a vallást kövesse, amelyet akar szabadon, minden kényszerítés és háborgatás nélkül.	122.
Tordán	zsinat Erdélyben. 1566. márc. 15. Szentháromság tanát védelmezik <i>Blandratáék</i> és <i>Dávid Ferencék</i> ellen.	
<i>Tordafalvi Mihály</i>	Tordafalván pap és valkonyai esperes	679.
<i>Tordai Gergely</i>	Csatáron pap, jelen van a váradi zsinaton. 1569. okt. 10.	249.
Tornán	vagy Toronán zsinat 1549-ben. Hol feküdt Torna vagy Toronya?	95.
Toronyán	zsinat 1550-ben	98.
Toronya	helységben (Nagy- és Kistoronya) pap volt és con-senior <i>Ungvári Mihály</i> . 1683. június 12.	722.
<i>Tornai Ferenc</i>	Huszi pap és máramarosi esperes 1624 után	611.
<i>Tornai Ferenc</i>	Szatmáron pap 1625 körül	615.
<i>Tornai P. Ferenc</i>	Debrecenben pap 1627-től	628.
<i>Tornai Gáspár</i>	Debrecenben pap 1655 körül	629.
<i>Tornai Gáspár</i>	Debreceni pap. Túl a tiszai püspök lett. 1657. (Ez hibás állítás, mert nem Gáspár, hanem István volt. – B. J. megjegyzése)	606.
<i>Tornai P. István</i> ²⁴⁴	Debrecenben pap 1642-től: Esperes lett 1652. április 10. Püspök lett 1657. márc. 11. Tarcalra ment 1661. márc. 16-a után	627.
<i>Tornai P. István</i>	Debrecenben pap 1642-től. Az előtt Hajdúböszörményben volt pap.	629.
<i>Tornai István</i>	Debrecenben pap, jelen van a szatmárnémeti zsinaton. 1646. június	420.
<i>Tornaeus János</i>	Fogarasi pap <i>Szenczi Molnár Albert</i> idejében	744.
<i>Tölczei János</i>	Váradon tanár 1651.	638.
<i>Tölczei János</i>	Borosjenőn pap, zarándi esperes. 1657. június 17.	640.
<i>Tölczei János</i>	Szigeten pap. 1667. Máramarosi esperes. 1667. és 1668. már öreg volt és <i>Debreczeni Ember Pál</i> ismerte.	611.
<i>Thököli Imre</i>	a haza és a vallás ügyében elégedetlenek feje, minthogy a pozsonyi, 1681-ben hozott törvénycikkeket meg nem tartották, Kassát elfoglalja. 1682. aug. 29.	499.

<i>Török Bálint</i>	A nyitrai róm. kat. püspökség javait elfoglalja mindjárt a mohácsi csata után 1526-ban	67.
<i>Török Bálint</i>	Hunyad megye főispánja, és a dunántúli rész generálisa 1527-ben	68.
<i>Török Bálint</i>	Szolimán török császár fogságába esik 1529-ben, ott a török fogságban halt el.	68.
ifjabb <i>Török Bálint</i>	Pápáról Bálint papot Debrecenbe hozta, és az által reformálni kezdi Debrecent 1536-ban	68.
<i>Török Dániel</i>	Kassai zsinaton van. 1568. január	214.
<i>Török János</i>	Wittenbergi tanuló, a Formula Concordiaenek nem írott alá. 1592. dec. 2.	330.
<i>Trelegdi István</i>	Szikszói zsinaton van. 1568. január 9.	179.
<i>Turretin</i>	Genfi pap levele Zaffius Miklóshoz a gályafogságon levő ref. magyar papok ügyében	485.
Turi	vagy kunsági egyházmegyéről. Ebben levő egyházak elősoroltatnak	641.
Turi	vagy kunsági egyházmegyében levő esperesek elősoroltatnak	642.
<i>Turi Baltazár</i>	Wittenbergben tanul. 1569.	262.
<i>Túri Farkas Boldizsár</i>	Wittenbergben tanul. 1571. május	279.
<i>Túri Lőrinc</i>	Wittenbergben tanul. A Formula Concordiaenek nem írott alá. 1592. dec. 2.	330.
<i>Turi Mátyás</i>	levelet ír <i>Bullingerhez</i> , mely kelt Wittenbergben. 1568. március 28.	219.
<i>Turi Mátyás</i>	levelet ír <i>Wolphiushoz</i> , mely kelt Wittenbergben. 1568. március 28.	220.
<i>Turi Mátyás</i>	<i>Bézánál</i> van tanulás végett Genfben 1573 előtt	272.
<i>Turi Pál</i>	Biharon pap, jelen van a gyulafehérvári disputáción, mely <i>Blandrata és Dávid Ferenc</i> ellen tartatott 1562-ben	402.
<i>Túri Pál</i>	Szikszói zsinaton van. 1568. január 9.	179.
<i>Túri Pál</i>	Biharon pap 1568-ban, Mélius pártjából való	170.
<i>Túri Pál</i>	Sajószentpéteren pap. 1563.	122.
<i>Túri Pál</i>	Sajószentpéteren pap, jelen van a váradi zsinaton. 1569. okt. 10.	248.
<i>Túri Pál</i>	Hercegszőlősi zsinaton van. 1576.	293.
<i>Túri János</i>	Szatmáron tanár	618.
<i>Túri János</i>	Váradon pap	637.
<i>Túri János</i>	Beregi esperes 1610 körül	609.
<i>Thurzók</i>	apja és fiai a reformációt védelmezik 1548-ban	94.

<i>Thuski Lukács</i>	Kolozsváron pap, jelen van a váradi zsinaton. 1610. nov. 7.	337.
<i>Tutacsi Ferenc</i>	Beregszászi zsinaton van. 1552. dec. 1.	104.
<i>Türei János</i>	Beregszászi zsinaton van. 1552. dec. 1.	104.
<i>Tyukodi János</i>	M.vásárhelyi pap, makói esperes 1569 körül	641.
<i>Udvarhelyi András</i>	Wittenbergben tanul. 1571. május.	279.
Ugocsai	egyházmegyéről	611.
Ugocsai	egyházmegyében levő egyházak elősoroltatnak	612.
Ugocsai	egyházmegyében levő esperesek elősoroltatnak	612.
<i>Ungvári Demeter</i>	Kassai zsinaton van. 1568. január.	214.
<i>Ungvári Gergely</i>	Körösön pap, Tiszán inneni püspök 1664-től	651.
<i>Ungvári Cachmacus Mihály</i>	Nagy- és Kistoronyán pap. 1683. jún. 12.	722.
Únió	törekvés a római katolikusok és a reformátusok között	500.
Únió	feltételek, melyek mellett szeretnék a római katolikusok, hogy a reformátusok térjenek vissza a római katolikus egyház kebelébe, elősoroltatnak. 1692.	513.
<i>Upori Leonhardus István</i>	Palágyi pap és ungvári esperes 1685-től	603.
Úrvacsorát	miként szolgáltatják ki	712.
Úrvacsorát	két szín alatt meg engedi venni V. Pius pápa a magyarországiaknak és az erdélyországiaknak. 1565.	124.
Úrvacsorájánál	a kovásztalan kenyér eltöröltetik és a kerek ostya elvettetik. 1568.	179.
<i>Uzoni Baltazár</i>	Déván pap, esperes, jelen volt a szatmárnémeti zsinaton. 1646. június.	419.
<i>Ujfalusi András</i>	Gyulai pap Ugocsában, jelen van a szatmárnémeti zsinaton. 1646. június.	421.
<i>Ujfalvi Imre</i>	Wittenbergben tanul, a Formula Concordiaenek nem írott alá. 1592. dec. 2.	330.
Szilvás <i>Ujfalvi</i> ²⁴⁵	Debrecenben tanár 1596. január 1-jétől 1599. június 3-ig.	633.
<i>Imre</i>	Debrecenben pap 1599. június 3-tól 1607. január-ig	628.
<i>Ujfalvi Imre</i>	Debrecenben pap, esperes lett 1604. febr. 22-én	627.
Szilvás <i>Ujfalvi Imre</i>	Váradon pap lett 1607. január elején	637.
<i>Ujfalvi Imre</i>	Váradon pap, esperes lett ott 1607-ben	636.
Szilvás <i>Ujfalvi Imre</i>	Váradon pap és esperes zavargásai 1610-ben, leíratnak	337.

Szilvás <i>Ujfalvi Imre</i>	Váradon pap, az elébe szabott feltételeknek aláírott. 1610. nov. 10.	338.
Szilvás <i>Ujfalvi Imre</i>	Váradon pap, levele <i>Hodászi Lukács</i> debreceni pap- és püspökhöz 1611 elején	347.
Szilvás <i>Ujfalvi Imre</i>	<i>ügyében Parens Dávid levele Heidelbergből.</i> 1614. aug. 5.	348.
Szilvás <i>Ujfalvi Imre</i>	váradai papot a zavargás csinálásáért száműzik. 1615. május 29. Száműzetésben halt meg.	355.
<i>Ujfalvi Illés</i>	Hercegszőlősi zsinaton van. 1576.	293.
Katona <i>Ujfalvi</i> ²⁴⁶ <i>Imre</i>	Sárospatakon tanár, Szepsiben, majd Göncön pap, Keresztúron pap, ott halt meg 1610. okt. 22-én. Élete elég bőven leíratik.	344.
Újhely várost <i>Ujhelyi Pannicida István</i>	reformálni kezdi <i>Siklósi Mihály.</i> 1522.	54.
	Beregi esperes 1627 körül	609.
Szamos <i>Ujlaki Bálint</i>	Nábrádon pap, jelen van a váradai zsinaton; 1569. okt. 10.	249.
<i>Ujvári Gáspár</i>	Wittenbergben tanul, a Formula Concordiaenek nem írott alá. 1952. dec. 2.	330.
<i>Ujvári Tamás</i>	Sárospatakon tanár. 1652.	997.
<i>Ujvári János</i>	Feketegyarmaton pap, zarándi esperes. 1661.	640.
<i>Ujvári János</i>	Mezőőrsi ref. pap a leopoldvári fogságban. 1674.	815.
Ürményi <i>Ambrus</i>	Losoncon pap. 1630. és 1636.	570.
Nagy <i>Ürményi Basilius</i>	Barsi pap és con-senior	570.
Üstökös Váci	rendkívül nagyságú látszik 1619. decemberében egyházmegyéről. Ebben levő egyházak elősoroltatnak	357. 650.
Váci	ref. egyházat a váci római katolikus püspök, <i>Almás Pál</i> erősen üldözi. 1631.	364.
<i>Vácz András</i>	Csepelen pap, jelen van a hercegszőlősi zsinaton. 1576.	293.
<i>Vácz András</i>	Szoboszlón pap, a debreceni traktus esperese lett. 1614. április 14. Meghalt Szoboszlón, mint esperes 1652. március 5-én.	627.
<i>Vácz András</i>	Szoboszlón pap, esperes, jelen van a szatmárnémeti zsinaton. 1646. június	420.
<i>Vácz András</i>	Sárospatakon tanár. 1652.	597.
<i>Vácz Gergely</i>	Gálszécsi pap, zempléni esperes lett 1623. január 4-én.	588.
<i>Vácz Tamás</i>	Szentmiklóson pap, jelen van a hercegszőlősi zsinaton. 1576.	293.
<i>Vácz János</i>	Debrecenben pap 1639. június 25-től	629.

<i>Váczy János</i>	Kállói pap, jelen van a szatmárnémeti zsinaton. 1646. június.	421.
<i>Vályi Miklós</i>	Szatmári esperes. 1604.	614.
<i>Ványai János</i>	Tarcalon pap és traktus notáriusa, puritán, jelen van a szatmárnémeti zsinaton. 1646. június	423.
<i>Ványai János</i>	Abaújházi esperes	580.
<i>Ványai János</i>	Tarcalon pap és esperes. 1646.	583.
Várad	reformáltatni kezd. <i>Nyakazó Antal</i> a várból kiűzi a római katolikus papokat 1557-ben	109.
Várad	egyházban kik voltak papok, elősoroltatik	636.
Várad	főiskolában kik voltak tanárok, elősoroltatik	637.
Váradon	zsinat. 1569. okt. 10.	224.
Várad	zsinaton 1569. okt. 10-én készült vallástétel leíratik	250.
Várad	zsinaton 1569. okt. 10-én készült vallástételnek a Szentháromság tanát védők közül kik írtak alá, elősoroltatik.	248.
Várad	zsinatban 1569. okt. 10-én micsoda feltételek alatt kívánnak vitatkozni a Szentháromság tanát védők, leíratik	254.
Váradon	zsinat 1610. nov. 7-én <i>Szilvás Ujfalvi Imre</i> ügyében	337.
Várad	zsinat végzései 1610. nov. 7-én az egyházi hatalom gyakorlására nézve	339.
<i>Várad Gergely</i>	Váradon tanár. 1609.	638.
<i>Várad Farkas Gergely</i>	Szatmáron pap	615.
<i>Várad Mihály</i>	Sárospatakon pap 1670 körül	597.
<i>Várad Mihály</i>	Szatmáron pap. 1672. Esperes. Meghalt 1689.	616.
<i>Várad Mihály</i>	Szatmáron pap és esperes. 1684.	615.
<i>Várad Sámuel</i>	(Mihálynak fia) Szatmáron pap 1693-ban. Innen Hosszúmezőre, Máramarosba ment papnak.	617.
<i>Váraljai G. Lőrinc</i> ²⁴⁷	Ecseden pap, Közép-szolnoki esperes 1661-től	623.
<i>Váraljai G. Lőrinc</i>	Szatmáron pap 1665-ben. Ecsedről hozatott, meghalt Szatmáron 1671. augusztusában.	616.
<i>Váraljai Mihály</i>	Váraljai pap, nagybányai esperes. 1603.	621.
<i>Váraljai János</i>	Beregi con-senior, a Báthori-féle üldözés ideje alatt	609.
<i>Wári Bálint</i>	Szatmáron tanár	619.
<i>Wári Sz. Bálint</i>	Beregi esperes 1600 után	609.
<i>Wári István</i>	Beregi con-senior a Báthori-féle üldözés ideje alatt	609.
<i>Wári István</i> ²⁴⁸	Váriban pap Beregben, jelen van a szatmárnémeti zsinaton. 1646. június.	421.

<i>Vári Mihály</i> ²⁴⁹	Szatmáron pap. 1699. Debrecenbe ment tanárnak 1701. április 19-től.	617.
<i>Vári Mihály</i>	Doctor Philosophiae et Liberalium Artium Magister. Debrecenben tanár 1701-től 1708-ig, visszament Szatmárra papnak.	634.
<i>Wári Miklós</i>	Beregi esperes 1650 körül	609.
<i>Vári Tamás</i>	Csengeri pap és szatmári esperes. 1605.	614.
<i>Vári Alátus János</i>	Wittenbergben tanul, a Formula Concordiae-nek nem írott alá. 1592. dec. 2.	330.
<i>Vári János</i>	Szatmáron a város alatt pap	617.
<i>Várkonyi András</i>	Tolnán rektor 1642 körül	670.
<i>Vásárhelyen</i> ²⁵⁰	Erdélyben zsinat. 1566. május 19. A Szentháromság tanárol való hitcikkek	159.
<i>Vásárhelyi István</i>	Szatmáron tanár	619.
<i>Vásárhelyi István</i>	Szatmáron pap 1637 körül	616.
<i>Vásárhelyi Mózes</i>	Wittenbergi tanuló, a Formula Concordiae-nek nem írott alá. 1592. dec. 2.	330.
<i>Vásárhelyi Mózes</i>	Sárospatakon tanár. 1601.	596.
<i>Vásárhelyi János</i>	Wittenbergi tanuló, a Formula Concordiae-nek nem írott alá. 1592. dec. 2.	330.
<i>Vásárhelyi János</i> ²⁵¹	puritán 1638 körül	386.
<i>Vacki Gergely</i>	Wittenbergi tanuló, a Formula Concordiae-nek nem írott alá. 1592. dec. 2.	330.
<i>Vadász Simon</i>	Újhelyen pap. 1673.	
<i>Wagner Bálint</i> ²⁵²	Görögül kiadta a kátét Erdélyben Hontér János idejében	683.
<i>Valerius Dávid</i>	Sárospatakon tanár. 1639.	596.
<i>Valkói</i>	egyházmegyében levő esperesek elősoroltatnak ügyében kiküldött királyi biztosokról. 1720.	679.
<i>Vallás</i>	(Zemplén megyében) a reformátusoktól elfoglalják a templomot a római katolikusok. 1630.	537.
<i>Varranóban</i>	a magyar ajkú reformátusok templomát elfoglalják a római katolikusok. 1640. január 4.	364.
<i>Varranóban</i>	Debrecenben pap 1618-tól 1623. június 25-ig.	628.
<i>Varsányi Dániel</i> ²⁵³	Tokajba ment papnak, és ott meghalt 1644-ben.	627.
<i>Varsányi Dániel</i>	Debrecenben pap, esperes lett 1619. május 29.	627.
<i>Warsányi Dániel</i>	Tokajon pap és esperes. 1637.	583.
<i>Warsányi Dániel</i>	Abaújvári esperes. 1644.	580.
<i>Warsányi Dániel</i>	Tokaji pap és abaújvári esperes. 1644. Meghalt 1644-ben, utódja <i>Tolnai János</i> lett, a puritán.	394.
<i>Warsányi Dániel</i> ²⁵³	Losoncon pap. 1683. és 1695.	571.

<i>Warsányi Fabritius Máté</i>	Szokolyai pap és nógrádi vagy palánki traktus esperese	570.
<i>Varsányi Mátyás</i>	Tolnán rektor 1630 körül	670.
<i>Varsányi Mihály</i>	Wittenbergben tanul. 1571. május	279.
<i>Varsányi Mihály</i>	Turon pap, jelen van a szatmárnémeti zsinaton. 1646. június.	422.
<i>Varsányi Nikodém</i>	Varsányon pap, jelen van a váradi zsinaton. 1569. okt. 10.	249.
<i>Vényi János</i>	Tarcalon pap. 1646. febr. 14.	398.
<i>Vényi János</i>	Abaúj megyéből való pap, jelen van a szatmárnémeti zsinaton. 1646. június 19.	402.
<i>Vecsei György</i>	Debrecenben tanár 1692-től 1694. november 21-ig. Ekkor ment Kállóba papnak.	634.
<i>Vehei György</i>	Kállói pap, szabolcsi esperesnek megválasztott 1697. június 19-én	625.
<i>Vecsei György</i>	Debrecenben pap 1703. május 6-tól 1716. ápriliséig. Ezután magánzó. Meghalt 1723. január 24.	629.
<i>Vekecz György</i>	Turniszcai pap	660.
<i>Verécsi Ferenc</i>	Sárospatakon tanár. 1637.	596.
<i>Verécsi Ferenc</i>	Sárospatakon pap	597.
<i>Wereczky Ferenc</i>	Sárospatakon pap. Tanítást tartott a szatmárnémeti zsinaton 1646. június 10-én, vasárnapon. Ekkor kezdődött a zsinat.	400.
<i>Verőczy Ferenc</i>	Sárospatakon pap, jelen van a szatmárnémeti zsinaton. 1646. június	423.
<i>Werese gyházi István</i>	Sárospatakon tanár	597.
<i>Verese gyházi Tamás</i>	Debrecenben pap 1686-tól 1716 márciusáig, amikor megholt	629.
<i>Veresmarti</i>	egyházmegyében levő esperesek elősoroltatnak	678.
<i>Veresmarti Gáspár</i> ²⁵⁴	Marosvásárhelyen pap és esperes, jelen van a szatmárnémeti zsinatban. 1646. június	419.
<i>Veresmarti Illés</i> ²⁵⁵	Hercegszőlősen pap és püspök	665.
<i>Veresmarti Illés</i>	Püspök Baranyában, mégpedig második, mindjárt Sztárai után lett püspök	665.
<i>Veresmarti Illés</i>	Hercegszőlősi pap és baranyai püspök. 1566.	678.
<i>Veresmarti Illés</i>	Hercegszőlősen pap és baranyai püspök. 1576.	293.
<i>Veresmarti István</i>	Técsőn pap és máramarosi esperes 1646 után	611.
<i>Veresmarti K. István</i>	Kopácsi pap és baranyai püspök. 1665.	678.
<i>Veresmarti István</i>	Veresmarti egyházmegye esperese	679.
<i>Veresmarti Lázár</i>	Veresmarti pap volt 19 évig Baranyában 1550 körül	664.
<i>Veresmarti Miklós</i>	Baranyai születésű, valahol pap volt 1704 körül	673.

<i>Veresmarti Tamás</i>	Serkei iskolamester, eberhardi fogságban van. 1674.	812.
<i>Veresmarti János</i>	Baranyaságban volt valahol pap Debreczeni Ember Pál idejében	675.
<i>Veresmarti János</i>	Veresmarti egyházmegye esperese	679.
<i>Veszprémi</i>	egyházmegyeről. Ebben lévő egyházak elősoroltatnak.	656.
<i>Veszprémi</i>	egyházmegyében levő esperesek elősoroltatnak	660.
<i>Weszprémi István</i>	Szatmáron tanár két ízben, később Erdélyben püspök.	619.
<i>Vetési István</i>	Wittenbergben tanuló magyarok seniora volt 1569-ben	262.
<i>Viski B. Márton</i>	Szatmáron tanár, azután ugoc sai esperes	619.
<i>Viski B. Márton</i>	Viski pap és máramarosi esperes. 1636.	611.
<i>Viski B. Márton</i>	Ardón pap és ugoc sai esperes. 1620.	612.
<i>Viski Márton</i>	Viski pap és máramarosi esperes. 1636.	611.
<i>Wittelki János</i>	Vinnán pap Ung megyében, jelen van a szatmár-németi zsinaton. 1646. június	423.
<i>Wittenbergben</i>	tanuló magyar ifjak vallástételt csinálnak a Szentháromság tagadók ellen 1569-ben	257.
<i>Wittenbergben</i>	tanuló magyar ifjak aláírnak az általuk csinált vallástételnek, előszámláltatnak név szerint	262.
<i>Wittenbergben</i>	tanuló magyar ifjak szabályokat írnak, és ezen szabályok megtartására való kötelezettséggel veszik be társaságukba az ifjakat 1571. május 8. calendáján	275.
<i>Wittenbergi</i>	magyar tanulók, kik voltak, mikor 1571. májusban a szabályzatot írták, elősoroltatik	279.
<i>Wittenbergi</i>	magyar tanulók nem írtak alá a Formula Concordiaenek, Wittenbergből kirekesztettek. 1579. dec. 2.	330.
<i>Wittenbergben</i>	a Formula Concordiaet alá nem írott magyar tanulók nevei elősoroltatnak. 1592. dec. 2.	330.
<i>Wittenberg</i>	helyett 1592 után Heidelbergbe jártak a magyar tanulók	331.
<i>Vizaknai György</i> ²⁵⁶	Kolozsváron volt rektor <i>Heltai Gáspár</i> idejében	683.
<i>Vizaknai György</i>	Kolozsváron rektor <i>Heltai</i> idejében	728.
<i>Vulgata</i>	fordítását a bibliának használták a reformátusok is	726.
<i>Zádorfalvi Márton</i> ²⁵⁷	Újhelyen pap. Azután Toronyáról jöve 1699-től, még 1706-ban életben van	598.

<i>Zádorfalvi Márton</i>	Újhelyen pap, zempléni esperes lett 1707 február 22-én	589.
<i>Zábrági Mihály</i>	Borosjenőn pap, zarándi esperes. 1606.	640.
<i>Zaffius Miklós</i>	Velencében orvostudor. Levele a gályarab ref. magyar papok ügyében. Kelt 1675. szept. 9.	447.
<i>Zaffius Miklós</i>	levele a gályarabságon levő papokhoz. Kelt 1675. okt. 5.	453.
<i>Zaffius Miklós</i>	levele a gályarabságon levő papokhoz. Kelt Velen- cében 1675. nov. 2.	457.
<i>Zaffius Miklós</i>	levele a gályarabságon levő magyar papokhoz. Kelt Velencében 1675. nov. 16.	458.
<i>Zaffius Miklós</i>	levele a gályarab papokhoz. 1675. nov. 30.	463.
<i>Zaffius Miklós</i>	levele a gályarab papokhoz. 1676. január 11.	482.
<i>Zalai</i>	egyházmegyéről. Ebben levő egyházak elősoroltat- nak.	655.
<i>Zalai</i>	egyházmegyében levő esperesek elősoroltatnak	660.
<i>Zanchi János</i>	Veresmarton pap Baranyában, 1647 körül	665.
<i>Zapolya János</i>	király. Meghalt 1540-ben.	89.
<i>Zarándi</i>	egyházmegyéről. Ebben levő egyházak felsoroltat- nak.	638.
<i>Zarándi</i>	egyházmegyében levő esperesek elősoroltatnak	640.
<i>Zebegnyei János</i>	Sárospatakon tanár 1643. január 8-tól	597.
<i>Zebegnyei János</i>	Tokajon, azután Göncön pap, esperes lett 1658 körül	583.
<i>Zempléni</i>	egyházmegyében levő egyházak elősoroltatnak. Püski igazgatást el nem ösmerő harmadik esperesség.	585.
<i>Zempléni</i>	egyházmegyében levő esperesek elősoroltatnak	588.
<i>Zempléni</i>	egyházmegyében levő iskolák	589.
<i>Zemlényi Ferenc</i>	Kassán pap és con-senior	584.
<i>Zemlényi György</i>	Sárospatakon tanár. 1634.	596.
<i>Zilahai János</i>	Zilahon pap, szilágyi esperes 1675-ig.	646.
<i>Zilizi János</i>	Pályiban pap a bihari traktusban. Jelen van a szatmárnémeti zsinaton. 1646. június	420.
<i>Zilizi János</i>	Apai pap a nagybányai traktusban. Jelen van a szatmárnémeti zsinaton. 1646. június	422.
<i>Zoányi János</i>	Csatáron pap, a bihari traktus esperese	636.
<i>Zombori Antal</i>	Patakon pap, jelen van a hercegszőlősi zsinat- on 1576.	293.
<i>Zrinyi Péter</i>	lefejeztetik. 1672.	445.
<i>Zsoltár</i>	fordítók a magyarországi ref. egyházban	726.
<i>Zsoltárokat</i>	lefordítja Szenczi Molnár Albert	737.
<i>Zürichi</i>	papok levele a gályarabságon levő ref. magyar papok ügyében. Kelt 1675. szept. 17.	450.
<i>Zürichből</i>	a száműzött ref. magyar papok levelet írnak. 1677. május 21.	494.

Jegyzetek

1. Óvár valószínűen Magyaróvár, Somorja kiváltságolt mezőváros a Csallóközben.
2. Eredetileg gyűjtőnév az isteni szolgálatra vonatkozó szabályok, imák, eljárások stb. összegzésére. A reformátoroknál a gyülekezet istentiszteleti rendjére vonatkozó munka.
3. Mezőtelegd Bihar vármegyében.
4. Somos falu Sáros vármegyében Eperjestől délre.
5. A szikszói zsinat 1568. jan. 6-ra hívták össze a tiszáninneri reformátusok a tiszántúliakkal egyetértve *Egri Lukács* ellen. Betiltották, de később szűkebb körben valószínűen megtartották. Református szellemű.
6. Vö. 5. sz. jegyzettel.
7. Minden bizonnyal Biharpüspöki Bihar vármegyében.
8. Evangélikus püspök (1525–1577). A magyar lutheránusok választották püspökké. *János Zsigmond* alatt püspöksége megszűnt, s azt csak 1571-ben nyerte vissza *Báthori István* alatt a megyesi zsinaton.
9. A kassai nevezetes zsinat 1568. január végén, február elején volt a felvidéki lutheri és kálvini irányú lelkészek részvételével *Egri Lukács* ügyében. *Egri Lukács*t legyőzöttnek nyilvánították, a szentháromság tan védelmében hitvallást adtak ki.
10. Mezőváros Szatmár vármegyében.
11. Tokaj (?) – Szatmár (1698). Debreceni diák, külföldi egyetemeken járt. Esperes, szatmári pap.
12. *Alstedt (Alstedtius) János Henrik* (Ballersbach, 1588. – Gyulafehérvár, 1638.) *Bethlen Gábor* 1629-ben hívta Gyulafehérvárra tanárnak a teológia és a bölcészet egyik tanszékére.
13. Leopoldvár – Lipótvár, Érsekújvár török kézre került (1660) után építették.
14. Ref. lelkész (Nagyenyed, 1570. k. – Kassa, 1634). *Bocskai*, majd *Bethlen G.* és *Rákóczi Gy.* bizalmas híve, heves polémiát folytatott *Pázmány Péterrel*.
15. Radikális protestáns felekezet, nagyobb számban *Bethlen Gábor* telepítette le őket Erdélyben.
16. Mezőtúr.
17. Község Bihar vármegyében.
18. Debrecenben tanult, külföldi egyetemeken járt. Életútja rendkívül hiányos.
19. A Formula Concordiae alá nem írása vízvonalasító a reformáció helvét és lutheri iránya közt. Az aláírást megtagadó helvét hitvallásúak Heidelbergbe mentek át.
20. *Bánffyhunyadi Mogyoró Benedek* (Bánffyhunyadi, ? – kb. 1603 eleje), külföldi egyetemeken is tanult.
21. Szinyérváralja Szatmár vármegyében.
22. Talán Berkesz Szabolcsi falu.
23. *Bársony György* (1626–1678).
24. Tudniillik az unitáriusokat.
25. *Báthori István* országbíró (? 1555. – Nagyecsed. 1605). Erős kálvinista és mecénás, a teológiai irodalom aktív művelője.
26. Az Alsó-dunamelléki ref. egyházkerület tartotta. A korábbi kánonokat teljesen református szelleművé alakították.
27. Ref. lelkész, korábban debreceni diák, nyomtatásban is jelent meg munkája. Nagyhalász Szabolcs vármegyében van.
28. Valószínűen a Békés vármegyei Szentandrásról van szó.
29. Kassai zsinatra I. 9. sz. jegyzet.
30. *Balsarati* helyesen *Bassarági*. Sárospatakon tanult, majd német és olasz egyetemekre ment. *Perényi Péter* pártfogoltja.
31. Ref. lelkész, Debrecenben tanult, ahol 1657-ben subscribált, később Madára ment rektornak, azután megint lelkész. Püspöki tisztjéről nem tudunk.
32. Tehát unitárius.
33. A hercegszőlősi zsinatra I. fentebb a 26. sz. jegyzetet.

34. Sátoraljaújhely.
35. Bicse mezőváros Trencsén vármegyében.
36. A szatmárnémeti zsinatot *Geleji Katona István* erdélyi püspök hívta össze 1646. jún. 10-re, hogy elnyomja a *Tolnai Dali János* és társai által indított puritán mozgalmat.
37. *Bélteki János* (? , 1653. – Szatmárnémeti, 1708). Ref. esperes. Debrecenben tanult, majd Szilágypéren lelkész, később külföldön tanult. Szatmárnémetiben választották esperessé.
38. *Beza* (1519–1605) *Kálvin* hivataltársa és utóda a genfi egyházban.
39. *Becskeházi István* (? 1626–? 1680 körül).
A váradi iskolában tanult, külföldi egyetemek látogatása után Körösszakálon (Bihar megye) lelkész, majd Biharpüspökiben teljesít szolgálatot. Bibliafordításra kijelölt személy.
40. A hercegszőlősi zsinatra l. fentebb, 26. sz. jegyzet.
41. A kassai zsinatra l. fentebb, 9. sz. jegyzet.
42. Ványa = Dévaványa.
43. Velejte Zemplén vármegyében Sátoraljaújhelytől északra.
44. Minden bizonnyal a Csongrád vármegyei Mindszent. A szatmárnémeti zsinatra lásd fentebb.
45. *Beregszászi István* (? – ?) Debrecenben tanult, Hanván lelkészkedett s 1674-ben idézték pozsonyi vésztörvényszék elé. Buccariba szállították eladás végett, ahonnan megszökött.
46. *Beregszászi Lőrinc Péter* (? – ?, Nagyváradon, majd Wittenbergben tanult, s ott 1572–1574 között a magyar coetus seniori tisztét is vitte. Sárospatak érintésével került Váradra, ahol sokat vitázott a jezsuitákkal. A bihari egyházmegyében esperesi hivatalt is viselt.
47. A beregszászi zsinatot 1552. dec. 1-jén tartották, jelen volt *Kálmáncsehi Sánta Márton* is. A zsinat helvét irányzatú.
48. Dereglyő mezőváros Zemplén vármegyében.
49. Varranó mezőváros Zemplén vármegyében.
50. Vári mezőváros Bereg vármegyében.
51. *Bisterfeld János Henrik* (Siegen/Nassau) – 1605 k. – Gyulafehérvár, 1655.) A bölcsészet tanára volt a heilbeorgi egyetemen, 1630 elején lett a gyulafehérvári kollégiumnak a tanára. I. *Rákóczi György* bizalmasa. A szatmárnémeti zsinatra lásd fentebb, a 36. sz. jegyzetet.
52. *Blandrata György* (Saluzzo, 1615. – Gyulafehérvár, 1588.) *János Zsigmond* udvari orvosa, előbb a helvét, majd az unitárius irányba befolyásolta a fejedelmet. *Dávid Ferenc* harcostársa, majd később szembefordult vele. Zsinat több volt Tordán, itt az 1563. évre történik utalás, amely elfogadja és megerősíti az 1562. évi tarcali zsinaton elfogadott helvét irányvonalat (Béza).
53. A Wesselényi összeesküvés megtorlásaként Bónis Ferencet 1671. márc. 30-án végezték ki Pozsonyban.
54. Az ismert reformátor.
55. *Baththany Ádám* (1610–1659) Pázmány Péter hatására katolizált, grófi rangot nyert, törökverő Dunáninenni főkapitány.
56. A szatmárnémeti zsinatot l. fent a 36. sz. jegyzetnél.
57. Német reformátor (1491–1551)
58. Tulka falu Bihar vármegyében.
59. Tállya mezőváros a Hegyalján.
60. A beregszászi zsinatot l. fent, a 47. sz. jegyzetet.
61. Svájci reformátor (1504–1575) Zwingli munkatársa, s egyik kezdeményezője az első, majd a második helvét hitvallásnak.
62. Nagykövesd (1630, k. – Gyulafehérvár, 1683.) Sárospatakon tanult, majd az utrechti egyetem hallgatója. Hazatérve Nagybányán rektor (1654), majd Sárospatakon tanár (1656). 1671-ben a jezsuiták diákjaival elűzik, s Apafi hívására Gyulafehérvárra megy.
63. A szatmárnémeti zsinatot l. fentebb, a 36. sz. jegyzetnél.
64. A kassai zsinatot l. fentebb, a 9. sz. jegyzetnél.
65. *Cocceius (Koch) János* (1603–1669), német teológus, munkásságának legfőbb vonása a protestantizmus alapértékeinek újjászervezése, amely szerint a keresztyén hit tartalma és alakja kizárólag a Bibliából vezetendő le, s nem függ az emberi tekintélytől. Legnagyobb hatása a magyar református egyházra volt, így *Debreceni Ember Pálra* is.

66. A kassai zsinatot l. fentebb, a 9. sz. jegyzetnél.
67. Nagyszében reformációjára lásd *Herbert, Henrik*: Beiträge zur Geschichte von Schule und Kirche zur Zeit Carls der VI. 1877. és Die Reformation in Hermannstadt und dem Hermannstädter Capitel; 1883; :Uö: Zur Reformationgeschichte von Hermannstadt (Gimn; ért 1888).
68. Az ismert pedagógus.
69. A kassai zsinatra l. fent, a 9. sz. jegyzetet.
70. Cegléd (?) – Tarczal (1584). Wittenbergben tanul, hazatérve Váradon a helvét irányzathoz pártol. Részt vett az egervölgyi hitvallás szerkesztésében. Esperes.
71. *Czeglédi P. István* (? 1619 – Nagyszombat, 1671). Váradon, Debrecenben és Sárospatakon tanult, majd nyugati egyetemeken. Kassán rektor (1647), majd Tállyán lelkész, (1648). 1653-ban Kassára ment papnak, ahol templomot építtet. Hitvitázó irodalmi tevékenysége állandó szállka a katolikusok szemében. 1671-ben a pozsonyi törvényszék elé idézik.
72. A Formula Concordiae-ra l. fentebb, a 19. sz. jegyzetet.
73. Kassa (1659 – Debrecen, 1712). A debreceni főiskolára járt, majd külföldi egyetemeken. Hazatérve Biharban, Diószegen pap, majd esperes, később debreceni lelkész.
74. Bene falu Bereg vármegyében. A szatmárnémeti zsinatra lásd fentebb.
75. *Dudich* vagy *Dudith András* pécsi püspök (1533–1589). 1561-ben a nagyszombati tartományi zsinat *Kolosváry János* csanádi püspökkel őt küldte el a tridenti zsinatra a magyar egyház képviselőjeként.
76. Kassa (?) – Sárospatak (1586) Sárospatakon, majd Wittenbergben tanult. Sárospatakon rektor, majd első pap.
77. Vö. a forrásközlés bevezető tanulmányával.
78. Szenc mezőváros Pozsony vármegyében.
79. A második gyulafehérvári hitvitáról van szó, amely 1568. márc. 3-án és 8-tól 17-ig tartott János Zsigmond és udvara jelenlétében a kálvinisták és az unitáriusok között. Győztes nem volt, noha mindkét fél magáénak tulajdonította a győzelmet.
80. Csészi János (1650–1708) Vö. ItK 1904.
81. Pácza falu Szatmár vármegyében.
82. Csehi = Szilágycsehi.
83. Tunyog falu Szatmár vármegyében.
84. Hadad Szilágy vármegyében. A szatmárnémeti zsinatot l. fent, a 36. sz. jegyzetnél.
85. Szőlöske Abaúj vármegyében.
86. A csepregi kollokvium 1591. jún. 2-án és 3-án folyt le a lutheri és a kálvini irányzat között. A reformátusok részéről egyedül Beythe István püspök vett részt a vitában, aki azonban a második napon otthagya a kollokviumot, amely így célját nem érte el.
87. Ref. püspök, Debrecenben tanult. Nagyenyeden lelkész, 1635-ben a fejedelem udvari papja. 1660-ban halt meg.
88. *Csúzi Cseh Jakab* (Losonc, 1639. – Pápa, 1695.)
89. Szül. 1520 táján – Déva, 1579. Az erdélyi magyar lutheránusoknak második, a reformátusoknak és az unitáriusoknak az első püspöke.
89. *Alesius Dénes* erdélyi magyar lutheránus püspök (1525–1577). 1559-ben lépett a kálvini tanokhoz szegődött *Dávid Ferenc* helyébe.
90. *Dadai János* (1608–1668). Debrecenben, majd nyugati egyetemeken tanult. 1662-től a nagyenyedi kollégium egyik gondnoka. A coccejanizmus ellensége.
91. *Keserői Dajka János* (Érkeserű, 1580 körül – Gyulafehérvár, 1633) Debreceni diák, majd váradai pap, később püspök, *Bethlen Gábor* udvari papja.
92. Székelyvásárhely = Marosvásárhely.
93. *Dévai Bíró Mátyás* (Déva, 1500 körül – Debrecen, 1545) Budán, majd Krakkóban tanult. A magyar reformáció nagy alakja.
94. Vö. a bevezető tanulmányal.
95. *Decsi Gáspár* (? ? – Tolna, 1597) Tolnán, Kolozsvárt, majd Wittenbergben tanult. Decsen, majd Tolnán lelkészkedett. Esperes.

96. Medgyesen több zsinat volt, de az 1588-as nem tartozott a nevezetesebbek közé.
97. *Diószegi Kis István* (Bihardiószeg, 1635 körül – Bihardiószeg, 1698). Diószegen, Váradon tanult, majd Berettyóújfaluban rektor. Tanulmányait Debrecenben, majd nyugati egyetemeken folytatta. Hazatérve debreceni tanár, diószegi lelkész. Előbb esperes, majd egyházkerületi főjegyző, végül püspök.
98. Helyesen *Drabik Miklós* (1588–1671). Korának híres álprófétája, jövendőmondója. Eredetileg a cseh-morva testvérek felekezetének lelkésze. A pozsonyi törvényszék elé, mint hűtlent, istenkáromlót 1671-ben megidéztek és kivégezték.
99. Lásd fentebb, a 75. jegyzetnél.
100. Pacal valószínűen az akkor még lakott Pac falu Biharban.
101. *Érsekújvári Karai Orbán*. Debrecenben tanult, majd nyugati egyetemekre járt. Több állomás után 1675-ben Hajdúszoboszlón lelkész, majd 1683-ban esperes. 1684-ben távozott Tokajba.
102. Egervölgyi hitvallás másik neve a debreceni hitvallásnak, amely a magyar református egyház hittételeinek egyik alappillére.
103. *Egri Lukács* (Eger ? – Jásztó 1574) Antitrinitárius irányú protestáns lelkész.
104. A nagyenyedi zsinat 1564. ápr. 9-én nyílt meg *Blandrata* elnöklete alatt. Eredetileg a lutheri és a kálvini irányzat kibékítését célozta, de a két áramlat külön egyházzá szerveződésével végződött.
105. Több is volt, itt az elsőről történik említés, amelyet *Drágffy Gáspár*nak, Erdőd földesurának özvegye, *Somlyai Báthori Anna* hívott össze 1545. szept. 20-ra, s a környékről 29 lelkész gyűlt össze. A római katolicizmustól eltérő, a lutheránus szellemtől áthatott nézeteiket 12 cikkelyben fejtették ki.
107. *Félegyházi Tamás* (Debrecen ? – Debrecen, 1586. A 16. század legnagyobb képzettségű teológusai közé tartozott.
108. Utalás *Karácsony Györgyre*.
109. Náprágy falu Gömör vármegyében Kelemérhez közel.
110. Minden valószínűség szerint *Foktői János* (? 1566. – ?–?) református lelkészről van szó, aki tanult Tolnán és Debrecenben. Annyit tudunk, hogy 1619-ben még életben volt.
111. Az általános magyar történelemből jól ismert személyről van szó.
112. A Wesselényi-összeesküvés részese.
113. *Zaffius Miklós* velencei német ref. lelkész és orvos.
114. *Geleji Katona István* (Gelej, 1589. – Gyulafehérvár, 1649) *Bethlen Gábor* fejedelem udvari papja. *Duraeus János* címben jelzett levele a protestáns úniót szorgalmazta, amelyről az ő elnöklete alatt állapították meg, hogy az evangélikusok esetében hasznos. Ugyanakkor keményen fellépett a unitáriusok és a szombatosok ellen, s harcolt puritánokkal is. Ő kezdeményezte a szatmárnémeti zsinatot.
115. A gönci református zsinat az *Egri Lukács*sal folytatott polémiában olyan kánonkönyvet alkotott, amely évtizedekre megszabta a környék református prédikátorainak magatartás és hitbeli kódexét.
116. *Glatz Mátvás* (Dipse ? – Riomfalva, 1573). Erdélyi szász reformátor. Eredetileg kőhalmi plébános.
117. *Károli Gáspár*, a vizsolyi biblia fordítója.
118. *Gönczi A. József* (? – ? – Nagybánya, 1629). Debrecenben, majd Wittenbergben tanult. Rektor Nagybányán, majd több állomáson keresztül a tiszántúli egyházkerület püspöke, esperes.
119. Zsoltároskönyv.
120. Valószínűen Helmecke Zemplén vármegyében.
121. Kőkényesd Ugocsa vármegyében Halmihoz közel.
122. Felsőbánya Szatmár vármegyében.
123. Váradon tanult, külföldi tanulmányai után hazajött. A szatmárnémeti zsinat után hivatalától megvált, a berlini fejedelem tanácsosa: magyarországi hitsorsosai érdekében hathatósan közbejárt; 1677-ben még élt.

124. *Heidegger János Henrik* svájci református teológus. Híve volt a lutheranus egyházzal való egyesülésnek. A gályarab magyar prédikátorok kiszabadítása érdekében eredményes tevékenységet folytatott.
125. *Szikszai Hellopoeus János*, Melius utóda.
126. *Heltai* valóban megírta a jelzett munkát: *Confessio de mediatore generis humani Jesu Christo, vero Deo et homine*. Wittenberg, 1555.
127. *Hodosi Sámuel* (Debrecen, 1654 – Szikszó, 1748). Tanulmányait Debrecenben végezte, praepceptor, majd rektor. Veszprémben lelkész, később püspök. Onnan 1710-ben elűzték, s szikszói pap lett.
128. A lutheri irányzat úttörője, nevéhez fűződik az erdélyi szászok reformálása.
129. A debreceni reformáció jeles alakja, nevéhez fűződik a ma is működő nyomda alapítása.
130. Az angol protestáns egyházon belüli radikális áramlat, amelynek magyarországi követői a megmerevedett hazai egyházat akarták megújítani.
131. *Iratosi T. János* (? 1576 táján – Sátoraljaújhely, 1648).
132. Lásd fentebb, a 114. jegyzetnél.
133. *Jenei G. István* (? 1603 v. 1604 – ? ?) Külföldi egyetemeken is járt, 1635-ben Mezőtelegden lelkész, majd 1645-ben Kolozsváron, ahol 1645-ben esperes. 1653 tájától Zabolán lelkész.
134. *Kállai Albert* (? ? – ? ?) Hazai tanulmányai után külföldön is járt, Szikszón, majd Ungváron lelkész, ahol 1584-ben esperes.
135. *Kálmáncsehi Sánta Márton* (Kálmácsa 15. szd. vége – Debrecen, 1557). Krakkóban tanult, r. kat. pap, kanonok. A segesvári hitvita hatására a reformáció pártjára áll, a lutheri irányzat híve, de a későbbiekben közeledett a helvét irányhoz, s annak híve lett.
136. A debreceni zsinaton 1567. febr. 24–26. között *Melius Péter* szellemi és tényleges irányításával megszületett az az egyházi törvénykönyv, amely az *Articuli ex verbo Dei et lege naturae compositi* címet viseli. Ebből *Gönczi György* 1577-ben *De disciplina ecclesiastica* címen kivonatot készített, némi módosítással. Ez utóbbi *Articuli minores* néven ismeretes, míg az előbbi az *Articuli majores*.
137. A vizsolyi Biblia fordítója.
138. *Kanizsai Pálfi János* (Nagykanizsa ? – Pápa, 1641). Rektor Somorján, majd külföldi egyetemekre megy. 1617-ben a dunántúli egyházkerület főjegyzője. 1629-ben püspök. Hazánkban legelső megalkotója volt a presbitériumnak, amelyet 1615-ben Pápán már megszervezett.
139. *Kaposfalvi Szabó Pál* (? 1601. v. 1602. – ?–?) Sárospatakon tanult, majd Erdőbényére ment rektornak, ezután külföldi egyetemet látogatott, 1633-ban Sátoraljaújhelyen rektor, majd Oslaszliskán, később Erdőbényén lelkész.
140. Kaposi Geszti Pál (Nagykapos ? – ? – ?) Sárospatakon tanult. 1652-ben rektor Szatmáron, majd külföldi egyetemekre ment. Előbb rektor, majd lelkész Szatmáron (1658). 1673-ban még élt.
141. *Kassai Zsigmond Dávid* (Kassa, 1556 – Nagyszében, 1586) Sárospatakon tanult, majd külföldi egyetemet látogatott, 1579-ben a nagyváradi, majd 1582-től a gyulafehérvári iskola igazgatója. A pestis elől menekült Nagyszébenbe.
142. *Kecskeméti Selymes János* (Kecskemét, 1655 v. 1656 – Kecskemét, 1721.) Kecskeméten, majd Debrecenben tanult, ahol 1676-tól a seniorságig vitte. Rektorkodás után külföldi egyetemet látogatott. Tiszakarádön, Margittán, Szilágysomlyón lelkészkedett, majd 1700-ban Kecskemétre választották meg.
143. *Kereszturi G. Bálint* (Szilágyfőkeresztúr, 1634 körül – Debrecen, 1677 vagy 1678). Nagybányán, majd Sárospatakon tanult – seniorságot is viselt. Sátoraljaújhelyen rektor, majd külföldi egyetemekre ment. Groningenben doktorált, majd Angliában töltött négy évet. Szepsiben lelkész. 1672-ben vagy 1673-ban Debrecenbe hívták tanárnak.
144. *Keresztúri Pál* (Bodrogkeresztúr 1594 – ? 1655). *Keresztúri Bíró Pál* néven ismert. Sárospatakon tanult, ahol seniori tisztet is viselt, majd külföldi egyetemeken tanult. Bodrogkeresztúri rektorkodása, majd a leideni egyetemen való tanulása után Gyulafehérváron tanár, 1636-tól pedig I. Rákóczy György udvari iskoláját vezette. 1646-tól II. Rákóczy György udvari papja, később udvari elsőpap. Nagyhíru pedagógus, jeles egyházi író és heves hitvitázó.

144. Lásd fentebb.
145. *Pécseyi* (nem Péczei) *Király Imre* (? – Érsek-Érsekújvár, 1641). Tanult Somorján és Pápán, ezután három évig rektor volt Komáromban, majd Heidelbergben tanult. Komáromban, majd Érsekújváron lelkész. Alesperes. Tankönyveiről nevezetes.
146. Lásd fentebb.
147. *Kocsi Csergő János* (Kocs, 1648 – Debrecen, 1711). Iskoláit Debrecenben végezte, s diákokodása alatt a seniorsáig vitte. Ezután nyugati egyetemekre járt, s 1678-ban teológiai doktori oklevéllel tért haza. Szatmáron lett rektor, s még abban az évben lelkésznek választották Váriiban. 1694-ben hívták tanárnak Debrecenbe, s 1700-ban püspökké választották.
148. Azt eredetileg Zilahra tervezett zsinat a lutheránusok és a sacramentariusok (reformátusok) összecsapásának indult, mivel azonban ez utóbbiak legjobbika, *Kálmáncsehi Sánta Márton* nem jelent meg, a tervezett összecsapás elmaradt, a lutheránusok viszont magukat hirdették ki győztesnek.
149. Feketegyarmat falu Arad vármegyében.
150. *Komáromi Cspikés György*. (Komárom, 1628 – Debrecen, 1678). Komáromban, Debrecenben, majd Sárospatakon tanult, azután külföldi egyetemeken. Előbb tanár, majd lelkész Debrecenben (1657). A debreceni kollégium 1657. évi törvényeinek szerkesztője, bibliafordító.
151. *Kopácsi István* (?–? – ?–?). A bécsi egyetem hallgatója, majd siklósi tanítóskodás után Wittenbergbe megy. Jelen van az erdődi zsinaton (1545. szept. 20.). Nagybányán lelkész és rektor, majd 1549-ben ugyanez Sárospatakon, hamarosan esperes. 1559-től a helvét irányzat elkötelezett híve, s ezért Sárospatakról távozni kellett. (1564).
152. *Kovácsnai Péter* (?). 1616 vagy 1617 – Kolozsvár ? 1673). Debrecenben tanult, ahol 1637-ben subscribált, majd Sárospatakon tanult. Külföldi egyetemeken (Leiden, Groningen, Franeker) közel került a puritanizmushoz. 1655-ben elmozdították állásából, s oda csak reverzállissal került vissza (Várad). Várad török kézre került (1660) után Erdélybe ment, előbb Kemény Jánosnak, majd a Rhédeyeknek lett az udvari papja. 1668-ban esperes és püspök Erdélyben.
153. Köpeczi Bálint. (Köpec, 1631. v. 1632. – ?–?) Sárospatakon tanult, majd lizskai rektorkodás után nyugati egyetemekre járt. 1685-ben tanár Sárospatakon.
154. *Körmenői B. Péter* (? 1635, v. 1636 Szatmár, 1691.). Sárospatakon tanult, majd rektor Szatmáron. Külföldi egyetemekre jár, hazatérve Szatmáron ismét rektor, majd Nagyecsedben lelkész, 1667-ben esperes, 1686-ban püspök.
155. *Kulcsár György* (Alsólendva ? – Alsólendva, 1577). Protestáns lelkész, művei alapján az egységes protestantizmus híve, bár a helvét irányzattal rokonszenvezett. Idehaza állásából eltávolították, majd Sárospatakon lett másodpap, majd tanár (1656). Élete utolsó ismert adata debreceni tanárkodása.
156. T. képpen *Lippai Sámuel* (? 1622–? – ?) Erdélyben született, külföldi egyetemekre járt, a puritán nézetek híve.
157. Lápispatak falu Sáros vármegyében.
158. Vö. Nagyszében reformációjával fentebb.
159. *Mágócsi Gáspár* (? – ? – ? 1586 vagy 1587) Főnemes, Gyula majd Eger kapitánya, Heves és Külső-Szolnok vármegye főispánja, majd Bereg és Tolna vármegye főispánja is. Buzgón felkarolta a reformáció ügyét, előbb a lutheri, majd a helvét irányzat híve.
160. *Mányoki P. János* (?–? – ?–?) Debrecenben tanult, majd külföldi egyetemeket látogatott, 1673-ban Szokolján, 1680-ban Losoncon ref. pap. 1712-től 1728-ig esperes a drégelypalánki egyházmegyében.
161. Bossány falu Nyitra vármegyében, a túri tractussal azonban nem egyeztethető össze.
162. Nyírbogátot nem számítva, Bogát kettő van Erdélyben. 1. Marosbogát, Torda-Aranyos vármegye marosludasi járásában, 2. Oláhbogát, Alsó-Fehér vármegye kisenyedi járásában.
163. Avasújváros Szatmár vármegyében.
164. Nagynyíres Szatmár vármegyében, de ez nem tartozott a tulajdonképpeni Erdélyhez. A másik: Szásznyíres Szolnok-Doboka vármegye dési járásában.
165. *Margitai Láni Péter* (? – ? – Szatmár, 1629). A wittenbergi egyetemre járt (1596–1598), majd Göncön rektor. 1600-ban Vizsolyban lelkész, majd Nagybánya után 1615-től Debrecenben. Esperes (1617). Huszton lelkész 1624-től, 1629-ben tiszántúli püspök.

166. Veresmart Baranyában.
167. Marosvásárhelyen három hitvita volt. 1. 1559-ben helvét szellemű. 2. 1566-ban hajlik az antitrinitarius irányzathoz. 3. 1567. Antitrinitarius szellemű.
168. *Mártonfalvi Tóth György* (Kézdímártonfalva, 1635, – Debrecen, 1681). Szülőfalujában, Zabolán, Désen, Gyulafehérvárt, Váradon tanult, majd külföldi egyetemeken. Franekerben teológiai doktor. 1659-ben Váradon tanár, a város török kézre jutása után (1660. augusztus) Debrecenbe jött. Rokonszenvezett a puritanizmussal, de ellensége volt a coccejanizmusnak.
169. Több megyesi zsinat volt. Itt az 1560. jan. 10-ei zsinatra történik utalás, amikor a lutheranizmushoz ragaszkodó papok kizárták az egyházból a református irányvonalat képviselő Dávid Ferencet és Heltai Gáspárt, s ezzel a két egyház alapjai körvonalazódtak.
170. Melius Péter (Horhi, 1536 – Debrecen, 1572). A neves reformátor, alatta tér át Debrecen és a Tiszántúl a református vallásra.
171. Medgyesi Pál (? 1605 – ?–?) Bártfán, majd Debrecenben tanult, majd német és angol egyetemekre járt. 1631-ben rektor Debrecenben, 1633-ban lelkész Szinyérváralján. 1638-ban I. Rákóczi György egyik udvari papja. A puritanizmus híve. 1650-ben Nagybányán pap, 1651-ben Lorántffy Zsuzsanna társaságában Sárospatakon van.
172. Büdszentmihály ma Tiszavasvári.
173. *Milotai Nyilas István* (Milota, 1571 – Gyulafehérvár, 1623). Nagybányán, Debrecenben, majd külföldi egyetemeken tanult. Debrecenben tanár. Nagyállói, majd szatmári lelkész. Esperes (1611), tiszántúli püspök. 1618-ban Gyulafehérváron Bethlen Gábor fejedelem egyik prédikátora.
174. Bocskó vagy Ugocsában, vagy Máramarosban, ahol három Bocskó is van.
175. *Miskolczi Csulyak István* (Tolcsva, 1575 – Olaszliszka, 1645). Olaszliszán, Sátoraljaújhegyen, Sárospatakon, Debrecenben tanult, majd német egyetemeken. Rektor Tarcalon, Szerencsen lelkész, 1612-től Miskolcon. Esperes (1629).
176. *Szenczi Molnár Albert* (Szenc, 1574 – Kolozsvár, 1634). Szencen, Győrben, Göncön, majd Debrecenben tanult. Német egyetemekre járt, majd hosszas külföldi tartózkodás után 1612-ben tért haza, de itthoni vándorlás után újra külföldre ment. Bethlen Gábor hívására tért haza. Írói működése évszázadokra hatással volt a magyar és a protestáns irodalomra.
177. Bonchida Erdélyben.
178. Valószínűen Szilvás Borsod vármegyében.
179. Valószínűen a Vas vármegyei Csákány mezőváros.
180. A hercegszőlősi zsinatot l. fentebb, a 26. sz. jegyzetet.
181. *Nagyari Benedek* (? 1611 – ?–?) Sárospatakon, majd német egyetemeken tanult. 1643-ban Debrecenben tanár, később borosjenői lelkész, esperes. 1653-ban Váradon pap. Puritán nézetei miatt letették, de reversálist ad, s állását visszanyerte. Várad török kézre került után (1660), Kolozsvárra megy.
182. *Nyikos János* (Pápa, 1611 v. 1612 – ? Érsekújvár). Pápán, majd Sárospatakon tanult, s ezután német egyetemeket látogat. Pápán rektor, 1642-ben Érsekújváron lelkész, 1652-ben püspök.
183. *Nógrádi Mátyás* (? 1617 – Debrecen, 1681). Léván, Nagybányán, Debrecenben, Olaszliszán, Nagyszombatban, Pozsonyban, Sárospatakon tanult. Rektor Tállyán, majd német és angol egyetemekre járt. Sárospatakon tanár (1647), lelkész Debrecenben (1649). Esperes, lelkész Biharmagyabajomban. A tiszántúli egyház terület püspöke (1665).
184. Több is volt. 1554. március 13-án a gyulafehérvári püspökség magyarországi (meszesentúli) részeiről és az egri püspökség ide húzó részeiről érkezett lelkészek lutheránus szellemű, de már a kálvini irányzatnak is teret engedő végzéseket hoznak.
185. Nagymaros.
186. *Otrokócsi Főríz Ferenc* (Otrokocs, 1648 – Nagyszombat, 1718). Sárospatakon tanult, majd rektorokodás után nyugati egyetemekre ment. 1673-ban lelkész Rimaszécsen, a pozsonyi törvényszék elé idézték. Gályarab. Svájcban, Németországban, Angliában tartózkodott, 1678-ban jött haza. Lelkész Rimaszécsen, Gyöngyösön, Kassán. 1690-ben távoznia kellett. A protestantizmus és a katolicizmus egyesítésén fáradozott. 1694-ben katolizált. 1699-ben jogtanár Nagyszombatban.

187. Az első magyar reformátorok egyike.
188. Pontosabban Kassa, Lőcse, Bártfa, Eperjes és Kisszeben szabad királyi városok és Nagysáros mezőváros. Felső-Magyarország legtekintélyesebb egyházi testülete. Esperese is van.
189. *Pápai Páriz Ferenc* (Dés, 1649 — Nagyenyed, 1716). Erdély több jelentősebb városában tanult, majd a nagyenyedi kollégiumba járt, ezután német és svájci egyetemeken tanult. Nagyenyeden 1677-től a fejedelem udvari orvosa. Nagyenyed feldúlása (1704) után Szatmárra, majd Nagybányára ment. 1680 óta tanár is. 1709 elején visszatant Nagyenyedre. Folyamatos összeköttetésben állott a külföldi protestáns tudományos élettel. Tudományos tevékenysége kiemelkedő.
190. Két Béltek jöhet számba. Béltek Szatmárban és Nyírbéltek Szabolcsban.
191. Több Pata van. Gyöngyöspatáról lehet szó.
192. Szeben reformációjára l. fentebb, a 66. sz. jegyzetet.
193. A főúr *Petrovics Péterről* van szó, aki a reformáció terjedésének Magyarországon legbuzgóbb és legtekintélyesebb elősegítője.
194. Pósa-házi János (Sárospatak, 1628 – Gyulafehérvár, 1686). Sárospatakon tanult, majd német egyetemekre járt, 1657-ben tanár Sárospatakon, majd Sepsiben lelkész, bár tanári állását is megtartja. 1671-ben Báthori Zsófia az iskolát elűzi, s az ifjúsággal együtt ő is Gyulafehérvárra ment. Hevesen támadta a coccejanusokat és a cartesianusokat.
195. *Polgár Gáspár* (?-? – Losonc 1710, vagy 1711). Debrecenben tanult, majd Komáromban és Gyulafehérváron tanító. 1684-ben Miskolcon rektor, 1701-től lelkész Losoncon.
196. Az eredeti szöveg szerint a következők: „Isti sunt quatuor. Comitatum Borsodiensis, Gomoriensis et Kishontiensis. 2. Comitatum Abaujvar, Torna et Saros. 3. Comitatus Zempleniensis. 4. Comitatus Ungensis seu Ungvariensis. Tehát a Borsod, Gömör-Kishonti egyházmegye. 2. Abauji-Tornai és Sárosi egyházmegye. 3. Zempléni egyházmegye. 4. Ungi vagy Ungvári egyházmegye. Tulajdonképpen tehát a Tiszáninneni ref. egyházkerületről van szó, amely nem alkotott oly szoros testületet, mint a többi ref. egyházkerület, amelynek oka az egri r. kat. püspökség gátló jelenléte. Az egyházmegyék egymással csak ún. únióban állottak, s igazgatási elvként a gönci, majd a felsőmagyarországi kánonokat fogadták el.
A könyvben említett bodrogkeresztúri összejövetele, 1635-ben, ennek az úniónak a szorosabbra tételére született egy eredménytelen kísérlet. Püspök választására végül csak 1735-ben, a Bodrogkeresztúron tartott konvent intézkedései következtében került sor. Addig a négy egyházmegye esperesei egymástól függetlenül, jóformán püspöki jogokat gyakoroltak.
197. Rápóti Papp Mihály (Tiszadob, 1660 – Debrecen, 1726). Az azonos nevű ref. pap fia. Tanulmányait Debrecenben végezte, majd a leideni egyetemre járt. 1689-ben bihamagyabajomi, 1691-ben debreceni lelkész, 1710-ben esperes, 1724-ben püspök.
198. 1551-ig Debrecenben működött, határozott helvét szellemben, mint beregszászi lelkész lépett fel. 1552-ben egy katolikus lelőtte.
199. *Rimaszombati Mihály* (? – 1633 – ?-?). Nagyváradon tanult, majd német, svájci, németalföldi egyetemeket látogatott. Teológiai doktor a leideni egyetemen. 1681-ben tért haza. Miskolcon lelkész, 1709-től 1717-ig esperes.
200. A tinnini püspökség székvárosa Knin.
201. Varranó mezőváros Zemplénben.
202. Finta falu Sáros vármegyében, Eperjeshez közel.
203. *Skaricza Máté* (Ráckeve, 1544 – Ráckeve, 1591). Ráckeven, majd Kolozsváron tanult, majd tanítóskodott. 1569-ben olasz és német egyetemekre ment, Angliában is járt. 1572-ben tért haza. A helvét irányzat követője.
204. L. fentebb, a 237. sz. jegyzetnél.
205. L. a bevezető tanulmánynál.
206. Magyarul: Él, mint a disznó, halj, mint a kutya.
207. Tudniillik somogyi.
208. Helyesen *Schwendi Lázár* (1522–1584) német hadvezér, a János Zsigmond elleni hadjárat vezetője, 1565-ben.

209. Száki János (?–?, Komárom, 1672. szept. 1.). Ekelen ref. lelkész (Komárom vármegye), a jezsuiták gyűjtogatásra való felbújtással vádolták, s háromszoros megkínzás után, elevenen elégették.
210. Felsőtótfalu valószínűen Giródtótfalu Szatmár vármegyében, Nagybánya és Felsőbánya között.
211. Helyesen Zubogy. Falu Gömör vármegyében.
212. Muzsaj falu Bereg vármegyében.
213. Helyesen Tapolcafő. Falu Veszprém vármegyében.
214. *Szatmári Lázár Miklós* (Szatmár, 1607 – Szatmár, 1656). Szatmáron, majd Sárospatakon tanult. Szatmáron rektor, majd külföldre megy tanulni. 1638-ban pap Szatmáron, 1650-ben esperes, s még ez évben a tiszántúli egyházkerület püspöke. Puritánellenes.
215. *Szatmári Baka Péter* (Vetés, 1625 – ?–?). Nagyváradon és Szatmáron tanult, majd több nyugati egyetem hallgatója. 1652-ben rektor Váradon, 1654-ben Nagyecsedén lelkész. 1656-ban Királyhelmece megy, majd Sárospatakon lelkész. A puritán elvek hirdetője. 1661-ben Fogarason pap, *Kemény Jánosné* udvari papja.
216. *Szatmári Ótvös István* (?–? – Kocs, 1665). Sárospatakon tanult, majd Bodrogkeresztúron rektor. Franekerben és Utrechtben tanul 1649–50-ben. 1654-ben sárospataki tanár, 1656-ban érsekújvári lelkész. Esperes. Érsekújvár eleste után Kocson lelkész.
217. *Szécsi Gál István* (?–? – Mád, 1706) Sárospatakon tanult, Szatmáron rektor, majd külföldi egyetemeken tanul. 1665-ben rektor Szatmáron, 1666-tól lelkész, 1675-ben Nagybányára ment, 1679-ben esperes. Mádra ment lelkésznek, s ott is halt meg, tehát nem Madán.
218. Amennyiben valóban Szegedi Gergelyről van szó, az csak *Szegedi Mizsér Gergely* lehet, aki 1557-ben tért haza Wittenbergből, s ekkor Debrecenben lett pap. 1563-ban Kolozsvárra hívták magyar prédikátornak, de nem vállalta.
219. *Szegedi Kis István* (Szeged, 1505 – Ráckeve, 1572). Szülővárosában, majd Lippán és Gyulán tanult. A bécsi, majd a krakkói egyetem hallgatója, 1543-ban Wittenbergbe megy, s ott teológiai doktor lett. Előbb Tasnádon, majd Gyulán rektor, 1545-ben ceglédi lelkész. 1552-ben Tolnára került rektornak, s ekkor csatlakozott a helvét irányhoz. Püspök.
220. *Szegedi Lajos* (Szeged, 1500 körül – ?, 1583). A krakkói egyetemre járt, 1553-ban Bécsben tanár, 1556-ban plébános Krasznán, de ekkor már a helvét irányzat híve. 1564-ben magyar prédikátor Kolozsváron. 1567-ben az antitrinitáriusokhoz csatlakozott.
221. *Szegedi Lőrinc* (Szeged ? – Abaujszántó ?) 1562-ben a wittenbergi egyetem hallgatója, 1567-ben Békésen pap, esperes. Fellép az unitáriusok ellen. 1575-ben Szatmáron lelkész, 1594 őszén Abaujszántón van.
222. *Szenczi A. Pál* (Szenc, 1644 – Debrecen, 1691). Szencen, Nagyszombatban, Komáromban és Sárospatakon tanult. Olaszliszván rektor, majd külföldön tanul. 1671-ben rektor Szatmáron, 1677-től lelkész Szatmárnémetiben, majd 1679-től Visken. 1681-től Debrecenben van, 1686-ban esperes.
223. Helyesen *Szenczi Csene Péter*.
224. Valószínűen Töltszék (Tulcsik) Sáros vármegyei falu Eperjestől északra.
225. A sok Hetény nevű falu közül valószínűen a Komárom vármegyeiről lehet szó, amely ma is református vallású.
226. Talán Monospetri Biharban, Margittához közel.
227. *Szepsi Korocz András* (?–? – Nagybánya, 1684). Sárospatakon tanult, majd rektor Szatmáron. Külföldi egyetemekre ment. 1654-től újból szatmári rektor, 1655-ben lelkész Visken. 1675-ben esperes. Nagybányán utazás közben halt meg.
228. *Szepsi Korocz György* (Szepsi ?– ?–?) Sárospatakon tanult, majd írnok Bocskai udvarában, majd ismét Sárospatakon és Göncön tanult. Német egyetemeket látogat. Rektor Kassán, első-pap Tokajban. 1624 körül Nagykállóban van. Sárospatakon 1613-ban lektor volt, tehát tulajdonképpen másodtanár.
229. *Szikszai Hellopoeus Bálint* (Szikszó ? – Debrecen, 1575). Szikszón tanult, majd külföldre ment Wittenbergbe és Genovába. 1567-ben rektor, majd lelkész Egerben, 1573-ban Debrecenben Melius papi utóda.

230. *Szikszai Fabricius Balázs* (Szikszó, 1530 körül – Sárospatak, 1576). Szikszón, Kassán, Bártfán tanult, majd 1558-ban a wittenbergi egyetemre iratkozott be. 1561-ben tért haza, Sárospatakon rektor, majd Kolozsváron ugyanaz. Dávid Ferencsel való ellentéte miatt visszatért Sárospatakra. A pataki iskolát magasabb fokra emelte.
231. *Szilágyi Benjámín István* (Bő, 1616 – Sátoraljaújhely, 1652). Gyulafehérvárt tanul, majd külföldi egyetemre megy. 1643-ban rektor Váradon, 1645-ben Sárospatakon. Puritánellenes. 1647-ben lelkész Tolcsván, majd 1652-ben Sátoraljaújhelyen.
232. *Szilágyi Tönkö Márton* (Szilágyborzás, 1642 – Debrecen, 1700). Debrecenben tanult, majd külföldön. 1669-ben a debreceni kollégium tanára. A cartesianus coccejanusok közé tartozott. 1699-ben a tiszántúli egyházkerület püspöke.
233. *Szilvási K. Márton* (?–? – Szilágycseh, 1634). Hazai iskolák után német egyetemeken tanul. 1619-ben rektor Gyulafehérváron, majd Bánffyhunyadon lelkész. 1623-ban esperes. Szilágy-nagyfalui pap, majd másodsor is esperes 1630-ban. Szilágycsehben lelkész.
234. Szend falu Komárom vármegyében.
235. *Szőlősi Mihály*. Nagyszőlősinék is nevezik. Debrecenben tanul, majd Kassán tanító, hamarosan lelkész valahol. 1666-ban Beregsurányban református pap. Az üldözések miatt Erdélybe menekül. Az említett munka: Sion leánya ártatlan ügyét védő hitnek paizsa, avagy: A győri collegium harmadik kérdése ellen... kikelő bajnok Dávidka. Kassa, 1668.
236. Az ismert reformátor, *Szárjai Mihály* debreceni papságáról és esperesi tisztjéről nem tudunk.
237. *Stancarus Ferenc*. Olasz protestáns teológus (1501–1574). Magyarországra mint Petrovics Péter orvosa jött, majd több külföldi egyetem tanára, de hitvitái miatt mennie kellett. Újra Magyarországra jött, de különösen a kolozsvári hitvitája után, tarthatatlan lett a helyzete, s hatalmas tudása ellenére távoznia kellett.
238. Statiliusra lásd a bevezető tanulmányt.
239. *Tarczali Bogdány Péter* (Tarcál, 1607 vagy 1608 – Szatmár, 1674). Debrecenben, majd a leideni egyetemen tanult, Angliában is volt. 1636-ban tanár Debrecenben, 1637-ben másodpap Nagyecsedén, 1656-ban Csengeren pap, 1658-ban esperes, 1661-ben Szatmáron a várban pap.
240. *Tarpai Sylvanus András*, tulajdonképpen *Szilágyi*. (Tarpa, 1623 vagy 1624 – ? Fogaras, 1682 előtt). Debrecenben, Sárospatakon, majd ismét Debrecenben tanult, majd külföldön, utrechti és a leideni egyetemeken. 1652-ben tanár Váradon. 1658-tól lelkész Ungváron. Az üldözések időszakában Erdélybe menekült. A puritanizmus híve.
241. 1675-ben 42 magyar protestáns lelkészt és tanárt hurcoltak el gályarabságra, de gályára csak 32 jutott, ebből 30 Nápolyban, kettő pedig Theaté-ből – róluk történik említés – Nápolyon keresztül.
242. *Teremi P. István* (? 1642 – ?–?). Hazai iskolák után nyugati egyetemeket látogat. 1668-ban Nagyszekeresen, 1673-ban Szamosújlakon, 1678-ban Munkácson lelkészkedett. Esperes. Técsővre távozott, majd újra Beregbe került. 1705-től 1708-ig beregszászi pap.
243. *Tolnai Fabricius Bálint* (Tolna ? – ?–?, Kolozsváron, majd Wittenbergben tanult. 1575-től rektor Tolnán, majd valahol lelkész. Esperes 1589-től.
244. *Tornai Pap István* (? 1603 – ?–?). Sárospatakon tanult, majd külföldi egyetemre ment. 1633 elejétől rektor Debrecenben. 1635-ben Hajdúböszörményben, 1641-ben Debrecenben lelkész. 1657-ben püspök. Bakóczinak tehát igaza van!
245. *Szilvásújfalvi Anderko Imre* Sárospatakon tanult, 1589-ben rektor lett Nagybányán. Wittenbergben tanult, de 1592-ben helvét nézetei miatt kiutasították, de végül maradt. Számos más egyetemen is megfordult. 1596-ban rektor Debrecenben, 1599-ben lelkész ugyanott. 1607-ben Váradra vitték lelkésznek. Itt 1608-ban mozgalmat indított a püspöki hatalom megszüntetésére. 1610-ben azonban Váradon szembefordulnak nézeteivel. Megfosztották mind papi, mind esperesi hivatalától. 1614-ben száműzték.
246. *Újfalvi Katona Imre* (Újfalú, 1572 – Bodrogkeresztúr, 1610). A Baranya vármegyei, ma már elpusztult Újfaluból származik, Sárospatakon tanult, majd Sepsibe ment rektornak (1594), ahonnan Wittenbergbe és Heidelbergbe ment tanulni. 1598-ban rektor Sárospatakon, 1602/3-tól Rákóczi Zsigmond udvari papja. 1606-tól Göncön, majd 1610-től Bodrogkeresztúron elsőpap.

247. *Váraljai G. Lőrinc* (? 1620 vagy 1621 – Szatmár, 1671) Debrecenben, majd Sárospatakon tanult, majd külföldi egyetemeken járt. 1651-től Ibrányban lelkész, 1655-ben esperes. II. Rákóczi György udvari papja. 1660-ban Nagyecsedben lelkész és esperes. 1665-ben Szatmáron pap.
248. *Vári István* (Vári, 1609 vagy 1610 – ?-?). Debrecenben tanult, majd a franekeri és a leideni egyetem hallgatója. 1638-ban egy évig rektor Debrecenben, majd Váriban lelkész.
249. *Vári Mihály* (?-? – Nagykőrös, 1723) Debrecenben tanult, majd a leideni egyetemen szerzett bölcsészdoktori címet. Hazatérve 1688-tól munkácsi, majd ungvári, radvánci, deregnyői, szatmári pap. 1701-ben tanár Debrecenben, 1708-ban ismét lelkész Szatmáron. Esperes. 1722-ben a papságban nem marasztották s Nagykőrösre költözött.
250. Marosvásárhelyről van szó.
251. *Vásárhelyi János* (? 1610 – ?-?). Zilahon rektor, majd külföldi egyetemekre látogat. Angliában is járt, puritán nézeteiről ismert.
252. *Wagner Bálint* (Brassó ? – Brassó, 1557). A wittenbergi egyetem hallgatója, 1544-ben magisteri címmel tért haza. Rektor, majd elsőpap Brassóban, humanista szellemű, evangélikus lelkész.
253. *Varsányi Dániel* (Debrecen, 1643 vagy 1644 – ?-?). Debrecenben tanult, rektor Rimaszombatban. Külföldi egyetemekre megy, majd hazatérve lelkész Derecskén, Losoncon, Pelsőcön, Aszalón. A mutatóban lévő Varsányi Dániel tehát két személyt takar.
254. Veresmarti Gáspár (?-? – Kolozsvár, 1668). Debrecenben tanult, majd a franekeri egyetem hallgatója. 1633-ban rektor Marosvásárhelyen, 1635-ben lelkész Székelyudvarhelyen. Esperes. 1650-től Kolozsváron lelkész, 1661-től püspök.
255. Veresmarti Illés (Vörösmart ? – Hercegszőlős, 1589). Laskón, majd Hercegszőlősen lelkészkedik. Esperes, 1572-től püspök. Ő vezette az 1576. évi hercegszőlősi zsinatot, amely Baranyát a református irányba vitte.
256. Arról a *Vizaknai Gergely*ről lehet szó, aki a wittenbergi egyetemen tanult, majd 1545-ben rektor Kolozsváron. Egyik társa volt Heltainak a Bibliafordításban.
257. *Zádorfalvi Márton* (?-? – Sátoraljaújhely, 1710 vagy 1711). Hazai tanulás után a franekeri és az utrechti egyetemen tanul. Hazatérve Nagytoronján és Sátoraljaújhelyen lelkész. Esperes 1707-ben.

Miklós Nyakas:

Alphabetisches Verzeichnis von János Bakóczi zur Kirchengeschichte von Pál Ember – Lampe

Der Autor publiziert hier eine Handschrift eines hochgelehrten und hochangesehenen Pastor, die er zu Ende des vergangenen Jahrhunderts verfertigt wurde. Diese Arbeit ist eigentlich ein Kompendium zu einem kirchengeschichtlichen Werk, die die Untersuchung der auf lateinisch-geschriebenen Schöpfung erleichtert.

In dem Archiv des Debrecener Reformierten Kollegiums kann man zeilreiche Handschriftszusammensetzungen von János Bakóczi finden, davon haben die Historiker auch heute Nutzen.

Die hier präsentierte Arbeit ist in der Sammlung des Museums „Hajdúsági“ befindlich. Selbst die Originalausgabe ist die Arbeit von Pál, Debreceni Ember – erschien im Jahre 1728 in Utrecht in der Zusammenstellung des Utrechter Universitätslehrers und deutsches protestantisches Pastors: Lampe, Adolf Friedrich –, dieses Werk behandelt die Geschichte der Reformation in Siebenbürgen. Diese Schrift ist heute eine unentbehrliche historische Quelle, weil die Originalquellen, besonders die handschriftlichen Arbeiten während der stürmischen Jahrhunderte der Neuzeit verloren gegangen sind, so ist das im Druck erschienene Werk eine bibliographische Rarität. Die Veröffentlichung des Verzeichnisses erleichtert die geschichtliche Forschung der Reformation, das hilft uns in der lateinisch geschriebenen und schwer zugänglichen Arbeit.

Der Verfasser hat das Verzeichnis mit Notizen versehen, in denen er-in Anbetracht der bezüglichen Person und des Objektes – die wichtigsten Informationen angibt. Wo es erforderlich ist, berichtigt der Autor bestimmte Irrtümer.

Auf Grund der Aufzeichnungen wird es klar, in 16-ten und in 17-ten Jahrhunderten eine allgemeine Praxis gewesen zu sein, die reformierten Pastoren und Kollegiumslehrer ihre Heimatsstudien mit an westeuropäischen (England, deutsche Staaten, Niederlande) Universitäten erworbenem Wissen gekrönt zu haben.

In der Einführungsabhandlung reißt der Autor die Lebensbahn von János Bakóczi um, er legt ihn in das ungarische Kirchenleben und in das wissenschaftliche Leben hinein.

A Hajdúsági Múzeum népbútor-gyűjteménye

Dolgozatomban a Hajdúsági Múzeum bútorgyűjteményére támaszkodva szeretném felvázolni azt a képet, milyen lehetett a hajdúváros otthonainak berendezése a XIX. század második felében, a XX. század elején. E kép felvázolása-kor természetesen figyelembe kell vennünk, hogy már a XVIII. század végére erőteljesen differenciálódott a város lakossága, a korán polgárosulásnak indult Hajdúböszörményben hamar kialakult az európai divatirányzatokat is figyelemmel kísérő elit réteg. E réteg öltözködését,¹ lakáskultúráját inkább a divatirányzatok befolyásolták, semmint a helyi szokások, hagyományok. Ide tartozott a helyi értelmiség, a nagyobb birtokosok, a Hajdúkerület, illetve a városi adminisztrációban dolgozók és családtagjaik. Bútoranyagukat vizsgálva megtalálhatjuk a kor nagy divatirányzatainak jegyeit magán viselő bútorokat is, pl. empire ülőgarnitúrát, klasszicista stílusú tükröt, tálalószelekrényt, íróasztalt, széket, könyvszelekrényt, szecessziós elemeket viselő ágyat – vasból. E társadalmi réteg bútoranyagának elemzésére elsősorban terjedelmi okokból most nem vállalkozhatok, a cikkben a hagyományos paraszti bútorok ismertetése a feladatom.

Akiknek volt alkalmuk népi bútorokat eredeti környezetükben látni, jól tudják, hogy parasztságunk és a vele azonos társadalmi-gazdasági szinten élők bútorai rendszerint igen eltérő képzettségű készítőik kezéből kerültek ki –, s ez így volt attól az időponttól, hogy a falusi lakosság körében általánossá vált a bútorhasználat.² Népi bútorról és hagyományos lakásbelsőről is csak addig beszélhetünk, amíg egyes közösségek nagyjából azonos fajta, hasonló díszítésű bútorokat használnak, s azokat a házban hasonló módon rendezik el. A törvényszerű egyezések mellett azonban, minden házbelsőnek egyedi karaktert adott a háziasszony ízlése, de a berendezés függött a család nagyságától, összetételétől, gazdasági potenciájától is.³

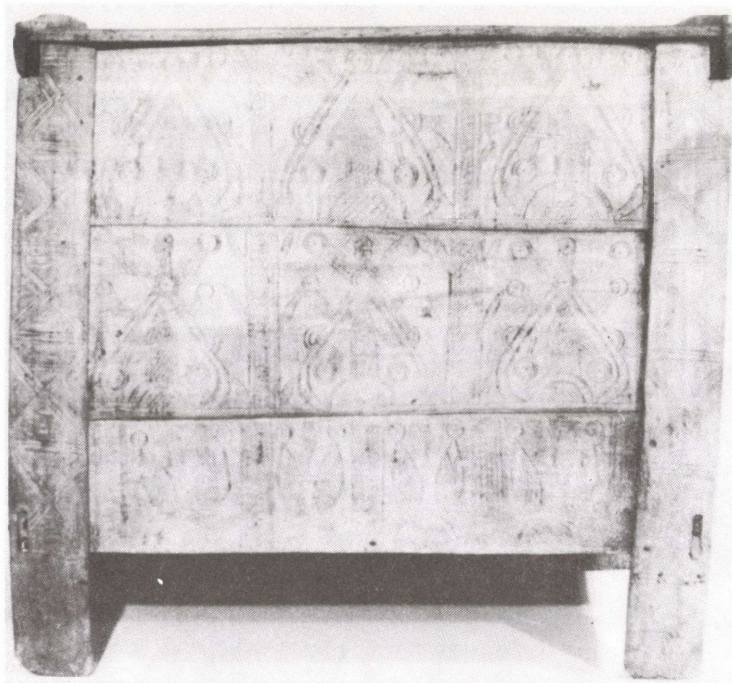
A családok mindig törekedtek olyan bútorok megszerzésére, amely szakemberek – képzett asztalosok – kezéből kerültek ki, s amelyeknek szerepet szántak reprezentációs alkalmakkor. Ilyen volt elsősorban a kelengyésláda. Más tárgyakként viszont nem illett pénzt adni, mint pl. a gyalogszékért. A századok során a tanult mesterek, ügyeskezü barkácsolók és a saját kezűleg készített bútorok közötti arány természetesen változott, de szinte a legutóbbi időkig megmaradt

ezen bútorféleségek szoros egymásmellettsége a mezővárosi és falusi szobákban, amelyet azután a néprajzi szakirodalom hagyományos lakásbelsőként, házberendezésként írt le.

E lakásbelsőben tehát egyazon lakótérbe került a máshonnan szerzett bútor a helybeli készítménnyel, a városi eredetű a falusival, a szakember által készített az ügyeskezü barkácsolóéval. Nagyon sokszor megfigyelhető volt, hogy egyidejűleg különböző korokból származó bútorokat használtak, néha úgy, hogy a módosabb, újjításokra hajlamosabb családoknál az újabb, a konzervatívabb – esetenként szegényebb – családoknál a régiesebb bútortípusokat. Máskor ugyanazon a portán lehetett megtalálni egymás mellett a kezdetlegesebb és az újabb típust is. Ilyenkor magán a házon belül alakult ki valamiféle fejlődési hierarchia, pl. a tisztaszobában, a fő helyen kaptak helyet az előkelőbbnek tartott újabb bútorok, s ezek fokozatosan szorították ki a munkatérbe, majd a pitarba, kamrába, az udvarra vagy a padlásra az elavult darabokat.⁴ Ezt az utat járta be sok, a múzeumunk gyűjteményébe került darab is, hiszen legtöbbször a padlásról, kamrából kerültek hozzánk.

Funkciójukat tekintve öt nagyobb csoportba sorolhatók e hagyományos népi bútorok: tárolóbútorok, ülőbútorok, fekvőhelyek, asztalok és egyéb, a fenti kategóriába nem sorolható tárgyak, pl. a tükrök.

A hagyományos tárolóbútorok közül gyűjteményünkben is szép számmal található ládák, tékák, fogasok, korszószékek. A ládák közül legrégebbiekek az ácsolt ládák, melyekből négy darab van a múzeum tulajdonában, ebből három jó állapotban, restaurálva. Ezek eredeti funkciójukat tekintve a menyasszony hozományába tartoztak, ebben tartotta ruháját. A múzeumban lévő ládák bükkfából készültek, zsilipeléses technikával. Kettő lapos tetejű (Itsz. HM 53. 464. 1. és a HM 84. 13. 1.) egy pedig magas, nyeregtetős (HM 52. 228. 1.) – a felvidéki típusú ládákhoz tartoznak. Tetejüket, elejüket és a tartóváz elejét rovott, vésett díszítés borítja. Az egyik láda (HM 84. 13. 1.) érdekessége, hogy az eleje három és a teteje két deszkáján lévő díszítés abba a csoportba tartozik, amelyről Lükő Gábor megállapította, hogy e stilizált emberalakok nővédő, csecsemőóvó szerepet játszottak, bennük anyasági motívumokat ismer föl.⁵ E ládán a Lükő által szoptató nőnek leírt motívum ismerhető föl. A családi hagyomány szerint ez a láda nemzedékről nemzedékre öröklődött, már az 1830 és 1918 között élt Uzonyi Mihályné, született Kis Szabó Sára is örökölte valamelyik felmenőjétől. Készítésének idejét tehát bátran tehetjük a XVIII. század végére, esetleg a XIX. század elejére. A másik két restaurált láda készítését is a XIX. századra tehetjük.

Ácsolt láda, elején „szoptató nő” motívummal. Készítési ideje XVIII. század vége. HM 84. 13. 1.

Itt kell megemlítenünk, hogy Hajdúböszörményben is használták azokat a nagyméretű, gabonátárolásra szolgáló hombárokat, amelyek szerkezetükben teljesen ácsolt ládákra emlékeztetnek. Anyaguk rendszerint tölgy, s helybeli készítésükre is van adat. Múzeumunkban is van ilyen hombár, amely eredetileg egy lakóház tornácán állt. Ismerünk olyan példányokat is, amelyeket a lakóépületekbe beépítettek, a kamra szerves tartozékát

képezték. A hombárok méreteire következtethetünk abból, hogy a XIX. század végén keletkezett végrendeletekben 12 köblösnyi, illetve 22 köblösnyi hombárokra külön rendelkeztek.⁶

Az ácsolt ládák az asztalosbútor elterjedése után fokozatosan háttérbe szorultak vidékünkön, szerepüket a festett, ún. tulipános ládák vették át. Az ácsolt ládák még meglévő példányai a szobából a kamrába kerültek, ahol lisztet vagy más terményeket tartottak benne. Később a XIX. század közepétől innen is eltűntek, s ha mégis megmaradtak a portákon, akkor ólakban, pincében, padláson, lomkamrában várták a megsemmisítést – vagy az újra felfedezést. Különösen a XX. század 70-es éveitől a régi népi bútorok felújítva, restaurálva, a nosztalgia jegyében újra szerepet kaptak napjaink otthonaiban. Az értelmiségi családok otthonaiban szinte törvényszerűen fellelhető egy-egy ácsolt láda, festett téka, tulipános láda vagy más régi bútor.

A Hajdúságra és így természetesen Hajdúböszörményre is jellemző, hogy a népi bútorok nagy részét az asztalosbútorok alkotják, kivéve a legegyszerűbb kisszékeket, vizeslócákat, tároló polcokat, a szőlőspajtákban használt egyszerű ágyakat, berendezési tárgyakat.

Miután a magyar népi asztalosbútor egyik legjelentősebb, az egész Tiszántúlra legnagyobb hatású központja Debrecenben volt, ennek földrajzi közelsége miatt,

hatásának vizsgálata nem hagyható figyelmen kívül a böszörményi népi bútork vizsgálatánál. Mint ismeretes, a debreceni asztalos céh már 1620-ban létrejött, több korai datált alkotásuk ismert.⁷

A debreceni asztalos cég iratait vizsgálva megállapítható, hogy igen széles körű kapcsolatai voltak. Az inasok szegődtetési jegyzéseiből kitűnik, hogy nemcsak az alföldi területekről (pl. Derecske, Álmosd, Hosszúpályi, Nánás, Túr stb.) jöttek inasok, hanem a Felvidékről (pl. Bártfa) és Erdélyből (pl. Kolozsvár, Hunyad) is.⁸ Az asztalos céh irataiból elsősorban azt próbáltam kideríteni, milyen kapcsolat volt hajdúböszörményi asztalosok és a debreceni céh között, voltak-e innen származó inasok, szabadulók, legények.

A legkorábbi ilyen kapcsolatra utaló adat 1791-ből való, egy iratban szerepel a következő utalás: „böszörményi lakos asztalos Bíró Györgynek czéhünkbe remek nélkül való bevételért” mi az asztalos céh „megbüntettünk, miért is senki remek nélkül városunkba mester nem lehet.”⁹

Ez adat szerint már a XVIII. század végén volt a városban olyan asztalos, akit a debreceni céh érdemesnek talált, hogy tagjai sorába felvegye, s mint kiderült, remek nélkül. „AB Czéhhez tartozó Vidéki Asztalos Mesterek nevei”-nek a sorában elég későn, csak a XIX. század elején találunk asztalosokat Hajdúböszörményből.

1807. augusztus 25-én Bátori Bálint nevét jegyezték fel a filiálisok sorába, majd 1818. jan. 8-án Malatinszki István neve került a névsorba.¹⁰ 1818-tól tehát két filialista is dolgozott Hajdúböszörményben. E feltevése bizonyítja egy 1821. február 19-ei bejegyzés, miszerint „Tóth Ignácz szegődött Böszörményi Filialista Bátorih Bálint uramhoz három esztendőre, az ideje kezdődik 1820. 1-től novemberbe”.¹¹

A Szegődtetés Jegyzései között a következő, bizonyíthatóan Böszörményből származó inasokra vonatkozó adatokat találtam:¹² „1821-ben Kováts István böszörményi fi szegődött esk. Kaszonyi József úrhoz négy esztendőre Kezesei Török Ferenc és Kapros István uramék.”

„1825. Kálmántzheji László böszörményi fi szegődött Haraszti János uramhoz negyedfél esztendeig, fizet esztendőnként három köből búzát. Kezesei Czirják Ferenc és Kapros István urak.”

„1832 (?) Szabó Lajos böszörményi születés szegődik Eggers János úrhoz három esztendőre és fizet esztendőnként négy köből búzát. Kezesei Potsa János és Ádám István urak.”

„1842. Molnár Antal H.böszörményi születés szegődik Kardos István úrhoz 3 és fél esztendőkre. Nem fizet semmit Kezesei Nemesi György és Hamar János urak”

„1844. február 28. Szekeres Sándor H.böszörményi fi szegődik Istvánki Gábor úrhoz négy esztendőkre, ha jól viseli magát, szabaduláskor kap öt forintokat. Kezesei Ujváry József és Szathmári Sámuel urak.”

„1845. Szekeres Sándor szegődik idősb Czirják József úrhoz négy esztendőre, nem fizet semmit Kezesei Mogor János és Ujváry József urak.”

Az inasnak szegődött böszörményiek közül csak kettőnek a szabadulásáról van adatom, Kováts István 1826-ban, Kálmántzhegyi László 1828-ban szabadult fel.¹³

1815 szeptemberéből van adat Kováts Mihály szabadulásáról, de neki a szegőd-
tetéséről nincs említés.¹⁴

Hajdúböszörményben önálló asztalos céh nem alakult a XIX. századig, a deb-
receni asztalos céh filiája működött 1807-től. További kutatás feladata lehet e
filia működésének felderítése és megírása.

Az eddig leírtak alapján joggal feltételezhetjük, hogy Hajdúböszörményben a
XIX. században végig működtek szakképzett asztalosok, akik a város lakóinak
bútor szükségletét kielégíthették. A céhhez való tartozás azonban előnyökkel is
járt, bizonyára ezért fordult Oláh Sámuel a nánási asztalos céhhez. 1845-ből szár-
mazik az a Mesterlevél, amelyet a nánási asztalos céh előljárói állítottak ki
hajdúböszörményi lakos Oláh Sámuel asztalos mesternek, „Evidéki mestertár-
sunk jövőendő jogainak védelmében.”¹⁵

A XIX. század második felében a segédek nyilvántartási könyvében négy
hajdúböszörményi születésű segéd nevére bukkantam: Kis Ferenc 1862. Matkó
Elek 1869. D. Nagy Gábor 1869. Ignáth Sándor 1877.¹⁶

A debreceni asztalos céh könyveiben feljegyzett nevek mennyiségéhez mérten
nagyon kevés a böszörményi születésű inasok, legények száma, ezek is csak a
céh működésének utolsó periódusában, amikor a céhmesterek a parasztbútor-
készítés helyett (mellett) főleg a módosabb polgárok magasabb igényeit igyekez-
tek kielégíteni. Ismert a debreceni céh 1826-os határozata is, melyben megtöltja
tagjainak a vásári munkák, ládák és nyoszolyák felvirágozását.¹⁷ Ugyanakkor a
Hajdúböszörményből előkerült múlt századi népi bútorok jelentős része festett,
virágozott és sok a datált. Készítői tehát a helybeli filiálisok vagy a kontárok
lehettek, akiknek jó minőségű, szépen kivitelezett bútorai felveheték a versenyt
a céhes mesterek alkotásaival, „kontár” voltuk így tehát nem termékeiket minősíti,
hanem céhen kívüliségüket jelzi. Még két adalék arra, hogy a múlt században
igen jelentős volt itt a festett bútor készítése: Györffy István¹⁸ és Bellon Tibor¹⁹
is írt karcagi bútorfestő asszonyokról, Szatmáriné Cibere Juliannáról és lányáról
Vajó Gáspárné, Szatmári Juliannáról. Az anya, Cibere Julianna hajdúböszörményi
asztalos lánya volt, aki apja műhelyében tanulta a virágozást.

A másik adat a Hajdúböszörményben előkerült festett koporsók megléte, hiszen
azok a díszítés jellegéből következően „rokonságot tartanak az egykorú paraszti-
bútorokkal.”²⁰ Bencsik János kutatásaiból tudjuk, a múlt század végén még is-
mert koporsókészítő és -festő asszony volt Böszörményben Csiha Zsuzsanna.²¹

A céhrendszer megszűnte után, amelyről az 1872. VIII. tc. rendelkezik,
Hajdúböszörményben 1874. július 31-én két ipartársulat alakult. Az egyik a „Csiz-
madia, szabó, suszter, szűcs, szűrszabó és lakatos egyesült Ipartársulat”, a másik
„Kovács, ács, molnár, asztalos, kerékgyártó és kőműves egyesült Ipartársulat”.²²

A múlt században készült festett bútorok közül legnagyobb számban a ke-
lengyelládák maradtak meg, gyűjteményünkben is ebből van a legtöbb darab.
Ezek váltották fel és szorították ki a lakótérből a korábban már bemutatott ácsolt
ládákat.

A Hajdúböszörményben előkerült festett ládák is a debreceni típusúakhoz so-
rolhatók. Előlapjukon két mezőben virágcsokor, a két mezőt a debreceni ládákon

alkalmazott két álkeret betét vette körül, volutával, finom mívű faragással díszítve. Profilírozott lécekkal kialakított keretű is található a gyűjteményben. Az álkeretben lévő virágcsokrok között a kulcsos zárat díszes kovácsoltvas pajzs fedte. Vannak olyan példányok, amelyeken a virágok a kereteken kívül is megtalálhatók a kulcspajzs alatt vagy a láda tetején. A ládák eredeti színe világos, sárgásbarnás árnyalatú volt, de található kékes alapszínű is. A ládák oldalát vizsgálva márványozás nyomait is megtaláltuk néhány darabon. Van közöttük világos alapon sötétbarnával márványozott, és van világosabb kéken sötétkékekkel márványozott is. Jellemző a ládák fedőlapjának belső díszítése is. Világos színű alapra – fehér, sárgásfehér vagy szürke – néha magára a festetlen fára indákat, leveleket, virágokat festettek. Ezek rendszerint a belső lapra festett szöveget vették körül. Gyakran első tulajdonosuk nevét és a készítés évszámát is belefestették. Van olyan példányunk, amelynek belső lapja sötétzölddel van alapozva, rajta feketével indák, levelek és pirossal festett egyszerű virágszirmok. A növényi ornamentika a következő feliratot veszi körül: „készült 1851 évben Ignáth Bálint Kö...” (a többi olvashatatlan) HM 58. 88. 1

Az Ighnát böszörményi családnév, a ládát helyi mester készítette 1851-ben. A kelengyésládákon a következő olvasható datálásokat találtuk még: „1800” HM 52. 190. 1. „1818” HM 52. 188. 1. „1833” HM 52. 187. 1. „1846” HM 52. 189. 1.

A múzeum legrégebbi datált ládája 1776-ból való (HM 53. 440. 1.) Hajdúböszörmény város levelesládája – jelenleg az állandó kiállításban látható. A városházáról került a múzeum gyűjteményébe. A láda eleje és két oldala faragással, zöld színű festéssel díszített. Oldalán egy-egy, elején két szimmetrikus, faragással és profilírozott lécekkal kialakított keret, a kulcspajzs alatt B V (Böszörmény Város) monogram. Kovácsoltvas vasalatok és fogók vannak rajta. Titkos fiókja az eleje felemelésével válik láthatóvá. Eredeti zárszerkezetét 1828-ban kicserélték – ez a dátum található a belső oldalán a zárnak. Készítési helye ismeretlen, azonban a láda készítőjének magasfokú tudásáról, barokkos díszítése kiváló ízlésről tanúskodik. Valószínű, hogy céhes készítmény.

Az asztalosok nemcsak kelengyésládákat készítettek, hanem utazó, vásározó, ún. szekeresládákat is. Ezek jellemzője, hogy lefelé szűkülő oldaluk van – ez teszi lehetővé, hogy szekerekben is szállíthatóak legyenek. A nagyobb méretűeket használták vásárolásra –, nagy mennyiségű árut szállítottak benne. Ezeket a nagyméretű ládákat kovácsoltvas pántokkal, vasalatokkal, fogókkal és zárakkal is ellátták. A kisebbeken nincsenek vasalatok, ezeket rövidebb távon használták, s főleg ételmet tartottak benne. Ilyen kisméretű, mindössze 45 cm magasságú az a kenyeresláda is, amely lefelé szűkülő, trapéz alakú, hogy a szekérbe beleférjen. Benne kisebb láda, ún. fiók található. Érdekessége a láda elején található faragás, amely a debreceni ládákra jellemző álkeret mintájára készült. Festés nyomait nem találtuk meg a ládán, csak faragással díszítették. Az elején díszes kulcspajzs látható. Készítésének az idejét az 1870-es évekre tehetjük. Tulajdonosa Benke József volt, aki kétökrös fogatán használta ezt a ládát, a határbeli munkára vitte magával ebben az ételmet. (HM 72. 13. 1.)

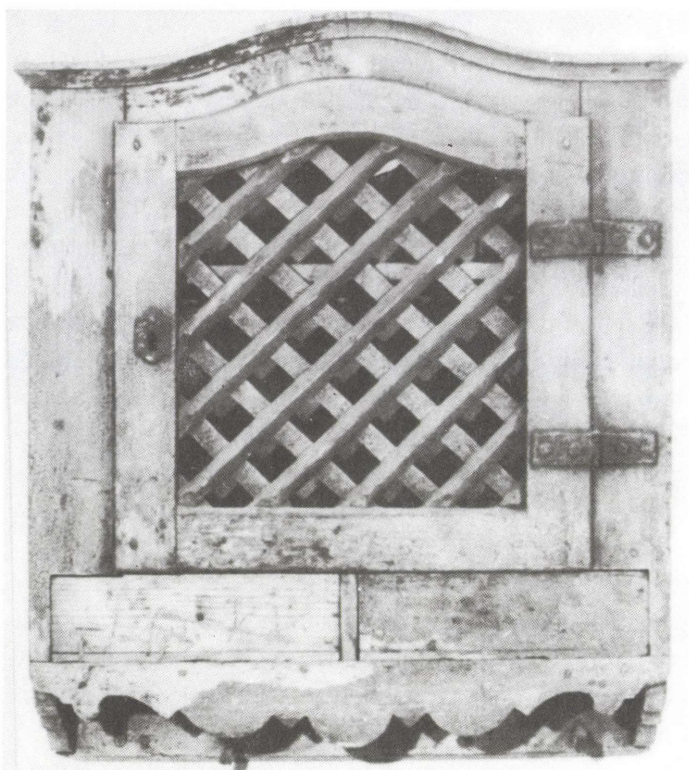
A kelengyészládákat és az azokat kiszorító, rendszerint háromfiókos komódok között, mintegy átmenetet képező komód-láda is van a múzeum tulajdonában. (HM 87. 4. 1.) Külső mérete megegyezik a hagyományos festett ládákéval, de legalul rendelkezik egy nagyméretű, kihúzható fiókkal is. Eleje díszített, a hagyományos álkeretbe festett virágcsokorral – természetesen ennek mérete a fiók miatt megkisebbitett felülethez alkalmazkodik. Teteje ugyan úgy nyílik, mint a hagyományos kelengyészládáknak, belső lapján világos alapozáson fekete indamotívumok nyomai és a valamikori felirat egy része is olvasható még: „Készült ez a komód-láda 18...”. A felirat többi része sajnos a láda rossz állapota miatt nem olvasható. Eredetileg márványozás is díszítette, később azonban átfestették az egészet. Ez a bútordarab megmagyarázza azt a végrendeletekben talált adatot, miszerint komót-ládát is megneveznek a felsorolt ingóságok között.²³

Az országszerte elterjedt három- vagy négyfiókos komódok Hajdúböszörményben a XIX. század végén, a XX. század elején jelennek meg, egyszerű barnára festett változatuk a múzeum gyűjteményében is megtalálható (HM 52. 100. 1., HM 61. 121. 1.), de ismertek márványozott példányaik is.

Az edényeket, tányérokat, egyéb konyhai használati tárgyakat az alul zárt tárolóterű, felül nyitott, polcos tárolóbútorokon tartották. Megnevezésükre használták a „stelázi”, (telázi), almáriom és korsószék kifejezést is. E két utóbbi kifejezéssel a végrendeletek megnevezett ingóságai között is találkoztam.²⁴ A végrendeletekben tárolóbútoroként megneveztek még az üvegalmáriom mellett, háromfiókos komódot, üveg felsővel és kékes festésű tejtartó állványt is.²⁵

Múzeumunkban található egy sarokba állítható, háromszög alakú, alul egy ajtóval zárt, felül nyitott, polcokkal és léccel készített korsószék. Az ajtaján virágzás nyomai, felső részén is színes festéknyomok találhatók. Készítésének ideje feltehetően a XIX. század közepe. A hajdan virágos, festett bútort később barna festékekkel egyszínűvé tették. (HM 58. 60. 1.) Szintén a XIX. század közepére tehető annak a korsószéknek a készítése, amelynek csak az alsó része van a múzeum gyűjteményében (Ltsz. nélk.) A barna alapszínű, egyajtós korsószéken megmaradt a felső rész rögzítésére szolgáló léccel. Az ajtaja felső része íves, rajta nagyméretű színes virágcsokor nyoma. A virágcsokor motívumai nagyon hasonlítanak a tékákon lévő virágokhoz. Korsószék megnevezéssel került a múzeumba egy alul zárt szekrényes, két ajtajú, felül üvegezett, faragással díszített, tállószelekre funkciókat betöltő bútor is. (HM. 72. 20. 1.) Készítését a XIX. század elejére teszik, helyi mester munkájának tünteti föl a karton.

A kétrészes tállalóbútorok a XX. század elején szinte minden böszörményi lakásban megtalálhatóak voltak, az egyszerűbbeket a konyhában, az üvegezett, faragott példányokat a módosabb gazdák szobáiban lehetett megtalálni.

Rácsos ajtajú téka. Készült a XVIII. században. HM 52. 178. 1.

A tárolóbútorok közül a tékákból is szép számmal találhatunk a gyűjteményben. E falra szerelhető bútorok nagy mennyiségben és számtalan változatban kerültek elő a bősziörményi háztartásokból. Tartottak benne könyvet – Bibliát –, családi iratokat, orvosságot, egyéb apróságokat. Készítőik helybeli asztalosok voltak, s legnagyobb számban a XIX. században készültek.

1851-ből datált darab is van a múzeumban. (HM 58. 54. 1.) Készítettek saroktékákat, (HM 52. 183.

1., HM 66. 33. 1., HM 68. 13. 1.) rácsos ajtajú falitékát (HM 52. 178. 1.) A falitékák között van olyan példány is, melyet fiókkal, akasztóval (fogassal) készítettek, valamint ezek nélküli egyszerű formájúak is. A legtöbb sötétbarna alapozású, ajtaján, fiókján, eleje többi részén élénk színekkel festett virágokkal van díszítve. A piros, sárga, fehér és zöld színekkel festett virágcsokrok, készítőik biztos tudásáról, jó szín és formaérzékéről tanúskodnak (HM 58. 54. 1., HM 52. 179. 1., HM 58. 182. 1., HM 58. 180. 1., HM 58. 181. 1.). Van a gyűjteményünkben két kék színű téka is. Az egyik nagyméretű saroktéka, tetején a templomi szószékekre emlékeztető, előre ugró pártázattal, festett díszítés nyomaival. (Ltsz. nélk.). A másik egyszerű falitéka, egyszínű „kunkékre” lefestve, szép kovácsoltvas feltéptánnal, egyébként díszítés nélküli példány. (HM 52. 180. 1.) Eddigi ismereteink szerint falifülkékre készült, ún. tékaboríték még nem került elő Hajdúböszörményből. A végrendeletekben megnevezett ingóságok között tékákat is találtam.²⁶

Festett téka 1851-ből. Hajdúböszörményben készült. HM 58. 51. 1.

faragott, esztergályozott példány is. Elnevezésük funkciójukat is tükrözte: tálas, tányértartó, ruhaaggató fogas.

Az ülőbútorok közül az egyszerű kisszékeket, gyalogszékeket, bográcshoz való evőszékeket az ügyes kezű gazdák maguk is elkészítették. A XIX. században elterjedt ún. hegedűhátú székek típusához sorolható darabok is vannak a gyűjteményünkben. Egyszerű, zömök formájukból, kevés faragott díszítésükből, a kivitelezés minőségéből arra következtethetünk, hogy készítőik kontárok lehettek. (HM 53. 62. 1., HM 62. 154. 1., HM 65. 130. 1., HM 75. 10. 1.) Kivételt ez alól az a ltsz. nélküli faragott hátú darab képez, melynek rajza megjelent a Hajdú-Bihar megye népművészete című kötetben.²⁹ Karosszék – ún. gondolkodószék – nincs a bútorgyűjteményben, de a végrendeletekben ezekkel is találkoztam: „két ócska és két új karszéket” más helyen „egy hosszú festett lócámat két karszékkal” említettek.³⁰ A századfordulón már megjelentek és egyre nagyobb szerepet kaptak a gyárilag készített, vagy az asztalosok által típuskatalógusokból készített székek.

Festett bútor a néprajzi gyűjtemény egyetlen ágya is. A két ágyvég barna alapszínű, mindegyiken más minta van. A csokrok formája, színezése, megegyezik a tékákon megismertekkel, valószínűleg ez is a XIX. század közepén készült. Az egyik ágyvég fényképe (HM 52. 204. 1.) megtalálható a Hajdú-Bihar megye népművészete kötetben.²⁷ A végrendeletekben a fekvőhelyek megnevezésére a következő kifejezéseket találtam: fehér és barna ágyfa, nyoszolya, ágy, s gyakran rendelkeznek az ágybavalókról is úgy, mint lúd- és tyúktollal töltött párna, dunna, derékalj, lepedő, ágyterítő.²⁸

A hagyományos berendezési tárgyak között megtalálható a ruhák, tányérok, tálas felfüggesztésére szolgáló tárgyak csoportja is. Ezek nagy része szintén díszített volt. Barna vagy sötétkék alapon, virágminták díszítették, de van közöttük

Kerek vagy négyszögletes ülőrészsel, ívelt és esztergályozott rudakból készült háttámlával látták el készítőik. A XX. század elejétől a tonettszékek is megtalálhatóak a háztartásokban. A székek mellett padokat, lócákat, ládás és kávás kanapékat is használtak ülésre. Múzeumunk legrégebbi ilyen ülőalkalmatossága egy leltári szám nélküli karoslóca. Formája nagyon hasonlít a Déri Múzeumban található, XVIII. századból származó, reneszánsz virágmotívumokkal díszített darabra³¹ – bár a bősörményi darabnak nincsenek rudak a háttámláján, s kidolgozása is kezdetlegesebb. Piros és zöld festéknyomok találhatóak rajta, de az egészet későbbi barna festék borítja, így eredeti díszítése megállapíthatatlan. E lóca érdekessége még, hogy háttámlája két deszkáján belesütött bilyog nyoma fedezhető fel, kb. 2–3 cm nagyságú jel (nem monogram).

*Festett ágyvég, Hajdúböszörményben készült.
HM 52. 204. 1.*

kézzel piros színezés, a közepén feketével kihúzott mezőben négy nagy virágmotívum, a virágok piros szirmúak, körülöttük zöld levelek, s ezek is sablonnal készültek. A láda belső tárolótere négy részre van osztva. Használták a XIX. század végétől a kávás padokat, a kanapékat is. Ezeket világosabb vagy sötétebb barnára festették, de vannak márványozott darabok is. Ezek a kanapékat ugyan már nem követik a korábbi népi bútorkészítési stílushagyományait, hanem általánosabb európai minták szerint készülnek, a bősörményi otthonoknak mégis szerves része lett, egészen a hagyományos lakberendezések felbomlásának idejéig. Készítőik helyi mesterek voltak.

A XIX. század folyamán gyakori a ládás pad is a bősörményi otthonokban. Ezek nem mások, mint pad hosszúságúra megnyújtott ládák, amelyeket kétoldalt és hátul támlával láttak el. Bennük ruhát, vagy más háztartási eszközöket tartottak. Gyűjteményünkben két ládás pad is található. Az egyik barna színűre van festve (HM 52. 185. 1.) a másik szürkére (HM 58. 61. 1.) A szürke pad felhajtható ülőrésze belül festett és datált. „Szilágyi Márton... Kapusi Rebecka Asszony... Szabó B tsinálta Készült ez a kanapé láda 1842-dik esztendőben 1 július” A mintázat érdekessége, hogy sablonnal készült. Két szélén feketével olasz korszakminta, rajta szabad

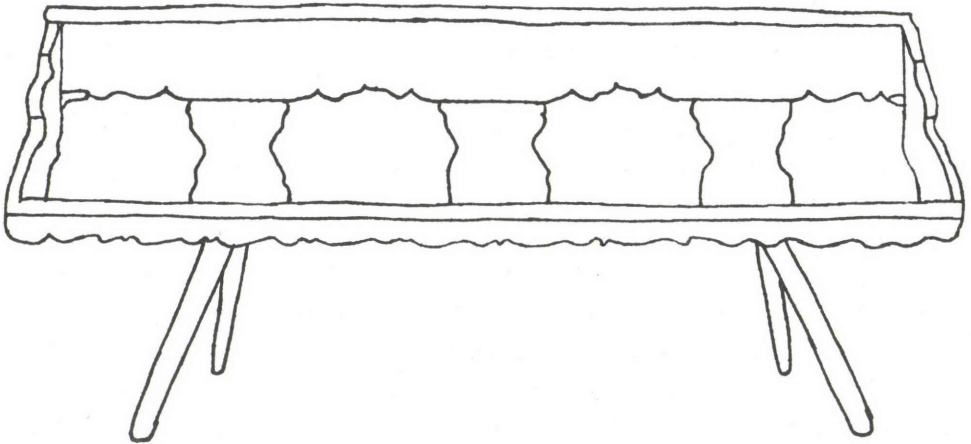
Az ülőalkalmatosságok bemutatásának végén meg kell említenem az állandó kiállításon látható böszörményi hadnagyi széket, amely a városi – Hajdúkerületi – adminisztráció részére készülhetett még a XIX. század elején. (leltári szám nélkül). A karosszéknek a háttámlája bőrrel van bevonva, rajta a város címere látható. Lábán és háttámláján faragás is látható. Az ülőrésze kárpitozott. Készítésének helye ismeretlen.

Az asztalok közül fiókos, ládás asztal nincs a gyűjteményben. A legrégebbi darab 1791-ből való, tölgyfából készült masszív bútordarab. A családi hagyomány szerint az 1790-es években a templom felújításán dolgozó ácsmesterek készítették a böszörményi Tánczos családnak, ahol a mesterek szállása volt. Az asztal négy lábú, alul keresztfás szerkezetű, faragott rozettával díszített. A lábakon faragott dísz és a káva alatt berakás található. Az 1791-es évszám a kávéjába van karcolva. Az asztal lapja tölgyfalécekből van összeillesztve, négy kazettát alakítottak ki belőle a mesterek. Az asztal lapja megnagyobbítható. Jelenleg az állandó kiállításban látható. A helybeli mesterek egyszerűbb, fiókos vagy fiók nélküli fenyőfa asztalokat készítettek. A XX. század elejétől a módosabb házakban kezdtek megjelenni a különböző keményfából készült baluszter lábú, valamint egyszerűbb cabriol lábú asztalok is. Ilyen darabok is vannak gyűjteményünkben. A végrendeletekben négyszegletű fekete asztalokról rendelkeztek.³²

A lakberendezés szerves része a XIX. században a tükör is. Legtöbb helyen az egyszerű, vásári fekete fakeretű darabokat használták, a Debrecenben és környékén elterjedt, díszesen faragott, tornyos tükröknek csak nagyon egyszerű változataira sikerült rábukkanni. Ezek egyszínűek, kezdetleges faragásúak, színvonalukban nem közelítik meg a Debrecenből ismert, faragott és festett példányokat.³³

A tükör mellett említést érdemel gyűjteményünk néhány pipatóriuma is. Vanak közöttük esztergályozott, fumézott, polgári otthonokból származó darabok is, valamint egyszerűbb, házilag barkácsolt, paraszti készítmények is. Ezek a paraszti tárgyak díszítetlenek, egyszínűek, a funkciójuknak azonban tökéletesen megfelelnek.

A múzeum gyűjteménye alapján megállapíthatjuk, hogy a múlt században a városban dolgozó asztalosok mindenféle szükséges bútorrall ellátták a város lakosságát. A hagyományos paraszti bútorok alapszíne legtöbbször barna volt, rajtuk élénk színű, szépen komponált, jó ízlésről tanúskodó virágcsokrok. E virágos díszítés megtalálható a kelengyeládákon, az ágyon, a tékákon, tálasokon, fogasokon, tárolóbútorokon – a korszószékeken, karoslócákon is. A hegedűhátú székek egyszerűbb, kevésbé díszített változatai terjedtek el, de a XX. század elejétől megjelentek a keményfa és furnérozott asztalokkal együtt, a tonettszékek is.

Karoslóca, feltehetően a XVIII. század végén készült Hajdúböszörményben

A padok különböző variációi: ládás pad, kávas kanapék, egyszerűbb lócák, mind szervesen hozzátartoztak a böszörményi hagyományos házbelsőhöz. A XIX. századi végrendeletekben a megnevezett ingóságok között minden, a múzeum gyűjteményében is meglévő bútortípus előfordult, a széktől a nyoszolyáig, a korszéktől a ládás padig, a komódládig.³⁴ A múzeum gyűjteményében lévő, feliratos és datált komótláda átmenet a kelengyés festett láda és a többfiókos, porcelángombos, egyszínűre festett komód között.

A XX. század elején a virágos bútorokat egyszínűre festették és elkezdődött a hagyományos népi bútorok felváltása a polgárosultabb, gyári bútoregyüttesekkel. A páros ágyak, az éjjeliszekrények, toalett tükörök, nagyméretű ruhásszekrények más elrendezést igényeltek. Így a hagyományos népi lakberendezés fokozatosan felbomlott, a régi bútorok kiszorultak a lakásból és jelentős részük megsemmisült.

Függelék

A B. Czéhhez tartozó Vidéki Asztalos Mesterek Nevei 1752-től fogva sor és lakóhelyek szerint

Év	Név	Helység	Mai név
1752	Sebestyén István	Miskoltz	(Miskolc)
1764	Erdei György	N Károly	(Nagykároly)
1765	Vetsei György	N Károly	(Nagykároly)
1773	Olvasztó Imre	Madaij	(Nyírmada)
1785	Kerekes Mihály	Székelyhíd	(Székelyhíd)
1789	Boros Pál	Kardtzag	(Karcag)
1793	Habócai Pál	Földes	(Földes)
1794	Kenderesi Péter	Margitta	(Margitta)
1797	Marton József	Érsemlyén	(Érsemlyén)
1797	Birta Mihály	Tiszaújlak	(Tiszaújlak)
1797	Baksa József	Tasnád	(Tasnád)
1798	Erdődi János	Diószeg	(Diószeg)
1799	Bakótzai János	Békés	(Békés)
1799	Vetsei János	Püspökij	(Biharpüspöki)
1803	Bodnár János	Beregszász	(Beregszász)
1806	Biró Mihály	Békés	(Békés)
1806	Erdődi Miklós	Vinga	(Vinga)
1807. 25. jan.	Simon János	Székelyhíd	(Székelyhíd)
1807. 19. ápr.	Csorba György	Dorog	(Hajdúdorog)
1807. 8. aug.	Kits György	Nádudvar	(Nádudvar)
1807. 15. aug.	Jákai Sándor	Deretske	(Derecske)
1807. 25. aug.	Bárori Bálint	H. Böszörmény	(Hajdúböszörmény)
1808. 3. martz.	Valentini Márton	Berény	(Mezőberény)
1808. 15. aug.	Marjalaki József	Kisújszállás	(Kisújszállás)
1809. 22. nov.	Szőke Sándor	Szoboszló	(Hajdúszoboszló)
1811. 13. febr.	Husztai Lajos	Székelyhíd	(Székelyhíd)
1813. 18. jan.	Varga István	Ujszeged	(Szeged)
1813. 14. decz.	Nagy Mihály	Deretske	(Derecske)
1814. 14. oktob.	Almási József	Fehértó	(Újfehértó)
1815. 24. ápr.	Kováts Gábor	Balkány	(Balkány)
1816. 17. nov.	Szabó Sámuel	Deretske	(Derecske)
1817. 24. ápr.	Szetsei Sámuel	Deretske	(Derecske)
1818. 8. jan.	Malatinszki István	Böszörmény	(Hajdúböszörmény)
1819. 23. januar	Szabó János	Szoboszlai lakos	(Hajdúszoboszló)

1823. 10. aug.	Czike Sámuel	Füzes Gyarmati lakos (Füzesgyarmat)
1838. 10. mártz.	Borsi István	Hadházvárosa lakosa (Hajdúhadház)
1839. 12. jun.	Czimmerman Boldizsár	B.ujváros (Balmazújváros)
1852. már. 22.	Szántó József	Nagylétai (Nagyléta ill. Létavértes)
1858. máj. 2.	Strangfeld Izidor gépész	Nagyváradról (Nagyvárad)
1858. aug. 19.	Gréf Ferdinánd esztergarus	Debrecenből
1869.	Knol Pál kefekötő	Debrecenből
1870. nov. 13.	Bak Gábor asztalos	Sámsonból (Hajdúsámson)

HBML IX. 2. 10. 5. p.

Jegyzetek

1. A viseleteket vizsgálva ennek szép példája a Hajdúsági Múzeum állandó kiállításában lévő, zöld színű selyemruha, amelyet Sillye Gáborné viselt 1875-ben, férje Sillye Gábor főkapitányi beiktatásakor.
2. K. Csilléri Klára 1991. Bútorművesség in. Magyar Néprajz III. köt. 482–522. p. Budapest 1991.
3. Varga Gyula 1978. Egy falu az országban (Kismarja életrajza a felszabadulásig) Debrecen 1978.
4. K. Csilléri Klára 1985. A lakáskultúra társadalmi rétegek szerinti differenciálódása Ethn. 1985. 173–211. p.
5. Deli Edit 1989. Lakásbelső, bútorok in. Hajdú-Bihar megye népművészete 133–162. p. Budapest 1989.
6. Lükő Gábor 1978. Anya és csecsemőóvó képek a régi magyar szekrényeken. Orvostörténeti Közlemények. Supplementum 1978. 177–224.
A múzeumunkban lévő láda fényképe, valamint a stilizált emberalakok rajza megjelent Makoldi Sándor: Gondolatok a magyar ácsolt szekrényeken látható jelek értelmezéséről c. dolgozat képmelléklet kötetében. Kiadta a KLTE Közművelődési titkársága a Művészet és világkép c. sorozatban. Debrecen, 1989.
7. HBML VII. 161. 1891/11, 1886/48.
8. Deli E. i. m. valamint Varga Gyula 1990. Adatok a debreceni asztalos céh és a népi bútor történetéhez DMÉ 1988. 93–161. p.
9. HBML IX. 2. 10.
10. HBML IX. 2. 6. 1791. febr. 6.
11. HBML IX. 2. 10. AB Czéhhez Tartozó Vidéki Asztalos Mesterek Nevei
12. HBML IX. 2. 10.
13. HBML IX. 2. 10.
14. HBML IX. 2. 10.
15. HBML IX. 2. 5–6. 1845. Mesterlevél
16. HBML IX. 2. 3.
17. Deli E. i. m. 143. valamint HBML IX. 2. 10. 1826. február 15-i bejegyzés teljes szövege:
„Mint hogy a vásári munkák, ládák és nyoszóják különbségét a festékekkel való felvirágozása régóta sok károkat okozott a B. Czéhnek, melynek az véle való bánását, és költségét az azt meg vevő rendű vevők, semmiben sem vésznék, ennek félbe való hagyásával, a munka pedig semmivel nem alacsonyítottik. Arra való nézve a mostani szűgségtelen költségek el kerülése végett az egész B. Czéh egytől egyig meghatározta, ennek a semmi helyen nem tanult, ákombák festéseknek el törlését, hozzá tévém a munka annál legbetsületesebben el készítését, rendelvém a szoros meg tartásra büntetésül 15 Con. forintot.”
18. Györffy István 1907. A Nagykunság és környékének népes építkezése Néprajzi értesítő 1907. 76. p.
19. Bellon Tibor 1987. Bútorok in. Szolnok megye népművészete 336–337. p. Budapest 1987.
20. Bencsik János 1971. Adatok a Hajdúságból a temetkezés szokásának és hiedelemanyagának kutatásához DMÉ 1970–71. 444. p. (Az állandó kiállításban láthatók festett koporsók.)
21. Bencsik i. m. 444. p.
22. Ujlaky Zoltánné 19 Ipar és kereskedelem Hajdúböszörményben 1872-től napjainkig. in. Hajdúböszörmény története 492–523. p.
23. HBML VII. 161. 1890/46.
24. HBML VII. 161. 1890/46, 1885/125.
25. HBML VII. 161. 1890/46.
26. HBML VII. 161. 1885/162, 1890/46.
27. Deli E. i. m. 149. p. 226. kép.
28. HBML VII. 161. 1884/239, 1880/389, 1884/242, 1877/237, 1886/228, 1890/46, 1885/152, 1891/11, 1891/188, 1894/58.
29. Deli E. i. m. 145. p. 222. kép.

30. HBML VII. 161. 1890/46, 1890/166.
31. Deli E. i. m. 144. p. 221. kép, valamint CS. Tábori Hajnalka 1981. A Déri Múzeum XVII–XVIII. századi festett asztalosbútorai DMÉ 1979. 273–280. p.
32. HBML VII. 161. 1891/11, 1885/152.
33. CS. Tábori Hajnalka 1983. A Déri Múzeum néprajzi gyűjteményének tornyos tükrei DMÉ 1981. 353–379. p.
34. HBML VII. 161. 2. d. Végrendeletek 1875–1900.
A végrendeletekben a következő ingóságok megnevezése fordult elő:
fehér és barna ágyfa, nyoszolya, ágy, szegletes téka, négyzetletű fekete asztal, láda, komót láda, ruha aggató fogas, korszék, három fiókos komót üvegfelsővel, üveg almáriom, kékes festésű tejtartó állvány, feketére festett kanapé, hosszú festett lóca, kanapé ládával, sárga kanapélóca, szék, karszék, fali tükör, fekete bőr dívány, 22 fiókos szekrény, fróasztalnak is felhasználható, lúd- és tyúktollal töltött párna, dunna, derékalj, lepedő, ágyterítő, öt fali szentkép, szoknya, abrosz, szakasztó ruha, törülköző, selyemkendő, ládabeli ruha, ponyva, zsák, ferslóg, hordó, kád, taposó kis kád, puttony, dézsa, sóderáló, sótartó, tésztanyújtó deszka, téstagyúró teknő, sütőteknő, mosóteknő, tányér, tál, szilke, véka, fuka, szita, rosta, hombár, deszkás ól, borsajtó, vasas szekér.

Die Kollektion der Volkskunstmöbel in dem Museum „Hajdúsági“

Der Zweck der Studie ist, um die Möbelkollektion der volkskundlicher Sammlung den Museumsbesucher und anderen Interessierenden bekannt zu geben. In der Kollektion befinden sich alle Möbeltypen der konventionellen bäuerlichen Wohnungskultur aus dem vergangenen Jahrhundert. Sie sind: verzimmerte Truhen, gemalte Aussteuerskasten, Wandschränke, Anrichten, Kleiderhaken, Kredenze, Kommoden, Bänke, Sofas, Stühle, Tische, Betten, Lagerstätte, Spiegel und Pfeifengestell.

In dem Aufsatz befinden sich auch Detailangaben über die Verbindungen zwischen der Tischlerzunft von Debrecen und den Tischlern aus Hajdúböszörmény. Die Debrecener Zunft liess eine Filiale in Hajdúböszörmény wirken. Im Jahre 1806 wurde Bálint Bátori Filialist, 12 Jahre später, im Jahre 1818 erwähnen die ehemaligen Schriften schon den Namen István Malatinszky.

In der zweiten Hälfte des 19-ten Jahrhunderts haben die in der Stadt arbeitenden Tischler gemalte Möbel von guter Qualität – entsprechend dem puritanischen Geschmack der Reformierten – erzeugt. Regelmässig haben sie auf braunen Grund mit rot-, weiss, gelb- und grünen Farben reiche Barockblumensträusse an die Truhen, an die Wandschränke, an die Betten gemalt. Als eine besondere Technik war das sogenannte „Marmorieren“ wohlbekannt.

In der Sammlung unseres Museums gibt eine Kommode-Truhe, die ein Übergang zwischen den gemalten Aussteuerskasten und den moderneren Kommoden ist. Der Kasten hat eine ausziehbare Schublade ebenso, wie eine Kommode, aber von seiner Grösse und seiner Schmückung ist ähnlich dem Kasten.

An der inneren Seite des Deckels zum Aufmachen sind auf hellem Grund schwarze Pflanzenmotive und eine Aufschrift befindlich: „Diese Kommode-Truhe ist im Jahre 18. gemacht“. Leider kann man wegen des schlechten Zustandes des Kastens den weiteren Text nicht lesen. Die Möbelstücke von diesem Typ waren zu Ende des 19-ten Jahrhunderts in Hajdúböszörmény nicht selten. In Vermächtnissen kann man oft unter den Mobilien auch die Namhaftmachung: „Kommode-Truhe“ finden.

Die Tatsache der Herstellung und der Ausbreitung der gemalten Möbel begründen in Hajdúböszörmény auch die Angaben der ethnographischen Fachliteratur. Nach den Forschungen von István Györffy und Tibor Bellon wissen wir über die „Möbelmalerin“ Frau Szathmári, Júlianna Cibere, die die Tochter eines Hajdúböszörményer Tischlers gewesen war. Sie hat im Werkstatt ihres Vaters die Möbelmalerie, die Blumenmotive gelernt.

Aus den Friedhöfen von Hajdúböszörmény kommen gemalte Säрге zum Vorschein, die auch die Ausbreitung und ein hohes Niveau der Möbelmalerei bezeugen. Die Sargschmückung ist in Verwandtschaft mit der Dekoration der einstigen Bauernmöbel.

In Anmerkungen des Aufsatzes findet man die Namenliste der Filialisten von Tischlerzunft aus Debrecen und eine Zusammenfassung der in Testamenten vorkommenden erwähnten Mobilien.

Az átadás-átvétel szerepe a pásztorkutyák betanításának folyamatában

Bevezetés

A népi állattartás kutatása mindig rendkívüli figyelmet szentelt a gazdasági hasznot hozó állatok tenyésztésének, tartási módjának, a legeltetési rendszerek, illetve a pásztorok társadalmi vonatkozásain kívül az állatokhoz kapcsolódó hiedelmek kutatására, feldolgozására.¹ A pásztorkodással foglalkozó tanulmányok azonban hallgatnak a pásztorkodás alapvető és egyben meghatározó részét képező mozzanatról, a terelést segítő állatok tevékenységének fontosságáról. Szintúgy hiányzik ezen állatok kiválasztásáról, betanításáról és magáról a terelési technikáról szóló bemutatás.²

HERMAN Ottó tanulmányában ugyan külön fejezetet kapott a kutyaszóltítás, a terelés szavai, a puli nevek, de a terelési módok kivitelezéséről ő sem nyújt kellő ismertetést.³ A juhászattal foglalkozó tanulmányok – kutyákat említő részei is – megelégednek azok általánosító jellemzésével.⁴ Főként azért sajnálatos ez, mivel a kutya az egyetlen háziállatunk, melynek fő hasznosítása az állatállomány őrzésében, terelésében nyilvánul meg.⁵ A kutyák e közvetett gazdasági hasznosítását, már a honfoglalás korában is kiaknázták, bár a régészeti leletek alapján nem lehet teljes bizonyossággal tisztázni ezen kutyák fajtáit.⁶ HANKÓ Béla az őrzési funkciókból kiindulva nevezte ősmagyar kutyafajtáknak a komondort, kuvaszt és a pulit.⁷

Hasonlóképpen vélekedik erről BÖKÖNYI Sándor is – mint írja – ezen fajták Mongóliától Közép-Európáig elterjedt volt.⁸ Mindenesetre annyi bizonyos, már régről segítették a pásztorok munkáját, amit írásos emlékeink is bizonyítanak: – 1544-ből KÁKONYI Péter tesz említést róluk, 1653-ban COMENIUS Amos is, aki szerint – „Komondoroc oeric a csordát.”⁹

A terelőkutyák alakjáról, színéről és egyéb külső tulajdonságaikról találhatunk adatokat, azonban a terelés technikájáról, a legeltetés során előálló, különböző szituációkhoz társított alkalmazásokról, illetve a pásztor és „segítője” közötti átadás-átvétel kapcsolatrendszerének feltárásával adósak maradtak.

Különösen fontos a terelő és az általuk terelt állatok egymásra hatásának feltárása, mind a betanítás, mind a terelés folyamán.

E tanulmány ezekre a kérdésekre kíván választ adni, kiemelve miként alakul a pásztor, a terelő és terelt állat viszonya a különböző fejlődési, illetve terelési fázisokban, miként változik, alkalmazkodik a terelés módja az eltérő feltételekhez.

A terelőkutyák kiválasztása

A mondás azt tartja: – „A juhász, kutya nélkül vagy nem juhász, vagy csak Juhász.”¹⁰ Ezért minden juhász törekedett arra, hogy megfelelő hajtókutyája legyen. A kiválasztás alapjaként mindenkor a „rátermettség” szolgált. Nem a szín vagy más külső jegy a kiválasztás alapja, bár a jókiállású kutyát szívesebben választották. A csúnya kutyára csak azt mondták: – „*Hé, hallod, ha a kinizetit nízénék ennek a kutyának, nem engedném magam után!*”, de azért az ilyen kutyákat is kipróbálták, miként tereli a falkát mert lehet, hogy a tudása nagyobb volt a csúnyaságánál. „*Ha a tudása nem veszi fel a lípist a csúnyaságával, akkor csak a csúnyaság marad benne*” – az ilyet pedig az igazi pásztor nem engedi a nyájhoz.

Nem törekedtek arra, hogy a manapság divatos, fajtiszta kutyákat használják, mivel úgy tartották, ha egy kutya több *vírből* tevődik össze, akkor minden irányba lehet hajlama. Természetesen a keveredés nem mehetett a fajtajelleget rovására.

Hajtásra egyaránt használták a pulit, a pumit és az ún. *sinka kutyát*,¹¹ de csak a jó, bevált kutyát tűrték meg maguk mellett, a többin hamar tovább adtak.

A jó hajtókutya már *piri* korában *elárulja magát*, ha a jószág közelébe kerül, *megszalad utána*. Ez annak a jele, hogy *esdeklett* a terelésre. A rátermettség jelének is ezt tartották, mert: – „*A fene megette, ha mán bottal kell a kutyát a juh után hajtani!*”

Mikor a kölyök kutya már jól jár, megmutatkozik a hajlama, ilyenkor utána szalad a mellette elmenő állatoknak, még ha az el is rántja.

A kutyák nemét tekintve nem lehet egyértelműen állást foglalni, melyiket kedvelték jobban, mindegyiknél van előny, meg hátrány is. Mindenesetre a kiválasztáskor meghatározóvá vált, hogy a leendő gazdának milyen korábbi tapasztalatai voltak.

A *kanit* azért nem szerették, mert eljárt *koslatni*, a szuka meg ha megfialt, nem törődött a *szógalattal*, csak természetes ösztönének engedve, a kölykeit dédelgette. Így a nemre vonatkozólag nem lehet különbséget tenni, melyikből válik jó hajtókutya.

A szuka kutyáknál megfigyelhető, hogy a hajtásra való hajlama hamarabb kialakul, *korábban indul*.

A kan kutya egyéves koráig szinte semmit sem dolgozik, a legnagyobb hűséggel követi gazdáját, de a hajtásra nehezen áll rá. Sokan ilyenkor már túl akarnak adni rajta, mondván nem válik belőle jó hajtó, de a tapasztalt pásztor mindig kivárja az *idejit*. Ezt bizonyítja a következő, pásztorok között elhangzott párbeszéd is:

– „*Oda adom én ezt öreg testvér, nem tudok véle mit kezdeni.*”

– *Ide figyeljél csak, mán ha eddig tűrtél, én neked vónék túrnék még! Mikor a kutya az éven túl vót, ahogy feküdt, jöttek-mentek az állatok, egyszer fektibül felijedt. Messziről nízett vissza, úgy bakkolva, vakogva, akkortúl egy kis biztatással mán ugatta, csivogta őket.*”

A kutyáknak már kiskorukban nevet adnak, ha új gazdája lett – betanított ku-

tyát vett –, esetleg új nevet adott neki, de mindenesetre a névadás mindig a kutya tulajdonságait tükrözte.¹² A helyi névadás nem tükrözi azt a gyakorlatot, miszerint a kutyáknak főleg folyóneveket adnak, hogy veszettségüket elkerüljék. Mintahogy azt PRÓNAY írja: – „A juhászok őket gyakorta a magyar folyókról: Dunának, Tiszának s Sajónak nevezik el, azt tartván, hogy az ily nevű kutya soha se dühösödik meg.”¹³

Itt inkább választották a hangzatos, ugyanakkor a kutya tulajdonságára jellemző neveket: – Fickó – Legíny – Bogár – Szokler – Pandúr – Gazsi – Ügyes – Rinaldó – Ügyvéd.

A kutyák névadását az első benyomások is meghatározzák: – „*Hej, ez olyan nagy betyár lesz, mint Rinaldó.*”

A kiválasztás kapcsán említést kell tennünk az ún. *néma puliról* is, VARGA Mátyás szerint ezeket a kutyákat lopásra használták –, mivel nem ugattak, hangtalanul tudták elhajtani a másik falkából a juhokat.¹⁴ Az ilyen kutyák rendkívüli ritkaságnak számítottak, eleve némasággal születtek, de némely kutyát rá lehetett szoktatni a hangtalan hajtásra, hogy ne ugasson. Egész kiskorától kezdve fegyelmezték, ha vakkantott, rögtön rászóltak: –, „Neee!”, vagy valamilyen formában rábírták az ugatás nélküli terelésre. Hogy „*igazabb legyen a mondás*”, nem is lopni használták ezen kutyákat, hanem inkább ún. *lopott legeltetésre*, ha tiltott helyen legeltetett a juhász. SZABADFALVI József tesz említést erre az esetre, mikor a juhászok, akik nem rendelkeztek megfelelő legeltetési területtel az utak mellett legeltettek, valamilyen jogcímet találva tevékenységük legalizálására.¹⁵

A hajtókutyák betanítása

A kutyák tanítási – tanulási folyamatában egyfajta átadás-átvétel zajlik pásztor és kutya között. A kutya a pásztor cselekedeteit követi, sajátítja el, s a tanulási folyamat végén tudását nagymértékben meghatározza a „tanító” pozitív vagy negatív mintája. A hajtókutya igazi értékét az adja, hogy a betanítójától mennyi pozitív technikát sajátít el, ez természetesen egyenes függvénye az oktató tudásának.

Ha figyelembe vesszük, hogy a folyamat hárompólusú, nyilvánvalóvá válik számunkra, hogy az átadás-átvétel folyamatában mind a három szereplő bizonytalan tényező.

A legstabilabb elem ebben a háromszögben maga a pásztor, aki tudásával, hozzáállásával meghatározó elem, mind a nyáj, mind a kutya szemszögéből. A három tényezőtől a pásztor mint állandó – saját tudását átadó – a kutya, mint bizonytalan tényező mindkét – jó és rossz irányba alakulhat, melyet nagymértékben determinál alkati, illetve veleszületett adottsága, a pásztorhoz való viszonya: – ragaszkodása, illetve a gazda hozzáállása: – türelme, kezdeményező és befogadó szerepe.

A falka, gulya, itt mint oktató közeg, az átadás-átvétel gyakorlati megvalósításának eszköze, s mint ilyen, optimális esetben is standard állapotú, ettől eltérő esetben, természetesen szervesen szenvedője is a folyamatnak.

Nézzük meg mindhárom tényezőt, milyen szerepe van a folyamatban.

A kutya alkati adottságai nagymértékben meghatározzák a későbbi használhatósági területét, azt, hogy melyik állatcsoportnál alkalmazható a hajtás során.¹⁶ Ez végérvényesen csak a tanítás folyamán dől el.

A kutyákat alkati tulajdonságaik alapján két csoportba sorolhatjuk, hevesebb és „finomabb” vérmérsékletű. Az a kutya, amelyik a betanítás során a juhnál „keményebbnek” bizonyult – a nyájra nézve rossz hatású – de ez a gulyánál kifejezetten előnyt jelentett. Viszont amelyik kutya a juhnál gyáva, csak csahol, azt már a marhánál nem is érdemes kipróbálni, mivel ott még inkább gyávábbá, bizonytalanabbá válik.

Ellenben az a kutya, amelyik *kegyetlenkedik* a juhval, még a gulyánál kitűnően munkálkodhat. Kétségtelen, a betanító pásztor szerepe kerül előtérbe, mert ha ilyen esetben a kutyát bünteti, az bizonytalanná válik, de a marhához kerülve meggyőződik róla, hogy ott kedvére kegyetlenkedhet, sőt ezt a tevékenységet el is várják tőle. Itt azt teheti, amit a juhnál tiltottak tőle. A marhával a kutyának keményebben kell bánni, egyébként a marha „rákap”, s nem fog félni tőle. Így a tanítás folyamán nemcsak az határozza meg a kutya hajtási tehetségét, hogy milyen módon terel, sőt nem ez az elsődleges tényező, hanem maga a terelés közege, hogy a hajtás milyen közegben realizálódik.

A példa kedvéért feltételezzünk egy-egy, a maga területén kitűnően képzett hajtókutyát. Az egyik a juhnál, a másik a gulyánál tehetséges, viszont ha a terelési közegüket felcseréljük, a két kutya kevésbé tud megfelelni feladatának.

Ilyenkor a pásztor szerepe felértékelődik, s kétféleképpen reagálhat. Ha a kutya kegyetlenül viselkedik a juhnál, előfordult, hogy *megkampózta*, leütötte, viszont ha felismerte annak lehetőségét, hogy ez a kutya kiválóan beválhat a marhánál, nagyszerű terelő kutyát nevelhetett a gulyások számára.

Fontos tényező a betanítás során, a pásztor és a nyáj közötti kapcsolat, a betanítónak tisztába kellett lennie azzal, hogy a kutya betanítása mindig *töredelmes* a nyájnak. A kettő kizárja egymást. A jó hajtókutya nevelés a nyáj rovására megy, illetve a falka túlzott kímélése nem teszi lehetővé a kutya teljes felkészítését. A tanulás során a kutya eleinte *sortalanul*, gorombán terel, nem *kavarintja* szépen a falkát. Ezért inkább *megadták* az árát és „kész” kutyát vettek. Egy jó terelő kutya ára, egy jó anyajuh árának felelt meg.

A kutyával már kiskorától kezdve – mikor már *kapadozik* a hajtáson – nem *kutyául*, hanem emberi módon kell viselkedni.¹⁷ Fel kell ismerni a pásztornak, hogy milyen fokon kell alkalmazkodni az állat alapvető tulajdonságaihoz. Az egyik kutyával kicsit keményebben kell bánni, míg a másikkal ezt nem teheti meg, ahogy mondják: „*Hej, ez egy olyan ember, hogy avval többre lehet menni szíp szóval, mint durván*” – ugyanígy van ez az állattal is.

Míg szokatja a pásztor a kutyát – ez érvényes más állatra is – a legfontosabb szabály, hogy a *birkatürelem a juhásznál legyen!*

Elsődlegesen azt kell elérni, hogy a kutya ragaszkodjon az emberhez, ne idegenkedjen tőle, mert: –,*Könnyű Katit táncba vinni, ha neki is kedve van!*”

A kutya alkati tulajdonságai és a pásztor közötti megfelelő viszony kialakítása után a legfontosabb, és az egész tanulás, tanítás folyamatát meghatározó tényező a pásztorkodáshoz értő „igazi” pásztor – *mert a kutya csak hozzáértő ember körül tudott igazivá válni.*

Az ilyen pásztor állandóan körülötte van a nyájnak, szinte *terelgetőbe kell lenni vele.* Így a tanulás folyamata is leegyszerűsödött, a pozitív mintát a kutya egyszerűen átvette, megszokta. Ha a későbbiekben egy bizonyos tevékenységet a pásztor másképpen csinált, s a kutya *másítani látta* gazdáját, ezt szintén átvette. Ha nem engedte a jószágot a veteménybe, a kutya is hasonlóan cselekedett. Elmondhatjuk, hogy a betanítás során a legfontosabb eszköz, mód és példa, maga a pásztor cselekedete.

Ha a pásztor akkor sem fekiüdt le, ha a nyáj éppen *el vót magának*, a kutya se tette, inkább ültében *pőcsikelt*, ezt látta, ezt tette magáévá.

Az öregebb kutya is betaníthatta a kölyökkutyát, ilyen esetben csak egy ideig tett jót, ha együtt jártak, mert ha sokáig együtt hajtottak, akkor a fiatalabb kutya annyira *vátartott* az öregebbre, hogy a későbbiekben el sem tudta képzelni az egyedül hajtást.

A sokáig együtt hajtó kutyák a későbbiekben – ha különválasztották őket, főként ha fiatal – továbbra is „kettesben” tudott hajtani.

A két kutyával való hajtást nem nézték jó szemmel a pásztorok, mivel úgy tartották: – *egy farka, egy kutya.* A páros hajtásnál a két kutya közül az egyik *hergeli* a másikat, s a végén nem hogy terelnének, hanem szétverik a nyáját. Még több gondot okoz, ha *egykézre próbálnak dolgozni*, ilyenkor egyet kifognak a farkából, s azt nem ritkán szét is tépik.

A kutyák betanításához hozzátartozik a büntetés és jutalmazás attribútuma.

A jutalmazást maga a kutya is elvárta, ha szépen terelt, egy-egy simogatás teljesen kielégítette: – „Gyer ide, hej, jó takaros kutya vagy!”, ilyenkor a gazda *meglapogatta*. Ha elmaradt a jutalmazás, nyomta a fejét a pásztorhoz, s ha ilyenkor sem kapta meg a dicséretet, mint a *sullogó kutya* ment tovább. Messziről figyelve, mikor mondja gazdája: – „Na, gyere mán!” Ilyenkor örömeiben a pásztor fejéig ugrált.

A jutalmazás mellett alkalmanként a büntetés sem maradhatott el. Megfenyegették, megkáromkodták: –, „Te a kutya.... erre, meg arra...”, ha „igazi” volt a kutya, értett belőle, a verés sohasem használt.

A túl goromba gazdától a kutya megtagadta a munkát, sőt előre tudta, ha az *feltöltött*, s a kutyán akarta kitölteni bosszúságát, hát jó messzire elkerülte.

Őrőkutyák

Az őrőkutyák segítségével nélkül a régi pásztorság munkája is elképzelhetetlen lett volna,¹⁸ mint ahogy a MÁTYÁSSY-féle versezet gulyás számadója mondot-

ta: – „Hat komondor estrázsál engemet.”¹⁹ Ma már a komondort alig használják, s aki még használta, mindkettőt a régi módon, ahogy a nóta is mondja:

„Nagy komondor meg egy puli kísér engem,
sem zshiványtúl, sem bajtúl nem filek.”

annak kijárt a régiektől a dicséret: –,Hej, öcsém, te még őrzöd a rígit!”

A komondor²⁰ őrizte, védelmezte a nyáját a *fírgektúl*,²¹ ezért koloncot sosem raktak rá.²²

A kutyáknál a komondor a király, s ez a névadásokban is megmutatkozik, szívesen adtak neki olyan neveket, mely a tekintélyt, az erőt jellemzi, ilyen volt pl. a Császár.

Az őrzőkutyák feladata csupán az állatok őrzésére korlátozódott, terelésre sohasem használták őket.²³ A külső szemlélő lustának vélné, hiszen többnyire „elfeküdt” a nyáj mellett,²⁴ de bizonyos időközönként felkelt és megkerülte a nyáját, ellenőrizve, nem fenyegeti veszély, ezt éjszaka még többször megtette.²⁵ Ritkán került sor arra, hogy kisebb kutya – puli – jelezzen neki, a kisebb kutyákat a pásztorok amúgy is csak „csivogónak” hívták, tudva, a bajtól nem óvja meg a falkát.

Innen maradt fenn az a régi szójáték, ami a *csivogó* kutya és nagy őrzőkutya párbeszédét példázza:

„Kis kutya: – Csitt, csatt, csitt, csatt,
itt vót, ott vót, itt vót, ott vót.
Csak mondja, csak mondja.

Majd egy idő múlva a komondor rászól: – Hun!?”

Az őrzőkutyák etetése is eltért a hajtókutyáéktól, míg utóbbiak el-elfogyasztották az elhullott kisbárányokat, addig a komondor *elfeküdt mellette*, még véletlenül sem nyúlt volna hozzá.²⁶ Ha szétvágták a bárányt, akkor talán evett belőle, egyébként – ha egy hétig nem adtak mást neki –, akkor sem nyúlt hozzá, *annyira benne van az őrző-védő tempó, hogy nem tud másítani rajta, ha igazi.*

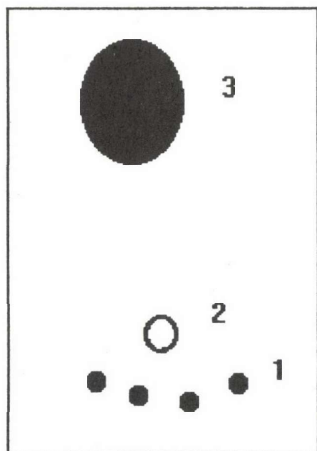
Terelés

A terelés alapvető követelménye, hogy a nyáját minél kevesebb törés érje a hajtás során, mivel *nagy különbség van, üldözi vagy tereli a nyáját a kutya.* A jól terelő kutyát – *ha elküldtem, olyan nyúgott vótam, mintha én mentem vóna azokért az állatokért.*

A kutya és pásztor viszonya nagymértékben meghatározza a terelés eredményességét, ami az összhangtól is függ.

A kutya leginkább *balról járt* a nyáj mellett, ezen az oldalon indult el tereléskor is.

A kutya helye

1. a kutya tartózkodási helyei
2. pásztor
3. falka

Ha nem terelési fázisban van, a kutya mindig a pásztor közelében tartózkodott. Elképzelhetetlennek tartották, hogy kicsit is távolabb menjen. A megszokottabb és a hagyományt követő mód, ha a kutya a pásztor mögött haladt, ahogy a nőta is mondja: – „Nagy komondor, meg egy puli kísér engem.” Természetesen előfordult olyan is, amelyeknek megszokottabb volt az előljárás, de az „igazi” mindig hátul ment, ha sietett a pásztor, *s egy kicsit jobban felkapta a csizmasarkot mint szokásos, szinte felkopogtatta a kutya állát, annyira közel ment hozzá.*

A terelés fázisai

A terelés folyamatát különböző fázisokra, mozzanatokra lehet osztani. Két fő fázisát különböztethetjük meg, amin belül több mozzanatot lehet felfedezni.

I. fázis: (a pásztor részéről)

- a) – a kutya elküldése (szóban, feladat megjelöléssel és hangjelzéssel)
- b) – az irány megjelölése (szóval vagy mozdulattal)

II. fázis: (a kutya tevékenysége)

- a) – a terelési irányból való megközelítés
- b) – a terelés első része, a mozgássor végén „kinézéssel” (az esetleges módosítási parancs kivárása)
- c) – a terelés folytatása, esetleg több „kinézési” mozzanattal
- d) – a terelés befejezése, visszatérés a pásztorhoz.

A terelés végrehajtásának fokozatai

A terelés kivitelezésének megnevezésére alkalmazott szavak is a pásztorok nyelvhasználatának gazdagságát mutatja. A kívülálló számára ezek a meghatározások hasonlóknak tűnnek, ugyanakkor egy-egy elnevezés egyben a terelés minőségét, annak erejét, fokozatát is jelzi.

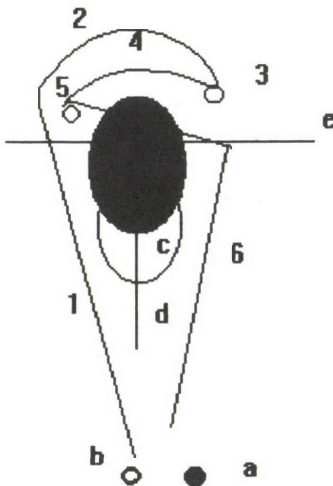
- A terelés erősségét jelző kifejezések:
1. – megtérítette
  2. – megcsapta
  3. – megkavarintotta

A *megtérítés* a legenyhébb fokozat, a farkát csak éppen kimozdítja eredeti helyzetéből. Ettől egy fokozattal erősebb a *megcsapás*, ami határozottabb helyváltoztatást eredményez, a legerősebb, s egyben a leggyorsabban végrehajtott terelés, ha a kutya *megkavarintja* a nyáját.

A kifejezések nemcsak a végrehajtás erősségét, hanem a farka helyzetének, megváltoztatásának a nagyságát is érzékeltetik. A kisebb helyváltoztatásra alkalmazták a *megtérítést*, amikor a nyáj egésze csak kissé változik meg az eredetileg elfoglalt pozíciójától. A megcsapást alkalmazták az oldalra terelésnél, ilyenkor az egész farka helyzete megváltozik. Megkavarintáskor a farka eredeti haladási iránya is megváltozik, ebben az esetben a kutya az egész farkát megfordítja, visszafelé tereli.

Terelési helyzetek

A terelés nyomvonalát, illetve a terelés fázisait a legjobban a farka megfordítása során tudjuk nyomon követni. Itt a terelési fázisok mindegyike szerepel, mivel ez a mód követeli meg a legtöbb tevékenységi műveletet, mind a pásztortól, mind a kutyától.

- a) pásztor
- b) kutya
- c) farka
- d) a farka haladási útja a tereléskor
- e) a kutya mozgásának határvonala

1. elküldési irány
2. első terelési mozzanat
3. első „kinézési pont”
4. második terelési mozzanat
5. következő „kinézés”
6. a kutya visszatérése

A farka visszaterelése

A kutya a terelés során az egész farkát figyeli, így a hajtását is ez határozza meg.²⁷

Az egész terelés a pásztor vezényszavával, hangjelzésével veszi kezdetét.²⁸

Kétféle elküldési módot használnak, a kérelem útján történő: – „Na, eregygyél csak, oszt fordítsd vissza!” a másik az „igazibb” a jelre történő, mikor egyetlen füttyszóval, vagy szisszentésre indul a kutya.

Ehhez a módszerhez azonban előbb ki kellett próbálni a kutyát, fogékony-e a jelre indításra. Az idősebb pásztorok ezt a módszert alkalmazták szívesebben, *főként ha még több csont vót az ember szájában.*

A füttyszót követően az irányt adták meg, ez történhetett egy testmozdulattal, karlendítéssel, bottal, kalappal. Ezt követően még szóban is megerősíthették a parancsot: – „Hopp ide!”

A kutya a parancsot követően a farka bal oldalán indult el, s az elejére érve első mozzanatként *megcsapta* azt. Ez a megcsapás nem kerülhetett előrébb, mint a *farka megterült hátulja*, ha ettől tovább ment, már eltérítette a nyáját a terelés eredeti irányától.

Az első megcsapást követően a kutya minden esetben *kinéz* a nyáj szélén, további utasítást várva a gazdájától. Ebben a helyzetben lehetett a kutya tevékenységét megerősíteni vagy módosítani? – „Szólj neki! – Eriggy amarrúl!”

A kutya a kinézési ponton kivár, további utasítást kér, kell-e még hajtania. Ezen a ponton lehetett a hajtást is leállítani: – „Hej, jó mán! – Elég mán!” vagy egyszerűen a bottal a földre csapva intették le a további hajtást. Ha a pásztor *közelről indított*, elég volt parancsként annyit mondania: – „Ide gyere csak!”

A terelési helyzetek felépítésükben hasonlóak a fentebb kifejtett *megfordítással*, a benne szereplő mozzanatok ugyanúgy épülnek egymásra, csak az irány – a terelés nyomvonala – változik.

A nyáj előrehajtása azonos módon történik a *kavarintással*, de ebben az esetben a nyáj a pásztortól indul és a hajtás leintése tőle távolabb történik meg.

Oldalra terelés

A terelési fázisok mozzanatai közül a kutya elküldési iránya mindenütt megegyezik – baloldalt közelít a farkához –, egyedül a balra terelés folyamatánál kerül értelemszerűen a nyáj jobb oldalára.

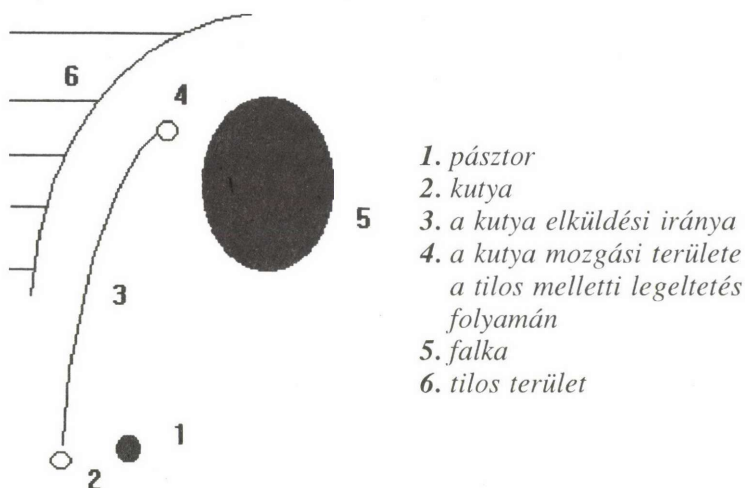

tekinthető terület, így ezen helyzetek újabb és újabb feladatok elé állítják a pásztort.

A nyáj a legeltetési útvonala során nemegyszer *tilos* terület mellett halad el. A gazdasági kultúrák a legelőterület *mesgyéjén* történő legeltetés fokozott figyelmet követel a pásztortól.

Tilos melletti legeltetés (határolás, mesgyézés)

A tilos melletti legeltetésnél a pásztor tevékenysége, már a betanítás során is – követendő példaként szolgál. Ilyen esetekben a pásztor helye a tilos és a nyáj között kellett hogy legyen. A kutya ezt átvéve, feltétlenül a tilos felőli oldalon járt, még ha a nyáj nem is közeledett a veteményhez. Ha másik oldalon tartózkodott, méginkább tetézte volna a bajt, mert a nyájat pusztá megjelenésével a tilos felé kavarinthatta.

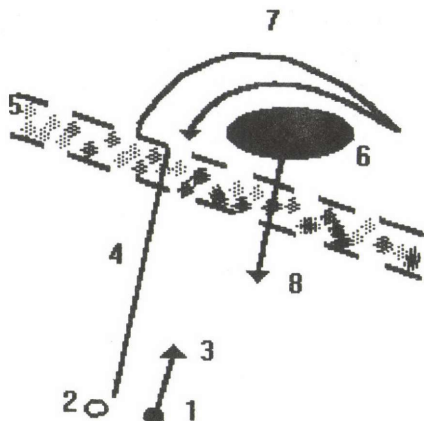
Tilos melletti legeltetés

Természetesen a hajtás folyamán a kutya nem mehetett bele a nyájba.²⁹ Az ilyen *sortalanul* terelő kutyát néha védte a gazdája: – „Ez a juh falka még nem látott kutyát”, ezért nem úgy alakul a terelés, ahogy kellene. De ahogy az itteni pásztorok mondják: –,Nem a juh falkát küdtük a kutyáért, hanem a kutyát küdtük a juhért!”

A terelési fázisok, módozatok közben a kutyák képességeihez mérten alakul a hajtás belső struktúrájának felépítése. A kutyák felkészültségbeli különbsége főként a visszaterelés mozzanatában mutatkozik meg, ha a nyáj már kikerül mind a pásztor, mind a kutya látómezejéből. Ilyen esetben sok pásztor teátrális jele- netekkel mutatta meg a kutyának a nyáj tartózkodási helyét, a kutyát felemelte és úgy mutatta meg, hol tartózkodik a nyáj.

A takarásban lévő farka visszatérítése

Ha a nyáj a pásztortól távolabb legel, s közöttük valamilyen természeti tárgy-együttes akadályozza a rálátást, természetsszerűleg a kutya elküldése is nehézségbe ütközik.³⁰ Ilyen esetekben jelent nagy előnyt, ha a kutya a pásztor mozdulataira, jeladására reagál, s a farka visszatereléséhez nem szükséges látnia is a farkát. Ez egyben a betanítás fokát is jelzi, itt a kutya csupán a juhász parancsára bízza magát.

1. pásztor
2. kutya
3. a juhász „megindulása” irányadás
4. a kutya keresési útvonala
5. fasor – hajlás – a takarás oka
6. a farka
7. a kutya terelési fázisai
8. a farka visszahaladási útja

Visszaterelés takarásból

Ebben az esetben a juhász megindul egy bizonyos irányba, ahol tudja vagy feltételezi a nyáj tartózkodási helyét, a megindulást a hajtásra felszólító füttyszóval is megerősíti. A kutya a megindulási irányt követve, addig megy, míg meg nem találja a keresett farkát. Számára ekkor lényegtelen, hogy milyen nyáját keres, ha más farka kerül az útjába, azt is a pásztorhoz tereli.

Terelés kutya nélkül, segítő állatokkal

Terelés közben nem minden helyzetben lehet használni a kutyát, illetve nem minden esetben ez a legcélravezetőbb. Bizonyos helyzetekben a kutya „erősza-kos”, irányítása nemhogy hasznos, de kifejezetten káros hatással van a terelés kimenetelére nézve. Nyilvánvaló a pásztor ilyenkor a terelt állat ösztönös tulajdonságait használja fel a terelésre. Természetesen ezekben az esetekben is szükség van a hajtást vezető állatokra. A juh esetében ilyen a vezérürü, mivel azt tartják: – „Jó a vezérürü, mert ha szorul a kapca, húzza a nyáját!”

A vezérürü betanítása³¹

Ezen terelésben segédkező állatokat is be kellett tanítani a pásztorembernek. Mindig a két legszebbet választotta ki a nyájból, s ha ezek sikeresen átvészelték a *toklyó* korszakot, utána látott hozzá betanításukhoz.

Elsőként mindegyikre egy-egy igazi harangot tett, nem „tepsi darabot, mint vót sok helyen.”

A betanítás során itt is „birkatürelemmel” kellett viszonyulni az állatokhoz, ezért főként szép szavakkal bírták rá az ürüket az előljáráásra.

Az ürük tényleges tanításához akkor fogtak hozzá, mikor az idő melegedni készült, ilyenkor egyre csendesebb a juh. Ezen időszakban a juhász bement a nyáj közé, s *megpeccentette* az ürü gyapját, mire az megindult. Ezt sokszor ismételve lassan rászokott, hogy neki elől a helye. Közben mindig beszélni kellett hozzá, *kézhez szoktatni*, s a végén már csak a vezényszó hallatára megindultak.

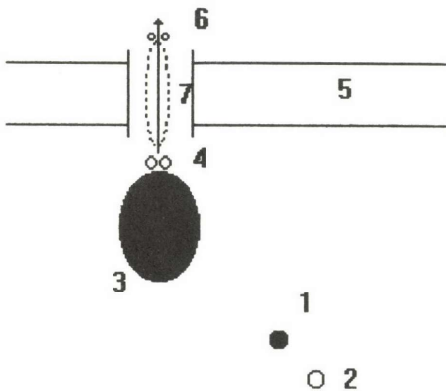
Egy nyájban mindig két vezérürü dolgozott, ez egy 200–300-as falkához tökéletesen elég volt. Mindig párban jártak, *mint az ökör a járomban*. Az egymás mellett járásra szinte szoktatni sem kellett, mivel ha az egyik megindult, a harang megszólalt rajta, így a másik is elindult a hang hallatán.

Ezek a vezérürük kivételes elbánást és szerepet kaptak a nyájon belül is. Külön nevet kaptak, melyek fontos szerepet játszottak a parancsadásnál. Gondozásuk is kivételes, gyapját ún. vezérürüstre nyírták.³²

A következő találós kérdés is erről szól: – „Oroszlán ruhát visel és szarvsapkát hord. – Mi az?” A válasz: a vezérürü, mivel gyapját az egyik hónaljától a másikig átnyírták és innen a test hátsó részéig teljesen *levették*, a farkán pedig kis bojtot hagytak.

Hídra terelés vezérürüvel

A kutya mellett a vezérürüt akkor használták, ha a kutya inkább akadályozta volna a terelés véghezvitelét, mintsem segítette azt. A hídon át terelés megkövetelte a nyáj „megnyújtását”, csak így tudták biztonságban áthajtani az egész falkát. Ilyen esetekben a kutya, a pásztor mögött helyezkedik el, állandó kontroll alatt tartva, mivel hajtási ösztönének visszafogását csak így biztosíthaták. Ekkor sokszor kellett fegyelmezni, mert esetleges megindulása csak zavart okozhatott az áthaladás során.

1. pásztor
2. kutya
3. nyáj
4. vezérürük
5. folyó
6. híd
7. a nyáj haladása, a falka megnyújtásával

Terelés hídra vezérürüvel

A hídhöz érkezve a pásztor a két vezérürüt *maga elé vette*. Megnevezve a két ürüt, utasította a megindulásra: – „Ki, előre Samu, Jakab!” A nyáj a vezérürüket követve, vékony sávban megnyúlva követte a hídon.

Folklorisztikai szempontból is figyelemre méltó az alábbi történet, ami a vezérürü tevékenységét mutatja be, humoros formában.

Katonasághoz került a juhász és ott egymás szórakoztatására történeteket meséltek:

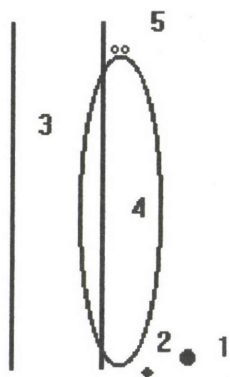
– „Mentünk a bátyámmal – kezdi a juhász a történetet. Hajtottuk a falka juhot, ezres falka vót. Egyszer ám egy nagy vízhez értünk. Azon meg csak egy szál deszka vót. Azt mondja a juhász: – Hát megyünk avval, hogy a két ürüt áthajtottuk, utána rágyútottunk. (Sokáig nem szól semmit).

– Na, meddig állunk még itt, mondja mán! – szólt a tiszt.

– Várják az őrmester Úr, hadd írjik át az a sok juh a hídon! – válaszolta a juhász.”

A vezérürüket minden olyan esetben segítségül hívták, ha a kutyával való erőszakos hajtás *töredelmes* lett volna a nyájnak. Így kisebb vízben, jégen való áthajtáskor előszeretettel használták az ürüket.

Nagy segítséget jelentett az út melletti legeltetésnél, illetve terelésnél is, mikor a falkát annyira meg kellett nyújtani, hogy az csak az út szélén haladjon, s ne akadályozza az út forgalmát.

1. pásztor
2. kutya
3. út
4. nyáj
5. vezérürük

Út melletti terelés

Az út melletti terelésnél sem használták a kutyát, mert vele megbomlott volna a vezérürük *húzása*.

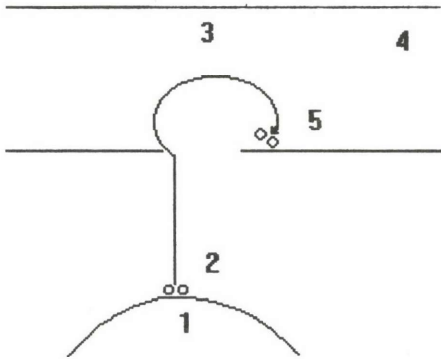
A nyári nagy melegben, ha a *nyáj összeáll*, a juhok a fejükkel befelé állnak, csak rászólnak a vezérürükre, s a falka különösebb törés nélkül lendül mozgásba.

Régen a bacsók minden falkánál megkövetelték a vezérürük használatát, mivel tűz esetén szinte nélkülözhetetlen alkalmazásuk, ma már ez nem általános.

A hodályba legelőször a vezérürük mentek be, de a falka bevezetése után mindig visszamentek a bejárathoz, mert erre nevelték őket. Így veszély, esetleg tűz

esetén, ha a vezérürü kiugrott a kapun, a juh még a tűzön keresztül is követte őket. Vezérürü hiányában az egész falka a hodályban éghetett.

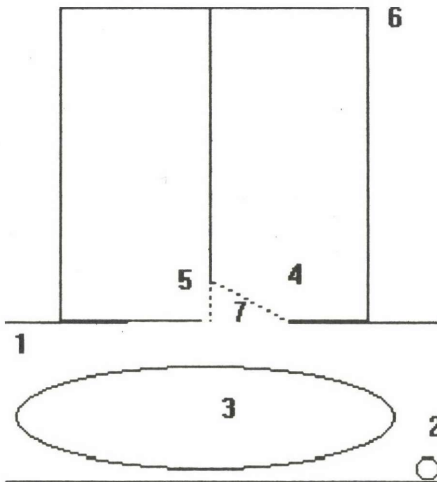

1. nyáj
2. vezérürük
3. a vezérürük útvonala a hodályban
4. hodály
5. a vezérürü helye a hodályban

A vezérürü mozgása a hodályban

A kutya használata különleges esetekben

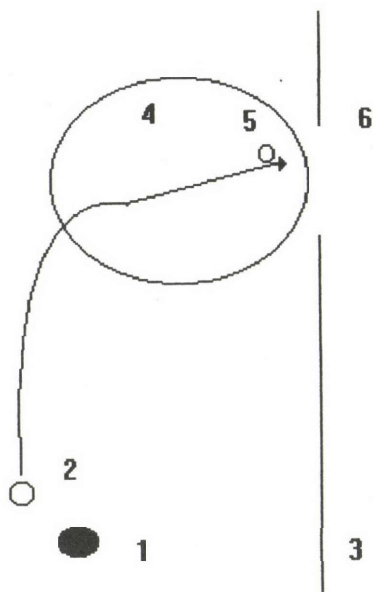
A lyukra eresztésnél – a nyáj szétválogatásánál – a kutya a hodály hátulján helyezkedik el, s a lemaradó juhokat a síp felé tereli.

1. hodály
2. kutya
3. nyáj
4. bejárat
5. rövid dranka
6. dranka
7. síp, lyuk

Lyukra eresztés

A mai tereléséknél egyre többet lehet látni, hogy a kutya beleugrik a falkába, ezt csak abban az esetben engedték meg a régi pásztorok – sőt tanították is rá a kutyát –, ha a hodályba hajtásnál *megszorult a juh*.

1. pásztor
2. kutya
3. hodály
4. nyáj
5. a „megugrasztási pont”
6. a hodály bejárata

Megugrasztás

Ilyen esetben a hodály bejárata előtt a nyáj megáll, nem indul befelé, ekkor a kutya a juhok háttára felugorva a bejáratig megy, s az otlévőket megugrasztja. Ezáltal szabaddá teszi a bejáratot, a néhány juh elindulásával az egész falka a hodályba ment.

A marha terelése

A marha terelésére a legalkalmasabb a nagytestű puli, pumi, illetve a *sodrott vírű*³³ mivel az *vérengzősebb*. Már a kiválasztás során eldől, melyik kutya alkalmas a marha hajtására.³⁴ Az itt alkalmazott kutyáknak 200 darab marhát is tudni kellett *pakliba terelni*. Igaz, nagy távolságról *teljes pakliba, boglyába*, úgy, mint a juhnál, ezt nem lehetett megtenni. A marhánál inkább: –, „Itt ijeszd meg, ott ijeszd meg!” – „Ne engedd a tilosba!” terelést végeztek.

A marhákkal a kutyáknak keményebben kellett bánni, egyébként rákaptak volna.

A marha terelése nagyfokú alkalmazkodást kívánt a kutyától, itt nem elég ha csak ugatja, mert nem félnek tőle. Itt a kutya az ösztönzés mindenféle fajtáját kipróbálja.

A kutya hajtás közbeni „támadásait” három csoportba sorolhatjuk. Köztük fontossági és elsődleges alkalmazási sorrendet nem lehet felállítani, mivel ezt mindig a marha tulajdonságai határozták meg.

A hajtás során a marhának főként a *kiskörmit*, a *víknýt*, az orrát harapdálta, *csipkedte* a kutya, így próbálva rábírní őket a helyváltoztatásra.³⁵

A fogások kipróbálását a kutya mindig lent kezdte, az állat *kiskörmit* harapta, mivel a marha inkább *kavarintva* rúg. Így, ha a kutya lent fogta, a rúgás felette ment el, viszont ha oldalról harapdálta, bizony *elcsavarintotta* a kutyát a rúgás.

Ha ez nem vált be, akkor a *víknýával*, lapockájával próbálkozott, *mert a marha elvárja*, hogy keményen bánjanak vele.

Ha az előbbi kettő közül egyik sem vált be igazán, akkor a marha orránál próbálkozott. Ez a módszer általában mindig sikeres, mivel csak a magyar szürke tudta megtenni, hogy ilyenkor a szarvával megcsapta a kutyát.

Az alkalmazott fogások sohasem képeztek egységet az egész gulyánál, nemcsak egy módszert alkalmazott a kutya, hanem gulyán belül állatonként változtatta a fogási módokat. Ha a körömfogásnál veszélybe került, átállt az orrfogásra, vagy fordítva, így a változatok állatonként variálódhattak.

A kutyákról általában

A kutyák terelésén kívüli szerepéről, úgymond mindennapjaikról is illik néhány szót szólni, mivel ezen másodlagosnak tűnő adalékok nélkül nem lenne teljes a pásztor és kutya viszonya.

A kutya helye – legyen jó, vagy rossz idő – mindig a pásztor mellett, de a földön volt. Úgy tartották, szörzete a télben a hideg, a nyárban a meleg ellen védi. Nyáron a hűvösért, télen a melegebbért lyukat kapart magának, de még csak véletlenül sem húzódott a pásztor hajlékába. Mondták is sokan: – „Hej, nincs annak a kutyának annyi esze, hogy bemenjen! – Mán hogyne vóna, csak nem akarja a szabályt megszegni!”

A kutyák etetése

A kutyák mindig azt ették, amit a pásztor –, „nem azt mondom, hogy ha kenyér, szalonna vót a reggeli, a kutya szalonnát is kapott, de kenyeret igen.”

Az evésnél a kutyának nem volt megszabott helye, ha az ember étkezett, a kutya egy kicsit „félre felébb” hasalt és várta a saját ennivalóját. Az a pásztor, amelyik míg evett, s a kutyát távolabbra zavarta: – „Takarodj, meg ne lásd, hogy én mit eszek!”, azt már megszólták, mivel az ilyen hozzáállást már *elidegenítésnek* vették.

Azt tartották, hadd legyen csak ott az a kutya akkor is, amikor az ember eszik, hiszen amúgy is egymásra vannak utalva. Ezt a kutya megszokta, s még oda nem tették elé az ételt, a viláért sem nyúlt volna érte, *előtte hagyhatta a vasfazikot az ember*. Sőt ha macska is volt a *portán*, még azt is elzavarta a gazda étele elől.

Természetesen előfordult, hogy a fiatal, még tanulatlan kutya odanyúlt a gazdája

ételéhez, de az ilyen esetekből általában tanult is, mint azt a következő történet is bizonyítja:

– „Az öreg juhász kitette a vasfazikot, hogy hűjjön benne a tiszta leves. Oszt kölyök kutyája vót.

– Az meg neki egybűl. – Oszt ordítva, visítva szaladt el. Mondják az öreg juhásznak: – István bátyám, a kutya belenyúlt a levesbe!

– Nem nyúl a máskor bele! – mondotta az öreg rá.”

Ha főzött a pásztor, akkor *egy rízes a kutya vót*, külön nem főztek neki, de ha hideget ettek, akkor is kapott belőle. Igaz *egyszer sem kapott többször, mint az ember*, ezért úgy tartják, igénytelenebbek voltak, mint a mai kutyák.

Ha hideget ettek, csak a földre dobva adtak a kutyának, ha főtt ételt, akkor az ún. *kutyacsajkába* tettek neki, amit egy lecsorbult vederből készítettek. Széleit körbevágták és visszahajtogatták.

A jó kutya, ha éhes. ha jóllakott, a hajtás során nem tett különbséget, mert mindennél előrébbvalónak tartotta feladatának ellátását, ha ezt így látta a gazdájától is.

Mint ahogy az igazi pásztor, ha juhok ellettek, először azt látta el, s csak utána foglalkozott az evéssel. Ilyen esetben, ha reggelizni hívták, ezt mondta: – „Még van egy kis híja!”, s míg a másik megreggelizett, pihent egyet, s délben ismét mondta: –, „Jöjjön mán ebédelni! – Hú, még nekem előbb reggelizni kell!”, volt rá a válasz, mert az igazi juhász azt nézi, hogy *jóság, s az, az embertől vár*.

A kutyák ápolása

A kutyák ápolására, mint mondják: –, „Arra nem sok gond vót”, *ha túlzottan legyes vót a világ* egy rovarirtóba mártott tollal helyenként bekenték a bundáját.

A nagyobb szőrű kutya bundáján – főként a pulikon – dísznyírást végeztek. Ezen hosszú szőrű kutyák hátsó része *koloncosodik* leginkább, ezért *vezérürüsre* nyírták,³⁶ de a kutya farkának levágását helytelenítették.

A kutyákat nem herélték szívesen, mert: – *úgy egész az a kutya, ha egíszbe van*. Ezért a *bagzási* idő alatt, a kutyát a terelést követően *kötve tartották*, ami nagy odafigyelést kívánt, de megértették: – *ha bizsergett, csak bizsergett, annak a kutyának is*.

Egyébként a kutyák mozgását nem korlátozták, koloncot sem raktak se a hajtó, se az őrzőkutyákra.³⁷ Koloncot inkább a *tanyasi* kutyákra tettek, főként azokra, amelyek a *koszt* szempontjából az *Úr vizire vótak bízva*.³⁸

Pergőt csak abban az esetben tettek a hajtókutyára, ha az hangtalanul, némán hajtott, de akkor is csak *kis hangút* használtak. Ha *éles pergőt* raktak rá és a kutya *megkaparta* magát, akkor a legnyugodtabb legelés közben is megzavarhatta a falkát, mivel az azt hitte, terelni megy a kutya.

A veszett kutya gyógyításával helybeli ember nem foglalkozott,³⁹ ezért Karcagra vitték az ilyen kutyákat. A gyógyító ember ilyenkor tudta, megérezte érzésüket, s a gyógyítás bérét *rábízással* határozta meg, a túlzott díjat el sem fogadta, mondván: – „Ő örül, hogy segíthetett.”

A veszett kutya harapását – ha úgy sejtették –, annak szőrével gyógyították.⁴⁰ Elsődlegesen a meggyújtott és paraziták szőrrel körbefüstölték az embert, hogy az egész test meggyógyuljon, majd a harapás helyét is körbefüstölték.

Előfordult, hogy a kutya *nagyon hazatalált*,⁴¹ ilyenkor egyesek a kéménybe kiabálták: – „Kedves kiskutyám, gyere vissza!”⁴²

A pásztorok között irigység tárgya is lehetett egy-egy jól terelő kutya, s az arra hajlamos ember akár el is pusztította a másik kutyáját, csak hogy annak se legyen jobb, mint az övé. Általában nem megmérgezték a kutyákat, hanem *meghurkolták őket*.

Az irigység enyhébb változata a kutya becsméréseben nyilvánult meg, mivel: – „A pásztorembert a kutyája, a parasztembert a lova becsméréssel lehet beborítani.”

Ezek a viták nemegyszer verekedésbe, néhol gyilkosságba torkollottak. Természetesen békésebb módja is lehetett a jó kutya megszerzésének, de a bevált hajtókutya a gazdája számára nem képezte adás-vétel tárgyát.⁴³

Minden pásztor büszke volt kutyája tudására, s egy-egy találkozás alkalmával szinte vetélkedőt tartottak, kinek a kutyája a jobb, ilyenkor elmondták: –,Hogy az ű kutyája ilyen, hogy az ű kutyája olyan ügyes. Nahát, hogy a másik se maradjon lentebb, azt mondta: – Ez még semmi! Az enyém, az igen!

– A múltkor elhagytam a pipámat, hát nem tudtam rágyútani. Ott magam csendességben zsörtölődök. Níz rám a kutya, nagy pislogva.

Mondom neki: – Baj van kutyám, oda a pipám!

– Majd eccer, mikor behajtottunk este, letőtt a szógálat, hát eltűnt. Egy jó idő múlva arra lettem figyelmes, hogy nagyon keservesen vonít az én kutyám:

– Pííí – púúú!

– Pííí – púúú!

– Hát megkereste a pipám.”

Összegzésként megállapíthatjuk, a pásztorok és hajtó állataik közötti átadás-átvétel folyamata, a különböző terelési helyzetek feltárása és összegző feldolgozása rámutathat a pásztortársadalom régi keletű terelési szokásain kívül, az állatokhoz való viszonyulás mikéntjére is.

Ezen tanulmány talán betekintést nyújtott egy szűkebb tájegység terelési módzataira, a tereléshez vezető út fázisai alapján ezeket befolyásoló tényezőire, s így lehetőséget ad egy országos érvényű összefoglalás feldolgozására is.

Jegyzetek

1. K. Kovács László 1948. 1–24. p.
2. Vö.: K. Kovács László 1948. 18–24. p.
3. Vö.: Herman Ottó 1980. 386–393. p. K. Kovács László 1948. 8. p.
4. Vö.: K. Kovács László 1948. 18–24. p. vonatkozó irodalmával.
5. Vö.: Enyedi György 1964. 132. p.
6. Matolcsi János 1982. 281. p. Tálasi István 1936. 51. p.
7. Hankó Béla 1954. 6–15. p.
8. Matolcsi János 1982. 281. p., Matolcsi János 1975. 223. p.
9. Hankó Béla 1954. 7. p.
10. Vö.: Tálasi István 1936. 74. p., Létai Miklós 1971. 84–85. p.
11. Sima szőrű, keverék kutya.
12. Vö.: Herman Ottó 1980. 391–393. p., Szebeni Géza 1962. 76. p.
13. Madarassy László 1912. 57–58. p.
14. Varga Mátyás 1956. 90–91. p.
15. Szabadfalvi József 1984. 134. p.
16. Vö.: Szebeni Géza 1962. 76. p., A kutyák betanításával, külsejével a pásztor mellett elfoglalt helyről Béres András tanulmánya is foglalkozik. Érdeemes az általa felgyűjtött, a Hajdúságban használatos „terelőkkkel” kapcsolatos anyagot összevetni e tanulmány megfelelő részeivel, mivel így egy nagyobb egységen belüli eltérések is jól kimutathatók. Vö.: Béres András 1962. 151–161. p.
17. Vö.: Tálasi István 1936. 51. p.
18. Az őrzőkutyák elhelyezkedését a nyáj körül egy négyszögbe helyezve írták le. Így valósult meg a nyáj védelme, mind a nappalokon, mind az éjszakák során. Vö.: Pethe Ferenc 1814. III. k. IV. szakasz. 130. p.
19. Madarassy László 1912. 57–58. p.
20. Az őrzőkutyák külső jegyeit, alkati tulajdonságait már részletesen elemezték. Vö.: Hankó Béla 1954. 6–15. p.
21. Itt helyben régebben a farkast, a ragadozókat nevezték férgeknek.
22. Vö.: Szebeni Géza 1962. 68. p., 22. kép.
23. Vö.: Bodó Sándor 1992. 119. p.
24. Vö.: Borzsák Endre 1964. 576. p.
25. Vö.: Tálasi István 1936. 74. p.
26. Vö.: Nagy Gyula 1968. 152. p.
27. Vö.: Takács Gyula 1986. 51. p.
28. Vö.: Takács Gyula 1986. 52. p.
29. Egy-két kivételtől eltekintve, mikor a feladat úgy kívánta meg, ehhez lásd: Ha összeáll a nyáj részt.
30. Vö.: Bencsik János 1971. 155. p.
31. Tálasi István tanulmányában Leibitzer-t idézve röviden vázolja az ürü betanítását, s a felsorolás erejéig megemlíti alkalmazási területüket is. Vö.: Tálasi István 1936. 75. p.
32. Vö.: A kutya ápolása fejezet, a kutya nyírása résszel, illetve Barna Gábor 1979. 203. p.
33. Kevert, nem fajtisza kutya.
34. Vö.: A kiválasztás fejezet megfelelő részével.
35. Vö.: Béres András 1960–1961. 160. p.
36. Lásd a vezérürüről szóló részt.
37. Vö.: Tálasi István 1936. 79. p.
38. Az elégtelen élelem miatt ezen kutyák a nyulat és egyéb vadat is megfogták, illetve a vadászok a kolonc nélküli kutyákat elpusztították. Vö.: Nagy Gyula 1968. 150. p.
39. Vö.: Barna Gábor 1979. 217–218. p.
40. A cselekmény az analógiás mágián alapult, mivel a hasonló a hasonlót kioltja. Vö.: Létay Miklós 1971. 84–85. p., Barna Gábor 1979. 217. p.
41. Az előző gazdáját valamilyen okból jobban kedvelte.
42. Vö.: Barna Gábor 1979. 217. p.
43. Bodó Sándor 1992. 119. p.

Irodalom

- BARNA Gábor, 1979.
Néphit és népszokások a Hortobágy vidékén. Budapest, 1979.
- BENCSIK János, 1971.
Paraszti állattartás Hajdúböszörményben
In.: Tanulmányok Hajdúböszörmény néprajzához. Debrecen, 1971.
- BÉRES András, 1962.
Terelők, terelőeszközök a Hajdúsági pásztorok kezén
In.: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve. 1960–1961. Debrecen, 1962.
- BODÓ Sándor, 1992.
A Bodrogek állattartása
In.: Borsodi Kismonográfiák, 36. Miskolc, 1992.
- BORZSÁK Endre, 1964.
A meddőnyáj
Ethnográfia. LXXV. 1964.
- ENYEDI György, 1964.
Az állattenyésztés földrajza. Budapest, 1964.
- HANKÓ Béla, 1954.
A magyar háziállatok története. Budapest, 1954.
- HERMAN Ottó, 1980.
Halászélet, pásztorkodás (szerk. Kósa László) Budapest, 1980.
- K. KOVÁCS László, 1948.
A magyar állattartás kutatása. Budapest, 1948.
- LÉTAY Miklós, 1971.
Néhány közmondás eredete. Ethnográfia. LXXIII. 1962.
- MADARASSY László, 1912.
Nomád pásztorkodás a kecskeméti pusztaságon. Budapest, 1912.
- MATOLCSI János, 1982.
Állattartás őseink korában. Budapest, 1982.
- MATOLCSI János, 1975.
A háziállatok eredete. Budapest, 1975.
- NAGY Gyula, 1968.
Paraszti állattartás a Vásárhelyi-pusztán
Néprajzi Közlemények, 1–2. 1968.
- PETE Ferenc, 1814.
Pallérozott Mezei Gazdaság. Bécs, 1814.
- SZABADFALVI József, 1984.
Tanulmányok a magyar pásztorkodás köréből
Studia Folkloristica et Ethnographica. 10. Debrecen, 1984.
- SZEBENI Géza, 1962.
A csíki juhászat
Ethnográfia. LXXIII. 1962.
- TAKÁCS Gyula, 1986.
Somogyi pásztorvilág Kaposvár, 1986.
- TÁLASI István, 1936.
A Kiskunság népi állattartása
Néprajzi Füzetek 6. Budapest, 1936.
- TÁLASI István, 1936.
A kiskunsági pásztorkodás
Néprajzi Füzetek. 4. Budapest, 1936.
- VARGA Mátyás, 1956.
A néma puli Adattári Értesítő Budapest, 1956.

Die Übergebung und Annahme im Abrichtungsprozess der Hirtenhunde

Die ethnographischen Forschungen und Bearbeitungen – die sich mit dem Hirtenleben und der Viehhaltung beschäftigen – legen keinen besonderen Akzent auf den Abrichtungsprozess der Hirtenhunde, beziehungsweise informieren sie uns kaum über die bipolare Beziehung zwischen dem Hirt und seinem Hund.

Diese Studie sucht hauptsächlich auf jene Frage die Antwort, welche Faktoren den komplizierten Prozess der Hirtenhundabrichtung – von der Übergebung bis der Annahme – bestimmen.

Wir können in dem Abrichtungsprozess und im Antriebprozess die Rolle der Übergebung und der Annahme studieren. Der Mechanismus des Viehantriebes darf man als keiner einfacher. „Befehl-Reaktion“ Beziehung interpretieren, man muss den Prozess analysieren, wenn er die verschiedensten Phasen in inneren Bewegung untersuchen will. Die Rolle des Hirten erschöpft sich nicht in der Fernsteuerung des Hundes, eine einfache Anweisung baut sich aus mehreren inneren Momenten auf, und in dieser Beziehung hat die permanente Kontrolle eine bestimmende Kraft.

Die Trieb-situationen sind niemals ständig, sie verbinden sich immer zu einem gegebenen Fall, aber sie gründen sich auf ein allgemeines Modell des Tätigkeitsmechanismus. Z.B.: Die Art der Tiere, die Lage (die Situation) determinieren den Triebverlauf, in der der Hund die Anweisungen vollführen muss.

In den Trieben sind aber auch „Anführertiere,“ die die spezifische Arbeit des Hundes helfen können. Auf Grund der Beispiele der Studie ist es möglich, die Trieb-situationen zu analysieren, durch das Beziehungssystem der Auserwählung, der Abrichtung und der Anwendung die akzessorischen Tätigkeit kennenzulernen, in einer Region die Betreuungs- und die Pflegeweise des Hirtenhundes und die eigenartige Triebart zu untersuchen.

A Hajdúsági Múzeum működésének rövid története, munkatársainak bibliográfiája

A Hajdúkerület valamikori székhelyén több ízben is felvetődött egy helyi közgyűjtemény létrehozásának gondolata. A múlt század végén, 1896-ban Rómer Flóris javasolta városi múzeumok létrehozását. Tervezete ajánlásokat is tartalmazott a gyűjtőkörök vonatkozásában is.¹ Hajdúböszörményben azonban a megvalósítás folyamata ez idő tájt még lassan haladt. 1871-ben ugyan egy megismételt indítványban javasolták a tárgyi anyagok gyűjtésének, feldolgozásának megindítását, de ez akkor nem talált támogatásra a közgyűlésben. Az első olyan mozzanat, mely konkrét anyaggyűjtést, anyagi fedezetet eredményezett, 1874-ben történt.² Ekkor a Múzeumi Egylet – melyet iskolai szertárként értelmezhetünk – kérését a presbiteri gyűlés elfogadta, és részükre Múzeumi Alapot hozott létre 205 forint induló pénzeszközzel. Ez a későbbiek során adományokkal, illetve a temetésekből befolyt összeg bizonyos hányadával bővült. A Múzeumi Egylet közvetlenül nem, de közvetett módon szolgálta a később létrehozandó közgyűjteményt. A református gimnázium tanárai és diákjai ebben az időszakban már rendszeres és szisztematikus tárgyi gyűjtést folytattak. A Múzeumi Alap pedig az ezredfordulóra 156 264 forinttal rendelkezett.³ A gyűjtésen és vásárláson túl a város polgárainak tárgyi adományaival is bővült a régiségtár. Álljon itt néhány példa ezek bemutatására is! „Oláh Sándor szamoskrassói lelkész úr 34 drb. Habsburg korabeli ezüst, és 4 drb. római pénzt ... Beke Antalné úrnő 98 drb. (római, Árpád-kori, habsburgi, és újabbkori) érmet, továbbá 10 drb. különböző érdekes hangszert adományozott.”⁴ „özv. Sípos Péterné elhalt férje után az 1866-i itáliai hadjáratban szerzett 4 drb. vitézségi emlékérmét adományozott.”⁵

„Adomány útján Kovács Dániel úrtól kaptunk 1 gypjúgubát, mely bár néprajzi tárgy, philológiai szertárunk őrizetébe került.⁶ „Ajándékozás útján beérkezett 5 drb. kelta cserépedény és a benne talált elégett csontmaradvány. Ajándékozta Tóth Dezső egyeki gyógyszerész úr. Továbbá egy hortobágyi csikós tűzszer-szám...”⁷

„Kiss István hajdúböszörményi molnármester ajándéka: A molnár céh ládája, benne 1 céh hirdető táblája, készült 1847. év Pünkösöd havában...”⁸

– Itt kívánjuk megemlíteni, hogy a régiségtárat a philológiai szertár részeként kezelték. Legjelentősebb része a numizmatikai gyűjteménye volt. Emellett megtalálható volt itt néprajzi, történeti és régészeti anyag is. A későbbiek folyamán

ezek jelentős része a létrejött Városi Múzeumba került, mi több a múzeum mostani kiállításában is láthatók.

A gyűjtőmunka kiszélesedése folytán, melyben már helyben végzett ásatásból is került be anyag, nyilvánvalóvá vált, hogy a muzeológia oldaláról is szükséges a gyűjtést, feldolgozást elvégezni. Egy leendő közgyűjtemény, illetve intézményi háttérének megteremtése a század elején vált igazán aktuálissá. Ezt felismerve H. Fekete Péter iskolaigazgató maga is helyi gyűjtésbe kezdett. Talán gyorsabban haladt volna a múzeum létrehozása, ha a gyűjtések nem külön-külön haladtak volna. Mindenesetre tény, hogy H. Fekete olyan szervező munkába kezdett, mely 1924-re megvetette a múzeum létrehozásának alapjait, s elévülhetetlen érdemet szerzett az intézmény megalapításában. Ebben az évben a város teljes támogatásáról biztosította az igazgatót, s egyben Paksy polgármester megbízást adott a gyűjtőmunkára H. Feketének, aki a helyi lapban felhívást intézett a város polgáraihoz, melyben a régi tárgyak összegyűjtésére, adományozására hívott fel.⁹ A múzeum 1924-es létrehozása azonban egy sor problémát is felszínre hozott. Legfőképpen az elhelyezés volt gond. H. Fekete első gyűjtését – mely két szarmata sírból származó régészeti anyag volt, ami a téglagyár területén partolás közben került napvilágra¹⁰ – egy sor más jelentős anyag felgyűjtése követte, melyhez nagyszámú adományozások is párosultak. A probléma megoldására 1928-ban került sor. A képviselő-testület április 29-én megtartott ülésén rendezték mind a tárgyi elhelyezési gondokat, és megoldották a személyi kérdést is.¹¹ A képviselők többek között elfogadták, hogy „...a városi tanács e tekintetben eddig tett intézkedéseinek jóváhagyó tudomásul vétele mellett az eddig összegyűjtött régi emlékekből és néprajzi tárgyakkól a városi múzeumot megszervezi, annak elhelyezésére a város tulajdonát képező épületek egyikében, ez idő szerint a kerületházban helyiséget biztosít, s vezetésével és igazgatásával felajánlott szolgálata elfogadásával H. Fekete Péter polgári leányiskolai igazgató tanárt megbízza, az ellenőrzés tisztét pedig addig is, míg a helyzet külön múzeumi bizottság alakítását szükségessé nem teszi, a városi tanácsra ruházza. A városi tanácsot megbízza, hogy a múzeum költségvetésének fedezésére évente 200 pengőt a költségvetésbe vegyen fel a jövő évtől kezdődőleg.”

Ennek alapján 1928. április 29-én hivatalosan is megalakult az intézmény, mely a Városi Múzeum elnevezést kapta. A múzeumnak kiállítóhelyisége azonban továbbra sem volt, így a munka elsősorban a gyűjtésre és feldolgozásra irányult, illetve ez idő tájt az igazgató sok publikációt jelentetett meg. Az első múzeumi kiállításra 1937. szeptember 5–12-ig a Hajdúhét keretén belül került sor. A második világháború pusztításai a múzeumot sem kímélték. H. Fekete Péter és Almássy Márton polgármester 1944. november 8-án kelt jegyzőkönyvében rögzítették a múzeumban tapasztalt áldatlan állapotokat, a szovjet hadsereg „látogatásának” eredményeit. Ezek szerint: „Délután három és négy óra között megtekintettük a múzeumnak a kerületházban lévő helyiségét, és a múzeum ajtaját befejezve, nyitva találtuk. A múzeum két szobája teljesen fel van dülva. A szekrények feltörve, a tárolószekrények üvegei bezúzva, könyvek, írások, múzeumi tárgyak szekrényből kihányva hevernek a legnagyobb rendet-

lenségben, összevisszaságban. A falról a régi fegyverek hiányzanak. Hogy ezen kívül mit vittek el, még azt megállapítani a nagy összevisszaság miatt teljesen lehetetlen. A károsodás azonban igen komoly.”¹²

A háború utáni helyreállításokat követően a múzeum életében is változás történt. A közgyűlés 1946-ban többször is foglalkozott a múzeum helyiségeinek problémájával. Ennek megfelelően intézkedtek a múzeum és a könyvtár kerületházon belüli elhelyezéséről. Miszerint „...az épület főlépcsőház felé eső utolsó, külön bejáratú szobában helyezendő el, míg a többi a kerületház északkeleti sarkában lévő szoba, szám szerint 3 előtte lévő folyosó és a folyosótól déli irányba nyíló kis fülkeszerű szobával együtt a múzeum elhelyezésére szolgál.”¹³ A megfelelő elhelyezés érdekében intézkedtek, hogy a Gazdálkodó Ifjúsági Egyesület által bérelt helyiségeket 1946. március 1-től felmondták. A közgyűlés az előbb idézett határozatában intézkedett a múzeumi anyag osztályozására vonatkozólag is, s megfogalmazták azon óhajukat is, miszerint „...a múzeumi gyűjtés végső célja az legyen, hogy idővel egy hajdúsági múzeum fejlődjék ki.”¹⁴ A múzeum és a könyvtár vezetésével H. Fekete Pétert bízták meg. Mellé egy tízfős bizottságot állítottak, mely testület a múzeum és a könyvtár ügyeit volt hivatott szolgálni. Az elhelyezés megoldására, az átépítési munkák elvégzésével Kéky Lajos építőmestert bízták meg. Megkezdődött tehát egy állandó kiállítás létrehozásának folyamata. Erre azonban csak 1951-ben kerülhetett sor. Ekkor államosították a múzeumot is. Ez év június 17-én megnyitották a múzeum első állandó kiállítását, melynek során névadásra is sor került. Az intézmény új elnevezése Hajdúsági Múzeum lett. A kiállítás, melyet Ortutay Gyula nyitott meg, bemutatta a hajdúság történetét, néprajzi és régészeti emlékeit. Az anyag 1966 novemberéig volt kiállítva. Ezt követően 1985-ig fogadta a látogatókat a második kiállítás, mely igen gazdag tárgyi anyagot vonultatott fel. A múzeum épülete ekkor már komoly statikai problémákat mutatott. Az évszázados falak megsüllyedtek, nem viselvéen el a sok átalakítást, megbontást, az évtizedes karbantartási munkák elmulasztását. Az életveszélyessé vált épületből a múzeum, 1987-ben teljes tárgyi anyagával kiköltözött, hogy a régi pompájába helyreállított épületben egy új állandó kiállítást is létrehozva reprezentálhassa a hajdúság történetét és néprajzát. Erre 1990. augusztus 14-én kerülhetett sor.

A múzeum évszázados épülete a hajdúkerületi székház

Mint azt az előzőekben említettük, a múzeum épülete az elnedvesedés miatt megrepedt, életveszélyessé vált. Éppen ezért hosszas előkészítés után 1987-ben teljes műemléki felújításra került sor. Mindezt megelőzte az épület történetének kutatása, illetve egy átfogó falkutatás is.¹⁵ Ennek eredményeként mára pontosan ismerjük az épület folyosóinak, belső szobáinak, termeinek funkcióit. Maga az épület a múzeum egyik legbecsesebb és legféltettebb műtárgya is egyben. A kerületház három építési fázisban nyerte el mai formáját. Ezek közül az első Jenovai János debreceni kőművesmester terve és kivitelezése alapján készült el

1762–65 között. Ezen épületszárny alatt, melynek hossz tengelye a Bocskai térre néz, az Alföldön igen ritka, négy cellából álló feudális kori pincebörtön volt található. Falai közt a híres betyár, Angyal Bandi is raboskodott. A felújítás során ezt a pincebörtönt statikai okokból betömték.

A második építési fázis megkezdését már 1781-ben óhajtották a Hajdúkerület küldöttei, hivatkozva a kerület megnövekedett feladataira is, erre azonban később, 1803-ban kerülhetett sor. A kor neves építészét, Rachbauer Józsefet bízták meg a kivitelezéssel, aki el is kezdte a mai Kossuth utcai szárny építését. 1805-ben azonban megbetegedett, így a befejezést Jarabin András egri kőművesmester vette át. Az új szárnyat 1808 augusztusában vehették birtokukba használói.

A harmadik építési szakaszt a kiegyezés évében határozták el, mely a mai bírósági épületet és egy új börtönszárny (Hajdúkerület utcai rész) megépítését foglalta magában. Ennek terveit Balthazár János hajdúkerületi mérnök készítette el, míg a kivitelezést Vecsey Imre debreceni építészre bízták. A munkálatokat 1871-ben fejezték be. Ezt követően már csak átalakításokat végeztek az épületen. A Hajdúkerület megszűnését követően (1876) a valamikori hajdúkerületi színház többféle funkciót is ellátott. Az épületen belül működött tűzoltóság, rendőrség, úri kaszinó, bank, nyomda, könyvtár, fűszerüzlet, fiú- és leánykollégium. A sok viszontagság és átalakítás után 1971 óta a múzeum méltó otthona.

A Hajdúsági Múzeum munkatársainak bibliográfiája

Előjáróban meg kívánjuk jegyezni, hogy az alább közölt bibliográfiák az egyes szerzők intézményben eltöltött éveit alapján készültek. Ennek megfelelően csak addig közöljük a munkatárs írásait, amíg a múzeumban dolgoztak. Így néhány személynél természetesen nem teljes a bibliográfia.

Rövidítések

BMÉ	= Bihari Múzeum Évkönyve
DMÉ	= Déri Múzeum Évkönyve
Ethn	= Ethnographia
HbV	= Hajdúböszörmény és Vidéke
HbH	= Hajdúböszörményi Hírlap
HBmMKözl	= Hajdú Bihar megyei Múzeumok Közleményei
HbN	= Hajdú-bihari Napló
HbVMK	= Hajdúböszörményi Városi Múzeum Közleményei
HKözl	= Hajdúsági Közlemények
HMÉ	= Hajdúsági Múzeum Évkönyve
HMK	= A Hajdúböszörményi Hajdúsági Múzeum Kiadványai

HOMÉ	= Herman Ottó Múzeum Évkönyve
HOMKözl	= A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei
HTL	= Hajdúböszörményi Termelőszövetkezetek Lapja
MKur	= Múzeumi Kurír
Szh	= Szabadhajú

Antalóczy Ildikó (régész 1978. január 16.–1980.)

- *Régész pályakezdés a Hajdúsági Múzeumban* = Mkur. 27. 1978. 14–15. p.
- *A nyíri izmaeliták központjának, Böszörmény falunak régészeti leletei* = HMÉ IV. 1980. 131–170. p.

Ácsné Dankó Éva (néprajzos 1976. szeptember 1.–1977. augusztus 1.)

- *Szabó T. Attila néprajzi munkásságáról* (Köszöntés 70. születésnapjára) = Mkur. 10. 1976. 17–26. p. II.
- *A hajdúböszörményi Bocskai-szobor egyedülálló részlet* = Mkur. 24. 1977. 82–85. p. III.
- *Bocskai-szobrunk jubileuma* = HTL 1977. október 5. 3. p.

Dr. Bencsik János (néprajzos ig. 1964. szeptember 1.–1976. február 28.)

- *Pásztorkodás a Hortobágy északi területén a XVIII. század végétől*. Közlemények a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Intézetéből. 22. 1969. 108 p. Debrecen
- *Egy eltűnt világ nyomában (Néprajzi vázlatok)*. HbH 1969. I. I. dec. 22. 11. p.
- *A művészetpártolás új gyakorlata városunkban*. HbH 1969. dec. 22.
- *Egy jobbágyközség gazdasági, társadalmi élete az úrbérrendezéstől a jobbágyfelszabadításig*. Acta Universitatis Debreceniensis De Ludovico Kossuth Nominatae, Ser. Hist. 1970. X. 49–91. p. Debrecen
- *Haj- és fejviselet Polgár községben*. MKur. I. 4. 1970. 16–20. p.
- *Ritka külföldi Kossuth-jubileum*. HbH 1970. jan. 10. 3.
- *Időszerű gondok az olvastatásért*. HbH 1970. jan. 24. 2.
- *Munkások között a téglagyárban*. HbH 1970. febr. 21. 3.
- *Egy eltűnt világ nyomában (Néprajzi vázlatok)*. HbH 1970. II. márc. 21. 4. p.
- *Egy eltűnt világ nyomában (Néprajzi vázlatok)*. HbH 1970. III. máj. 30. 4. p.
- *Az első emlékeim Böszörményről*. HbH 1970. jún. 27. 5. p.
- *Demokrácia a gyakorlatban*. HbH 1970. júl. 11. 4. p.

- *A hajdúsági táj és az ember.* HbH 1970. aug. 22. 2. p.
- *A kenyér és szerepe a nép életében.* HbH 1970. aug. 22. 5. p.
- *Névadó ünnepséget vagy keresztelőt rendeznek gyermekemnek?* HbH 1970. szept. 5. p.
- *A társadalom és a múzeumok.* HbH 1970. okt. 17. 6. p.
- *Évszázados tulipános koporsók kerültek a Hajdúsági Múzeumba.* HbN 1970. dec. 23. 5. p.
- *Paraszti állattartás Hajdúböszörményben.* Közlemények a debreceni Kosuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Intézetéből. 24. Tanulmányok Hajdúböszörmény néprajzához I. 1971. 258. p. Debrecen
- *Adatok a Hajdúságból a temetkezés szokásának és hiedelemanyagának kutatásához.* DMÉvk 1969–70. 429–445. p. Debrecen
- *Okleveles adatok a tiszacsegei jobbágyház berendezésének rekonstrukciójához.* MKur I. 1971. 5. 33–34. p.
- *A Kadarcs folyó szerepe Hajdúböszörmény életében.* MKur I. 6. 1971. 12–13. p.
- *Salétromfőzés írásos emléke Hajdúböszörményben.* MKur I. 6. 1971. 40. p.
- *Néprajzi adatok Tiszacsegéről a boszorkányos állatok ismeretéhez.* MKur I. 6. 63–64. p.
- *Régi választások.* HbH 1971. márc. 13. 4. p.
- *Hajdúböszörményi kultúra vagy kultúra Hajdúböszörményben?* HbH 1971. márc. 13. 5. p.
- *A gimnázium évszázados épülete.* HbH 1971. okt. 16. 4. p.
- *ism.: Dankó Imre: Hajdúböszörmény képekben.* HbN 1971. júl. 6. 5. p.
- *A halászat, csikászat és a réti életmód emlékei az okleveles forrásokban.* MKur. I. 8. 1972. 44–45. p.
- *A múzeumi gondolat története Hajdúböszörményben és a félévszázados Hajdúsági Múzeum.* MKur I. 9. 1972. 17–21. p.
- *Mezőgazdasági bér munkások (szolgák, napszámosok, részesek) Hajdunánáson és Hajdúböszörményben a XVIII–XIX. század fordulóján.* MKur. I. 9. 1972. 32–35. p.
- *Nádgazdálkodás Hajdunánás és Hajdúböszörmény nádtermő rétején a XVIII–XIX. század fordulóján.* MKur. I. 9. 1972. 52–55. p.
- *A nád és gyékény hasznosítása.* HbH 1972. aug. 5. 2. p.
- *Adatok a böszörményi munkásság szervezeti életéhez a két világháború között.* HbH 1972. szept. 16. 3. p.
- *Hajdúböszörmény népességének életmódbeli elkülönülése.* HMÉvk I. 1973. 97–110. p. Hajdúböszörmény.
- *A gyűjtőgetőgazdálkodás emlékei a Tisza mentén, a volt alsó-szabolcsi falvakban.* HMÉvk. I. 1973. 111–126. p. Hajdúböszörmény.

- *Művelődési viszonyok a Hajdúkerület megszűntéig.* Szendrey István (szerk.): *Hajdúböszörmény története*, 1973. 524–546. p. Debrecen.
- Nyakas Miklóssal: *A művelődés története 1876-tól napjainkig.* Szendrey István (szerk.): *Hajdúböszörmény története*, 1973. 547–585. p. Debrecen.
- *Az „Irigyli” szőlőskert.* HOMKözl. 12. 1973. 92–98. Miskolc.
- *Egy hajdúböszörményi módos parasztgazda szegődményes bémunkásai (1852–1877 között).* MKur II. 1. 1973. 12–14. p.
- *Adatok a zsákmányoló gazdálkodás ismeretéhez Hajdúböszörményből.* MKur II. 1. 1973. 32–33. p.
- *Két szociáldemokrata röplap az 1930-as évekből.* MKur. II. 2. 1973. 78–79.
- *Nemzeti parkunk, a Hortobágy.* HbN 1973. ápr. 3. 5. p.
- *A forradalmak Hajdúböszörménye.* HbH. 1973. márc. 17. 4. p.
- *Nagy István.* HbH 1973. jún. 9. 4. p.
- *Pálnagy Zsigmond.* HbH 1973. szept. 15. 4. p.
- *Hatvanéves dr. Varga Jenő.* HbH 1973. nov. 10. 5. p.
- *Maghy Zoltán.* HbH 1973. nov. 10. 6. p.
- *Látogatóban Molnáréknál.* HbH 1973. dec. 21. 5. p.
- *A szarvasmarha paraszti tartása Hajdúnánáson a XVIII. század végétől.* HKözl I. 1974. 64. p. Hajdúböszörmény.
- *A paraszti közösség gazdasági tevékenysége.* Bencsik János (szerk.): *Polgár története*, 1974. 227–323. p. Polgár.
- *Szarvasmarha- és lótartás Tiszapolgáron.* Gunda Béla (szerk.): *Tanulmányok a Hortobágy néprajzához*, 1974. 31–45. p. Debrecen. XV–XVI.
- *A ló a hajdúsági parasztok kezén.* Szöllősi Gyula (szerk.): *Lóra csikós*, 1974. 63–73. p. Debrecen
- *Hogyan él a polgáriak körében a közösség 1820-as években folytatott antifeudális harca.* HKözl 4. 1974. 18–19. p.
- *Adatok a Tanácsköztársaság hajdúböszörményi történetéhez.* HKözl 4. 1974. 24–25. p.
- *Adatok a juhkosár alkalmazására a Hajdúságból.* HKözl 4. 1974. 32–33. p.
- *Szalonnával eldugott forrás emléke a Hajdúságból.* HKözl 4. 1974. 34–35. p.
- *Adatok a városrendezés történetéhez Hajdúböszörményből.* HKözl 4. 1974. 61–63. p.
- *A tehéntejhez fűződő szokások Polgár községben.* MKur II. 4. 1974. 18–19. p.
- *Egy hajdúnánási armalista nemes, Kola Mátyás vagyoni állapota 1823-ban.* MKur II. 5. 1974. 30–31. p.
- *Botsy István polgári ispán javainak leírása 1828-ban.* MKur II. 6. 1974. 45–48. p.

- *Palóc település-e Polgár?* HbN 1974. ápr. 21.
- *1919 tavasza a káptalani Folyás tanyán.* HbN 1974. júl. 7. 12. p.
- *Két mártír vöröskatona emlékezete, Polgár 1919. május 10.* HbN 1974. szept. 29. 12. p.
- *Szeretni a hazát, okosan, tartalmasan.* (A honismereti mozgalomról). HbN 1974. ápr. 20. 4. p.
- *Gulyás Imre (1904–1942.)* HbH 1974. dec. 12. 2. p.
- *Adatok a népi építkezés ismeretéhez a Közép-Tisza vidékéről.* DMÉvk. 1974. 535–565. p. Debrecen.
- *A szőlőskertek építése Hajdúböszörményben.* HMÉvk. II. 1975. 219–232. p.
- *Gazdálkodás a kecskés pusztán, Kisújszállás külső legelőjén.* HMÉvk II. 1975. 233–284. p.
- *Adatok az észak-bihari szőlőkultúra ismeretéhez.* Dankó Imre (szerk.): A Hajdúbagosi szőlőskert, 1975. 117–129. p. Hajdúbagos.
- *Nyakas Miklóssal: A Zója mezőgazdasági termelőszövetkezet szervezése és az indulás évei.* HKözl 4. 1975. 58–60. p.
- *Két levéltári adat a sárrétudvari népélet ismeretéhez.* MKur II. 5. 1975. 57–58. p.
- *A csalán szerepe a háziállatok takarmányozásában Hajdúböszörményben.* MKur II. 8. 1975. 12–13. p.
- *XVIII. századi oklevelek a szarvasmarha tartásáról.* MKur II. 9. 1975. 41–43. p.
- *Honismereti Nyári Egyetem Nyíregyházán.* Honismeret 5–6. 57. p.
- *Jött-ment emberek Hajdúnánáson a XVIII–XIX. században.* HbN 1975. nov. 16.
- *A Középkert és a Vénkert.* HbH 1975. ápr. 30. p.
- *Adatok a paraszti szarvasmarhatartáshoz Sirok (Heves m.) községből.* MKur II. 1976. 10. 76–77. p.
- *Despre o Bautura foarte raspindia in trecut-chisalite.* Foia Noastra. 22. 1976.
- *Szentmargita puszta benépesítése a XIX. század végén.* HbN 1976. jan. 11.
- *Dely Mátyás, aki az országhatáron kimenekítette Kossuth Lajost.* HbN 1976. febr. 22.
- *Egy XVIII. századi sőretartó nemes család Hajdúböszörményben.* HbN 1976. márc. 14.
- *Rituális mosakodás nagypénteken.* HbN 1976. ápr. 18.
- *ism.: Bálint Sándor: Tombácz János meséi.* BÉ 1976. 498–500. p.
- *Csege szabadmenetelű jobbágyfalu társadalomrajza a XVIII–XIX. század fordulóján.* HMÉvk III. 1977. 63–149. p.
- *Adatok a hajdúsági pásztorok származás szerinti összetételéhez.* Ethn 1977. LXXXVIII. 471–477. p.

dr. Csiha Antal (ig. 1960–1964)

- HbMKözl 4. szám (szerk.) 13. szám (szerk.)

Csiszárné Deli Edit (néprajzos 1983. augusztus 01.–...)

- *A szántás és vetés a Tiszazugban* = A Tiszazug földművelése I. Szolnok, 1984. 92–107. p. (Múzeumi Levelek 45–46.)
- *Közbirtokosságok, legeltetési társulatok a Szuha-völgyben* = HOMKözl. 22. 1984. 84–90. p. Hajdúböszörmény.
- *Adatok a mosás, tisztálkodás hagyományaihoz Hajdúböszörményben* = HMÉ VI. 1987. 141–150. p. Hajdúböszörmény.
- *Lakásbelső, bútorok* = Népművészeti örökségünk Hajdú-Bihar megye népművészete 1989. 133–161. p. Budapest.
- *Néhány elfelejtett ünnepi szokásról* = HbH I. évf. 19. szám 1989. december 28. 5. p.
- *A Hajdúsági Múzeum csengőgyűjteménye* = HMÉ VII. 165–185. p. Hajdúböszörmény.

H. Fekete Péter iskolaigazgató, lapszerkesztő (mb. ig. 1924-ig. 1928–1951; 1957–1960.)

- *Hajdúböszörmény ismertetése*. Iskolai használatra = én. 32. p. Hajdúböszörmény.
- *A hajdúszoboszlói Szilveszter-est* = Etn. 38. évf. 1927. 202. p.
- *Hajdúböszörmény utcanévei* = HbVMK 2. 1929. 40. p. Hajdúböszörmény
- *Hajdúböszörményi Városi Múzeum Közleményei 2.* 1929. 40. p. Hajdúböszörmény (szerk.)
- *Bocskai István* = 1935. 16. p. Hajdúböszörmény
- *A Hajdúhét történelmi és néprajzi kiállítása* = 1937. 23. p. Hajdúböszörmény
- *Tíz esztendő* = 1937. 126. p. Hajdúböszörmény
- *A hajdúk és a Hajdúkerület története* = 1939. 24. p. Hajdúböszörmény
- *A lányok iskoláztatása Hajdúböszörményben* = A Hajdúböszörményi Református Baltazár Dezső Polgári Leányiskola Évkönyve 1942.
- *Paliádok a hajdúböszörményi vadászéletből* = 1944. 24. p. Hajdúböszörmény
- *Hajdúböszörmény részvétele a szabadságharcban* = HbVMK 3. 1948. 80. p. Hajdúböszörmény
- *A Hajdúböszörményi Városi Múzeum Közleményei 3.* = 1948. 80. p. Hb. (szerk.)
- *Hajdúsági búzavermek* = Etn. 59. évf. 1948. 157–160. p.
- *Állatgyógyítás a Hajdúságon* = Etn. 68. évf. 1956. 126–131. p.
- *A Hajdúsági Múzeum megalapítása* = DMÉ 1957. 195–201. p. Debrecen
- *Hol felejtett csapat, papot Csokonai Vitéz Mihály?* (Függelék: Petőfi S.: Csokonai-vers) = HMK 4. 1958. 18. p. Budapest

- *Vid középkori falu története, régészeti leletei* = HMK 5. 1959. 42. p. Hajdúböszörmény
- *Hajdúböszörmény helyneveinek adattára* = Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai 102. szám 1959. p. Budapest

M. Nepper Ibolya (régész 1970. október 1.–1974. március 31.)

- *Dák leletek Biharkeresztes–toldi útfélről* = DMÉ LI. 1969–70. 67–88. p. ...Sz. Máthé Márta: Hajdú-Bihar megyei múzeumok régészeti tevékenysége 1969–1971 (Leletkataszter) = DMÉ LII. 1971. 31–54. p.
- *Régészek néprajzos szemmel leletmentő utakon, ásatásokon* = MKur. I. 5. 1971. 53–56. p.
- *Hajdúdorog területe a hun korig* = Hajdúdorog története 1971. 13–21. p. Debrecen
- *Dannije k raszposztranyenyiju jamnoj kulturi v Vengrii (Predvarityelnoje szvegyenyije o roszkopkah 1960–70 godov Püspökladány-Kincsesdomb)* = DMÉ 1971–72. 111–117. p. Debrecen
- *Hajdúböszörmény határának régészeti lelőhelyei* = HMÉ I. 1973. 9–20. p. Hajdúböszörmény
- *A népművelésről egy régészeti feltárás kapcsán* = MKur. II. 1. 1973. 47–48. p.

dr. Nyakas Miklós (történész 1970. október 15. ig. 1976. április 16–...)

- *Régi böszörményi újságok* = HbH III. évf. 2. szám 1971. január 23. 5. p.
- *Úri korteskedés–igazi népszavazás* = HbH. III. évf. 7. szám 1971. április 4. 2. p.
- *Kultúra és önismeret* = HbH III. évf. 13. szám június 26. 3. p.
- *Helytörténeti és honismereti adatok Hajdúböszörményről – Böszörmény nevének eredete* = HbH III. évf. 15. szám 1971. július 24. 1. p.
- *Értékes történelmi okmányt találtak a Hajdúsági Múzeumban* = HbH III. évf. 17. szám 1971. augusztus 19. 2. p.
- *Néhány adalék a himlőoltás magyarországi történetéhez* = MKur. I. 8. 1972. 58–60. p.
- *Papi és tanítói fizetések 1801-ből* = MKur I. 9. 1972. 45–46. p.
- *Régi tankönyvek a Hajdúsági Múzeum könyvtárában* = MKur I. 10. 1972. 8–17. p.
- *A város címere* = HbH IV. évf. 9. szám április 29. 5. p.
- *Városigazgatás a felszabadulás után* = Hajdúböszörmény története (szerk.: Szendrei István) 1973. 547–585. p. Debrecen
- *...Bencsik János: A Művelődés története 1876-tól napjainkig* = Hajdúböszörmény története (szerk.: Szendrei István) 1973. 547–585. p. Debrecen
- *A Hajdúkerület társadalmi küzdelmei a XVIII. század végétől és a polgári átalakulásunk kérdései* = HMÉ I. 1973. 77–96. p. Hajdúböszörmény

- Az első ismert hajdúböszörményi céhnyomó = MKur II. 1. 1973. 18–19. p.
- Asszonyi egyesület Borsodban. Adalék a megye reformkori társadalmi törekvéseihez = Napjaink, XII. 1973. 9. szám szeptember 4. p.
- Történelmi arcképcsarnok. Sillye Gábor, a forradalom kormánybiztosa (1817–1894) = HbH V. évf. 10. szám 1973. május 12. 4. p.
- A hajdúvárosok pusztulásától a jobbágyfelszabadításig 1717–1848 (Fejezetek Polgár történetéből) = HKözl 2. 1974. 95. p. Hajdúböszörmény, = Polgár története (szerk.: Bencsik János) 1974. 134–226. p. Polgár
- Várostarténeti események 1969–1974 = Hajdúböszörményi Tükör (szerk.: Székelyhidi Ágoston) 1974. 243–257. p. Hajdúböszörmény
- A jobbágyfelszabadítástól az I. világháborúig = Polgár története (szerk.: Bencsik János) 1974. 324–351. p. Polgár
- Adalékok a református egyház XVIII. századi iskolapolitikájához = MKur II. 4. 1974. 33–35. p.
- Adatok Hajdúszoboszló XVII. századi történetéhez = MKur II. 5. 1974. 9–10. p.
- Az 1825-i Esztendei Dietára felküldetett Követekre tett Jegyzések- kéziratos Pasquillus a Hajdúsági Múzeumban = MKur II. 6. 1974. 34–37. p.
- A város legújabbkori történeti forrásai a Hajdúsági Múzeumban. Wagner: A magán telektulajdon eltörlése. Kézirat 1880. = HbH: VI. évf. 5. szám 1974. március 9. 3. p.
- A város legújabbkori történetének forrásai a Hajdúsági Múzeumban II. Cselédkönyv = HbH VI. évf. 6. szám 1974. március 23. 2. p.
- A város legújabb kori történetének forrásai a Hajdúsági Múzeumban III. Az első sztrájkok Hajdúböszörményben = HbH VI. évf. 9. szám 1974. május 4. 2. p.
- Alkotmányunk útja = HbH VI. évf. 17. szám 1974. augusztus 23. 3. p.
- Munkásmozgalmunk múltjából 1. 90 éve született Oláh Ferenc HbH VI. évf. 19. szám 1974. szeptember 21. 3. p.
- Munkásmozgalmunk múltjából 2. Gellén Imre (1894–1959) = HbH VI. évf. 20. szám 1974. október 3. 3. p.
- Munkásmozgalmunk múltjából 3. Szatmári Imre = HbH VI. évf. 21. szám 1974. október 19. 3. p.
- Miért nem lett szobra Kardos Jánosnak Hajdúböszörményben? Adatok az egykori csikósszámadó éveire = HbN XXXI. évf. 263. szám 1974. november 10. 12. p.
- ...Bencsik János: Adatok Hajdúböszörmény agrártörténetéhez. A Zója termelőszövetkezet története 1950–1975 = HKözl 5. 1975. 127. p. 3. t. Hajdúböszörmény
- Polgár különös jogállása a „seperata porta” = HMÉ II. 1975. 71–105. p. Hajdúböszörmény
- A magyar királyi belügyminisztérium által Bihar megyében 1944-ben elkobzásra ítélt rölapok és sajtótermékek jegyzéke = Bagosi Krónika (szerk.: Dankó Imre) 1975. 57–66. p. Hajdúbagos

- *Hajdúkerület vagy Hajdú megye? Egy ősi szervezet haldoklása és megszűnése* = Hajdúk a magyar történelemben III. HBmMközl 28. 1975. 35–55. p. Debrecen
- *Ecsedi István, a közművelődés munkása* = Bolgár Tanulmányok II. (szerk.: Dankó Imre) HBmMközl 29. 1975. 41–43. p. Debrecen
- *Előszó. Honismereti írások a Hajdúságból I.* HKözl 4. 1974/1975 5–6. p. Hajdúböszörmény
- *A hajdúvárosok küldötteinek folyamodványa az országgyűléshez 1792-ben* = Honismereti írások a Hajdúságból I. HKözl 4. 1974/1975 14–17. p. Hajdúböszörmény
- *... Bencsik János: A Zója mezőgazdasági termelőszövetkezet szervezése és az indulás évei* = Honismereti Írások a Hajdúságból I. HKözl 4. 1974./1975./ 58–60. p. Hajdúböszörmény
- *Görgey Artúr – magyarul* = HbN XXXII. évf. 298. szám 1975. december 21. 14. p.
- *A bihari részek református egyházi javainak összeírása 1809-ből* = BMÉ I. 1976. 105–123. p. Berettyóújfalu
- *Az első óvoda Hajdúböszörményben* = MKur 20. 1976. 48. 50. p.
- *Hajdú megye száz évvel ezelőtt I. A térség politikai viszonyai* = HbN XXXIII. évf. 1976. július 25. 14. p.
- *Hajdú megye száz évvel ezelőtt II. Hajdúkerület vagy Hajdú megye?* = HbN XXXIII. évf. 1976. augusztus 1. 14. p.
- *Hajdú megye száz évvel ezelőtt III. Új megye Debrecen székhellyel* = HbN XXXIII. 1976. augusztus 8. 14. p.
- *Hajdú megye száz évvel ezelőtt IV. Új megye születik* = HbN XXXIII. 1976. augusztus 15. 14. p.
- *A böszörményi határ helynevei I.* = HTL I. évf. 10. 1976. július 14. 4. p.
- *A böszörményi határ helynevei II.* = HTL I. évf. 11. szám 1976. július 29. 4. p.
- *A böszörményi határ helynevei III.* = HTL I. évf. 12. szám 1976. augusztus 12. 4. p.
- *A böszörményi határ helynevei IV.* = HTL I. évf. 13. szám 1976. augusztus 23. 4. p.
- *A böszörményi határ helynevei V.* = HTL I. 14. szám 1976. szeptember 9. 4. p.
- *Történelmi évtizedek. Gondolatok Poór János az ellenforradalmi rendszer kiteljesedésétől a népi demokratikus forradalom győzelméig című könyvéről (ism.)* = HTL I. évf. 15. szám 1976. szeptember 23. 3. p.
- *A böszörményi határ helynevei VI. Dedőcsárda, Dedő, Dedőháti iskola* = HTL I. évf. 19. szám 1976. november 29. 4. p.
- *A böszörményi határ helynevei VII.* = HTL I. évf. 21. szám 1976. december 30. 4.
- *Káplár Miklós: A művészetről* = Honismereti írások a Hajdúságból II. 1976. 9–12. p. (Közlés) Hajdúböszörmény

- *Honismereti írások a Hajdúságból II.* = HKözl 6. 1976. 66. p. (szerk.) Hajdúböszörmény
- *A Hajdúkerület kialakulásának néhány problémája* = HMÉ III. 1977. 31–61. p. Hajdúböszörmény
- *A Hajdúsági Múzeum pecsétgyűjteménye I.* = HMÉ III. 1977. 173–184. Hajdúböszörmény
- *Csak a látvány befolyásolta.* Veress Géza festőművész hagyatéka a Hajdúsági Múzeumban = HbN XXXIV. 1977. május 14. 5. p.
- *Sillye Gábor* = HbN XXXIV. 1977. október 20. 5. p.
- *A böszörményi határ helynevei.* Hármashatár = HTL. II. évf. 8. szám 1977. április 2. 3. p.
- *Negyedszázad a városért* = HTL II. évf. 11. szám 1977. május 17. 3. p.
- *Tanyavilág Hajdúböszörményben.* Történetiségük, kialakulásuk, típusaik = HTL II. évf. 17. szám 1977. szeptember 7. 4. p.
- *...Both Ferenc: A Hajdúsági Múzeum helye és szerepe a város (Hajdúböszörmény) kulturális életében* = MKur III. 4. 1977. 3–7. p.
- *Kömleai Kiss Miklós böszörményi főkapitány két levele Szabolcs vármegyéhez* = MKur III. 4. 1977. 40–42. p.
- *Vázlat a hajdúböszörményi polgári kaszinó történetének első évtizedéről* = MKur III. 4. 1977. 63–65. p.
- *Egy végvári katona címeres nemeslevele 1581-ből* = MKur III. 4. 1977. 72–73. p.
- *Hajdúböszörmény hatvan évvel ezelőtt. 1917. szeptember* = Hajdúböszörmény közművelődési programjából 1977. szeptember 1. p.
- *Sillye Gábor (1817–1894)* = Hajdúböszörmény közművelődési programjából 1977. október 1. p.
- *Hajdúböszörmény hatvan évvel ezelőtt. 1917. október* = Hajdúböszörmény közművelődési programjából 1977. október 1. p.
- *Hajdúböszörmény hatvan évvel ezelőtt. 1917. november* = Hajdúböszörmény közművelődési programjából 1977. november
- *Hajdúböszörmény hatvan évvel ezelőtt. 1917. december* = Hajdúböszörmény közművelődési programjából 1977. december 1. p.
- *Hajdú-szobor a múzeumban* = Hajdúböszörmény közművelődési programjából 1977. december 2. p.
- *A Hajdúsági Múzeum Évkönyve III.* 1977. 280. p. (szerk.)
- *A Hajdúsági Közlemények visszhangjáról* = Alföld XXIX. évf. 7. szám 1978. 111–112. p.
- *1848, te csillag...* Március emléke után kutatva = HTL III. 1978. március 22. 3. p.
- *Levéltári Napok* = HTL III. 1978. május 17. 4. p.
- *A Hajdúsági Múzeum helytörténeti kiállítása, Hajdúböszörmény* = HbN XXXV. 1978. október 11. 5. p.
- *Válasz a HTL cikkére. Elmaradt tárlatvezetés?* = HTL III. 1978. november 15. 3. p.

- *Hatvan éve történt. Az őszirózsás forradalom Hajdúböszörményben* = HTL III. 1978. november 29. 3. p.
- *A Tanácsköztársaság Hajdúböszörményben* = Az 1918–19-es forradalom 60. évfordulójára rendezett jubileumi emlékülés (szerk.: Serflek István) 1978. 115-121. p. Debrecen
- ...Both Ferenc, Lázár Imre: *A múlttól* = Hajdúböszörmény útikalauz (szerk.: Kovács Gábor) 1979. Hajdúböszörmény
- *A Bocskai honvéd huszárezred egyenruhája és zászlója* = HTL IV. évf. 1979. március 7. 3. p.
- *A Tanácsköztársaság Hajdúböszörményben* = HTL IV. 1979. március 21. 3. p.
- *A hajdúböszörményi Bocskai tér nevezetességei* = Hajdúböszörmény város közművelődési intézmények programjából. 1979. június 1–2. p.
- *Hajdúböszörmény város pecsénnyomója* = Hajdúböszörmény város közművelődési programjából 1979. július–augusztus 1–2. p.
- *A Hajdúsági Múzeum állandó kiállítása* = Hajdúböszörmény város közművelődési intézményeinek programjából 1979. július–augusztus 15-16. p.
- Kathy Imre–Sz. Kürti Katalin *Hajdúböszörmény építésze, képzőművészete* (szerk.) 1979. 113. p. Hajdúböszörmény
- Sillye Gábor – *a szabadságharc kormánybiztosa, a Hajdúkerület utolsó főkapitánya 1817–1894.* = HKözl 7. 1980. 73. p. Hajdúböszörmény
- *Sillye Gábor kormánybiztosi tevékenysége 1848–1849* = HMÉ IV. 1980. 237-269. p. Hajdúböszörmény
- *A Hajdúsági Múzeum helytörténeti gyűjteménye II.* = HMÉ IV. 1980. 321–332. p. Hajdúböszörmény
- *A népfölkelés szervezése 1849 nyarán Szabolcs megyében, a Hajdúkerületben és Debrecenben* = DMÉ LXI. 1980. 267–283. p. Debrecen
- 1919. március 21-re emlékezünk. *Egy bélyegző vallomása* = HTL V. 1980. március 18. 3. p.
- *Hajdúböszörmény pecsénnyomója* = Élet és Tudomány XXXV. 1980. szeptember 26. 1243. p.
- *Rájuk is emlékezzünk! Haynau első áldozatai* = HbN XXXVII. 1980. október 11. 5. p.
- *Tanulmányok a magyar nép történetéből. Szendrey István kötetéről* = HbN XXXVII. 1980. november 20. 5. p.
- *Bethlen Gábor és hajdú katonái* = HTL V. 1980. november 13. 3. p.
- *Hajdúböszörmény építésze-képzőművészete* = HTL V. 1980. december 23. 4. p.
- *Hajdú-vármegye megszervezése 1876/77-ben* = HBmLé VII. 1980. (1981) 5–17. p. Debrecen
- *A Hajdúsági Múzeum Évkönyve IV.* (szerk.) 1980. 332. p. Hajdúböszörmény

- ...–Szendrey István: Derecske története (szerk.) 1980. 389. p. Debrecen
- A Hajdúkerület 1793-as limitációja = IV. Kézművestörténeti szimpózium (szerk.: Nagybakay Péter) 1980. 74–77. p. Veszprém
- Berettyóújfalu politikai és társadalmi élete a polgári korszakban. Berettyóújfalu a szabadságharcban = Berettyóújfalu története (szerk.: Varga Gyula) 1981. 299–321. p. Berettyóújfalu
- A debreceni nyomdászok küzdelmei a századelőn = Debreceni Szemle I. évf. 2. szám 1981. 30–44. p.
- „Kibeszélhetetlen nyomorúság” Ötvenéves riport Hajdúböszörményről = HTL VI. 1981. június 24. 3. p.
- Die Organisierung des Komitas Hajdu 1876/77. Hajdú vármegye megszervezése 1876/77-ben = DMÉ LXII. 1981. (1983) 227–241. p. Debrecen
- Hajdúsági Közlemények 8. 1981. 48. p. (szerk.) Hajdúböszörmény
- Hajdúsági Közlemények 9. 1981. 51. p. (1.) p. (szerk.) Hajdúböszörmény
- *Hajdúböszörmény sajtótörténete* = HKözl 10. 1982. 76. p. Hajdúböszörmény
- *A báródsági nemes kerület rendtartása a XVIII. század végéről* = BMÉ III. 1982. 167–176. p. Berettyóújfalu
- *A debreceni nyomdászok a magyar nyelvű nyomdász szaklap megteremtésében* = DMÉ LXIII. 1982. 429–439. p. Debrecen
- *Nevezetes épületek. A Bársony-ház* = HTL VII. 1982. november 3. 4. p.
- *Nevezetes épületek. A Káplár-ház* = HTL VII. 1982. december 29. 4. p.
- Hajdúsági Közlemények 10. 1982. 76. p. (szerk.)
- *Hajdú vármegye létrejötte* = HKözl 11. 1983. 98. p. 2. térkép Hajdúböszörmény
- ...Lázár Imre: *A Hajdúsági Nemzetközi Művésztelep húsz éve, 1964–1983.* = Hközl. 12. 1983. 105. p. Hajdúböszörmény
- *A Hajdúkerület kialakulása* = HMÉ V. 1983. 83–87. p. Hajdúböszörmény
- *Egy böszörményi polgári per tanulságai* = HMÉ V. 1983. 119–128. p. Hajdúböszörmény
- *A hajdúböszörményi Törekvés Dalkör* = Meghívó a Hajdú Bihari Múzeumi Hónap rendezvényeire. 1983. 24–26. p. Debrecen
- *Nevezetes épületek. A zsidó templom* = HTL VIII. 1983. január 12. 4. p.
- *Nevezetes épületek. A régi szélmalom* = HTL VIII. 1983. január 26. 4. p.
- *Nevezetes épületek. A baptista imaház* = HTL VIII. 1983. február 10. 4. p.
- *Veress Ferenc* = HTL VII. 1983. február 24. 4. p.
- *Nevezetes épületek. A római katolikus templom* = HTL VIII. 1983. február 24. 4. p.
- *Nevezetes épületek. A Polgári utcai népi műemlékegyüttes* = HTL VIII. 1983. március 23. 3. p.
- *Nevezetes épületek. A zeleméri csonkatorony* = HTL VIII. 1983. április 7. 4. p.
- *Nevezetes épületek. A baptista menház* = HTL VIII. 1983. április 20. 4. p.

- *Nevezetes épületek. A görög katolikus templom* = HTL VIII. 1983. május 5. 4. p.
- *Nevezetes épületek. A Bocskai téri gyógyszertár* = HTL VIII. 1983. május 18. 4. p.
- *Nevezetes épületek. A téglagyár* = HTL VIII. 1983. június 2. 4. p.
- *Nevezetes épületek. A Kálvin téri református templom* = HTL VIII. 1983. június 15. 3. p.
- *Nevezetes épületek. A Kálvin téri református templom* = HTL VIII. 1983. június 29. 3. p.
- *Nevezetes épületek. Az I. Számú Általános Iskola* = HTL VIII. 1983. július 13. 4. p.
- *Nevezetes épületek. A Kossuth-ház* = HTL VIII. 1983. július 27. 4. p.
- *Nevezetes épületek. A szociális otthon* = HTL VIII. 1983. augusztus 10. 4. p.
- *Nevezetes épületek. A Béke filmszínház* = HTL VIII. 1983. augusztus 27. 4. p.
- *Böszörményi szobrok. A Bocskai-szobor.* = HTL VIII. 1983. szeptember 21. 4. p.
- *Böszörményi szobrok. A felszabadulási emlékmű* = HTL VIII. 1983. október 5. 4. p.
- *Böszörményi szobrok. A Lenin-szobor* = HTL VIII. 1983. október 19. 4. p.
- *Böszörményi szobrok. Hajdú katona szobra a múzeumban* = HTL VIII. 1983. november 2. 4. p.
- *Böszörményi szobrok. Az I. világháborús emlékmű* = HTL VIII. 1983. november 16. 4. p.
- *Böszörményi szobrok. II. Rákóczi Ferenc mellszobra* = HTL VIII. 1983. december 14. 4. p.
- *Hajdúsági Múzeum Évkönyve V. (szerk.)* 1983. 223. p. Hajdúböszörmény
- *Hajdúsági Közlemények 11. (szerk.)* 1983. 98. p. Hajdúböszörmény
- *Hajdúsági Közlemények 12. (szerk.)* 1983. 105. p. Hajdúböszörmény
- *A hajdúk letelepítése Böszörményben* = HKözl 13. 1984. 75. p. Hajdúböszörmény
- *A kapitalizmus kora debreceni nyomdászságának kulturális élete* = DMÉ. 1984. 162–182. p. Debrecen
- *Böszörményi szobrok. A szovjet hősök emlékoszlopa* = HTL IX. 1984. január 13. 4. p.
- *Böszörményi szobrok. A román hősök emlékoszlopa* = HTL IX. 1984. január 27. 4. p.
- *Böszörményi szobrok. Gönczy Pál emlékoszlopa* = HTL IX. 1984. február 10. 4. p.
- *Fegyverre hajdúvitéztek! A Hajdúkerület népfölkelése 1849 januárjában* = HTL IX. 1984. március 9. 3. p.
- *Böszörményi szobrok. Dobó Sándor síremléke* = HTL IX. 1984. március 24. 4. p.

- *Böszörményi szobrok. Nagy István síremléke a Fürdőkertben* = HTL IX. 1984. április 20. 3. p.
- *Böszörményi szobrok. Káplár Miklós síremléke* = HTL IX. 1984. május 4. 3. p.
- *Böszörményi szobrok. Pálnagy Zsigmond síremléke* = HTL IX. 1984. május 18. 4. p.
- *Böszörményi szobrok. Kertész László síremléke* = HTL IX. 1984. június 29. 3. p.
- *Böszörményi szobrok. Lévai Sándor síremléke* = HTL IX. 1984. július 12. 3. p.
- *Böszörményi szobrok. Lenin-dombormű az 5. sz. iskolában* = HTL IX. 1984. július 26. 4. p.
- *Böszörményi szobrok. Bocskai István mellszobra* = HTL IX. 1984. augusztus 9. 3. p.
- *Böszörményi szobrok. Györffy István szobra* = HTL IX. 1984. augusztus 23. 3. p.
- *Böszörményi szobrok. Király Jenő szobra* = HTL IX. 1984. szeptember 6. 3. p.
- *Böszörményi szobrok. Káplár Miklós mellszobra* = HTL IX. 1984. szeptember 20. 3. p.
- *Böszörményi szobrok. Sillye Gábor mellszobra* = HTL IX. 1984. október 18. 7. p.
- *Báthori Gábor garasa* = HTL IX: 1984. október 18. 7. p.
- *Német nyelvű röpirat Bocskai szabadságharcáról* = HTL IX. 1984. október 18. 7. p.
- *Böszörményi szobrok. Veres Péter mellszobra* = HTL IX. 1984. október 31. 3. p.
- *Hajdúsági Közlemények* 13. (szerk.) 1984. 75. (1) p. Hajdúböszörmény
- *Báránd története 1848–1849* = *Báránd története és néprajza* (szerk.: Ballassa Iván) 1985. 105–144. p. Báránd
- *A Kállói végváriak és a török hódoltság az 1660-as években. Egy vallatási jegyzőkönyv tanulságai* = *DMÉ ...*1985. 63–75. p.
- *Böszörményi szobrok. Bethlen Gábor mellszobra* = HTL X. 1985. január 24. 4. p.
- *Böszörményi emléktáblák. A 2. Sz. Általános Iskolán lévő Csokonai-emléktábla* = HTL X. 1985. március 1. 7. p.
- *Böszörményi emléktáblák. Petőfi Sándor* = HTL X. 1985. március 21. 3. p.
- *Böszörményi emléktáblák. dr. Molnár István* = HTL X. 1985. május 2. 3. p.
- *Böszörményi emléktáblák. Tanácsköztársasági emléktábla* = HTL X. 1985. június 13. 3. p.
- *Böszörményi emléktáblák. Emléktábla a Zeneiskolában* = HTL X. 1985. június 27. 4. p.

- *Emlékérem Sillye Gábor tiszteletére* = HTL X. 1985. július 25. 1. p.
- *Böszörményi emléktáblák. Emléktábla a Felszabadulás téren* = HTL X. 1985. július 25. 4. p.
- *Böszörményi emléktáblák. Az izraelita temető emléktáblája* = HTL X. 1985. augusztus 22. 3. p.
- *Böszörményi emléktáblák. Gulyás Pál-emléktábla a gimnáziumban* = HTL X. 1985. szeptember 5. 4. p.
- *Böszörményi emléktáblák. Köztársasági emlékábla* = HTL X. 1985. szeptember 19. 3. p.
- *Böszörményi emléktáblák. Az MKP helyi szervezetének alapítási emléktáblája* = HTL X. 1985. október 31. 4. p.
- *Böszörményi emléktáblák. A gimnázium alapítási emléktáblája* = HTL X. 1985. november 28. 4. p.
- *Háry János Hajdúböszörmény* = HTL X. 1985. december 26. 4. p.
- *Hajdúsági Közlemények 14.* (szerk.) 1985. 95. p. 1. térkép Hajdúböszörmény
- *A Báródság nemessége a XIX. század elején* = BMÉ IV–V. 1986. 191–216. p. 1 térkép
- *Querela Comitatus Bihariensis. Adatok a bihari hódoltság történetéhez a Várad eleste utáni időkből* = BMÉ IV–V. 1986. 181–190. p.
- *Tanulmányok a debreceni nyomdászok társadalmi és kulturális törekvéseiről* = Nyomdatörténeti és nyomdászéletmód kutatási tanulmányok (szerk.: Dankó Imre) 1986. 243–298. p. Budapest
- *Nánási Oláh Mihály hajdúkerületi főkapitány 1760–1838* = HKözl. 1987. 89. p. Hajdúböszörmény
- *Hajdúsági Közlemények* (szerk.) 1987. 89. p. Hajdúböszörmény
- *A hadházi hajdúkról* = Hajdúk Égerházi Imre festőművész 1988. 6–22. p. Debrecen
- *Gondolatok Barcsa János Hajdú-Nánás város és a hajdúk történelme című munkájához* = Barcsa János: Hajdú-Nánás város és a hajdúk történelme (reprint) 1989. 25. p. Hajdúnánás
- *Nemzeti ünnepünk. Lenkey százada 1848-ban* = HTL XIV. évf. 5. szám 1989. március 9. 3. p.
- *Fehér foltok. Egyletek, olvasóköri körök* = HbH I. évf. 1. szám 1989. április 20. 6. p.
- *Hajdúböszörmény város címeréről* = HbH I. évf. 2. szám 1989. május 4. 1. p.
- *Hősök és áldozatok? Az első világháború hajdúböszörményi halottairól* = HbH, I. évf. 4. szám 1989. június 1. 4. p.
- *Miért jött létre a városi Ellenzéki Kerekasztal?* = HbH I. évf. 7. szám 1989. július 13. 3. p.
- *In memoriam Losonczy Géza* = HbH I. évf. 9. szám 1989. augusztus 10. 4. p.

- *Lássunk tisztán és lehetőleg értsünk szót!* = HbH I. évf. 11. szám 1989. szeptember 21. 4. p.
- *Hajdúböszörmény 1956 októberében* = HbH I. évf. 15. szám 1989. november 2. 4. p.
- *Lesz-e hetilap Hajdúböszörményben?* = HbH I. évf. 18. szám 1989. december 14. 4. p.
- *Havas hajdúvárosok* = Magyar Fórum I. évf. 8. szám 1989.
- *Emberségből példát...* = HbH II. évf. 1. sz. 1990. január 11. 1. p.
- *Legyen testvérvárosunk Nagyszalonta* = HbH II. évf. 2. sz. 1990. január 25. 1. p.
- *A Hunyadiak és Hajdúböszörmény* = HbH II. évf. 7. sz. 1990. május 3. 5. p. (Hibás számozás, helyesen: 9. szám)
- *Történelmi gyökereink*
- *A helyi önkormányzat hagyománya* = HbH II. évf. 9. sz. (11.sz.) 1990. május 31. 3. p.
- *Kétszáz éves a hajdúvárosok országgyűlési képvisellete* = HbH II. évf. 10. szám (12. sz.) 1990. június 14. 3. p.
- *Hajdúböszörményi zsidóság* = HbH II. évf. 25. sz. 1990. december 13. 4. p.
- *Nánási Oláh Mihály hajdúkerületi főkapitány 1760–1838.* = 1990. 9. p. Hajdúnánás (szerk: Deinlinger József)
- *A hajdúkerületi főkapitány választási rendjének alakulása* = 1990. HMÉ VII. 53–65. p. Hajdúböszörmény
- *A hajdúkerületi székház építésének megszervezése* = 1990. HMÉ VII. 117–164. p. Hajdúböszörmény
- *A Hajdúsági Múzeum Évkönyve VII.* = Hajdúböszörmény, 1990. (szerk.)
- *Hetilapunk címéről* = Szh I. évf. 3. sz. 1991. január 31. 2. p.
- *A Bocskai 17. huszárezred zászlója* = Szh I. évf. 9. sz. 1991. márc. 14. 2. p.
- *1848 a hajdúvárosokban* = Szh I. évf. 9. sz. 1991. márc. 14. 2. p.
- *Ház állott... Bársony ház sirató* = Szh I. évf. 9. sz. 1991. márc. 14. 1. p. Boszorkányperek
- *Nagyszalonta hajdúváros történetének rövid summázata* = Szh I. évf. 22.sz. 1991. június 13. 3. p.
- *Jászi Oszkár emlékezete* = Szh I. évf. 24. sz. 1991. június 27. 5. p.
- *A Bocskai-szobor története* = Szh I. évf. 32. sz. 1991. augusztus 22. 5. p.
- *Báthory Gábor a hajdúk Böszörménybe telepítője* = Szh I. évf. 35. sz. 1991. szeptember 12. 4. p.
- *Széchenyi István születésének kétszázadik évfordulójára.* = Szh I. évf. 36. sz. 1991. szeptember 19. 5. p.
- *Jelentés 1945-ből (forrásközlés)* = Szh I. évf. 43. sz. 1991. november 7. 4. p.
- *Kálmán Ferenc* = Szh I. évf. 45. sz. 1991. november 21. 3. p.

- *Hajdúböszörmény utcanevei 8. Baross Gábor (1848–1892)* – Szh I. évf. 46. sz. 1991. november 28. 2. p.
- *Hajdúböszörmény új utcanevei 9. Csaba királyfi* – Szh I. évf. 47. sz. 1991. december 5. 2. p.
- *Hajdú-Bihar megye címerei* = Hajdúsági Közlemények 16. 1991. 123. p. Hajdúböszörmény
- *Sárrétudvari a török hódoltság kezdetétől a jobbágyfelszabadításig*. 1991. BMÉ. VI–VII. 83–116. p. Berettyóújfalu
- *Hajdúböszörmény új utcanevei 14. Géza fejedelem (?1970–1997)* – Szh II. évf. 3. sz. 1992. január 23. 4. p.
- *Hajdúböszörmény új utcanevei 17. Jászkun u.* – Szh II. évf. 6. sz. 1992. február 13. 2. p.
- *Toborzás. Beállottam...* Arany János toborzó verseinek történeti háttéréhez – Szh II. évf. 10. sz. 1992. március 13. 2. p.
- *Sillye Gábor születésének 175. évfordulójára* – Szh II. évf. 11. sz. 1992. március 19. 1. p.
- *Hajdúböszörmény új utcanevei 21.* – Szh II. évf. 11. sz. 1992. március 19. 2. p.
- *Hajdúböszörmény új utcanevei Nagy Imre (1896–1958)* – Szh II. évf. '14. sz. 1992. április 9. 4. p.
- *A bolsevizmus eszmetörténeti gyökerei. Istenkirály-Pártfőtítkár* – Szh II. évf. 16. sz. 1992. április 23. 1. p.
- *A Partium 1.* – Szh II. évf. 17. sz. 1992. április 30. 2. p.
- *A Partium 2.* – Szh II. évf. 18. sz. 1992. május 7. 4. p.
- *A 2. Sz. Általános Iskola* – Szh II. évf. 20. sz. 1992. május 21. 3. p.
- *Ellenzéki politikai mozgalmak és pártok alakulási időpontja* – Szh II. évf. 20. sz. 1992. május 21. 4. p.
- *Gondolatok egy kiállítás kapcsán. Amit az udmurtokról tudni kell* – Szh II. évf. 37. sz. 1992. szeptember 24. 1. p.
- *Hogyan is történt?* – Szh II. évf. 38. sz. 1992. október 1. 6. p.
- *Egy böszörményi honvéd első világháborús naplójából* – Szh II. évf. 39. sz. 1992. október 8. 4. p.
- *A hajdúvárosok országgyűlési képviseleti jogának elnyerése 1.* – Szh II. évf. 40. sz. 1992. október 15. 5. p.
- *A hajdúvárosok országgyűlési képviseleti jogának elnyerése 2.* – Szh II. évf. 41. sz. 1992. október 22. 5. p.
- *Fazekas Gábor* – Szh II. évf. 43. sz. 1992. november 5. 2. p.
- *Nagyhatalmi realitások és Közép-Európa nemzetei a II. világháború után* – Szh II. évf. 46. sz. 1992. november 26. 1. p.
- *Közép-Európa, Közép-Kelet-Európa, Kelet-Európa?* – Szh II. évf. 47. sz. 1992. december 3. 1. p.
- *A kommunizmus bukása és a nemzeti-nemzetiségi kérdés 1.* – Szh II. évf. 49. sz. 1992. december 17. 1. p.

- *A kommunizmus bukása és a nemzeti-nemzetiségi kérdés 2.* – Szh II. évf. 50. sz. 1992. december 22. 4. p.
- Hajdú Zsigmond–Magyari Márta–Petronszki Ildikó–Varjasi Imre
- *A hajdúság története és néprajza*
Vezető a Hajdúsági Múzeum állandó kiállításához
1992. 24. p. Hajdúböszörmény
- *A hajdúvárosok országgyűlési képviselői jogának elnyerése 1790–1791.*
= 1992. (HK 17.) 106. p. Hajdúböszörmény
- *Lázár Imre–Kocsis Róza–Varjasi Imre Hajdúböszörmény városi útikalauz* = 1992. (Szabadhajdú füzetek 1.) 61. p. Hajdúböszörmény
- *A hajdúvárosok katonai szerepének alakulása a 17. század második felében*
= Studi Agriensis 14. 1993. 177–192. p. Eger
- *Don-kanyar 1943* = Szh III. évf. 2. szám 1993. január 21. 3. p.
- *Március idusára* = Szh III. évf. 9. szám 1993. március 11. 1. p.
- *A hajdúvárosok és 1848/49* = Szh III. évf. 9. szám 1993. március 11. 2. p.
- *A város címere* = Szh III. évf. 22. szám 1993. június 10. 4. p.
- *Gyászol a nemzet* = Szh III. évf. 50. szám 1993. december 24. 1. p.
- *A Kölcsey-címer jelképrendszere* = Kölcsey Társaság 1993. 25. p. Debrecen

O. Szabó Mihály (ig. 1953. október 8.–1955)

- *A Hajdúsági Múzeum = Magyar Múzeumok 1945–1955. Magyar Múzeumok kiadványa 1955.* 182–184. p. Budapest

Szekeres Gyula (múzeumpedagógus 1993. május 1.–...)

- *Ég a napmelegtől a kopár szik sarja* – Szh III. évf. 24. szám 1993. június 24. 1. p.
- *Példát adni jószág venni okosság* – Szh III. évf. 26. szám 1993. július 8. 3. p.
- *Hej kutya betyár világ* – Szh III. évf. 27. szám 1993. július 15. 2. p.
- *Már a vásárok sem a régiek...?* – Szh III. évf. 44. szám 1993. november 11. 4. p.
- *Imák vagy csúfolók?* – Szh III. évf. 45. szám 1993. november 18. 3. p.
- *Itt kopog ott kopog* – Szh III. évf. 47. szám december 3. 4. p.
- *A disznóknak holta után hamva* – Szh III. évf. 48. szám 1993. december 10. 4. p.
- *Karácson ünnepére* – Szh III. évf. 50. szám 1993. december 24. 2. p.
- *Új esztendő vígságszerző* – uo. 3. p.

Varjasi Imre (1987. június 17.–...)

- *A múzeumról jelenidőben* = HTL XIII. évf. 23. szám 1988. november 17. 3. p.
- *Megjelent. Múzeumi kiadványokról* = HTL XIII. évf. 26. szám 1988. december 29. 4. p.

- *Egy előadás margójára* = HTL XIV. évf. 2. szám 1989. január 26. 3. p.
- *Egy dokumentum 1919 áprilisából* = HTL XIV. évf. 5. szám 1989. március 9. 3. p.
- *A címerkérdés egy másik oldalról* = HbH I. évf. 3. szám 1989. május 18. 5. p.
- *Értékek és elvek* = HbH I. évf. 14. szám 1989. október 19. 4. p.
- *A pártházba elsőnek a könyvtár költözik! Hetilap lesz a HbH?* = HbH I. évf. 17. szám 1989. november 30. 3. p.
- *A leendő választások elé* = HbH I. évf. 19. szám 1989. december 28. 3. p.
- *Néhány elfelejtett népszokásról* Február – börtelő hava – HbH II. évf. 4. sz. 1990. február 22. 7. p.
- *A forradalmak egy dokumentuma* – HbH II. évf. 5. sz. 1990. március 8. 5. p.
- *Hajdúböszörmény utcaneveiről Szürü-köz és Pokolzug* – HbH II. évf. 8. sz. 1990. május 17. 5. p. (hibás sorszámozás, helyesen 10. sz.)
- *„A népet beemelni az alkotmány sáncai mögé”* Levéltári napok Hajdúböszörményben – HbH II. évf. 9. szám (11. sz.) 1990. május 31. 1. p.
- *„Magyar földön magyaros ízű legyen az építészet is”* Bocskai tér – HbH II. évf. 9. sz. 1990. május 31. 4. p.
- *„Támadjon fel a te anyósod”*
avagy min mulattak hajdú elődeink – HbH II. évf. 10. sz. (12. sz.) 1990. június 14. 5. p.
- *Hajdúböszörmény forradalmi eseményei 1956.* (Részlet) – HbH II. évf. 22. sz. 1990. november 1. 5. p.
- *Hajdúböszörményi Könyvtárak.* A Hajdúsági Múzeum könyvtára – HbH II. évf. 24. sz. 1990. november 29. 5. p.
- *Görgey.* Gondolatok egy torz kép tarthatatlanságáról – Szh I. évf. 9. sz. 1991. március 14. 2. p.
- *A kor egy dokumentuma.* Április 4-ről szóljon az ének? – Szh I. évf. 12. sz. 1991. április 4. 1. p.
- *Tallózás böszörményi újságokban* – Szh I. évf. 19. sz. 1991. május 23. 2. p.
- *Múltat idéző temető.* A Keleti temető – Szh I. évf. 20. sz. 1991. május 30. 5. p.
- *Böngésző* – Szh I. évf. 21. sz. 1991. június 6. 3. p.
- *Kedves Fiatal Barátaim!*
Szh I. évf. 26. sz. 1991. július 11. 4. p.
- *Adománylevél*
„Várad városunkban szeptember 13-án az úrnak 1619-ik esztendejében”
– Szh I. évf. 35. sz. 1991. szeptember 12. 2. p.
- *Szellőztetés?* – Mikor nyílik meg a múzeum – Szh I. évf. 36. sz. 1991. szeptember 19. 2. p.
- *Szoboravatás* – Szh I. évf. 37. sz. szeptember 26. 2. p.
- *A vád: Izgatás* – Szh I. évf. 41. sz. október 24. 2. p.

- *(Nyakas–Varjasi) Adatok Hajdúböszörmény II. világháborús embervesztéseivel kapcsolatban* – Szh I. évf. 43. sz. 1991. november 7. 3. p.
- *Hajdúböszörmény új utcanevei 6. Baktay Ervin (1890–1963)* – Szh I. évf. 44. sz. 1991. november 14. 2. p.
- *Hajdúböszörmény új utcanevei 7. dr. Baltazár Dezső* – Szh I. évf. 45. sz. 1991. november 21. 3. p.
- *A képernyő előtt. A legvidámabb barakk...* – Szh I. évf. 48. sz. 1991. december 12. 3. p.
- *Hajdúsági Közlemények 16. (szerk.) 1991. Hajdúböszörmény*
- *Élő múlt 1956 után. A megtorlások 1957 januárjától (részlet)* – Szh II. évf. 2. sz. 1992. január 16. 2. p.
- *Hajdúböszörmény új utcanevei 13. H(alasi) Fekete Péter (1880–1966)* – Szh II. évf. 2. sz. 1992. január 16. 3. p.
- *Könyvjelző Szebeni Ilona: Merre van a magyar hazám?* – Szh II. évf. 2. sz. 1992. január 16. 3. p.
- *Hajdúböszörmény új utcanevei 15. Görgey Artúr* – Szh II. évf. 4. sz. 1992. január 30. 4. p.
- *1956 történeti kutatása Hajdú-Biharban* – Szh II. évf. 12. sz. 1992. március 25. 1. p.
- *Törvényesség, tisztesség, becsület. Beszélgetés dr. Virágh Pál államtitkárral* – Szh II. évf. 13. sz. 1992. április 2. 1. p.
- *Tehetséggondozás egyéni úton. Látogatóban Papp Ferencéknél* – Szh II. évf. 21. sz. 1992. május 28. 3. p. (az írást átvette a Tallózó is)
- *Szembesülni az igazsággal. Találkozás Szebeni Ilona írónővel* – Szh II. évf. 24. sz. 1992. június 18. 3. p.
- *A finisben. Augusztus 14-én nyílik a Hajdúsági Múzeum állandó kiállítása* – Szh II. évf. 27. sz. 1992. július 9. 1. p.
- *Fedett Uszoda Alapítvány* – Szh II. évf. 31. sz. augusztus 6. 1. p.
- *Megnyílt a Hajdúsági Múzeum állandó kiállítása. A Hajdúság története és néprajza* – Szh II. évf. 33. sz. 1992. augusztus 20. 1. p.
- *A város napja – szeptember 13.* – Szh II. évf. 36. sz. 1992. szeptember 17. 3. p.
- *Október 23.* – Szh II. évf. 41. sz. 1992. október 22. 1. p.
- *Forradalom és szabadságharc 1. Adalékok Hajdúböszörmény 1956 októberéhez* – Szh II. évf. 41. sz. 1992. október 22. 2. p.
- *Forradalom és szabadságharc 2. Adalékok Hajdúböszörmény 1956 októberéhez* – Szh II. évf. 42. sz. 1992. október 29. 2. p.
- *Hajdú Zsigmond–Magyar Márta–Nyakas Miklós–Petrovszky Ildikó:*
- *Múzeumi vezető 1992. 26. p. Hajdúböszörmény*
- *Múzeumi vezető 1992. 26. p. Hajdúböszörmény (szerk.)*
- *Hajdúsági Közlemények 17. (szerk.) 1992. Hajdúböszörmény*
- *Lázár Imre–Kocsis Róza–Nyakas Miklós:*
- *Hajdúböszörmény városi útikalauz 1992. (Szabadhajdú füzetek 1.) 61. p. Hajdúböszörmény*

- *Egy elhurcolt levele (forrásközlés)* = Szh III. évf. 2. szám 1993. január 21. 3. p.
- *Számvetés* = Szh III. évf. 3. szám 1993. január 28. 1. p.
- *Egy doni katona visszaemlékezése 1.* = Szh III. évf. 3. szám 1993. január 28. 4. p.
- *Egy doni katona visszaemlékezése 2.* = Szh III. évf. 5. szám 1993. február 11. 4. p.
- *Hajdú Gazdakör* = Szh III. évf. 15. szám 1993. április 22. 2. p.
- *1956 dokumentumai Hajdú-Biharban (könyvismertetés)* = Szh III. évf. 23. szám 1993. június 17. 1. p.
- *Városunk ünnepe* = Szh III. évf. 36. szám 1993. szeptember 17. 1. p.
- *Életre szóló kapcsolat Böszörménnyel* = Szh III. évf. 47. szám 1993. december 3. 2. p.

1. Archeológiai Értesítő 4. 1871. 309–314. p.
2. A hajdúböszörményi református egyház presbiteri gyűlésének jegyzőkönyve. 1874. december 14. 160. szám
3. Hajdúböszörményi hatosztályú ev. ref. gimnázium Értesítője. 1900–1901. LXII.
4. Hajdúböszörményi Református Bocskay Főgimnázium Értesítője 1911–12.
5. Uo. 1912–13.
6. Uo. 1913–14.
7. Uo. 1914–15.
8. Uo. 1915–16.
9. Hajdúböszörmény és Vidéke, 1924. 40–41. szám
10. H. Fekete Péter a Hajdúsági Múzeum megalapítója DMÉ 1957. Debrecen 1958. 196–201. p.
11. HBML XXII.1. Hajdúböszörmény város képviselő-testületének irata 12109/1928.
12. HBML XXII.1. Hajdúböszörmény város képviselő-testületének iratai
13. HBML XXII.1. Hajdúböszörmény város képviselő-testületének iratai 11914/1945–5/1946.
14. Uo.
15. Dr. Nyakas Miklós: A hajdúkerületi székház rövid építéstörténete HMÉ IV. 1987. 111–140. p. Hajdúböszörmény

Imre Varjasi:

Die kurze Geschichte der Tätigkeit des „Museums Hajdúsági“ und die Bibliographie seiner Mitarbeiter

Ende des 19-ten Jahrhunderts hat sich die Idee der städtischen Museumerrichtung aufgeworfen, diese Bestrebung ist weit und breit im Lande unterstützt worden. In dem ehemaligen Sitz des Haiduckenbezirkes, in Hajdúböszörmény war es auch eine zeitgemässe Frage, öffentliche Sammlungen ins Leben zu rufen. Zu dieser Zeit ist eine systematische Sammlungsarbeit in dem städtischen Gymnasium vorgegangen, die Museumsvereinigung der Institution (Lehrer und Schüler) haben historische Andenken und ethnologische Gebrauchsgegenstände in der Lehrmittelsammlung angehäuft. Dieses „Antiquitätskabinett“ hat seine Sammlung auch um die Spendung der Einwohner bereichert.

Die Sammelarbeit und die Bearbeitung sind in der Stadt Ende der 20-er Jahren des XX -sten Jahrhunderts aufgeholt. Der Schuldirektor Péter, H. Fekete – der sich mit diesem Problem seit langem beschäftigt hatte – reichte den Stadtbehörden eine Ansuchung hinein, um ein Stadtmuseum zu begründen. Seine Arbeit war nicht vergeblich: im Jahre 1924 wurde es beschlossen, den Grund zu einem zukünftigen Museum zu legen.

Nach der Plazierung und Deckung wurde die Institution am 29-ten April 1928 als „Stadtmuseum“ begründet. Seine erste Ausstellung ist von 5 bis 12-ten September 1937 veranstaltet worden.

Die Zerstörungen des Zweiten Weltkrieges haben auch die Museumsgegenstände nicht geschont. Nach der Herstellung der Kriegsschaden haben die Abgeordneten im Jahre 1946 in die Zentrale des Haiduckenbezirkes das Stadtmuseum übersiedelt. Das Museum hat seine erste permanente Ausstellung im Jahre 1951 eröffnet. Die feierliche Eröffnung war gleichzeitig ein Namenfest, man hat daseits das Museum als „Museum Hajdúsági“ genannt.

Im November 1966 wurde das Museumsgebäude umgestaltet, die erste fortwährende Ausstellung abgetragen. Die zweite permanente Ausstellung war bis 1985 zu besichtigen, weil die jahrhundertalten Gebäudemauer versunken waren, so musste man das Baudenkmal total renovieren. Nach der Verrichtung der Arbeit kann man von 14-ten August 1990 nunmehr die dritte permanente Ausstellung in dem – in der originellen Herrlichkeit wiederhergestellten – Gebäude besichtigen.

Es ist selbstverständlich, dass die Mitarbeiter des Museums neben ihrer Sammelarbeit und Bearbeitung zahlreiche Publikationen herausgeben lassen haben.

Selbst das Museum gibt auch seine periodische wissenschaftliche Hefte und Annalen heraus, bis heute erschienen die „Mitteilungen von Hajdúság“ (Periodika) 17-mal und „Die Annalen des Museums von Hajdúság“ wurden schon achtmal veröffentlicht.

